arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2021

Letnik 44
št. 2

arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije Letnik 44
Ljubljana 2021 št. 2

Fabianijev načrt ureditve trga pred sodno palačo v Ljubljani
Vir: SI AS 1068, Zbirka načrtov, p. e. 8/131.

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© 2021 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije
Uredništvo: Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
telefon: (01) 306 13 29
e-pošta: arhivi@arhivsko-drustvo.si
URL: www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/arhivi
FB: Facebook/Arhivsko društvo Slovenije

Odgovorna urednica: mag. Marija Čipić Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana)
Glavni urednik: Jernej Komac (Arhiv Republike Slovenije)
Uredniški odbor: doc. dr. sc. Zdenka Bonin (Pokrajinski arhiv Koper), izr. prof. dr. Boris Golec (Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU), mag. Nina Gostenčnik (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije), Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv Nova Gorica), red. prof. dr. Walter Lukan (profesor v pokoju, Avstrija), dr. Elvis Orbanić (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, Područna jedinica u Puli, Hrvaška), doc. dr. Julijana Visočnik (Nadškofijski arhiv Ljubljana, škofijski arhivi), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Tanja Žohar (Arhiv Republike Slovenije)

Redakcija te številke je bila zaključena: 29. oktobra 2021
Revija izhaja dvakrat letno.
Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: dr. Aleksandra Gačić
Prevodi: mag. Nina Gostenčnik (angleščina)
Fotografska dela: Jernej Komac
UDK: Alenka Hren
Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije
Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.
Naklada: 300 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: *COBISS* (Slovenija); *EBSCO Publishing; ProQuest, Library & Information Science Source; Library, Information Science & Technology Abstracts with Full Text* (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de Archivos* (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija)

KAZALO

JUBILEJI

Nataša Golob — Pogovori s Francetom Dolinarjem o srednjeveških rokopisih in duhovnem utripu okoli njih — **243**

SODSTVO, ZAKONODAJA, PRAVOSODJE

LILIJANA URLEP — Ustanovitev zakonskega sodišča lavantinske škofije leta 1857 — **245**

JERNEJ KOMAC — »V imenu Njegovega Veličanstva cesarja avstrijskega …« Vojaško kazensko sodstvo in zakonodaja v habsburški monarhiji v drugi polovici dolgega 19. stoletja — **261**

DRAGAN MATIĆ — O tiskovnih zadevah na območju Deželnega sodišča v Ljubljani (kot tiskovnega sodišča) od leta 1873 do leta 1889 — **281**

DEBORAH ROGOZNICA — Civilni spisi kot viri za preučevanje družbenih sprememb, ki jih je povzročila prva svetovna vojna na področju Kopra — **295**

ŽIGA KONCILIJA — Politični sodni procesi v obdobju Kraljevine Jugoslavije (1929–1941) s poudarkom na območju Dravske banovine — **311**

BLAŽ OTRIN — Zakonske pravde pred Škofijskim cerkvenim sodiščem v Ljubljani v letih 1930–1940 — **341**

ČLANKI IN RAZPRAVE

MAJA GOMBAČ — Problematika materialnega varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva v inšpekcijskih postopkih — **369**

JEDERT VODOPIVEC TOMAŽIČ — Christopher Clarkson in njegovo revolucionarno delovanje na področju konserviranja ter restavriranja knjige v svetu in Sloveniji — **385**

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

VINKO SKITEK — Viseči pečati na listinskem arhivskem gradivu župnij dekanije Dravograd–Mežiška dolina — **401**

TINA POTOČNIK — Če Gospod ne zida hiše, se zastonj trudijo oni, ki jo zidajo: Baragovo semenišče v Ljubljani — **421**

MONIKA ČUŠ — Izdaja dokumentov v Zgodovinskem arhivu na Ptuju od začetkov do danes — **441**

JOŽE GLAVIČ — Arhivsko gradivo skozi prizmo digitalnih izdaj – primer izdelave digitalne izdaje Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858) — **451**

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Borut Batagelj, Zdenka Semlič Rajh, Nada Čibej in Nina Gostenčnik — Ugotovitve in sklepi 30. zborovanja Arhivskega društva Slovenije **465**

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Aleksandra Pavšič Milost — Mednarodno arhivsko posvetovanje »Arhivi – preteklost, ki traja« **467**

PRIDOBITVE ARHIVOV

Pridobitve slovenskih arhivov v letu 2020 **469**

BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV

Bibliografija arhivskih delavcev v letu 2020 **481**

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

Publikacije

Bojana Aristovnik — dr. Borut Batagelj, Aleš Brod in Oskar Zoran Zelič: Stoletni kuharski zapiski za sodobno rabo **497**

Nataša Car — Jure Volčjak: Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana 1140–1500 **499**

Nada Čibej — Vlasta Beltram: Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno: narodnoosvobodilno in socialno-revolucionarno gibanje v nekdanjem brkinskem okrožju **500**

Alenka Kačičnik Gabrič — Mojca Horvat: Gospostvo Negova, kot ga slikajo arhivski viri **501**

Vinko Skitek — Georg Tanzler: Ein Rechnungsbuch Ernsts des Eisernen **505**

Sonja Jazbec — International Archives Week Challenge: CYCLING, #IAW2021 – International Archives Week 2021: 7th – 11 June 2021 **506**

Razstave

Nada Čibej — Cergol Ines: KUBEJSKI **508**

Nada Čibej — Prehrana v Kopru in na njegovem podeželju od Antike do konca 19. stoletja/L'alimentazione a Capodistria e nel suo contado dall'antichità alla fine dell'ottocento; razstava Pokrajinskega arhiva Koper in Pokrajinskega muzeja Koper **509**

Martina Fekonja	Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik in Dunja Mušič: Ljubezen gre skozi želodec: kulinarika v arhivskih virih	**511**
Bojan Himmelreich	Sonja Jazbec: Dobrna v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje. Dobrna skozi čas	**512**
Vesna Kočevar	Aleksander Žižek: »To je krasna obitelj, ti Ipavci!«: Franc, Benjamin, Gustav in Josip Ipavec v arhivskem gradivu	**514**
Jože Kranjec	Fotograf – trenutek – zgodovina	**516**
Milena Černe	Metka Nusdorfer Vuksanović: Med puškami in tanki. Tudi v Rožni Dolini se je zgodila vojna za Slovenijo	**518**
Dunja Mušič	mag. Marjana Kos, Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik, Luka Cerar: »V slogi k uspehu!«	**520**

INDEX

ANNIVERSARIES

Nataša Golob — A Conversation with France Dolinar on Medieval Manuscripts and their Spiritual Feel — **243**

JUDICIARY, LEGISLATION, JUDICATURE

LILIJANA URLEP — Establishment of the Marriage Court of the Lavantine Diocese in 1857 — **245**

JERNEJ KOMAC — »In the Name of his Majesty, the Emperor of Austria…« Military Criminal Justice and Legislation in the Habsburg Monarchy in the Second Half of the 19th Century — **261**

DRAGAN MATIĆ — Press Cases on the Territory of the Regional Court in Ljubljana (as a Press Court) from 1873 to 1889 — **281**

DEBORAH ROGOZNICA — Civil Files as Sources for the Research of Social Changes Caused by the First World War on the Territory of Koper — **295**

ŽIGA KONCILIJA — Political Judicial Processes in the Time of the Kingdom of Yugoslavia (1929–1941) with the Emphasis on the Drava Banovina Territory — **311**

BLAŽ OTRIN — Matrimony Cases at the Diocesan Ecclesiastical Court in Ljubljana between 1930 and 1940 — **341**

ARTICLES AND PAPERS

MAJA GOMBAČ — Problems of Archives and Records Preservation in Inspection Procedures — **369**

JEDERT VODOPIVEC TOMAŽIČ — Christopher Clarkson's Revolutionary Work in the Field of Book Conservation and Restoration in the World and Slovenia — **385**

FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

VINKO SKITEK — Pendant Seals on Charters in Archives of Parishes in the Deanery of Dravograd-Mežica Valley — **401**

TINA POTOČNIK — Unless the Lord Builds the House, they Labour in Vain Who Build it: the Baraga Seminary in Ljubljana — **421**

MONIKA ČUŠ — Access to Archives for Official Purposes at the Historical Archives Ptuj from its Beginning to Today — **441**

JOŽE GLAVIČ — Archival Records as Digital Editions – the Preparation of »Jožefina and Fidelij Terpinc Correspondence (1825–1858)« Digital Edition — **451**

WORK OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Borut Batagelj, Zdenka Semlič Rajh, Nada Čibej in Nina Gostenčnik — Findings and Resolutions of the 30th Assembly of the Archival Association of Slovenia **465**

ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Aleksandra Pavšič Milost — International Archival Conference »Archives – the Past that Lasts« **467**

ACQUISITIONS OF ARCHIVES

Acquisitions of Slovenian Archives in 2020 **469**

BIBLIOGRAPHY OF ARCHIVISTS

Bibliography of Archivists for 2020 **481**

REVIEWS AND REPORTS ON PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

Publications

Bojana Aristovnik — Borut Batagelj, Ph, D., Aleš Brod and Oskar Zoran Zelič: Centenary Cooking Notes for Modern Use **497**

Nataša Car — Jure Volčjak: Charters of the Archiepiscopal Archives in Ljubljana 1140–1500 **499**

Nada Čibej — Vlasta Beltram: The World between Snežnik and Slavnik during the Second World War: National Liberation and Social-Revolutionary Movement in the Former Brkini County **500**

Alenka Kačičnik Gabrič — Mojca Horvat: The Negova Seigneury Pictured by the Archival Sources **501**

Vinko Skitek — Georg Tanzler: Ein Rechnungsbuch Ernsts des Eisernen **505**

Sonja Jazbec — International Archives Week Challenge: CYCLING, #IAW2021 – International Archives Week 2021: 7th – 11 June 2021 **506**

Exhibitions

Nada Čibej — Cergol Ines: KUBEJSKI **508**

Nada Čibej — Nutrition in Koper and its Surroundings from Antiquity to the End of the 19th Century/ L'alimentazione a Capodistria e nel suo contado dall'antichità alla fine dell'ottocento **509**

Martina Fekonja	Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik and Dunja Mušič: Love Passes through the Stomach: Cuisine in Archival Sources	**511**
Bojan Himmelreich	Sonja Jazbec: Dobrna in the Documents of the Historical Archives Celje. Dobrna through Time	**512**
Vesna Kočevar	Aleksander Žižek: »They are a Fine Family, these Ipavec Men!«: Franc, Benjamin, Gustav and Josip Ipavec through Archival Records	**514**
Jože Kranjec	Photographer – Moment – History	**516**
Milena Černe	Metka Nusdorfer Vuksanović: Among Guns and Tanks. The War for Slovenia Happened also in Rožna Dolina	**518**
Dunja Mušič	Marjana Kos, M. Sc., Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik, Luka Cerar: »United for Success«	**520**

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- Prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- Prispevki za rubrike *Članki in razprave, Iz prakse za prakso in Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati **izvleček** (maks. 10 vrstic), **ključne besede**, primerne za indeksiranje, in **povzetek** (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisek **virov in literature**.
- Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
  Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- V poglavju **Viri in literatura** morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
  Primer Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1, šk. 1.
  Primer za regionalne arhive: SI_ZAL_ IDR/0102, Občina Dole, t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* dela. Kraj: založba, leto izida.
  Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
  Primer: Matijevič, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
  Primer: Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, str. 1107.
- Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
  Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- Citiranje spletnih strani (naslov, točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani).
  Primer: Graščina Smlednik: http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html (dostop: 12. 6. 2020).
- Slikovno gradivo (**največ 5 kosov**) sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (najmanj 300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korekture načeloma opravi uredništvo.
- Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *Arhivov* in na spletni strani *ADS*.
- Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani ADS. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI, glasilo *Arhivskega društva in arhivov Slovenije* so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov in aktualna vprašanja s področja zaščite in hranjenja novih oblik zapisov informacij na računalniških medijih.

Prispevke sprejema uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
e-pošta:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Rok za oddajo
prispevkov za vse rubrike je za prvo številko
1. maj,
za drugo številko pa
1. oktober!

ARHIVI,
the *Review of the Archival Association and Archives of Slovenia* is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and also presents problems in the field of protection and preservation of new forms of a written record on the computer media.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
Email:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Deadlines
papers for all sections are to be submitted by
May 1
for the first number
and by
October 1
for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- Papers for the sections *Articles and Papers, From Practice to Practice, and From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line **abstract**, **keywords** appropriate for indexing, and a maximum 30-line **summary**. List of **sources and literature** stands before the summary.
- Authors should state their full address, title and/or profession, work place, and address of the institution where they work, phone number, and e-mail.
- Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
  Example: Merku*: Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
  Example: Archives of the Republic of Slovenia: SI AS 1, box 1.
  Example for regional archives: SI: SI_ZAL_ IDR/0102, Občina Dole, box 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
  Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
  Example: Matijevič, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
  Example: Krippernspie. In: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, p. 1107.
- Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
  Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225-269.
- Citation of websites (title, URL, date of access).
  Example: Graščina Smlednik: http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html (accessed: 12. 6. 2020).
- Graphic materials (**max. 5 pieces**) should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of *Archival Association of Slovenia*.
- Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

Arhivi Editorial board

JUBILEJI
ANNIVERSARIES

Pogovori s Francetom Dolinarjem o srednjeveških rokopisih in duhovnem utripu okoli njih

Leto 1992 se je odmaknilo, a še vedno vem za svetlobo vsakega dne, ko sem se v Arhivu Republike Slovenije lahko pogovarjala s Francetom: mirno in na nalogo osredotočeno razpoloženje je v hipu premagalo tremo pred znamenitim kolegom, od tistega trenutka dalje je bil moj prijatelj. Razlog tedanjih srečanj so bile priprave na razstavo *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem*, za katero je izbral po materialnem značaju različne pergamentne listine, poleg tega je dal tudi naslov mojemu prispevku. Ko sem nelagodno razmišljala o stvarnih naslovih, ki naj bi pritikali znanstvenim katalogom, je – po svoji navadi – premolknil in vprašal: Zakaj ne bi napisala »Pergament je najplemenitejša pisna osnova«? Plemenitost, žlahtnost, odličnost, dragocenost, neponovljivost: da, vse to se ujema s srednjeveškim pergamentom. S temi besedami je bilo poetično in natančno povedano vse o njihovem bistvu. Francetova sposobnost, da je lahko z malo besedami izklesal misel, me je vedno prevzela. Ta odlika je zares izjemna, prav tako, kakor sta velika njegovo znanje (ničkolikokrat mi je pomagal stopiti čez brezno strokovnih problemov) in srčnost. Svoje prijateljstvo je vedno nosil na odprti dlani.

Kmalu bo torej trideset let in vem, da me je glodala trema, ker nisem vedela, ali bom prišla pergamentom do dna, ali sem na pravi poti pri pisanju in ga ne bom z izdelkom razočarala. Vedno znova sem ga motila v kabinetu, da bi razložila svoje misli in pomisli, kar se je nadaljevalo z njegovimi podvprašanji, ki so me napeljala k svetovom srednjeveških skriptorijev zunaj Stične, ki je bila takrat edini znani pristan na razburkanem oceanu srednjeveških rokopisov.

Prav ta tema – pergament kot žlahtna osnova za izjemni prvotisk – se je vrnila v središče najinih pogovorov pred nekaj leti. Potem ko je Nadškofija Ljubljana pridobila prečudovit, slikarsko bogat Brevir, ki že na naslovnem listu dokazuje povezanost z Lambergovim delom in prizadevanji, se je zlagoma odpirala pahljača misli in želja, kaj narediti, kako ga predstaviti javnosti in mu dati primerno pozornost v okolju Ljubljane in dežele Kranjske. Za naju je bil detajl, kronanje sivolase Marije, razlog za čudenje in primerjave, tej ikonografski posebnosti je dal kulturnozgodovinsko in teološko podstat France; pri priči je povezal domače tradicije v Marijinem čaščenju s kompozicijo, ki jo je lahko naročil samo nekdo, ki je poznal škofa Lamberga in mu je bil drag.

Kako se je oblikovala zamisel, da bi z razstavo rokopisov, listin in tiskov ustvarila primeren oder, na katerem bi bil Lambergov Brevir vsebinsko in pomensko jedro, ne vem več. Besede in misli so nama tekle vzporedno, včasih so srečne okoliščine prestavile najine načrte malo naprej, a tudi takrat, ko se ni nič zgodilo in je prišlo do odloga, je kompozicija razstave dobivala svojo vsebinsko in vizualno strukturo. Veliko, veliko sva govorila o tem 15. stoletju, ki je bil čas resničnega razcveta. Zadolžnica za knjige, ki si jih je Lamberg izposodil iz kapiteljske knjižnice, je zapisano dokazilo o vsaj o enem bibliotečnem sklopu, medtem ko so se pogovori vračali h knjigam, ki so jih v svoje ljubljanske dvore jemali iz samostanskih knjižnic njihovi predstojniki, ko so jih obveznosti odpeljale v Ljubljano, in h knjigam, ki so bile pri avguštincih in križnikih, tudi drugje, a zanje pač ne vemo kaj dosti. Izmenjavala sva si podatke o duhovnih in političnih tokovih ter seveda ustvaritvah tega časa, tehtala primernost in se odločala, kaj želiva in kaj morava vklju-

Ddr. Nataša Golob in dr. France M. Dolinar na otvoritvi skupne razstave Odlično mesto Ljubljansko in njegov prvi škof Sigismund Lamberg (1420-1488) 10. 10. 2019 v Narodni galeriji. Vir: Fototeka Narodne galerije.

čiti v katalog in na razstavo. Iskala sva podobo Ljubljane v Lambergovem času in Francetovo utemeljeno stališče, da Valvazorjeva veduta še vedno riše koničaste gotske zvonike, kakršni so se dvigali v času, ko je bila Ljubljana kot odlično mesto povzdignjena v sedež škofije, je bila urbana kulisa. A hkrati je ostalo dosti žalosti, ker se je lepo srednjeveško mesto z ugledno cerkvijo sv. Nikolaja moralo umakniti novim zgledom baročne estetike. V takratnem hitenju za novim, ki ni premoglo razumevanja do lastne preteklosti ter je povzročilo izbris stvaritev iz časa Lamberga in pred njim, se je uveljavil ne-spomin, ki je navsezadnje zasejal misel, da v Ljubljani ni bilo v srednjem veku nič resnično uglednega, resnično kakovostnega, resnično lepega. Da je vse, kar je ostalo, zgolj pričevanje o zamudništvu. In taka misel je zelo napačna.

Treba si je vzeti čas in brati, toliko modrosti je ostalo zapisane in vendar pozabljene. Ko sva se ob simpoziju v Reinu pogovarjala o cistercijanskem 12. stoletju in poznejših časih, sva primerjala poti Stične in Reina, povezanost, potovanje menihov in knjig, kopistov in knjižnih slikarjev ter uničevalno usodo, ki je tostran in onstran alpskega loka lomastila po svoje. Ampak treba se je skloniti za toliko stoletij nazaj in prepoznati duha ter ga vrniti v naš čas. Včasih so to samo rokopisni fragmenti, preostanki nekdanjih knjig, a včasih je že droben dokaz nekega imenitnega dela mala nagrada. Vnaprej se veselim dneva, ko bom v čitalnici Nadškofijskega arhiva sestavljala katalog fragmentov, ki so v glavnem knjigoveške sestavine in jih je obilo v teh tako rekoč neizčrpno bogatih fondih in France bo prišel mimo, da se bova lahko potopila v novo uganko. Vsi, ki smo se zakopali v raziskovalne naloge, vemo, da je že začetek dokumentiranja vznemirljiv, a vendar vemo tudi, da nas določa spoznanje *Ars longa, vita brevis*.

Pred desetimi leti je bila v prav tej reviji objavljena bibliografija: takrat je štela 744 enot. Znanstveni in strokovni članki, predavanja, deli monografij in samostojne monografije, predavanja v tujini in doma, mentorstvo, uredniško in idejno vodenje obsežnih projektov in še dosti drugega. Tudi za široka ramena je to izjemno veliko in tehtnejše od impresivnega seznama objavljenih del, je brezpogojna zavezanost znanstveni resnici, stališča, ki so podprta z viri. Zato, dragi France, moj globok poklon Tvojemu delu in moj topel objem z voščili, naj Ti pero še najprej dobro teče, naj se uresničijo misli in zamisli, naj bo Tvoja kašča dokumentacije vedno polna. In ostani mi zdrav!

Nataša Golob

1.02 Pregledni znanstveni članek

SODSTVO, ZAKONODAJA, PRAVOSODJE
JUDICIARY, LEGISLATION, JUDICATURE

UDK 27-745(497.412)"1857/1859":347.62
Prejeto: 15. 10. 2021

Ustanovitev zakonskega sodišča lavantinske škofije leta 1857

LILIJANA URLEP
mag. zgodovinskih znanosti, arhivistka
Nadškofijski arhiv Maribor, Slomškov trg 20, SI-2000 Maribor
e-pošta: lilijana.urlep@nadskofija-maribor.si

Izvleček

Prvega januarja 1857 je škof Slomšek (1846–1862) slovesno konstituiral zakonsko sodišče lavantinske škofije. Do ustanovitve prvostopenjskega sodišča je prišlo po podpisu avstrijskega konkordata leta 1855 in objavi zakona o zakonskih zadevah katoličanov v avstrijskem cesarstvu leta 1856, na temelju katerih je Cerkev ponovno prevzela jurisdikcijo nad zakonskimi zadevami, ki je bila od jožefinskega poročnega patenta iz leta 1783 naprej v rokah civilnih oblasti. V ta namen so bila po vseh škofijah ustanovljena posebna zakonska sodišča, katerih sestavo, delovanje in pristojnosti je urejal zgoraj navedeni zakon. Zakonsko sodišče lavantinske škofije je bilo sestavljeno iz predsednika, štirih svetnikov, branilca vezi, asesorja in tajnika. V prvih letih delovanja je sodišče obravnavalo različne zadeve, poleg oklicev so prevladovali predvsem spregledi zadržkov krvnega sorodstva in svaštva.

Ključne besede:

cerkvena zgodovina, kanonsko pravo, cerkvena sodišča, lavantinska škofija, zakonske zadeve

Abstract

ESTABLISHMENT OF THE MARRIAGE COURT OF THE LAVANTINE DIOCESE IN 1857

On January 1, 1857, bishop Slomšek (1846–1862) solemnly constituted the marriage court of the Lavantine diocese. The establishment of the court on the first instance happened after the signing of the Austrian concordat in 1855 and publishing the law on marriage matters of Catholics in the Austrian Empire in 1856. On the bases of these acts, the Church again had jurisdiction over marriage matters, which were in civil authorities' domain from the time of Joseph II's Marriage Patent of 1783. For this purpose, all dioceses established special marriage courts, whose structure, activity and jurisdictions were managed by the above-mentioned law. The marriage court of the Lavantine diocese had a president, four councillors, a defender of the bond, an assessor and a secretary. In its first years, the court dealt with various matters, besides marriage banns most matters dealt with dispensation from impediment of consanguinity and affinity.

Key-words:

church history, canon law, church courts, Lavantine diocese, marriage matters

UVOD

Čeprav je bilo o kanonskem pravu in delovanju cerkvenih sodišč zapisanih že kar nekaj besed, je o zgodovini cerkvenih sodišč v Sloveniji znanega le malo. Pregled literature in pogovor s pravniki pokažeta, da je tematika skoraj povsem neraziskana.[1] O cerkvenem pravu, odnosih med Cerkvijo in državo ter delovanju cerkvenih sodišč so na slovenskih tleh pisali že številni avtorji, med katerimi velja omeniti Radoslava Kušeja (1875–1941), strokovnjaka za cerkvenopravna vprašanja, vendar se pri tem niso posebej ukvarjali s problematiko razvoja in zgodovine cerkvenih sodišč. Podobno velja tudi za zgodovino sedanjega Metropolitanskega cerkvenega sodišča v Mariboru.[2]

Sestavo, pristojnost in delovanje cerkvenih sodišč načeloma določajo Zakonik cerkvenega prava in nekateri drugi dokumenti. V preteklosti na delovanje cerkvenih sodišč niso vplivala samo določila kanonskega prava, ampak tudi dinamika odnosov med Cerkvijo in državo, kar se odraža tudi pri cerkvenem sodišču mariborske oziroma prej lavantinske (nad)škofije.

Zgodovina in razvoj cerkvenih sodišč, tudi sodišča lavantinske škofije, sta odvisna tako od razvoja cerkvenega/kanonskega prava, kar se najbolj kaže v tem, da se po spremembah ali kodifikaciji prava spreminjajo funkcije, pristojnosti in sestav sodišč, kot se je to npr. zgodilo po sprejetju Zakonika cerkvenega prava leta 1917,[3] kot tudi od razvoja odnosov med Cerkvijo in državo. Ustanovitev zakonskega sodišča leta 1857 je bila posledica spremenjenih razmerij med Cerkvijo in državo.

Do ustanovitve prvostopenjskega zakonskega sodišča lavantinske škofije je prišlo po podpisu konkordata med Avstrijo in Svetim sedežem leta 1855 ter na temelju konkordatne pogodbe sprejetega zakona o zakonskih zadevah katoličanov v avstrijskih deželah iz leta 1856. Na osnovi konkordata in zakona iz leta 1856 je Katoliška cerkev pridobila jurisdikcijo nad zakonskimi zadevami, medtem ko so posebej v ta namen ustanovljena zakonska sodišča z izjemo civilnopravnih zadev prevzela vso pristojnost za odločanje tako pred Cerkvijo kot državo.[4]

Ustanovitev zakonskega sodišča lavantinske škofije, ki je bilo v Šentandražu na Koroškem slovesno ustanovljeno 1. januarja 1857, torej v času škofa Slomška (1846–1862), je odraz realnih družbenopolitičnih razmer in niti v cerkvenem niti v državnopravnem smislu ne predstavlja nobene posebnosti ali izjeme. Posebna zakonska sodišča so bila leta 1857 ustanovljena tudi v drugih avstrijskih škofijah.

VPRAŠANJE JURISDIKCIJE NAD ZAKONSKIMI ZADEVAMI DO AVSTRIJSKEGA KONKORDATA LETA 1855

Od tridentinskega koncila, ki je v nasprotju s protestantizmom potrdil zakramentalni značaj in nerazdružljivost zakonske zveze, naprej je bil v avstrijskih dednih deželah nadzor nad zakonskimi zadevami v rokah Cerkve, kar je pomenilo, da so za katoličane veljala določila kanonskega prava.[5] O zakonskih

---

1 Za pomoč pri preverjanju podatkov se zahvaljujem dr. Stanislavu Slatineku, oficialu mariborskega metropolitanskega cerkvenega sodišča.

2 Za kanonsko pravo in delovanje cerkvenih sodišč glej predvsem: *Zakonik cerkvenega prava 1983*; Košir: *Uvod v kanonsko pravo*; Košir: *Ustavno pravo Cerkve.*

3 *Personalstand des Fürstbistums Lavant in Steiermark für das Jahr 1919*, str. 45; *Šematizem neposredno sveti Stolici podrejene lavantinske knezoškofije ob njeni sedemstoletnici 1928*, str. 11.

4 Kušej: *Cerkveno pravo*, str. 311; Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 22.

5 *Das Eherecht der Katholiken*, str. 2; Kušej*: Cerkveno pravo,* str. 310.

zadevah so odločali konzistoriji.[6] Do prvih posegov države na področje zakonskih zadev je prišlo v času vladavine Marije Terezije (1740–1780) in predvsem Jožefa II. (1780–1790), torej v času jožefinizma oziroma državnega cerkvenstva.[7] Že leta 1753 je Marija Terezija kot pogoj za sklenitev zakona uvedla polnoletnost (24 let), kar je bilo v nasprotju z določili kanonskega prava, po katerih so lahko dekleta sklenila veljaven zakon z dvanajstimi in fantje s štirinajstimi leti.[8] Leta 1777 je vladarica prepovedala, da bi se prosilci, ki so želeli pridobiti spregled zadržkov za sklenitev zakonske zveze, obračali neposredno na Rim. To je bila sicer v tem času dokaj pogosta praksa, predvsem pri iskanju spregleda zadržkov krvnega sorodstva v prepovedanih stopnjah in svaštva, za katere je bil pristojen Rim.[9] V skladu z določili kanonskega prava[10] je krvno sorodstvo do vključno četrtega kolena v stranski liniji, kar je pomenilo skupne praprastarše, predstavljalo zadržek za sklenitev zakonske zveze. Za spregled zadržkov bližnjega sorodstva je bil pristojen papež, medtem ko so dispenze za spregled zadržka sorodstva v III. in IV. kolenu lahko dajali škofje.[11] Jožef II. je še dodatno omejil možnosti vernikov, da bi se v zvezi s spregledi obračali neposredno na Rim,[12] vsaka odločitev iz Rima pa je tako ali tako potrebovala državni placet.[13] Za najkorenitejši poseg cesarja Jožefa II. na področju zakonskih zadev velja poročni patent iz leta 1783, v katerem je bila zakonska zveza opredeljena kot civilnopravna pogodba in zakrament, zaradi česar so odločanje o zakonskih zadevah prevzela civilna sodišča.[14] Patent, ki je uvajal državni nadzor nad podeljevanjem dispenz, ni upošteval vseh kanonskih zadržkov za sklenitev zakonske zveze in dodatno uvedel še nekaj novih.[15] Cerkev se je pri sklepanju zakonov morala držati določil civilnega prava.[16] V zvezi s krvnim sorodstvom je patent določal, da je spregled potreben samo za sorodstvo do drugega kolena v stranski liniji kanonskega štetja, to je npr. za bratrance in sestrične. Za spreglede naj bi bili pristojni škofje in ne več papež. Po pričakovanju so ta določila pripeljala do številnih konfliktov ali nesporazumov, saj je bil po načelih kanonskega prava potreben spregled sorodstva do četrtega kolena, po drugi strani pa so se škofje tudi branili, da bi dajali spreglede za zadržke, ki so bili načeloma v papeževi pristojnosti.[17] Kljub dokaj ostremu nasprotovanju škofov je zakon formalno ostal v veljavi, vendar se ni nikoli povsem uveljavil, medtem ko so škofje svoje težave in zadržke reševali z delnim ignoriranjem zakona.[18]

6 Konzistorij, škofovo posvetovalno telo, navadno pristojno za upravne in/ali sodne zadeve. Če je pristojen samo za sodstvo, se lahko imenuje oficialat, če samo za upravo v ožjem smislu, ordinariat. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon III*, str. 963.

7 Z izrazom jožefinizem, ki je načeloma samo oblika državnega cerkvenstva, lahko opredelimo centralistično naravnano politiko države oziroma vladarja v odnosu do Cerkve, za katero je značilno poseganje države v cerkvene zadeve. Kot jožefinizem lahko opredelimo zavedanje/mišljenje vladarja, da je na svojem ozemlju dejanski vladar ali gospod Cerkve. Prim.: Maček: *Državno cerkvenstvo*, str. 5–6; Wangermann: Josephinismus und katholischer Glaube, str. 332.

8 Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 4.

9 Lazinger: *Staatliches und kirchliches Recht in Konkurrenz*, str. 76

10 Pri določanju stopenj sorodstva se kanonsko in civilno pravo oziroma štetje nekoliko razlikujeta. Pri kanonskem pravu se posamezni rodovi do skupnega prednika štejejo samo enkrat, medtem ko se pri civilnem štetju štejejo vsi členi do skupnega prednika. Bratranec in sestrična sta po kanonskem pravu sorodnika v drugem kolenu, po civilnem v četrtem. Kušej: *Cerkveno pravo*, str. 331.

11 Lazinger: *Staatliches und kirchliches Recht in Konkurrenz*, str. 74.

12 Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 4–5.

13 Lanzinger: *Verwaltete Verwandtschaft,* str. 102.

14 Kušej*: Cerkveno pravo*, str. 310; Lazinger: *Verwaltete Verwandtschaft*, str. 77.

15 Cvirn: *Boj za sveti zakon,* str. 5–6.

16 Ibidem, str. 6.

17 Lazinger: *Staatliches und kirchliches Recht in Konkurrenz,* str. 77–81.

18 Ibidem, str. 87–89; Cvirn: *Boj za sveti zakon,* str. 8.

Zadeve so ostale načeloma nespremenjene do Občega državljanskega zakonika (ODZ).[19] Zakonik, ki je bil razglašen leta 1811 in ki je z začetkom leta 1812 stopil v veljavo, je zakonsko pravo urejal na temelju konfesionalnega načela, torej po veroizpovedi. Odločanje o zakonskih zadevah je ostalo v rokah civilnih sodišč. Določila, ki so urejala zakonske zadeve katoličanov, so večinoma sledila kanonskemu pravu.[20] Do manjših razlik je prišlo le pri zadržkih za sklenitev zakona, saj je zakonik priznaval le krvno sorodstvo, ne pa duhovnega ali postavnega, a tudi sicer si je država priznala precejšnjo oblast pri podeljevanju spregledov.[21] Za sklepanje zakonov med sorodniki je bil potreben le spregled sorodstva do vključno drugega kolena po kanonskem štetju (§ 65).

Do sprememb obstoječe situacije je prišlo v sredini 19. stoletja. Že v prvi polovici stoletja se je v Avstriji začelo odpirati vprašanje sklenitve konkordata s Svetim sedežem. Proti koncu prve polovice stoletja, predvsem po letu 1848, so si škofje prizadevali, da bi se Cerkev otresla spon jožefinizma, kar se je kazalo tudi na seji »avstrijske« škofovske konference leta 1849. Leta 1850 so škofje oziroma Cerkev z odpravo državnega placeta dobili pravico, da svobodno občujejo z Rimom.[22]

Konkordatna pogajanja so se začela leta 1853 in trajala do prve polovice leta 1855. Konkordat je bil podpisan 18. avgusta 1855. V konkordatu, ki je Cerkvi zagotovil neodvisnost od države in prekinil s tradicijo jožefinizma,[23] je bilo predvideno, da bodo zakonske in šolske zadeve prišle pod oblast oziroma nadzor Cerkve (§ 5, 8 in 10).

8. oktobra 1856 je izšel cesarski patent, s katerim je cesar razglasil zakon o zakonskih zadevah katoličanov v avstrijskem cesarstvu,[24] ki je stopil v veljavo 1. januarja 1857. Na osnovi zakona so jurisdikcijo nad zakonskimi zadevami prevzela v ta namen ustanovljena cerkvena sodišča, ki so bila predvidena v prvem členu zakona. Za odločanje je bilo merodajno predvsem kanonsko pravo. Sodišča so bila pristojna tudi za odločanje o veljavnosti mešanih zakonov (§ 43), torej v primeru, če je bil eden od zakoncev katoličan in drugi druge veroizpovedi. Poleg zakona je patent vseboval še posebno instrukcijo za cerkvena sodišča oziroma o delovanju cerkvenih sodišč (Anweisung für die Geistliche Gerichte des Kaiserthumes Österreich in Betreff der Ehesachen), v kateri so bila dana vsa navodila za delovanje sodišč.

Konkordat je že ob sklenitvi naletel na precejšnje neodobravanje in nasprotovanje. V letih 1867 in 1868 so bili sprejeti zakon o zakonski zvezi, šolski zakon in zakon o medkonfesionalnih razmerjih; s sprejetjem teh zakonov je prišlo do delne revizije konkordatne pogodbe. Po cesarjevi potrditvi zakonov dne 25. maja 1868 je jurisdikcija nad zakonskimi zadevami prišla na civilna sodišča, v veljavo so ponovno stopila določila Občega državljanskega zakonika. Dodatno je bila dana tudi možnost za sklenitev zakona pred civilnimi oblastmi, kar je veljalo tudi za katoličane, ki s strani Cerkve niso ali niso mogli dobiti dovoljenja za poroko.[25]

---

19 *Obči državljanski zakonik*: https://sistory.si/11686/36062 (dostop: 29. 9. 2021).
20 Kušej: *Cerkveno pravo*, str. 310.
21 Cvirn: *Boj za sveti zakon,* str. 14.
22 Ibidem, str. 19–20.
23 *Zgodovina Cerkve 5*, str. 92.
24 Cvirn: *Boj za sveti zakon,* str. 22. Zakon je bil objavljen v avstrijskem uradnem listu (RGBl), izvod hrani NŠAM.
25 Kušej: *Cerkveno pravo*, str. 311; Cvirn: *Boj za sveti zakon,* str. 31.

KONSTITUIRANJE IN SLOVESNA INAVGURACIJA ZAKONSKEGA SODIŠČA LAVANTINSKE ŠKOFIJE LETA 1857

Cerkveno sodišče lavantinske škofije za zakonske zadeve oziroma zakonsko sodišče lavantinske škofije je bilo slovesno inavgurirano 1. januarja 1857, slovesno dejanje je izvedel škof Anton Martin Slomšek. Slovesnost se je začela s škofovim uradnim nagovorom, ki mu je sledila prisega članov sodišča.[26] V nagovoru je škof na kratko in ne preveč podrobno pojasnil okoliščine, ki so privedle do ustanovitve sodišča, ter razložil njegove pristojnosti in način delovanja.

Pri razlagi okoliščin Slomšek ni bil preveč konkreten. Konkordata, ki mu je bil sicer zelo naklonjen,[27] in novega zakona o zakonskih zadevah ni omenil niti z besedo. Seveda lahko to dejstvo obrazložimo s tem, da so bile okoliščine članom sodišča tako ali tako znane. V nagovoru je poudaril, da bo leta 1857 škofovska oblast dobila novo vejo: cerkveno sodstvo oziroma, natančneje, jurisdikcijo nad zakonskimi zadevami, ki jo je sicer škofom zaupal sam Kristus, ustanovitelj Cerkve,[28] s čimer je namignil na razmere od jožefinskega patenta iz leta 1783 naprej, ko so prišle zakonske zadeve pod civilno področje oziroma državno oblast.

Novoustanovljeno sodišče – kar je v nagovoru omenil tudi škof – je bilo pristojno izključno za zakonske zadeve, za vse druge zadeve, ki so se tikale vere, podeljevanja zakramentov, bogoslužja, cerkvene discipline, je ostal pristojen knezoškofijski konzistorij, ki se je 7. januarja 1857 konstituiral kot cerkveno sodišče v splošnih zadevah.[29]

Konkretno je bilo zakonsko sodišče pristojno za naslednje zadeve:

a) Pritožbe zaradi zavrnjenih prošenj za sklenitev zakonske zveze, torej porok, za katere zaročenca ali človeka, ki sta se želela poročiti, nista dobila vseh potrebnih dovoljenj. Po določilih občega državljanskega zakonika, ki je bil pred tem v veljavi, so o tem odločala civilna sodišča (§ 79).
b) Odločanje o veljavnosti zarok.
c) Odločanje o veljavnosti ali neveljavnosti zakonov. Po določilih občega državljanskega zakonika so bila za to pristojna deželna sodišča (§ 97).
d) Ločitve zakona zaradi redovniških/samostanskih zaobljub oziroma vstopa v samostan.
e) Ločitev od postelje in mize. Po novem zakonu je bila ločitev od postelje in mize možna samo prek sodišča, torej po pravdni poti (§ 205), po ODZ tudi sporazumna (§ 103–109).
f) Ponovne poroke preživelega zakonca v primeru razglasitve za mrtvega.
g) Poveljavitve zakona.
h) Dispenze oziroma spregledi za sklenitev zakona, ki so bile vložene po uradni ali zakoniti poti.

V zvezi s krvnim sorodstvom in svaštvom, s čimer se je sodišče po ustanovitvi precej ukvarjalo,[30] velja opozoriti, da je bilo po določilih novega zakona iz leta 1856 sklepanje porok med sorodniki v ravni liniji seveda prepovedano, medtem ko je zadržek sklepanje zakona med sorodniki v stranski liniji segal do vključno četrtega kolena.[31] V instrukciji je bilo predvideno, da lahko škofje na temelju ustreznih papeških pooblastil ali fakultet podeljujejo spreglede za ne-

[26] NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Akt o inavguraciji zakonskega sodišča, 1. 1. 1857.
[27] NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-A-71, 9. 12. 1855.
[28] NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Akt o inavguraciji zakonskega sodišča, 1. 1. 1857.
[29] NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Konstituiranje splošnega cerkvenega sodišča, 7. 1. 1857.
[30] Več o tem glej poglavje *Delovanje sodišča*.
[31] RGBl 1856/185, Instrukcija o delovanju cerkvenih sodišč, § 80.

Akt o inavguraciji zakonskega sodišča, 1. 1. 1857 (NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87)

katere zadržke, kot so bili npr.: krvno sorodstvo in svaštvo v tretjem in četrtem stranskem kolenu, duhovno sorodstvo itd.[32] S tem se je na tem področju vzpostavilo stanje, kakršno je bilo pred jožefinskimi posegi.

Poleg tega je bilo sodišče pristojno tudi za zadeve, ki niso bile izrecno izvzete. Izven pristojnosti sodišča so ostale vse zakonske zadeve v notranjih zadevah (in foro interno) in nekatere druge zadeve, ki so spadale pod pristojnost škofa in/ali konzistorija.[33]

Pristojnost sodišča je bila nekoliko omejena s tem, da je moralo sodišče sklepe ali mnenja predložiti škofu v pregled in morebitno dopolnitev.[34] Vloga in pristojnost sodišča sta bila nekoliko omejena z avtoriteto škofa, ki je tudi sicer po kanonskem pravu prvi zakonodajalec/sodnik v škofiji.[35]

Delo sodišča je nadzoroval predsednik. Predsednik je bil odgovoren za sklicevanje in vodenje zasedanj. Njegova naloga je bila, da članom sodišča dostavi vsa potrebna gradiva ter spise in uredi vse potrebno glede prostora in osebja, ki je bilo prisotno na zasedanjih. Nadalje je bil zadolžen za nadzor nad financami in pristojbinami. Poleg članov sodišča, o katerih bo več govora v nadaljevanju, so bili predvideni še posebni preiskovalni komisarji in zapisnikarji za oddaljene dele škofije. Člani sodišča, ki naj bi o vsem odločali v kolegialnem duhu, so morali pri delu upoštevati določila novega zakona, dekrete tridentinskega koncila in druge predpise kanonskega prava,[36] kar nedvomno potrjuje, da je bilo pri odločanju sodišča v prvi vrsti merodajno predvsem kanonsko pravo.

Seveda so se priprave na ustanovitev sodišča začele že pred inavguracijo. 29. novembra 1856 je škof Slomšek imenoval sodelavce sodišča,[37] pri čemer je sledil določilom v instrukciji o delovanju cerkvenih sodišč, ki je predvidevala predsednika in vsaj štiri svetnike.[38] V posebnem dekretu je vsakomur razložil, zakaj je bil imenovan za sodelavca sodišča in kakšne so njegove dolžnosti.[39]

32 Ibidem.
33 NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Akt o inavguraciji zakonskega sodišča, 1. 1. 1857.
34 Ibidem.
35 CIC 1983, kan. 1419.
36 NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Akt o inavguraciji zakonskega sodišča, 1. 1. 1857.
37 NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Imenovanja članov sodišča, 29. 11. 1856.
38 RGBI 1856/185, Instrukcija o delovanju cerkvenih sodišč, § 97.
39 NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Imenovanja članov sodišča, 29. 11. 1856.

Za predsednika in oficiala[40] sodišča je bil imenovan dr. Jakob Maksimilijan Stepišnik (1815–1889), prihodnji lavantinski škof. Svetniki so postali Jožef Rosman (1812–1874), Henrik Hermann (1793–1865), Mihael Pikl (1814–1867) in Venčeslav Pagani (1810–1860). Za asesorja ali referenta je bil predviden Franc Kosar (1812–1894) in za pisarja oziroma zapisnikarja Matija Jäger (1818–1906). Na mesto branilca vezi je Slomšek imenoval dekana stolnega kapitlja Gašperja Albrechta (1788–1861).

V dekretu, ki ga je prejel Stepišnik kot predsednik sodišča,[41] je bilo navedeno, da bo zadolžen za sprejemanje in posredovanje uradnih dopisov, sklicevanje in vodenje zasedanj, sestavljanje dopisov itd. Pri tem bo upošteval navodila zakona, predvsem instrukcijo o delovanju sodišč. Vsak predlog odgovora ali sklepa bo predložil v pregled ali odobritev škofu.[42]

ČLANI SODIŠČA

Pri ustanovitvi sodišča se zastavlja vprašanje, kdo so bili člani sodišča in kakšne so bile njihove kompetence za to funkcijo.

Z analizo vsebine dekretov lahko ugotovimo, da so bili vsi sodelavci sodišča izbrani zaradi izkušenj v pastorali ter poznavanja teologije in/ali kanonskega prava. Tako je bil Stepišnik imenovan zaradi poznavanja kanonskega prava, medtem ko so bile pri Gašperju Albrechtu zaslužne dolgoletne izkušnje v pastorali in znanje na področju kanonskega prava.[43]

Predsednik sodišča in prihodnji škof Jakob Maksimilijan Stepišnik se je rodil leta 1815 v Celju. Po končani gimnaziji v Celju je absolviral filozofske študije v Gradcu in Celovcu ter nato vstopil v bogoslovje (skupno lavantinsko in krško bogoslovje v Celovcu), kjer je študiral teologijo. Kot odličen študent je bil poslan na dunajski Frintaneum, kjer se je posvečal višjim teološkim študijem in pridobil doktorat iz teologije. Po vrnitvi z Dunaja, kjer je leta 1838 prejel duhovniško posvečenje, je najprej deloval kot kaplan v Novi Cerkvi ter nato kot dvorni kaplan in konzistorialni tajnik v Šentandražu. Leta 1844 je postal konzistorialni svetnik, leta 1847 kanonik lavantinskega stolnega kapitlja in leta 1861 dekan stolnega kapitlja. V Šentandražu[44] in kasneje v Mariboru je bil predavatelj pastoralne teologije, cerkvene zgodovine, kanonskega prava ter teoretične in praktične eksegeze Nove zaveze. 1862 ga je salzburški nadškof Tarnóczy imenoval za lavantinskega škofa. Umrl je leta 1889.[45] Čeprav ni imel doktorata iz kanonskega prava, je imel odlično teološko izobrazbo in bil dovolj dobro podkovan v kanonskem pravu.

Nekoliko drugačna je bila življenjska pot branilca vezi Gašperja Albrechta, Slomškovega spirituala ter zvestega sodelavca in prijatelja. Rodil se je 18. januarja 1788 v Repljah pri Pliberku, torej v župniji Šmihel nad Pliberkom. Za duhovnika je bil posvečen leta 1815 ter kasneje služboval kot spiritual v celovškem bogoslovju in konzistorialni svetnik. Za kanonika stolnega kapitlja je bil

[40] Instrukcija o delovanju cerkvenih sodišč (§ 97) je na čelu sodišča predvidela predsednika, prav tako se Stepišnik v šematizmih navaja samo kot predsednik. Oficial ali sodni vikar je načeloma nosilec cerkvene službe, ki mu je zaupana sodna oblast, predvsem na področju kazenskih in zakonskih zadev. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon IX*, str. 782.

[41] NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Imenovanja članov sodišča, 29. 11. 1856.

[42] NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Akt o inavguraciji zakonskega sodišča, 1. 1. 1857.

[43] NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXX-B-87, Imenovanja članov sodišča, 29. 10. 1856.

[44] Mišljen je četrti letnik bogoslovja, ki ga je Slomšek leta 1850 iz Celovca poklical v Šentandraž.

[45] NŠAM, Kartoteka duhovnikov, Stepišnik, Jakob, šk. 5; Ambrožič, Stepišnikov teološki študij, str. 30–34.

imenovan leta 1826. Leta 1847 je postal prvi dekan kapitlja. Umrl je 13. avgusta 1861 v Mariboru.[46]

Mihael Pikl (1814–1867) se je rodil v Spodnji Hudinji pri Celju. Po končanih filozofskih študijih v Gradcu je leta 1834 vstopil v celovško bogoslovje. Leta 1837 je prejel duhovniško posvečenje in sedem let kasneje, leta 1844, postal spiritual v celovškem bogoslovju. Leta 1848 so bogoslovci zaradi njegove strogosti zahtevali njegov odstop.[47] Leta 1852 je postal kanonik šentandraškega stolnega kapitlja. Po selitvi sedeža lavantinske škofije v Maribor je prevzel nalogo ravnatelja novega bogoslovnega semenišča v Mariboru. 1863 je postal stolni dekan in leta 1865 prošt kapitlja.[48]

Ob imenovanju za svetnika zakonskega sodišča je bil leta 1812 v Šmartnem pri Kranju rojeni Jožef Rosman, tudi Rozman, kanonik in redni predavatelj v šentandraškem bogoslovju, kjer je poučeval pedagogiko in katehetiko. Obenem je bil redni kanonik, konzistorialni svetnik, prosinodalni izpraševalec iz moralke in šolski nadzornik.[49] Službe na sodišču ni opravljal dolgo časa, saj je že 8. decembra 1858 postal župnik v Slovenskih Konjicah,[50] kjer je umrl 12. avgusta 1874.[51] Ob smrti je bil častni kanonik lavantinskega stolnega kapitlja in konzistorialni svetnik.[52]

Podobne službe in funkcije je opravljal Henrik Hermann, rojen 9. novembra 1793 v Celovcu. Ob imenovanju za člana sodišča je bil lavantinski in krški konzistorialni svetnik, kanonik lavantinskega stolnega kapitlja, prosinodalni izpraševalec iz pastorale in bogoslovni predavatelj iz istega predmeta.[53] Po selitvi škofijskega sedeža v Maribor je ostal v krški škofiji in leta 1859 postal kanonik krškega stolnega kapitlja.[54] Umrl je 29. januarja 1865.[55]

Četrti svetnik je bil Venčeslav Pagani, župnik in dekan v Wolfsbergu. Rodil se je 30. avgusta 1810 v češkem Blötzu, za duhovnika je bil posvečen leta 1835.[56] Podobno kot Hermann je tudi on po selitvi škofijskega sedeža v Maribor ostal na Koroškem. Umrl je kot župnik v Wolfsbergu 28. novembra 1860.[57]

Asesor oziroma prisednik Franc Kosar se je rodil leta 1823 v Braslovčah. Duhovniško posvečenje je prejel leta 1846. Od leta 1856 naprej je opravljal službe kornega vikarja, dvornega kaplana in spirituala v šentandraškem bogoslovju. Po selitvi škofijskega sedeža v Maribor je bil imenovan za konzistorialnega svetnika in spirituala v mariborskem bogoslovju. Leta 1870 je postal kanonik mariborskega stolnega kapitlja in leta 1893 dekan. V letih 1872–1881 je v mariborskem bogoslovju predaval cerkveno pravo.[58] V zgodovino se je zapisal kot prvi Slomškov biograf in voditelj šolskih sester.

Matija Jäger (1818–1906), ki je bil že pred tem protokolist v škofijski pisarni, je bil zadolžen za vodenje protokolov, skrb za gradivo in vodenje zapisnika. Po selitvi je – kakor navajajo šematizmi krške škofije – kot deficient ostal v krški škofiji. Umrl je 30. aprila 1906 v Šentandražu.[59]

---

46 NŠOM, Codex Mayr; Ambrožič: Iz zgodovine, str. 96.
47 Prim.: Hrastelj: *Otrok luči*, str. 428.
48 NŠOM, Codex Mayr; NŠAM, Kartoteka duhovnikov, šk. 4, Pikl, Mihael.
49 *Schematismus des Bisthumes Lavant 1857,* str. 5, 8–9, 58–59, 85.
50 Dekanijski šematizmi, šk. 1, Alte Dekanate.
51 MMK Slovenske Konjice 1853–1886, str. 353.
52 Prav tam.
53 *Schematismus des Bisthumes Lavant 1857,* str. 7–9, 58.
54 Ambrožič: Iz zgodovine, str. 96.
55 Ibidem.
56 *Schematismus des Bisthumes Lavant 1857*, str. 9, 24, 82.
57 MMK Wolfsberg 1853–1869 (https://data.matricula-online.eu/sl/oesterreich/gurk/wolfsberg/W12_047-1/?pg=87) (dostop: 1. 10. 2021).
58 NŠOM, Codex Mayr; NŠAM, Kartoteka duhovnikov, šk. 3, Kosar, Franc.
59 MMK St. Andrae im Lavanttal 1889–1906, str. 172 (https://data.matricula-online.eu/sl/oesterreich/gurk/st-andrae-im-lavanttal/S14_041-1/?pg=176 (dostop: 1. 10. 2021)).

Za člane oziroma sodelavce zakonskega sodišča so bili imenovani škofovi najožji sodelavci, člani lavantinskega stolnega kapitlja in konzistorialni svetniki. Izjemo je predstavljal le Pagani, sicer dekan v Wolfsbergu, ki ni bil stolni kanonik. Prav tako pri delu sodišča ni sodeloval Franc Fridrih (1788–1865), stolni prošt. Predsednik in večina svetnikov (Herman, Rosman, Stepišnik, Pikl) so delovali kot profesorji v šentandraškem bogoslovju, kjer so predavali različne predmete.[60]

Novoustanovljeno sodišče je bilo pristojno za odločanje na prvi stopnji. Drugostopenjsko sodišče je že od novega veka naprej predstavljalo metropolitansko sodišče v Salzburgu.[61] Na tretji stopnji je – na temelju odločbe iz Rima – odločal nadškof oziroma cerkveno sodišče v Olomucu.[62]

Po selitvi škofijskega sedeža v Maribor leta 1859 se je sodišče na novo inavguriralo. Stepišnik je ostal predsednik, zamenjali so se svetniki, med katerimi je ostal samo Mihael Pikl. Hermanna in Paganija, ki sta ostala v krški škofiji, in Rosmana, ki je postal župnik, so zamenjali novo imenovani dr. Janez Vošnjak (1819–1877), sicer profesor v mariborskem bogoslovju, mariborski stolni župnik Jožef Kostanjevec (1803–1866), šempetrski župnik in Slomškov sodelavec pri selitvi Marko Glaser (1806–1889) in Franc Čepe (1802–1861), župnik v Jarenini.[63] Prvi trije so bili redni kanoniki, Glaser častni kanonik lavantinskega kapitlja in Čepe častni kanonik sekavskega stolnega kapitlja. Po selitvi se je število svetnikov povečalo za eno mesto, prav tako število prisednikov. Kosarju se je po novem pridružil še Jurij Matjašič (1808–1892), medtem ko je branilec vezi ostal Gašper Albrecht. Tajniško mesto je prevzel Matija Modrinjak (1824–1894).[64]

Podobno kot v Šentandražu so bili člani sodišča v Mariboru stolni kanoniki (Albreht, Stepišnik, Pikl, Vošnjak, Kostanjevec) in konzistorialni svetniki (poleg prejšnjih še Glaser, Kosar in Matjašič). Člani sodišča so večinoma bili tudi profesorji v mariborskem bogoslovju (Pikl, Vošnjak, Stepišnik, Kosar). V novem mariborskem bogoslovju je Stepišnik prevzel predavanja iz cerkvenega prava.[65]

Nova zakonska sodišča so bila ustanovljena tudi v škofijah v soseščini. V Gradcu oziroma v sekavski škofiji, ki je predstavljala nekakšno izjemo, je bil ustanovljen knezoškofijski oficialat,[66] ki je bil obenem tudi zakonsko sodišče,[67] medtem ko sta bili v Celovcu[68] in Ljubljani[69] ustanovljeni zakonski sodišči.

Sodišča so bila – v skladu z instrukcijo – večinoma sestavljena iz predsednika, štirih ali petih svetnikov, enega ali dveh asesorjev, branilca vezi in tajnika. V skoraj vseh primerih so bili podobno kot v Šentandražu in kasneje v Mariboru za člane sodišča imenovani škofovi najožji sodelavci, kanoniki in konzistorialni svetniki. Med njimi so bili tudi doktorji teologije, kot je bil to npr. predsednik sodišča v Gradcu Jožef Büchinger, kanonik penitenciarij in nekdanji profesor dogmatike.[70] Člani so pogosto delovali kot profesorji v bogoslovju, med njimi so bili tudi predavatelji kanonskega prava. To je veljalo za graškega Matijo

60 *Schematismus des Bisthumes Lavant 1857*, str. 7–9, 58.
61 AT-AES 1.2 4/6/39.
62 NŠAM, Protokoli škofijske pisarne, Protokol za leto 1858, št. 218.
63 NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIII-B-6; *Personalstand des Bisthumes Lavant 1860*, str. 9.
64 NŠAM, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXIII-B-6.
65 *Personalstand des Bisthumes Lavant 1860*, str. 10–11.
66 Oficialat: škofovo posvetovalno telo na čelu z oficialom. Funkcija oficiala je včasih podobna funkciji generalnega vikarja. Pogosto ima oficialat sodne pristojnosti, in sicer na področju kazenskega sodstva in zakonskih zadev. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon IX*, str. 782.
67 *Geistlicher Personalstand des Bisthums Seckau in Steiermark im Jahre 1858*, str. 24–25 in 32.
68 *Personalstand des Bisthum Gurker Kirchensprengels im Jahre 1858*, str. 14–15.
69 *Catalogus Cleri Dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCLVIIII*, str. 12.
70 *Geistlicher Personalstand des Bisthums Seckau in Steiermark im Jahre 1858*, str. 19 in 24.

Robiča,[71] celovškega Ludvika Webra[72] in ljubljanskega Leona Vončino.[73] Vse to dokazuje, da so bili za člane sodišča imenovani najbolj izobraženi duhovniki, ki so bili obenem dobri poznavalci cerkvenega prava.

DELOVANJE SODIŠČA

Zakonsko sodišče lavantinske škofije je že v prvem letu delovanja, to je leta 1857, obravnavalo precej zadev, podobno je bilo v letu 1858. O delovanju sodišča pričajo vpisi v delovodnik in ohranjeno spisovno gradivo. Pri preučevanju gradiva je treba poudariti, da je bil obseg lavantinske škofije pred selitvijo škofijskega sedeža v Maribor leta 1859 drugačen kot po selitvi (pred letom 1859 velikovško okrožje na Koroškem in celjsko na Štajerskem, po letu 1859 celjsko in mariborsko okrožje na Štajerskem) in da je v Nadškofijskem arhivu Maribor, ki hrani večino gradiva lavantinske škofije, za obdobje do selitve škofijskega sedeža ohranjeno samo gradivo za takratni štajerski del, medtem ko gradivo za koroški del nahaja v Celovcu. Dodatno so vse zakonske zadeve, tako za štajerski kot za koroški del lavantinske škofije, večinoma vpisane v delovodnikih. Delovodniki odlično dopolnjujejo spisovno gradivo, vendar je treba upoštevati tudi to, da so nekateri vpisi nedosledni ali celo pomanjkljivi.

Iz ohranjenega gradiva, tako spisovnega gradiva kot vpisov v delovodnik, je razvidno, da se je sodišče v letih 1857 in 1858 ukvarjalo predvsem z oklici in raznimi zadržki za sklepanje zakona (krvno in duhovno sorodstvo ter svaštvo v raznih kolenih). Primerov ločitve od postelje in mize ni bilo, prav tako se niso ukvarjali z vprašanjem veljavnosti, poveljavitve ali razveljavitve zakona.

Obravnavane zadeve na lavantinskem zakonskem sodišču v letih 1857 in 1858[74]

ZADEVA/ŠTEVILO	LETO 1857	LETO 1858
OKLICI	23	10[75]
SPREGLED ZADRŽKA KRVNEGA SORODSTVA	9 (2 v drugem kolenu, 7 v III. in IV. kolenu sorodstva)	12 (vsi spregledi v III. in IV. kolena sorodstva)
SPREGLED ZADRŽKA SVAŠTVA	7	9
SPREGLED ZADRŽKA DUHOVNEGA SORODSTVA	2	1
SPREGLED ZADRŽKA JAVNE ČASTI OZ. PREŠUŠTVA	1	3
SPREGLED ZADRŽKA RAZLIČNIH VEROIZPOVEDI	1	2
OBLJUBE ZAKONA/ZAROKE		1
DRUGO	1 (tretjeredniške zaobljube)	1 (preproste obljube)

Podrobna analiza pokaže, da so pri delu sodišča poleg prošenj za spregled oklicev in podobnega (npr. poroke v postnem/prepovedanem času) prevladovale prošnje za spregled zadržka prepovedanih stopenj krvnega sorodstva in svaštva, ki so jih reševali bodisi na škofijskem sodišču ali redkeje v Rimu. Prav tako so obravnavali nekaj prošenj za spregled duhovnega sorodstva in javne časti ali konkubinata. Včasih so prihodnji zakonci prosili za spregled več zadržkov skupaj, npr. svaštva in konkubinata, še pogosteje so bolj vsebinskim zadržkom dodane še prošnje za spregled oklicev.

71 Ibidem, str. 21, 24 in 32.
72 *Personalstand des Bisthum Gurker Kirchensprengels im Jahre 1858*, str. 15.
73 *Catalogus Cleri Dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCLVIIII*, str. 12.
74 V letu 1859 je prišlo do selitve škofijskega sedeža in novega konstituiranja sodišča, zaradi česar primerjava ne bi bila več smiselna.
75 Ker je številka dokaj nizka, je možno, da vsi oklici niso navedeni in odloženi pod zakonskimi zadevami, ampak med drugim gradivom, zato številka verjetno ni dokončna.

Ohranjeno gradivo ni zanimivo samo za tiste, ki se ukvarjajo s preučevanjem kanonskega prava, cerkvene zgodovine ali zgodovino morale, ampak tudi za rodoslovce. Pari, ki so prosili za spregled zadržka krvnega sorodstva, so morali sorodstvo obrazložiti in ponazoriti s skicami, za kar niso prišli v poštev samo ustni viri, ampak tudi matične knjige. Raziskavo so pogosto opravili domači župniki ali kaplani. Zaradi navedenega je tovrstno gradivo odličen vir za rodoslovne raziskave.

Ker se navadno za suhoparno statistiko skrivajo zanimive zgodbe ali življenjske usode, si velja pogledati nekaj najbolj tipičnih ali najzanimivejših primerov, ki jih je obravnavalo sodišče.

Že kmalu po ustanovitvi sodišča, 26. januarja 1857, je Karl Simandl, župnijski upravitelj v Škalah, posredoval prošnjo za spregled krvnega sorodstva v tretjem kolenu za Matevža Jelena in Terezijo Pavlinc, ki naj bi imela skupnega pradeda. Preverjanje podatkov po matičnih knjigah – tako župnik – se je izkazalo za problematično, ker starejših matičnih knjig ni bilo.[76] Ker so škalske matične knjige načeloma še danes ohranjene, se poraja domneva, da bodisi upravitelj ni dovolj poznal situacije ali je pregledal samo mlajše knjige z indeksi, medtem ko starejših sploh ni preveril. Ker sta imela prihodnja zakonca skupne prastarše, sta spregled brez težave dobila[77] in se 18. februarja istega leta poročila v domači škalski cerkvi.[78]

Nekoliko bolj se je zapletlo pri Juriju Pozniču iz Tabora in Mariji Burkeljc iz Prebolda. Ker sta zaročenca zagrešila prešuštvo oziroma se pregrešila zoper javno čast, sta morala dobiti spregled iz Rima.[79]

Podobna zgodba se je odvila pri Andreju Lesketu iz Slovenj Gradca, ki se je hotel po smrti svoje žene Jožefe, roj. Gašperšič, poročiti s svojo svakinjo Marjeto Gašperšič. Tudi zanju je bila potrebna prošnja v Rim.[80]

Dispenzo za poroko sta iz Rima morala dobiti tudi Franc Marolt in Marija Hojš iz Ribnice na Pohorju, ki sta zaprosila za spregled zadržka krvnega sorodstva v drugem kolenu. Bratranec in sestrična sta svojo prošnjo utemeljila s finančnimi in osebnimi razlogi. Marija, ki je bila vdova, je v prošnji zatrjevala, da sama ne more obdelo-

Stammbaum.

15 kr.

Bartlmä Rašborščeg
Thomas Rašborščeg
Bartlmä Rašborščeg.
Andreas Rašborščeg.
Franz Rašborščeg
Anna Rašborščeg.
Jakob Rašborščeg
Maria Rašborščeg.
III. Grad.
IV. Grad.

Prošnja za spregled krvnega sorodstva v tretjem in četrtem kolenu stranske linije (NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 308/1857)

[76] NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 185/1857.
[77] Ibidem.
[78] PMK Škale 1833–1893, str. 73.
[79] NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 1478/1857; PMK Prebold 1811–1867, str. 200.
[80] NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 2202/1857; PMK Slovenj Gradec 1855–1898, str. 6.

vati kmetije in da otroci tudi ne morejo biti brez očeta. Poroko naj bi si na smrtni postelji želel tudi prvi mož.[81] K sreči so bili v Rimu razumevajoči, tako da se je par lahko poročil.[82] S podobno težavo sta se spopadala tudi Franc Kožel in Lucija Marija Lihteneger iz Šempetra v Savinjski dolini.[83]

Poleg krvnega se je sodišče ukvarjalo tudi z duhovnim sorodstvom. Tako sta leta 1857 za spregled zadržka duhovnega sorodstva zaprosila Jurij Mastnak in Marija Zaloker, oba vdovca, iz župnije Slivnica pri Celju. Jurij in Marija sta morala za spregled zaprositi zato, ker je bil Jurij birmanski boter enemu izmed Terezijinih otrok, s čimer je nastalo duhovno sorodstvo.[84]

Na sodišču so obravnavali tudi nekaj (sicer bolj redkih) primerov mešanih zakonov. Tako sta se leta 1858 želela poročiti Magdalena Kuhar iz Slovenj Gradca in njen zaročenec Karel Fleischer, magister farmacije iz Češke, pripadnik helvetske veroizpovedi. Ženin je izhajal iz zelo verne družine, njegov oče je bil na Češkem celo pastor. Po podeljenem spregledu se je par leta 1858 poročil v domačem Slovenj Gradcu. [85]

V prvem letu se je sodišče ukvarjalo še s spregledom redovniških oziroma natančneje tretjeredniških zaobljub pri ženinu Matevžu Zupancu iz Kranja, frančiškanskemu tretjeredniku, ki se je po odhodu iz samostana želel poročiti z Marijo Germovšek iz Pišec.[86] Njuna pot do zakona ni bila lahka, spregled za sklenitev zakona jima je po dolgem postopku 21. decembra 1858 podelil papež oziroma Sveti sedež. Zveza Matevža in Marije, ki sta se jima rodila vsaj dva nezakonska otroka, se je končala s poroko, do katere je prišlo leta 1859 v Pregradi na Hrvaškem.[87]

Vse prošnje ali zadeve se po pričakovanju niso končale s srečnim koncem, navsezadnje je bilo treba računati tudi s finančnimi ovirami (taksami) in včasih tudi z dolgimi postopki. Tako sta se leta 1857 želela poročiti Anton Kink, posestnik v Malem Kamnu, župnija Koprivnica, in Agnes Jazbec, ovdovela Kink. Ker sta si bila v drugem oziroma tretjem kolenu v svaštvu, sta se morala za spregled obrniti na Rim, a se zdi, da na poti sploh nista vztrajala, verjetno zaradi takse ali sta se ustrašila postopka kot takšnega.[88]

PRIMERJAVA Z OBRAVNAVANJEM ZAKONSKIH ZADEV PRED LETOM 1857

Kot je bilo omenjeno že v uvodnem delu, je bil že od novega veka naprej za zakonske in kazenske zadeve v lavantinski škofiji pristojen lavantinski konzistorij. Kdaj natančno je bil ustanovljen, še ni raziskano, vendar se zakonske zadeve omenjajo že v najstarejših ohranjenih konzistorialnih protokolih, ki segajo na konec 17. stoletja. Na konzistoriju so obravnavali predvsem prošnje za spreglede zadržka krvnega sorodstva v tretjem in četrtem kolenu, svaštva, pregrehe zoper javno čast in podobno. Lavantinski škofje so tovrstne zadeve reševali na temelju subdelegacij ali petletnih fakultet, ki so jih prek Salzburga redno dobivali iz Rima.[89]

Čeprav se omembe zakonskih zadev v 18. stoletju in na začetku 19. stoletja v škofijskih oziroma konzistorialnih protokolih dokaj pogoste, je nasprotno

81 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 561/1857, 779/1857, 1370/1857.
82 PMK Ribnica na Pohorju 1829–1862, str. 145.
83 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 1887/1857; PMK Žalec 1824–1861, str. 150.
84 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 246/1857.
85 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 2145/1858; PMK Slovenj Gradec 1855–1898, str. 12.
86 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 27/1857.
87 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 27/1857, 398/1857, 401/1857, 2344/1857, 401/1859.
88 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/5, 1414/1857, 88/1858.
89 Gl. npr.: AT-AES 1.2 4/23/10, 4/23/12, 4/24/8, 4/24/12, 4/25/7, 4/26/15.

spisovno gradivo ohranjeno šele od leta 1838 naprej.[90] Kaj natančno se je zgodilo s starejšimi spisi, ni čisto jasno, a upamo lahko, da se nekaj gradiva še najde. Podobno kot po letu 1857 se ohranjeno gradivo nanaša samo na štajerski del škofije.

Ohranjeno gradivo ponuja kar nekaj možnosti za raziskovanje, pri čemer se je treba zavedati, da so morali zakonci (in z njimi Cerkev) pred letom 1857 upoštevati tako civilno (ODZ) kot kanonsko pravo in da so bile npr. za podeljevanje spregledov pristojne tako civilne kot cerkvene oblasti, kar je seveda za prosilce pomenilo precej več birokratskih potov. Škof oziroma konzistorij je pred letom 1857 samostojno podeljeval dispenze za kanonske zadržke, ki jih Obči državljanski zakonik ni priznaval (npr. spregled zadržka krvnega sorodstva v III. ali IV. kolenu), medtem ko je za zadržke, ki jih je predvidela tudi civilna zakonodaja, moral prosilec dobiti spregled tako od države kot Cerkve. Vse to se seveda odraža tudi v spisih oziroma gradivu.

To sta na svoji koži okusila 51-letni Jurij Javeršek in 33-letna Jožefa Kosar z Vranskega. Ker sta bila bratranec in sestrična, sta morala za sklenitev zakona premagati kar nekaj ovir. Prihodnja zakonca sta spregled zadržka bližnjega sorodstva najprej dobila iz Rima, nato so svoje dovoljenje izdale še civilne oblasti (deželno namestništvo v Gradcu in okrajni urad na Vranskem).[91] Po vseh teh zaprekah sta se poročila 6. avgusta 1855.[92] Čeprav zakonca nista bila najmlajša, sta se v naslednjih letih razveselila rojstva treh otrok, prva hči je bila rojena že leta 1855.[93]

Še nekoliko več pota je bilo potrebnih za poroko Gašperja Goriška, čevljarskega mojstra in posestnika iz Celja, ter njegove izvoljenke Marije Lašič iz Laškega. Gašper in Marija, sicer bratranec in sestrična, sta potrebne postopke sprožila že leta 1847. 4. septembra 1848 je bil izdan spregled v Rimu, dober mesec kasneje, 6. oktobra, je sledil še državni placet. Kot zadnji so svojo odobritev 19. oktobra izdali še na škofiji. Verjetno ni prav nič presenetljivo, da sta zakonca zaprosila še za spregled drugega in tretjega oklica, ki ga je okrajni urad v Celju izdal 13. novembra. [94] Gašper in Marija sta nato skočila v zakon 20. novembra.[95] V naslednjih letih se je par razveselil rojstev Gašperja, Jožefa, Antona in Marije.[96]

Pot obeh parov bi bila po letu 1857 nekoliko lažja samo v tem, da ne bi bil potreben spregled ali dovoljenje civilnih oblasti.

ZAKLJUČEK

Zakonsko sodišče lavantinske škofije, ki je bilo ustanovljeno leta 1857, je v Šentandražu na Koroškem delovalo samo do sredine leta 1859, ko je prišlo do selitve škofijskega sedeža v Maribor. V Mariboru se je sodišče na novo konstituiralo, z delom v novi sestavi je začelo jeseni leta 1859. Do nadaljnjih sprememb v organizaciji, pristojnosti in sestavi sodišča je prišlo po reviziji oziroma odpravi konkordata, kar se je v lavantinski škofiji odrazilo šele leta 1884, in po kodifikaciji cerkvenega prava leta 1917.

90 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/4.
91 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/4, 1228/1855, 1301/1855, 1365/1855 itd.
92 PMK Vransko 1842–1871, str. 87.
93 RMK Vransko 1842–1856, str. 223; RMK Vransko 1856–1871, str. 64 in 107.
94 NŠAM, Škofijska pisarna, F 19/4, 2007/1848 itd.
95 PMK Laško 1836–1854, str. 95.
96 RMK Celje 1849–1858.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ADG – Archiv der Diözese Gurk

- Mrliška matična knjiga Wolfsberg 1853–1869: https://data.matricula-online.eu/sl/oesterreich/gurk/wolfsberg/W12_047-1/?pg=87 (dostop: 29. 9. 2021)
- Mrliška matična knjiga St. Andrae im Lavanttal 1889–1906: https://data.matricula-online.eu/sl/oesterreich/gurk/st-andrae-im-lavanttal/S14_041-1/?pg=176 (dostop: 29. 9. 2021)

AT-AES – Archiv der Erzdiözese Salzburg

- 1.2 Altbestand – Akten

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

- Dekanijski šematizmi, Alte Dekanate
- Matične knjige raznih župnij
- Škofijska pisarna, F 19 – zakonske zadeve
- Škofijska pisarna, Protokoli škofijske pisarne
- Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin

NŠOM – Nadškofijski ordinariat Maribor

- Codex Mayr

LITERATURA

Ambrožič, Matjaž: Iz zgodovine lavantinskega (mariborskega) stolnega kapitlja v Št. Andražu in Mariboru. V: *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (ur. Stanko Lipovšek). Maribor: Slomškova založba, 2009, str. 59–102.

Ambrožič, Matjaž: Stepišnikov teološki študij. V: *Bogoslovni vestnik* 70 (2010), št. 1, str. 25–34.

Codex Iuris Canonici 1917 in *1983*.

Cvirn, Janez: *Boj za sveti zakon: prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

Das Eherecht der Katholiken im Kaiserthum Oesterreich nach den Bestimmungen des kaiserlichen Patentes vom 8. Oktober 1856 und den beiden Anhängen zu demselben übersichtlich dargestellt. Dunaj: Verlag von Friedrich Manz, 1857.

Košir, Borut: *Ustavno pravo Cerkve*. Ljubljana: Družina, 1996.

Košir, Borut: *Uvod v kanonsko pravo*. Ljubljana: Družina, 1997.

Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana: Založba juridične fakultete, 1923.

Lanzinger, Margareth: *Verwaltete Verwandtschaft. Eheverbote, kirchliche und staatliche Dispenspraxis im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien/Köln/Weimar: Böhlau, 2015.

Maček, Jože: *Državno cerkvenstvo: zakoni in uredbe, izdane za slovenske dežele v letih 1752–1816*. Ljubljana: Salve, 2015.

Tropper, Peter: *Vom Missionsgebiet zum Landesbistum: Organisation und Administration der katholischen Kirche in Kärnten von Chorbischof Modestus bis zu Bischof Köstner*. Klagenfurt: Carinthia, 1996.

Wangermann, Ernst: Josephinismus und katholischer Glaube. V: *Katholische Aufklärung und Josephinismus* (ur. Elisabeth Kovács). Dunaj: Verlag für Geschichte und Politik, 1979, str. 332–341.

Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katolischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. Dritter Band: Censis bis Duguet. Freiburg im Breisgau: Herder'sche Verlagshandlung, 1884.

Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katolischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. Neunter Band: Naama bis Pignatelli. Freiburg im Breisgau: Herder'sche Verlagshandlung, 1895.

Zgodovina Cerkve, zv. 5, Od cerkvene države do svetovne Cerkve (od 1848 do drugega vatikanskega koncila) (pripravili R. Aubert in sodelavci P. E. Crunicam ... [et. al.]). Ljubljana: Družina, 2000.

DRUGO

Hrastelj, Franc: *Otrok luči: zgodovinska povest o Antonu Martinu Slomšku*. Ljubljana: Družina, 2005.

INTERNETNI VIRI

Lanzinger, Margareth: *Staatliches und kirchliches Recht in Konkurrenz. Verwandtenehen und Dispenspraxis im Tirol des ausgehenden 18. Jahrhunderts*: https://storiaeregione.eu/attachment/get/up_91_14684023922038.pdf (dostop: 29. 9. 2021).

Občni državljanski zakonik z dne 1. junija 1811 štev. 946 zb. p. z. v besedilu treh delnih novel. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1928: https://sistory.si/11686/36062 (dostop: 29. 9. 2021).

OBJAVLJENI VIRI

Catalogus Cleri Dioecesis Labacensis ineunte anno MDCCCLVIIII. Labaci: Jožef Blaznik.

Geistlicher Personalstand des Bisthums Seckau in Steiermark im Jahre 1858. Abgeschlossen mit 20. November 1857. Gradec: Im Verlag der Consistorialkanzlei.

Personalstand des Bisthum Gurker Kirchensprengels im Jahre 1858. Celovec: Johann Leon.

Personalstand des Bisthumes Lavant. Mit Anfang des Jahres 1860. Maribor: J. Janschitz & Sohn.

Personalstand des Fürstbistums Lavant in Steiermark für das Jahr 1919. Maribor: Verlag der F. B. Ordinariatskanzlei.

Reichsgesetzblatt (Österreich) 1856.

Schematismus des Bisthumes Lavant. Mit Anfang des Kirchenjahres 1857. Celovec: Johann Leon.

Šematizem neposredno sveti Stolici podrejene lavantinske knezoškofije ob njeni sedemstoletnici 1928. Maribor: škofijska pisarna, 1928.

SUMMARY

ESTABLISHMENT OF THE MARRIAGE COURT OF THE LAVANTINE DIOCESE IN 1857

First interventions of the Austrian state to the field of marriage matters, which were controlled by the Church from the Council of Trent, happened in the middle of the 18th century or, more precisely, in the time of Maria Theresa (1740–1780) and Joseph II (1780–1790). In the Marriage Patent of 1783, the emperor Joseph II defined marriage as a sacrament and civil contract and transferred jurisdiction over marriage matters to civil courts. This ordinance

remained also in the General Civil Code of 1811, which came into force in 1812. The Civil Code, otherwise of confessional nature, defined provisions for Christians, which were in accord with the provisions of the canon law. The exemptions were rare (dispensation from different degrees of consanguinity, non-recognition of spiritual affinity). Changes occurred after the signing of the Austrian Concordat in 1855, which predicted the transfer of jurisdiction over marriage matters back to the Church. With a special patent on October 8, 1856, Emperor Franz Joseph (1848–1916) promulgated the law on marriage matters of Catholics in the Austrian Empire. The Church took control and jurisdiction over marriage matters and the provisions of the General Civil Code were abolished. The law predicted the establishment of diocesan marriage courts with jurisdiction over marriage matters.

On January 1, 1857, in accordance with the mentioned law, the bishop Anton Martin Slomšek (1846–1862), solemnly inaugurated the marriage court of the Lavantine diocese in Šentandraž. The court took over jurisdiction over marriage matters, legal and discipline matters remaining outside its jurisdiction. The court– as the law on Catholics' marriage matters already predicted - consisted of a president, four councillors, a defender of the bond, an assessor and a secretary. Bishop Slomšek named the members of the court on November 29, 1856. Those were his closest co-workers, canons of the Cathedral Chapter and consistory councillors, highly educated in pastoral and canon law. The president was the future bishop Jakob Maksimilijan Stepišnik (1862–1889), a good connoisseur of the Church law. Marriage courts, whose jurisdictions were limited by the role of the bishop as the first judge in the diocese, dealt with different matters, besides marriage banns most matters dealt with dispensation from impediment of consanguinity and affinity. After the moving of the diocese seat to Maribor in 1859, the court constituted anew.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.253(497.4):344.3(436)"18"
Prejeto: 29. 10. 2021

»V imenu Njegovega Veličanstva cesarja avstrijskega ...« Vojaško kazensko sodstvo in zakonodaja v habsburški monarhiji v drugi polovici dolgega 19. stoletja

JERNEJ KOMAC
mag. zgodovine, svetovalec, arhivist
Arhiv Republike Slovenije, Sektor za informacije in dokumentacijo
Zvezdarska ul. 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: jernej.komac@gov.si

Izvleček

Članek obravnava pregled vojaške kazenske zakonodaje v habsburški monarhiji od njenih začetkov do zadnje večje spremembe tik pred prvo svetovno vojno ter pregled vojaških sodišč in arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije. Avtor se najprej posveti pregledu literature omenjene teme, ki so jo obravnavali drugi zgodovinarji, sledi pregled zakonodaje in njenih sprememb, zatem avtor obravnava vojaška sodišča na vseh treh stopnjah. V zaključnem delu članka avtor deskriptivno predstavi arhivsko gradivo glede na prevzemne sezname iz sedemdesetih let 20. stoletja. Članek se sklene z možnostmi za nadaljnje raziskovanje.

Ključne besede:

vojaška kazenska zakonodaja, vojaška sodišča, avstro-ogrska vojska, vojaško kazensko sodstvo, vojaški kazenski postopek, arhivsko gradivo vojaških sodišč

Abstract

»IN THE NAME OF HIS MAJESTY, THE AUSTRIAN EMPEROR…«
MILITARY CRIMINAL JUSTICE AND LEGISLATION IN THE HABSBURG MONARCHY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The article presents a review of military criminal legislation in the Habsburg Monarchy from its beginnings to the last bigger change before the First World War, an overview of military courts and archival records kept by the Archives of the Republic of Slovenia. The author focuses on the review of already published research by other historians and continues with a review of legislation and its changes. Further, the author discusses military courts on all three instances. In the final part of the article, the author descriptively presents archival records according to acquisition lists from the 1970s and concludes with presenting options for further research.

Key-words:

military criminal legislation, military courts, Austro-Hungarian army, military criminal justice, military criminal procedure, archival records of military courts

Uvod

Kratek pregled tematike vojaškega sodstva v času habsburške monarhije pokaže, da se v slovenskem zgodovinopisju o tem, bolj kot ne, ni pisalo. Morebiti zato, ker naj bi bili viri le delno uporabni[1] ali gre za arhaično zgodovinopisno temo, ki jo je kontaminiral čas nacizma in povojnih vojaških procesov.[2] Morebiti le ni bilo zanimanja za raziskovanje tega področja. Slednjemu bi lahko pritrdili, čeprav je arhivskega gradiva avstro-ogrskih vojaških sodišč kar nekaj,[3] vendar je tudi res, da je arhivsko gradivo v vseh teh letih ostalo neurejeno in nepopisano. Prav tako je tudi tematika vojaškega sodstva in zakonodaje habsburškega obdobja ozko raziskovalno področje. Nekaj prispevkov je v slovenskem zgodovinopisju le nastalo. Gorazd Stariha se je v predhodni številki *Arhivov* posvetil zakonodaji, ki zadeva služenje vojske v času Marije Terezije, in je nekaj poglavij namenil tudi kazenskim zadevam;[4] medtem ko sta se Ana Cergol Paradiž in Irena Selišnik v zborniku o beguncih, vojnih ujetnikih in ženskah na italijanski fronti med prvo svetovno vojno posvetili vprašanju vojaških sodišč s perspektive spola.[5]

Zanimanje za vojaško sodstvo in vojna sodišča je nekoliko večje pri naših severnih kolegih v Avstriji. Že v sedemdesetih letih 20. stoletja, še preden je bil del arhivskega gradiva vojaških sodišč predan Jugoslaviji, se je Livius Fodor posvetil sodnim spisom v Arhivu vojaških sodišč (Militärgerichtsarchiv[6]), ki ga hranijo v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju.[7] Več zanimanja za to tematiko je od devetdesetih let 20. stoletja naprej, ko se je večje število zgodovinarjev posvetilo različnim vojaškim sodiščem ali sodnim spisom. Pomemben prispevek k raziskovanju vojaškega sodstva je pridal Martin Moll.[8] Vendar se slovenski raziskovalci tu srečamo s težavo, ki jo predstavlja dostopnost do tuje literature. Temeljna dela o vojaškem sodstvu v slovenskih knjižnicah niso hranjena, vendar jih večino, če ne celo vse, hrani Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju. Na žalost nobeno od del še ni digitalizirano, v kratkem obdobju, ko sem sestavljal članek, nisem uporabil medknjižnične izposoje teh del iz Avstrije, kar predstavlja določen manko v obravnavi teme. Kljub temu mi je s pomočjo brskanja po spletu uspelo najti kakšen digitaliziran članek, knjigo ali diplomsko delo,[9] ki omogočajo osnovno prestavitev vojaškega kazenskega sodstva in zakonodaje.

S pomočjo dostopne literature in nekaterih zakonskih virov bom skušal narediti osnovni pregled vojaške kazenske zakonodaje in vojaških sodišč. V članku se ne bom spuščal v posebne zakonske podrobnosti ali v razlago zakonskih členov, niti v podrobno sestavo in delovanje sodišč. Za kaj takega bi bila po-

1 Stergar: *»Vojski prijazen in zaželen garnizon«*, str. 5.
2 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 324.
3 Arhiv Republike Slovenije hrani pet fondov avstro-ogrskih vojaških sodišč, skupaj ok. 15 tm arhivskega gradiva. Gradivo je bilo v arhiv prevzeto že v letih 1976 in 1978 iz Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju. Gl. historiat fonda SI AS 1149, Domobransko sodišče v Ljubljani: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25533 (dostop: 14. 10. 2021).
4 Stariha: Pregled zakonodaje.
5 Cergol Paradiž, Selišnik: Military courts from a gender perspective.
6 Fond arhiva vojaških sodišč je trenutno za arhivske uporabnike nedostopen oziroma je dostopen z omejitvami, medtem ko je za uporabo potrebno predhodno posvetovanje s skrbnikom fonda. AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808 (dostop: 31. 10. 2021).
7 Fodor: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten.
8 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich. Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit. Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren. Gl. tudi seznam literature v: Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 183–186.
9 Npr. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*. Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit. Schager, Kadečka: *Militärstrafverfahren im Felde*. Zahvaljujem se tudi Therese Garstenauer, ki mi je nesebično priskočila na pomoč z digitalizacijo članka Liviusa Fodorja.

trebna obsežnejša raziskava virov in literature. V zaključnem delu članka bom predstavil še krajši pregled arhivskega gradiva, ki ga v petih fondih vojaških sodišč hrani Arhiv Republike Slovenije (dalje Arhiv RS).

Preko vojaške kazenske zakonodaje

Kazensko zakonodajno področje v habsburški monarhiji je v drugi polovici 19. stoletja, tako kot danes, temeljilo na materialnem in procesnem pravu. Tako kot na civilno-pravnem področju, po katerem se je vojaško kazensko pravo zgledovalo, sta bila za vojaško kazensko zakonodajo pomembna dva pravna akta. Kazensko materialno pravo, ki ureja kazniva dejanja in njihovo kaznovanje, je temeljilo na vojaškem kazenskem zakoniku (Militärstrafgesetz); medtem ko je kazensko procesno pravo, ki ureja pravila ugotavljanja kaznivega dejanja in določanja kazenske sankcije, temeljilo na vojaškem zakonu o kazenskem postopku (Militärstrafprozessordnung).[10] Zaradi tega se bom v tem poglavju najprej posvetil kazenskemu zakoniku, zatem še zakonu o kazenskem postopku. Prvi je bil namreč pravna podlaga za pripravo in sprejem drugega.

Izvore vojaškega kazenskega zakonika habsburške monarhije lahko iščemo v 16. stoletju, ko so bile v vojskovanje uvedene najemniške vojske. Prav ta nova oblika vojaških enot, ki jih ni več povezoval enoten zemljiški gospod, ampak so jih sestavljali plačani vojaki, je potrebovala enotno podlago oziroma neke vrste kodeks vojaških dolžnosti in pravic (Artikelbrief in Kriegsartikel[11]), s katerimi je bil seznanjen vsak vojak ob zaprisegi. Sprva ta kodeks ni vseboval kazenskih členov, kar se je v roku slabih dveh desetletij spremenilo. Tako lahko vsaj od leta 1527 v kodeksu kralja Ferdinanda I. (1503–1564) najdemo kazenska določila, ki so do konca 17. stoletja, ko je bil izdan vojni zakon cesarja Leopolda I. (1640–1705), vsebovala že zločine in prestopke, ki jih najdemo v poznejšem vojaškem kazenskem zakoniku.[12]

Predvsem v drugi polovici 18. stoletja je v okviru terezijanskih reform državna oblast sprejela tudi nova vojaška pravila. Do tedaj veljavni Leopoldov vojni zakon je leta 1768 zamenjal Pravilnik za cesarsko pehoto (Reglement für die kaiserliche Infanterie), ki je vseboval tudi vojni zakon. Korak naprej je predstavljal terezijanski kazenski zakonik, ki je oblikoval tudi vojaško kazensko zakonodajo. Po njegovem vzoru je leta 1798 nastal tudi vojni zakon za avstrijsko vojsko. Nove spremembe in razširitev pravilnika iz leta 1768 so prinesle napoleonske vojne. Leta 1808 je bil pripravljen nov vojni zakon, ki je ostal v veljavi celo prvo polovico 19. stoletja.[13]

Premik v kodifikaciji kazenskega zakonika se je začel v letu 1837. Osnutek zakonika, ki ga je vodstvo vojaškega apelacijskega sveta leta 1842 pod vodstvom Ignaca Franca Bergmayerja (1784–1853) predstavilo cesarju Ferdinandu I. Avstrijskemu (1793–1875), ni dobil potrditve. Šele po revolucionarnem letu 1848 in po menjavi cesarja je leta 1850 prišlo do ponovne revizije osnutka. Cesar Franc Jožef I. (1830–1916) je po petih letih priprav 15. januarja 1855 sankcioniral prvi vojaški kazenski zakonik. S tem je iz veljave stopil do tedaj veljavni

[10] Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 26. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 19.

[11] V slovenskem zgodovinopisju mi ni uspelo zaslediti prevoda za »Artikelbrief«, zato uporabljam opisni izraz kodeks vojaških dolžnosti in pravic. Zahvaljujem se dr. Andreju Naredu za pomoč pri reševanju »Artikelbrief« vprašanja. Prevod izraza »Kriegsartikel« povzemam po slovarju Andreja Komela, ki ga prevaja kot »vojna postava« oziroma vojni zakon. Gl.: Komel: *Bojna služba*, str. XII.

[12] Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 26–27.

[13] Prav tam, str. 27.

vojni kodeks iz leta 1808.[14] Tako kot so se vojni kodeksi pred tem naslonili na terezijanski kazenski zakonik, se je vojaški kazenski zakonik ravnal po civilnem kazenskem zakoniku, ki je bil sprejet leta 1852.[15]

Novi vojaški kazenski zakonik, ki je v veljavo stopil 1. julija 1855,[16] je predstavljal novost v vojaški zakonodaji tedanjih držav, saj je šlo za celovito pravno delo, ki obravnava vsesplošne predpise ter tako vojaška kot splošna kazniva dejanja. Pomembno je poudariti, da se je kazenski zakonik uskladil z državno ustavo po načelu »nullum crimen sine lege,« kar pomeni, da kaznivo dejanje ne obstaja, če ni uzakonjeno, česar so se vojaški pravniki strogo držali.[17]

Vojaškemu kazenskemu zakoniku so bile v osnovi podrejene vojaške osebe, vendar so bile splošnim kaznivim dejanjem lahko podvržene tudi civilne osebe.[18] Podvrženost civilnih oseb vojaškemu sodstvu se je izkazala za slabo prakso predvsem med prvo svetovno vojno, kar bom predstavil v nadaljevanju, ko se je s cesarskim ukazom še razširila pristojnost vojaških sodišč, ki naj bi disciplinirale nepokorne civiliste.[19]

Če pogledamo osnovno sestavo 799 členov kazenskega zakonika, vidimo, da je sestavljen iz petih delov, ki so razdeljeni na več poglavij. Osnovni deli kazenskega zakonika z obsegom posameznih zakonskih členov so naslednji:

- Splošna določila o zločinih in prestopkih ter njihovem kaznovanju (§§ 1–141);
- Zločini in prestopki vojaških oseb in njihovo kaznovanje (§§ 142–303);
- Zločini proti državnim vojaškim silam in njihovo kaznovanje (§§ 304–331);
- Drugi zločini in njihovo kaznovanje (§§ 332–525);
- Splošni prestopki in njihovo kaznovanje (§§ 526–799).[20]

Kazenski zakonik so od sprejetja do konca habsburške monarhije spremenile in dopolnile še številne novele, leta 1867 sta bili zakonsko odpravljeni smrtna kazen in kazen s priklenitvijo na verigo, ki sta v vojaških krogih začeli veljati za zastareli. Predvsem obdobje prve svetovne vojne je poskrbelo za vrsto zakonskih dopolnil, ki naj bi veljala le za čas vojne.[21]

Kot že omenjeno, je kazenski zakonik urejal samo materialno kazensko pravo, medtem ko je bil za procesno kazensko pravo potreben še dodaten zakon. Že v cesarskem patentu kazenskega zakonika je v XII. členu zapisano, da bo »*kazenski postopek pred vojaškimi sodišči urejen s posebnim zakonom. Do takrat ostane v veljavi uvedeni postopek pred temi sodišči.*«[22] Vendar sprejetje zakona o vojaškem kazenskem postopku ni potekalo tako hitro.

Neke osnove kazenskega postopka so bile vključene že v kodeksih vojaških dolžnosti in pravic (Artikelbrief), medtem ko sistematično kazenski postopek ni bil urejen še 25 let po sprejetju kazenskega zakonika. Težave so se hitro pokazale s sprejetjem splošne vojaške obveze leta 1868 in z usklajevanjem vojaškega sodstva po nagodbi z Ogrsko. Sicer je bil že z naslednjim letom sprejet zakon o delokrogu vojaških sodišč, medtem ko se je zakon o kazenskem postop-

14 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 27–28. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 20. *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, Artikel I, str. 2.
15 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 28.
16 *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, str. 1.
17 Prav tam, Artikel V, str. 3. Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 28.
18 *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, Artikel III–IV, str. 2.
19 Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit, str. 301–303. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 333–334.
20 *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, str. III–VII.
21 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 28. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327.
22 *Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen*, Artikel XII, str. 4.

ku zavlekel.[23] Tako je šele 17. marca 1881 bil uzakonjen prvi vojaški kazenski postopek. A prvi zakon o vojaškem kazenskem postopku je v odločilnih pravnih krogih naletel na ostre kritike, saj postopki niso več ustrezali modernemu pravosodju. Tako so kazenski postopki lahko potekali v tajnosti ali kar v odsotnosti obtoženca. Kritike vojaških pravnikov na sprejeti kazenski postopek kažejo predvsem na visoko poklicno etiko in zavedanje odgovornosti.[24]

V letu 1886 so vojaški in civilni pravniki začeli z reformo vojaškega kazenskega postopka, ki se je izkazala za prav tako dolgotrajno. V sedmih letih so sestavili osnutek zakona, ki je nato moral v dodatno predelavo, kar je pomenilo nov časovni zamik več let. Po 26 letih od začetka reformiranja je cesar 5. julija 1912 sprejel zakon o vojaškem kazenskem postopku in tri dni kasneje je bil objavljen v uradnem listu. Zaradi svoje obsežnosti in kompleksnosti je zakon stopil v veljavo šele v roku dveh let, 1. julija 1914, tik pred začetkom prve svetovne vojne.[25] Za lažjo uvedbo zakona je vojaški pravnik, polkovnik avditor Albin Schager (1877–1941) sestavil obsežna navodila, ki so izšla leta 1913.[26]

Dolgotrajna priprava novega zakona o vojaškem kazenskem postopku je bila predvsem posledica tega, da je bilo po reformi avstrijskega in ogrskega dela cesarstva treba uskladiti njuno zakonodajo ter prav tako vojsko in deželni brambi[27] (avstrijsko in ogrsko).[28] To je botrovalo temu, da je bil vojaški kazenski postopek uveden posebej za skupno vojsko in posebej za deželno brambo.[29] Če pogledamo oba zakona, se pokaže, da je njuna sestava enaka, razlike so le v posameznih pristojnostih vojaškega sodstva nad pripadniki skupne vojske ali nad pripadniki domobranstva in orožništva, kar je zavedeno v 10. členu:

> »*Vojaško kazensko sodstvo se deli v kazensko sodstvo skupne vojske in vojne mornarice (vojno kazensko sodstvo) in v kazensko sodstvo deželne brambe (deželnobrambovsko kazensko sodstvo).*
> *To poglavje obravnava samo obseg vojnega kazenskega sodstva. Obseg deželnobrambovskega kazenskega sodstva se določa v vojaškem kazenskem pravdnem redu za deželno brambo.*«[30]

Celoten zakon je razdeljen na kar 28 poglavij, ki obravnavajo široko paleto določil od splošnih zadev do ureditve in sestave vojaških sodišč ter vodenja postopkov v vojni. Kot pravi Martin Moll, se pri vojaškem kazenskem procesu jasno kaže navezava na civilno-pravno ureditev. Tako so bila vsa vojaška sodišča podrejena samo zakonu, medtem ko so se sodbe razglašale v imenu cesarja, ki je imel tudi edini pravico do neuvedbe oziroma umika kazenskega postopka.[31]

Uveljavitev novega zakona o kazenskem postopku bi verjetno v mirnodobnem času potekala povsem brez težav, vendar je v resnici zakon stopil v veljavo ravno v obdobju atentata v Sarajevu in posledičnega vojnega stanja do konca

---

23 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, zv. 5, str. 539–541.

24 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 29–30.

25 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 30. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 20.

26 Einführung in die neue Militärstrafprozeßordnung: http://data.onb.ac.at/rec/AC09601034 (dostop: 27. 10. 2021).

27 Deželno brambo oziroma domobranstvo sestavljajo teritorialne vojaške enote avstrijske (k. k. Landwehr) in ogrske (k. u. Honvéd) polovice monarhije, ki poleg skupne vojske (Gemeinsame Armee) in mornarice (k. u. k. Kriegsmarine) sestavljajo vojaške sile Avstro-Ogrske.

28 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327.

29 Prim. Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik* LV, št. 130/1912; Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za deželno brambo. V: *Državni zakonik* LV, št. 131/1912.

30 Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik* LV, št. 130/1912, 10. člen, str. 442.

31 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 20.

K. k. Landwehr-Infanterie-Regiment Laibach Nr. 27 Ersatzbataillon

E. No 1713 St.

Strafanzeige

Macoriga Anton d. Vater geboren im Jahre 1891 zu Ruttars Bezirk Gradisca in Küstenland, 23 Jahre alt, röm. kath., ledig, Bauer, assentiert im Jahre 1913, Infanterie Reg. 2. Prüfungsjahrg., ohne Vordienste und Dekorationen hat die Schule besucht ist des Lesens und Schreibens und der italienischen Sprache mächtig und auch die Einjährigenartikel geprüft hat.

Unmittelbar erhielt von k. u. k. Infanteriekommando in Komárom einen 10 tägigen Urlaub und Fahrtkostenpauschale nach Dolegna bei Gradisca in Küstenland, von wo aus er nach Italien desertierte.

Zugleich mittel bei beiliegende Anzeige des Gendarmerieinspektorkommandos in Dolegna

Desertiertenverfahren einzuleiten.

Primer arhivskega gradiva domobranskega divizijskega sodišča v Ljubljani, ovadba Antona Macoriga iz 27. domobranskega pehotnega polka zaradi dezertacije v Italijo. Vir: SI AS 1146, t. e. 5, spis A 1272/14, ovadba E. No. 1713 St.

meseca julija 1914, kar je preobremenilo vojaško sodstvo. Na temelju 14. člena zakona o vojaškem kazenskem postopku je bil 25. julija 1914 sprejet ukaz, s katerim se je vojaško kazensko sodstvo razširilo na civilne osebe, obravnave kazenskih zadev so prevzela sodišča deželne brambe.[32] Deželnobrambovska vojaška sodišča so bila v tako kratkem času po uveljavitvi novega zakona pred težko nalogo. Uporaba vojaškega kazenskega procesnega prava in ne civilnega nad civilnimi osebami je vnesla še dodatno zmedo v vojaške sodne kroge. Čez noč je se pristojnost vojaškega kazenskega sodstva razširila z ok. 440.000 vojaških oseb na 50 milijonov ljudi.[33] Obseg te spremembe se kaže v delu Domobranskega divizijskega sodišča v Gradcu. Pred atentatom v Sarajevu je bilo mesečno povprečje sodnih primerov okrog deset, v drugi polovici leta 1914 se je povečalo na več kot sto sodnih primerov mesečno.[34]

Kot že predhodno omenjeno, je med vojno izšlo večje število zakonov, uredb in razglasov, ki so tako spreminjali vojaški kazenski zakonik kot imeli vpliv na vojaški kazenski postopek. Albin Schager je leta 1916, ko je kot major avditor služboval pri poveljstvu jugozahodne v Mariboru,[35] v sodelovanju s podpolkovnikom avditorjem Ludvikom Kadečko sestavil priročnik za vojaški kazenski postopek na bojišču, kjer je povzel vse do tedaj sprejete ukrepe, kar naj bi olajšalo delo vojaškega sodstva v vojnih okoliščinah.[36] V naslednjih letih sta nastali še druga in tretja izdaja priročnika s posodobljenim naborom sprejetih ukrepov.

Skozi vojaška sodišča

Vojaška sodišča so večje spremembe doživela šele v drugi polovici 19. stoletja, v času, ko se je najbolj spreminjala tudi zakonodaja. Do tedaj so vojaška sodišča oziroma pristojnost nad izvajanjem sodstva ostala, bolj kot ne, nespremenjena. Vojaška sodišča tako kot civilna poznajo sodstvo na treh stopnjah. Do sredine 18. stoletja je sodstvo na prvi stopnji izvajal poveljujoči pri posameznih vojaških enotah. Pri polku je bil

32 Ukaz, s katerim se postavljajo pod vojaško kazensko sodno oblast osebe, ki so se zakrivile kaznivih dejanj proti vojskini moči države. V: *Državni zakonik* LXXIX, št. 164/1914, str. 837.

33 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 333. Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 83.

34 Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit, str. 319.

35 Več o poveljstvu jugozahodne fronte gl.: Antoličič: *Maribor in poveljstvo jugozahodne fronte*, str. 119–127.

36 Schager, Kadečka: *Militärstrafverfahren im Felde*, str. III.

to polkovni častni poveljnik (Regimentsinhaber) ali polkovni poveljnik (Regimentskommandant) po pooblastilu prvega. Prvostopenjska vojaška sodišča so bila pri polkovnih in korpusnih poveljstvih po državi, cesarski gardi, vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu in v vojaških invalidnicah. Drugo in tretjo stopnjo je predstavljal Vrhovni vojaški sodni senat (Oberster Militärjustizsenat) pri Dvornem vojnem svetu (Hofkriegsrat), kar je v praksi pomenilo, da je pritožbo o postopku apelacijskega sodišča presodilo kasacijsko sodišče v enaki sestavi.[37]

Problematiko vojaškega apelacijskega sodišča je državni vrh začel reševati sredi 18. stoletja, ko je leta 1781 grof Wenzel von Sinzendorf (1671–1742) predlagal ustanovitev, medtem ko je cesar leta 1786 realiziral ustanovitev vojaškega apelacijskega sodišča za obmejno območje. Šele z letom 1802 je cesar Franc II. (1768–1835) potrdil ustanovitev Splošnega vojaškega apelacijskega sodišča (Allgemeine Militärappellationsgericht). Reorganizacija in preimenovanje sodišča sta sledila po napoleonskih vojnah leta 1815, ko je nastalo Vojaško apelacijsko sodišče (Militärappellationsgericht).[38]

Tako kot pri zakonodajnih spremembah je leto 1848 tudi na področju vojaških sodišč prineslo nekatere spremembe. Z ukinitvijo Dvornega vojnega sveta in ustanovitvijo vojnega ministrstva je bilo treba reorganizirati tretjestopenjsko sodišče. Vojno ministrstvo je z razdelitvijo upravne in sodne oblasti ustanovilo neodvisno Vrhovno vojaško sodišče (Oberster Militärgerichtshof).[39] Že leta 1857 je bila ta neodvisnost izgubljena, ko so ga v okviru organiziranja vojske preimenovali v vrhovni sodni senat in priključili k vrhovnemu vojaškemu poveljstvu (Armeeoberkommando).[40]

Tabela 1: Pregled vojaških sodišč do leta 1868

	Pristojno vojaško sodišče
1. stopnja	polkovno sodišče korpusno sodišče sodišče cesarske garde sodišče vojaške akademije sodišče vojaške invalidnice ↓ do leta 1803 Dvorni vojni svet (Hofkriegsrat)
2. stopnja	1803–1815 Splošno vojaško apelacijsko sodišče (Allgemeine Militärappellationsgericht) od 1815 Vojaško apelacijsko sodišče (Militärappellationsgericht) ↓ do 1848 Dvorni vojni svet (Hofkriegsrat)
3. stopnja	1848–1857 Vrhovno vojaško sodišče (Oberster Militärgerichtshof) od 1857 Vrhovni sodni senat (Oberster Justizsenat)

37 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 31. Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 76.
38 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 32–33.
39 Prav tam, str. 33. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 274.
40 Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 77. Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit, str. 326.

Več sprememb v vojaški organizaciji je nastopilo po letu 1868 z reformiranjem avstrijskega in ogrskega dela monarhije ter z uvedbo splošne vojaške obveze.[41] To velja tudi za vojaška sodišča. Najprej je bila spremenjena pristojnost sodstva pri polkovnih sodiščih, ki so jo od 3. julija 1868 izvajali samo polkovni poveljniki. A že v roku šestih mesecev je prišlo do ukinitve polkovnih sodišč. Namesto teh so bila na prvi stopnji uvedena brigadna sodišča (skupno 51), katerih delokrog je bil določen z zakonom 20. maja 1869. Poleg teh so bila pri vojaških in generalnih poveljstvih uvedena garnizijska sodišča.[42]

Tabela 2: Vojaška sodišča 1868–1880

	Pristojno vojaško sodišče
1. stopnja	brigadno sodišče (Brigadegericht) garnizijsko sodišče (Garnisonsgericht) ↓
2. stopnja	Vojaško apelacijsko sodišče (Militärappellationsgericht) ↓
3. stopnja	Vrhovni sodni senat (Oberster Justizsenat)

Brigadna sodišča se niso izkazala za uspešna, zato je leta 1879 (ali 1880) sledila reorganizacija teh v garnizijska sodišča. S sprejemom zakona o vojaškem kazenskem procesu leta 1881 je sledila celostna reorganizacija vojaških sodišč na vseh treh stopnjah. Na prvi stopnji so ostala garnizijska sodišča, dodana so bila še mornariško sodišče v Pulju, akademsko sodišče (Akademiegericht) pri vojaški akademiji in tri vrste mobilnih vojaških sodišč. Na drugi stopnji je bilo apelacijsko vojaško sodišče preimenovano v Višje vojaško sodišče (Militärobergericht), medtem ko je bil na tretji stopnji Vrhovni sodni senat ponovno preimenovan v Vrhovno vojaško sodišče (Oberste Militärgerichtshof). Obe sodišči sta tudi pridobili svojo neodvisnost.[43] Takšna organiziranost vojaških sodišč je trajala vse do uveljavitve novega zakona o vojaškem kazenskem postopku leta 1914.

Reorganizacija vojaških sodišč v osemdesetih letih je prinesla še novo vejo sodišč. Po nagodbi z Ogrsko leta 1867 je v naslednjih letih prišlo do uskladitve in ureditve vojaških enot Avstro-Ogrske. Poleg skupne vojske, ki je pokrivala celotno državo, je bila za vsako polovico organizirana še deželna bramba oziroma domobranstvo (k. k. Landwehr in k. u. Honvéd), ki je delovala v okviru ministrstev za deželno brambo in javno varnost.[44] Zaradi takšne organiziranosti vojaških sil so bila na prvi stopnji ustanovljena domobranska okrožna sodišča (Landwehrdistriktsgericht), na sedežu poveljstva domobranskega okrožja (Landwehrdistriktskommando), po zgledu garnizijskih sodišč, le da so jih sestavljali pripadniki domobranstva. Na drugi stopnji je bilo za ogrsko polovico ustanovljeno domobransko višje sodišče (Landwehrobergericht; v avstrijski polovici je to nalogo prevzelo Višje vojaško sodišče), medtem ko je tretjo sto-

[41] Stergar: *Slovenci in vojska*, str. 13–25. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 543.

[42] Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 33. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327.

[43] Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 33–34. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327.

[44] Več o organizaciji deželne brambe gl.: Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 417–430; 634–644.

pnjo od leta 1884 izvajalo Vrhovno vojaško sodišče kot Vrhovno domobransko sodišče (Oberster Landwehrgerichtshof).[45]

Tabela 3: Vojaška sodišča po reformiranju leta 1881

	Pristojno vojaško sodišče	
	stabilna sodišča	**mobilna sodišča**
1. stopnja	garnizijsko sodišče (Garnisonsgericht) mornarsko sodišče (Marinegericht) akademsko sodišče (Akademiegericht) gardno sodišče (Gardegericht)	sodišče na bojišču (Gericht bei der Armee im Felde) zastavno sodišče (Flaggengericht) ladijsko sodišče (Schiffsgericht)
	↓	
2. stopnja	Višje vojaško sodišče (Militärobergericht)	
	↓	
3. stopnja	Vrhovno vojaško sodišče (Oberste Militärgerichtshof)	

Domobranska okrožna sodišča so imela pristojnost še nad enotami črnovojnikov (Landsturm[46]) in orožništva, ki so prav tako spadale v okvir prej omenjenih ministrstev. V primeru vojne so se domobranska sodišča prav tako organizirala v mobilna sodišča kot domobranska sodišča na bojišču.[47] Tu je treba opozoriti, da je organiziranost ogrskih domobranskih sodišč ostala enaka tudi po letu 1912, ko je bil za avstrijsko domobranstvo sprejet nov zakon o vojaškem kazenskem procesu za deželno brambo.[48]

Zadnja sprememba vojaških sodišč je sledila, ko je leta 1912 cesar Franc Jožef I. sprejel nov zakon o vojaškem kazenskem postopku. V slednjem so bila temeljito reorganizirana vojaška sodišča na vseh treh stopnjah. Vojaško sodstvo je imelo skoraj dve leti časa, da vpelje sprejete spremembe. Zaradi množice različnih vojaških sodišč in strmenja k uskladitvi s civilno zakonodajo so od 1. julija 1914, ko je zakon stopil v veljavo, bila razpuščena garnizijska sodišča, akademski sodišči, gardna sodišča, mornarsko sodišče, Višje vojaško sodišče in Vrhovno vojaško sodišče. Slednje je bilo organizirano v novi obliki, medtem ko je obdržalo isto ime. Z novim zakonom je imelo pravico odločanja o ničnosti sodnega postopka in odločati o pritožbah proti sodbam drugostopenjskih sodišč.[49] Iz določil novega zakona o vojaškem kazenskem postopku za deželno brambo je razvidno, da je bilo Domobransko vrhovno sodišče ustanovljeno kot samostojno sodišče s svojo sestavo iz vrst deželne brambe.[50]

45 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 34–35. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 549.

46 Črnovojniške vojaške enote so sestavljene iz starejših moških do 42. leta, ki niso več vojni obvezniki, ter častnikov v pokoju do 60. leta. Gl. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 422–423.

47 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 34. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 417–418.

48 Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 681–682. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 26–27.

49 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 35. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 22.

50 Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za deželno brambo. V: *Državni zakonik* LV, št. 131/1912, 62. člen, str. 540.

Organizacija vojaških sodišč na prvi in drugi stopnji je bila poenostavljena in poenotena za skupno vojsko in deželno brambo, določena je bila v 19. členu obeh zakonov.[51] Prvo stopnjo so od leta 1914 predstavljala brigadna sodišča (Brigadegerichte), domobranska brigadna sodišča (Landwehrbrigadegerichte) in sodišča mornariškega korpusa (Matrosenkorpsgerichte). Na drugi stopnji so za posamezne vrste vojske odločala divizijska sodišča (Divisionsgerichte), domobranska divizijska sodišča (Landwehrdivisionsgerichte) in admiralska sodišča (Admiralsgerichte). Pri tem je treba upoštevati, da brigadna in divizijska sodišča niso bila nujno pri vsakem brigadnem ali divizijskem poveljstvu vojske, temveč poimenovanje teh sodišč izraža njihovo pravosodno stopnjo. Kraji z več brigadnimi in divizijskimi poveljstvi so lahko imeli le eno brigadno in eno divizijsko poveljstvo.[52]

Tabela 4: Pregled vojaških sodišč skupne vojske in avstrijskega domobranstva

	Pristojno vojaško sodišče
1. stopnja	brigadno sodišče (Brigadegericht) sodišče mornariškega korpusa (Matrosenkorpsgericht) domobransko brigadno sodišče (Landwehrbrigadegericht) ↓
2. stopnja	divizijsko sodišče (Divisionsgericht) admiralsko sodišče (Admiralsgericht) domobransko divizijsko sodišče (Landwehrdivisionsgericht) ↓
3. stopnja	Vrhovno vojaško sodišče (Oberste Militärgerichtshof) Domobransko vrhovno sodišče (Oberste Landwehrgerichtshof)

Nekaj besed je treba nameniti še delokrogu vojaških sodišč na vseh treh stopnjah in njihovi sestavi, kot je veljala po zakonu iz leta 1912. Glede na to, da sta bila delokrog in sestava vojaških sodišč skupne vojske in deželne brambe enaka, bo zato govora o brigadnih in divizijskih sodiščih kot predstavnikih vseh treh oblik vojaških sodišč na prvi in drugi stopnji. Isto velja za vrhovno sodišče. Podrobneje so zadeve opisane v zakonih o vojaškem kazenskem postopku.

Brigadna sodišča kot prvostopenjska vojaška sodišča na sedežih brigadnih poveljstev so vodila postopke in odločala v vseh primerih prestopkov, za katere je bila zagrožena največ šestmesečna kazen z možnostjo odvzema čina. Poleg tega je pri brigadnih sodiščih potekal preiskovalni postopek za zadeve, ki so jih potem odločala divizijska sodišča. Brigadna sodišča so imela pristojnost le nad vojaki in podčastniki. Brigadno sodišče so sestavljali trije sodniki (dva navadna častnika in en častnik s pravno izobrazbo), od katerih je sodni postopek vodil častnik jurist. Sodišču je predsedoval poveljnik brigade.[53]

[51] Gl. op. cit. 29.
[52] Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 35–36.
[53] Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 36. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 24.

Divizijska sodišča kot prvostopenjska in drugostopenjska vojaška sodišča na sedežih divizijskih poveljstev so na prvi stopnji vodila postopke in odločala za vse zločine in za tiste prestopke, ki niso bili v delokrogu brigadnih sodišč. To je pomenilo tiste prestopke, ki so jih zagrešili častniki, in prestopke, za katere je bila zagrožena več kot šestmesečna zaporna kazen ali denarna kazen. Kot drugostopenjska vojaška sodišča so divizijska sodišča odločala o pritožbah na vodenje postopka in razsodbe brigadnih sodišč. Divizijsko sodišče je sestavljalo pet sodnikov (štirje navadni častniki in en častnik s pravno izobrazbo), od katerih je sodni postopek vodil častnik jurist. Pri divizijskih sodiščih je delovalo več častnikov juristov oziroma vojaških odvetnikov (Militäranwälte), medtem ko je bil za vodenje pristojen po činu in položaju najvišji. Sodišču je predsedoval poveljnik divizije ali teritorialni poveljnik (Territorialkommandant).[54]

Vrhovno vojaško sodišče kot drugostopenjsko in tretjestopenjsko vojaško sodišče s sedežem na Dunaju je, kot smo že omenili, odločalo o pritožbah zoper vodenje postopka in razsodbe divizijskih sodišč. Prav tako je lahko odločilo o ničnosti sodnega postopka. Proti odločbam Vrhovnega vojaškega sodišča ni bilo več možnosti pritožbe. Vrhovno vojaško sodišče je odločalo v senatu sedmih sodnikov (štirje častniki juristi in trije navadni častniki), delovalo je pet senatov. Tako kot pri drugih nižjestopenjskih sodiščih je razpravo senata vodil častnik jurist. Vrhovno vojaško sodišče je imelo predsednika in podpredsednika, ki sta imela čin generala.[55]

Omeniti je treba, da se pojavljajo tudi drugačna poimenovanja razsojajočih sodišč na vseh stopnjah, kot so: vojno sodišče (Kriegsgericht), vojno sodišče na bojišču (Feldkriegsgericht), pritožbeno sodišče (Berufungsgericht), senat, vojno zastavno sodišče (Flaggenkriegsgericht), naglo sodišče (Standgericht).[56]

Ker so sodišča sodbe izrekala v cesarjevem imenu, je bil cesar tudi tisti, ki je sodišča sklical ali razpustil. V primerih brigadnih in divizijskih sodišč je cesar z ukazom sklical ali razpustil sodišče, medtem ko je pri Vrhovnem vojaškem sodišču cesar imel pravico do imenovanja predsednika in podpredsednika sodišča ter posameznih članov senata.[57]

Vojaška sodišča imajo posebno sestavo sodnikov. V primerjavi s civilnimi sodišči, kjer morajo biti sodniki izučeni pravniki, predstavljajo večino v vojaškem sodnem sistemu sodniki laiki. Vojaški sodniki si z obtoženci lahko delijo pripadnost isti enoti ali isti čin, kar je povzročalo določeno subjektivnost pri odločanju. Sodniki laiki so tako imeli možnost, da vsaj na nižjih dveh stopnjah preglasujejo sodnika s pravniško izobrazbo. Le na tretji stopnji je v senatu odločalo več sodnikov pravnikov kot laikov. Vojaški kazenski postopek iz leta 1912 je poskrbel predvsem za to, da so vojaški pravniki vodili preiskovalne in sodne postopke.[58] Praksa dodelitve vojaških pravnikov k posameznim vojaškim sodiščem se je začela že v sklopu reorganizacije vojaškega sodstva po letu 1868, v roku desetih let je bil cilj dosežen in od leta 1879 je bil vsakemu vojaškemu sodišču dodeljen častnik jurist.[59] Čeprav ta ukrep ni ravno vplival na odločanje sodnikov laikov, so se s tem vsaj skušali približati temu, da bi se vojaško sodstvo izvajalo po zakonskih predpisih.

---

54 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 36–37. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 25–26.

55 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 37–38. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 30–31. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 328. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 557.

56 Forod: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten, str. 38.

57 Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik* LV, št. 130/1912, 50., 54., 62. in 66. člen, str. 448–450.

58 Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 75–81 passim.

59 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 327. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848-1918*, zv. 5, str. 547.

Militäranwalt des k. u. k. Militärkommandanten Graz,
exp. in Marburg.

G. Z. A. 31 /14.

Anklageschrift.

Auf Grund des beiliegenden Anklagebefehles des k. u. k. Militärkommandanten als zuständigen Kommandanten in Graz, G. Z. A. 31/14 vom /1914, wird gegen

Ljubica Zmirić, 16 Jahre alt, geboren in Bjelina, zuständig nach Kistanje, griech. orient., ledig, Bauernmädchen in Bjelina, unbescholten

die Anklage erhoben:

Ljubica Zmirić

habe am 8. oder 10. August 1914 in Bjelina vor mehreren Leuten dadurch, daß sie König Peter unserem Monarchen vorzog und diesen mit dem Worte „Jestanik" bezeichnete, zum Hasse und zur Verachtung gegen die Person unseres Kaisers aufzureizen versuchte und die Ehrfurcht gegen ihn verletzte. (§ 305 b. k. St. G.)

Sie habe dadurch die Verbrechen der Majestätsbeleidigung

Primer obtožnice vojaškega tožilca v Mariboru zoper Ljubico Zmirič zaradi razžalitve cesarjevega imena, ki jo je obravnavala mariborska izpostava domobranskega divizijskega sodišča Gradec.
Vir: SI AS 1148, t. e. 4, spis A 31/14, obtožnica G. Z. A. 31/14.

Na koncu se je vredno posvetiti še eni vrsti vojaških sodišč, ki so se uvajala predvsem v vojnem času, in so zaznamovala končno obdobje habsburške monarhije, kot ga je Joseph Roth slikovito opisal v romanu *Radetzkyjeva koračnica*: *»Prenagljena vojaška sodišča so po vaseh razglašala prenagljene sodbe. […] Vojna avstrijske vojske se je pričela z vojaškimi sodišči. Dneve dolgo so viseli pravi in domnevni izdajalci na drevesih cerkvenih trgov, za strah živečim.«*[60] Roth seveda govori o že omenjenih naglih sodiščih (Standgerichte), katerih namen je bil hitra izvedba kazenskega postopka v primeru zločina, kar naj bi imelo zastrašujoč učinek na druge. Gre za izredno obliko vojaškega sodstva, ki so ji bile podvržene tako vojaške kot civilne osebe in je bila zaradi svoje oblike vpeljana le v izrednih primerih. Naglo sodstvo so izvajali le poveljniki (polkov ali višjih poveljstev), ki jim je bila zaupana pravica »ius gladii« oziroma pravica do izreka smrtne obsodbe. Slednja je bila od leta 1873 s cesarsko uredbo poveljnikom zaupana v primeru vojne ali mobilizacije.[61]

Kazenski postopek pred naglim sodiščem je urejal zakon iz leta 1912 v XXVI. poglavju. V 441. členu zakona je bilo določeno, da lahko traja kazenski postopek pred naglim sodiščem do 72 ur, drugače je treba vpeljati redni kazenski postopek.[62] O uvedbi naglih sodišč je načeloma odločal vojni minister, vendar je v določenih primerih ta odločitev pripadla poveljnikom. Takšen izredni primer je bila tudi vojna napoved Srbiji 28. julija 1914. Razglas o uvedbi naglega sodišča je moral biti javno objavljen. Obtoženi je imel pravico do lastnega zagovornika, v nasprotnem primeru mu je bil določen. Če je bil obtoženec spoznan za krivega, je bil obsojen na smrt, razen, če je imel manj kot 20 let. V tem primeru je bila razglašena zaporna kazen. Proti razsodbi naglega sodišča ni bilo možnosti pritožbe.[63]

Pravico izvajanja naglega sodstva so imela divizijska sodišča, zato je naglo sodišče tako kot divizijsko sodišče sestavljalo pet sodnikov (štirje navadni častniki in en častnik s pravno izobraz-

60 Roth: *Radetzkyjeva koračnica*, str. 343.

61 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 325. Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 27–28. Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 79. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 545.

62 Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik* LV, št. 130/1912, 441. člen, str. 521.

63 Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 28. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 331–333. Wandruszka, Urbanitsch: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5, str. 556.

bo), od katerih je sodni postopek vodil izšolani pravnik.[64] Sodišče je moralo v primeru ugotovitve krivde ali nekrivde sodbo izreči enoglasno, drugače je bil vpeljan redni kazenski postopek na divizijskem sodišču.[65]

Nagla sodišča so zaradi pristojnosti nad civilnimi osebami in kaznovanjem s smrtjo pristala na slabem glasu med prvo svetovno vojno. Njihov glavni namen disciplineiranja civilnega prebivalstva se je izkazal kot kontraproduktiven in ni postal »meč režima,« kot ga imenuje Martin Moll.[66] Po smrti cesarja Franca Jožefa I. leta 1916, ko je prestol prevzel cesar Karl I. (1887–1922), je prišlo do obnovitve parlamentarnega življenja v avstrijski polovici monarhije.[67] Poslanci avstrijskega parlamenta so z vrsto interpelacij opozorili na napake vojaškega sodstva, zato je bila ustanovljena tudi preiskovalna komisija, ki je potrdila njihove pritožbe in vojaško sodstvo ocenila kot zelo slabo. Sredi leta 1917 so bili odpravljeni vsi postopki proti civilnim osebam pred naglimi sodišči.[68] Nagla sodišča so izvajala svoje disciplineiranje še naprej nad vojaštvom. Eden izmed takih kazenskih procesov je spomladi 1918 potekal proti voditeljem upora pohodnega bataljona 17. pehotnega polka kranjskih Janezov v Judenburgu. Čeprav ga Lojze Ude opisuje kot upor slovanskega vojaštva proti nemškemu gospostvu,[69] gre prej za upor vojne naveličanih mož, ki jih niti vojaško sodstvo z naglimi sodišči ni uspelo več disciplinirati.[70]

V arhivsko gradivo

Arhivsko gradivo vojaških sodišč habsburške monarhije je danes v večji meri hranjeno v Vojnem arhivu v okviru Avstrijskega državnega arhiva na Dunaju. Arhivsko gradivo je kot skupina fondov urejeno po abecednem redu glede na sedež vojaškega sodišča. Večina gradiva je iz časa prve svetovne vojne, medtem ko skupno obsega okrog 12.500 škatel.[71] Arhiv vojaških sodišč je nastal v času prve svetovne vojne, ko je Vrhovno vojaško poveljstvo z ukazom št. 59.376 z dne 30. junija 1915 odločilo, da morajo vojaška sodišča vse zaključene kazenske zadeve poslati na Divizijsko sodišče Dunaj oziroma na Domobransko divizijsko sodišče Dunaj. Prostori teh dveh vojaških sodišč kmalu niso več zadostovali številu spisov, ki so med dolgo trajajočo vojno prihajali v hrambo, zato je vojno ministrstvo dne 3. februarja 1917 z odlokom vzpostavilo Arhiv sodišč na bojišču (Feldgerichtsarchiv), ki naj bi hranil vse zadeve sodišč na bojišču. Leta 1920, ko so bila razpuščena vojaška sodišča, so vse zaključene zadeve predali arhivu, ki je bil preimenovan v Arhiv vojaških sodišč (Militärgerichtsarchiv) in vključen v Vojni arhiv (Kriegsarchiv). Celoten arhiv je tedaj obsegal okoli 20.000 fasciklov, vendar se je po dogovorih med državami in predaji arhivskega gradiva državam naslednicam v naslednjih letih zmanjšal. Večja količina arhivskega gradiva je bila uničena med drugo svetovno vojno, ko je bil arhiv zaradi vojne dislociran v

64 Moll: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren, str. 81. Brezina tu navaja, da prisotnost častnika jurista ni potrebna, medtem ko je zakonski člen nejasno napisan, a je v osnovi mogoče razumeti, da mora biti prisoten pravnik, vendar ni treba, da je častniškega čina. Prim.: Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 28; Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik* LV, št. 130/1912, 439. člen, str. 521.

65 Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 332.

66 Prav tam, str. 333.

67 Več o tem gl.: Cvirn: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 300-314. Rauchensteiner: *Der erste Weltkrieg*, str. 734–738.

68 Brezina: *Österreichische Militärgerichtsakten*, str. 28. Moll: Militärgerichtsbarkeit in Österreich, str. 333–334.

69 Ude: Upori slovenskega vojaštva, str. 199.

70 Več gl.: Svoljšak, Antoličič: *Leta strahote*, str. 216–233.

71 AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808 (dostop: 31. 10. 2021).

Retzu, leta 1948 se je na Dunaj vrnilo okoli 15.000 fasciklov.[72] V sedemdesetih letih 20. stoletja je sledila tudi predaja arhivskega gradiva Jugoslaviji, kjer je bilo razdeljeno po državnih arhivih. Arhivsko gradivo vojaških sodišč je v slovenski državni arhiv prispelo v dveh predajah leta 1976 in leta 1978.[73]

Pri pregledu arhivskega gradiva vojaških sodišč se ne bom spuščal v globino, ker so fondi še neurejeni in nepopisani, zato njihova podrobnejša vsebinska in problemska analiza še ni mogoča brez dodatne raziskave. Poglavje zato v osnovi služi kot sumarni pregled arhivskega gradiva vojaških sodišč. Najprej bom naredil pregled vojaških sodišč prve stopnje. Pod signaturo SI AS 1149 hrani Arhiv RS arhivsko gradivo Domobranskega sodišča v Ljubljani za obdobje 1886–1915. Arhivsko gradivo je bilo vrnjeno iz Republike Avstrije v dveh predajah in obsega 37 škatel oziroma 5 tm.[74] V prevzemnem seznamu[75] obeh predaj je naslednje arhivsko gradivo (kronološko razvrščeno):

- vojni ukazi l. 1886;
- kazenski spisi 1906, Reg. 1–170 (manjkajo št. 8, 26, 36, 39); TB 1–6;
- kazenski spisi 1907, Reg. 22–50; popis zadev 1907;
- kazenski spisi 1908, Reg. 1–8; 148–159 (manjkajo št. 2, 9–147, 153); popis zadev 1908;
- kazenski spisi 1909, Reg. 1–181 (manjkajo št. 17–60, 64, 84, 96–113, 115,117);
- kazenski spisi 1910, Reg. 278–320 (manjkajo št. 1–277, 285–298);
- kazenski spisi 1911, D. 1–125 (manjkajo št. 26–75); U. 11-75 (manjkajo št. 23, 26–59);
- kazenski spisi 1912, D. 51–75 (manjka št. 70); U. 31–40;
- kazenski spisi 1913, D. 26–163 (manjkajo št. 35, 37, 51–100, 106, 108, 110, 126–150); U. 15–76 (manjkajo št. 26–60, 65, 68);
- kazenski spisi 1914, A 320, 379, 380, 386, 529, 580, 686, 687, 949, 950, 975, 1252;
- kazenski spisi 1915, A 12, 23, 24, 38.

Drugo prvostopenjsko vojaško sodišče ima signaturo SI AS 1150. Arhivsko gradivo pripada Garnizijskemu sodišču v Mariboru oziroma od leta 1914 Brigadnemu sodišču v Mariboru in je bilo vrnjeno iz Republike Avstrije leta 1976. Obseg arhivskega gradiva je 62 škatel oziroma 7 tm.[76] Prevzemni seznam navaja naslednje gradivo:

- kazenski spis 1856;
- kazenski spis 1875;
- kazenski spisi 1876, 1–3;
- kazenski spisi 1877, 1–6;
- kazenska spisa 1878, 1–2;
- kazenska spisa 1879, 1–2;
- kazenski spisi 1880, 1–4;
- kazenski spisi 1884, 1–14;
- kazenski spisi 1885, 1–23 (manjkajo št. 2, 3, 5–8, 10–12, 14, 19-22);
- kazenski spisi 1886, 1–37 (manjkajo št. 2–6, 9, 11, 12, 14–19, 22–28, 31, 32, 34–36);
- kazenski spisi 1887, 1–7;

72 Forod: Die Österreichischen Militärgerichtsakten, str. 23–25.
73 Gl. op. cit. 3.
74 SI AS 1149, Domobransko sodišče v Ljubljani: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25533 (dostop: 31. 10. 2021).
75 Gre za seznam tehničnih enot arhivskega gradiva, ki je nastal ob predaji iz Republike Avstrije. Prevzemni seznam je sestavljen v nemškem in srbohrvaškem jeziku.
76 SI AS 1150, Brigadno sodišče v Mariboru: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25536 (dostop: 31. 10. 2021).

- kazenski spisi 1888, 1–7;
- kazenski spisi 1899, Reg. 44-83 (manjkajo št. 44, 49, 50, 56, 57, 59, 60, 72-74, 79, 81);
- kazenski spisi 1900, Reg. 3–98 (manjkajo št. 11, 24, 30, 31, 39–41, 43, 54, 57, 59–61, 72, 73);
- kazenski spisi 1901, Reg. 1–90 (manjkajo št. 2, 3, 5–7, 12, 13, 18, 30, 36, 52, 53, 72, 73, 81, 82);
- kazenski spisi 1902, Reg. 1–98 (manjkajo št. 3, 9–11, 15, 18, 32, 40, 57, 63, 73, 81–83, 91–93);
- kazenski spisi 1903, Reg. 75–138 (manjkajo št. 91–108, 114, 119, 120, 122, 123, 127, 129, 130, 133, 134, 137);
- kazenski spisi 1905, Reg. 25–33 (manjkajo št. 27, 29, 31, 32);
- kazenski spisi 1906, Reg. 17–90 (manjkajo št. 51–70);
- kazenski spisi 1907, Reg. 1–70 (manjkajo št. 2, 10, 11, 24, 25, 30–47, 49, 53, 54);
- kazenski spisi 1908, Reg. 1–127 (manjkajo št. 2, 7, 8, 24, 37, 38, 58, 83, 86–107, 112);
- kazenski spisi 1909, Reg. 1–109 (manjkajo št. 50–75, 84, 90–98, 101, 104);
- kazenski spisi 1910, Reg. 26–85 (manjkajo št. 27, 34, 37–78);
- kazenski spisi 1911, Reg. 10–90 (manjkata št. 64, 65);
- kazenski spisi 1912, Reg. 1–119 (manjkajo št. 40, 85, 86, 91–104);
- kazenski spisi 1913, Reg. 2–153 (manjkajo št. 13-–73, 81–136, 146);
- kazenski spisi 1914, Reg. 17–82 (manjkajo št. 28–55, 78).

Preostali trije fondi v Arhivu RS predstavljajo tri drugostopenjska vojaška sodišča. Pod signaturo SI AS 1146 se hrani arhivsko gradivo Domobranskega divizijskega sodišča v Ljubljani za leto 1914. Obseg arhivskega gradiva je pet škatel oziroma 0,5 tm.[77] Ohranjeni so spisi z oznako A, ki so pripadali vojaškemu tožilcu (Militäranwalt). Arhivsko gradivo je bilo vrnjeno iz Republike Avstrije leta 1978. Prevzemni seznam navaja naslednje spise:

- kazenski spisi 1914, A 301–400 (manjkajo št. 312, 315, 317–322, 327, 330, 332, 334, 344, 347, 356, 362, 371, 376, 379, 380, 383, 385–387, 393, 398);

Jahr 1913 Abschrift A — 11
Militär- Landwehr- Gericht Zuname Ajdnik

STRAFKARTE.

1. Vor- und Zuname Franz Ajdnik
2. Ort, Land, Tag, Monat, Jahr der Geburt Oberlanche, Krain, 4./10. 1888
3. Zuständigkeitsgemeinde, Bezirk und Land Stankendorf-Gurkfeld Krain
(im Falle diese unbekannt ist, Aufenthaltsgemeinde bei der Stellung, Bezirk, Land)
4. Glaubensbekenntnis r. k.
5. Familienstand: a) ledig ja b) verheiratet ✓ c) verwitwet ✓ d) gerichtlich geschieden oder getrennt ✓
6. a) Zivilberuf (Erwerbs- oder Nahrungszweig) und Stellung im Berufe (Arbeits- oder Dienstverhältnis) Knecht
6. b) Letzte militärische Dienststellung (Truppenkörper, Charge) 9. R. Nr. 5 Kpl.
11. Urteil erster Instanz (Gegenstand dieser Karte) Gericht Marburg
Datum und Zahl 30/III. 12 Ur. 392
(Im Falle das Urteil vom Militärobergerichte oder Obersten Militärgerichtshofe geschöpft wurde, Daten dieses Urteils)
12. Strafbare Handlung (Handlungen), nach Benennung, Gesetzstellen und besonderen Merkmalen: Verbrechen der Einverleibung der Truppen-speise im Allgemeinen durch Überschreitung der Dienstgrenzen
13. Rechtskräftig zuerkannte Strafe viele Wochen verschärfter Kerker
14. Neben der Hauptstrafe zuerkannte Nebenstrafe ✓
15. Letzter Aufenthaltsort, Bezirk und Land Windisch Feistritz
16. Rufname (Spitzname, sofern ein solcher bekannt ist) ✓
17. Name der Eltern (sofern bekannt) † Josef u. Franziska Ajdnik
Zu 5 sind die Fragen in der betreffenden Zeile mit „ja" zu beantworten.
Milit.-Form. 671. (Für Militärgerichte.) — K. k. Hof- und Staatsdruckerei, D. V., in Wien. (St.)

Primer kazenskega lista Franca Ajdnika iz 5. dragonskega polka, ki je po sodbi mariborskega brigadnega sodišča za dezertacijo prejel 4 tedne ječe.
Vir: SI AS 1150, t. e. 60, spis 26 - E. No. 294, kazenski list.

[77] SI AS 1146, Domobransko divizijsko sodišče v Ljubljani: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25524 (dostop: 31. 10. 2021).

- kazenski spisi 1914, A 501–900 (manjkajo št. 503, 504, 506, 508, 512, 514, 518, 519, 524, 527, 529, 536, 539, 541, 543, 547, 554, 559, 560, 562, 563, 567, 568, 571, 573, 578–581, 585–588, 590, 592, 599, 602, 609, 612, 617, 641, 652, 684, 686, 687, 691, 692, 698);
- kazenski spisi 1914, A 801–999 (manjkajo št. 838, 839, 855, 861, 862, 871, 874, 889, 902, 904, 921, 938, 944, 949, 950, 952, 957, 975, 981–987);
- kazenski spisi 1914, A 1201–1311 (manjkajo št. 1215, 1218, 1224, 1228, 1239, 1252, 1270, 1275, 1287, 1289, 1292, 1302, 1309).

Drugi fond drugostopenjskega vojaškega sodišča ima signaturo SI AS 1147. V fondu se hrani gradivo Domobranskega divizijskega sodišča v Trstu, izpostave v Ljubljani. Arhivsko gradivo obsega 13 škatel oziroma 1,5 tm.[78] Tako kot gradivo prej omenjenega fonda je v slovenski državni arhiv prispelo ob predaji leta 1978. V prevzemnem seznamu je zavedeno naslednje gradivo:

- kazenski spisi 1914, Dst. 1–50 (manjkajo št. 3, 8, 13, 18, 20, 30, 32, 35, 43);
- kazenski spisi 1914, Dst. 201–400 (manjkajo št. 215, 218, 236–238, 240, 248, 253, 258, 263, 264, 267, 271–330, 333, 337, 343, 350, 359, 363, 370, 391, 395);
- kazenski spisi 1915, G 1117–1187 (manjkajo št. 1119, 1121, 1126, 1127, 1134, 1139, 1140, 1151, 1156, 1158, 1161, 1163–1165, 1167–1169, 1178, 1179, 1181);
- kazenski spisi 1915, A 6-360 (manjkajo št. 12, 23, 24, 38, 62, 91–93);
- kazenski spisi 1915, Dst. 5–250 (manjkajo št. 6–25, 29, 38, 40, 41, 43, 46, 51–125, 127, 137, 138, 142, 143, 147, 151–172, 182, 184, 185, 188, 189, 191, 193, 200, 202, 204, 205, 210, 211, 213, 215–219, 225, 227, 233, 235, 237, 242, 243).

Zadnji od drugostopenjskih vojaških fondov ima signaturo SI AS 1148. Arhivsko gradivo je del že omenjenega Domobranskega divizijskega sodišča v Gradcu, izpostave v Mariboru. Ohranjena je manjša količina arhivskega gradiva v obsegu pet škatel oziroma 0,5 tm. Iz Republike Avstrije je bilo vrnjeno leta 1978 kot arhivsko gradivo ostalih dveh drugostopenjskih sodišč.[79] V prevzemnem seznamu so zavedeni naslednji spisi:

- kazenski spis 1900, Reg. 80;
- kazenska spisa 1908, Reg. 24, 38;
- kazenski spis 1909, Reg. 84;
- kazenski spis 1911, Reg. 65;
- kazenska spisa 1912, Reg. 85, 86;
- kazenski spis 1913, Reg. 153;
- kazenski spisi1914, Reg. 78; Dst. 1–64 (manjkajo št. 7, 9, 34–47);
- kazenski spisi 1914, A 1–83 (manjkajo št. 16, 29, 34, 36, 74, 81);
- kazenski spisi 1915, A 1–10 (manjkata št. 5, 9).

Iz ohranjenega arhivskega gradiva vseh vojaških sodišč je razvidno, da številni kazenski spisi po posameznih letih manjkajo. Povsem verjetno je, da so bili posamezni manjkajoči spisi predani v reševanje drugim vojaškim sodiščem, medtem ko za manjkajoče sklope spisov z veliko verjetnostjo lahko rečemo, da so bili izgubljeni oziroma uničeni. Oznake spisov nam kažejo, da gre pri novejših spisih za tri različne hranitelje spisov: oznaka »Dst.« pomeni spis, ki je bil v obravnavi na divizijskem sodišču, oznaka »G« pomeni, da je bil spis del gradi-

[78] SI AS 1147, Domobransko divizijsko sodišče v Trstu, izpostava v Ljubljani: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25527 (dostop: 31. 10. 2021).
[79] SI AS 1148, Domobransko divizijsko sodišče v Gradcu, izpostava v Mariboru: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25530 (dostop: 31. 10. 2021).

va častnika jurista (Gerichtsoffizier), medtem ko oznaka »A« pomeni, da gre za gradivo vojaškega tožilca (Militäranwalt).[80]

Prav tako se pri pregledu seznama arhivskega gradiva fonda SI AS 1146 postavlja vprašanje, ali sploh lahko govorimo o gradivu Domobranskega divizijskega sodišča v Ljubljani, če imajo vsi ohranjeni kazenski spisi oznako A. Tudi prvi pogled v arhivsko gradivo pokaže, da imajo vsi spisi žig vojaškega tožilca v Ljubljani, zato bo treba v prihodnosti fond pregledati, vsebino raziskati in po možnosti spremeniti ime fonda ter ustvarjalca arhivskega gradiva. Obstaja večja možnost, da je v Ljubljani delovala le izpostava tržaškega domobranskega divizijskega sodišča, katere gradivo je v fondu SI AS 1148.

Pregled ohranjenega arhivskega gradiva kaže tudi na to, da ni povsem jasno, katera vojaška sodišča so na tem ozemlju delovala redno, katera občasno. Povsem verjetno je, da je to območje pokrivalo katero drugo vojaško sodišče. Martin Moll namreč v enem od člankov navaja, da je bilo Domobransko divizijsko sodišče v Gradcu pristojno tudi za območje Kranjske in Koroške,[81] kar je razvidno tudi iz ohranjenega gradiva fondov SI AS 1147 in SI AS 1148. Vprašanje prav tako ostaja, kje se nahaja arhivsko gradivo vojaških sodišč iz starejšega obdobja in iz obdobja prve svetovne vojne. Del gradiva vojaškega sodišča v Mariboru za leto 1913 je zagotovo ostal v dunajskem Vojnem arhivu.[82] Je bilo ostalo uničeno v prevratnem obdobju po letu 1918 ali se hrani med arhivskim gradivom katerega drugega vojaškega sodišča v drugem arhivu? Vprašanje, na katerega morda ne bo hitrega odgovora.

Zaključek

Vojaško kazensko sodstvo je, kot smo lahko videli, produkt zakonskih procesov, ki so se začeli v zgodnjem novem veku ter se v 18. in 19. stoletju izpilili do podrobnosti. Vojaška kazenska zakonodaja se je v zadnjem obdobju habsburške monarhije zgledovala po civilni kazenski zakonodaji, čeprav so jo od te ločevale nekatere posebnosti. Prav tako so se tudi vojaška sodišča skozi 19. stoletje večkrat preuredila in na koncu pridobila podobno hierarhično strukturo kot civilna sodišča. V primerjavi s civilnimi so vojaška sodišča poznala določene izjeme, ki so nastopile ob izrednih dogodkih.

Pregled vojaškega kazenskega sodstva, zakonodaje in na koncu še arhivskega gradiva vojaških sodišč iz časa habsburške monarhije je v primerjavi s stanjem raziskav v slovenskem zgodovinopisju pokazal, da je precej vprašanj še neodgovorjenih in ostaja veliko možnosti za nadaljnje raziskave. Kako se lotiti posameznega vprašanja, bo stvar vsakega raziskovalca. Vsekakor bi si zakonodaja zaslužila še podrobnejšo analizo, kako se je spreminjala skozi čas, kateri elementi so ostali, kaj je vplivalo na spremembe ipd. Tudi vojaških sodišč sem se v članku le površinsko dotaknil. Neodgovorjena so še vprašanja o delovnem procesu sodišč, njihovih obravnavah, prilagajanju novim normativom idr. In ne nazadnje tudi arhivsko gradivo ponuja številne zgodovinopisne pristope za njegovo obdelavo. V Arhivu RS hranjeno gradivo bi lahko odgovorilo na nekatera vprašanja o disciplini in političnih nazorih vojakov (in mogoče tudi civilistov) v prvih dveh letih prve svetovne vojne. Možnosti je veliko.

80 Več o oznakah glej v opisu klasifikacije Arhiva vojaških sodišč: AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808 (dostop: 31. 10. 2021).

81 Moll: Österreichische Militärgerichtsbarkeit, str. 316.

82 Gl. AT-OeStA/KA MGA GS M Marburg: https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=4625532 (dostop: 31. 10. 2021).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1146, Domobransko divizijsko sodišče v Ljubljani: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25524 (dostop: 31. 10. 2021).
- SI AS 1147, Domobransko divizijsko sodišče v Trstu, izpostava v Ljubljani: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25527 (dostop: 31. 10. 2021).
- SI AS 1148, Domobransko divizijsko sodišče v Gradcu, izpostava v Mariboru: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25530 (dostop: 31. 10. 2021).
- SI AS 1149, Domobransko sodišče v Ljubljani: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25533 (dostop: 14. 10. 2021).
- SI AS 1150, Brigadno sodišče v Mariboru: https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=25536 (dostop: 31. 10. 2021).

Avstrijski državni arhiv

- AT-OeStA/KA MGA Militärgerichtsarchiv (MGA): https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=4808 (dostop: 31. 10. 2021).
- AT-OeStA/KA MGA GS M Marburg: https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?id=4625532 (dostop: 31. 10. 2021).

LITERATURA

Antoličič, Gregor: *Maribor in poveljstvo jugozahodne fronte med prvo svetovno vojno* (doktorska diesrtacija). Maribor: Univerza v Mariboru, 2018.

Brezina, Gregor: *Österreichische Militärgerichtsakten des Obersten Militärgerichtshof im Ersten Weltkrieg* (Diplomarbeit). Wien: Univeristät Wien, 2012.

Cergol Paradiž, Ana; Selišnik, Irena: Military courts from a gender perspective. V: *I disarmati = The disarmed: profunghi, prigioneri e donne del fronte italo-austriaco = refugees, prisoners and women of the Austro-Italian front* (ur. Étienne Boisserie, Marco Mondini). [Rovereto]: Museo Storico Italiano della Guerra, 2020, str. 97–122.

Cvirn, Janez: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918).* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006.

Fodor, Livius: Die Österrreichischen Militärgerichtsakten. V: *Scrinium: Zeitschrift des Verbandes österreichischer Archivare* (ur. Rainer Egger), zv. 7. Wien: Verband österreichischer Archivare, 1972, str. 23–43.

Komel, Andrej: *Bojna služba, raztreseno vojevanje, nova puška in slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček.* Celovec: Družba sv. Mohora, 1873.

Moll, Martin: Laien im österreichischen Militärstrafverfahren. V: *Laien in der Gerichtsbarkeit: Geschichte und aktuelle Perspektiven* (ur. Gerhard Kohl, Ilse Reiter-Zatloukal). Wien: verlag Österreich, 2019, str. 75–90.

Moll, Martin: Militärgerichtsbarkeit in Österreich (circa 1850–1945). V: *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 6 (2016), št. 2, str. 324–344.

Moll, Martin: Österreichische Militärgerichtsbarkeit im Ersten Weltkrieg – »Schwert des Regimes«?: Überlegungen am Beispiel des Landwehrdivisionsgerichtes Graz im Jahre 1914. V: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*. Graz: Steiermärkischen Landesarchiv, 2001, str. 301–355.

Rauchensteiner, Manfried: *Der erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2013.

Roth, Joseph: *Radetzkyjeva koračnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.

Schager, Albin; Kadečka, Ludwig: *Militärstrafverfahren im Felde*. Wien: Hof- und Statsdruckerei, 1916.

Stariha, Gorazd: Pregled zakonodaje glede služenja vojske za časa Marije Terezije in Jožefa II. V: *Arhivi* 44 (2021), št. 1, str. 15–50.

Stergar, Rok: *Slovenci in vojska, 1867–1914: slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004.

Stergar, Rok: *»Vojski prijazen in zaželen garnizon«: ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1999.

Svoljšak, Petra; Antoličič, Gregor: *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.

Ude, Lojze: Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. V: *Zgodovinski časopis* XXII (1968), št. 3–4, str. 185–205.

Wandruszka, Adam; Urbanitsch, Peter (ur.): *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918*, zv. 5. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1987.

ZAKONODAJA

Einführung in die neue Militärstrafprozeßordnung: http://data.onb.ac.at/rec/AC09601034 (dostop: 27. 10. 2021).

Militärstrafgesetz über Verbrechen und Vergehen vom 15. Jänner 1855 für das Kaiserthum Österreich. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1855.

Ukaz, s katerim se postavljajo pod vojaško kazensko sodno oblast osebe, ki so se zakrivile kaznivih dejanj proti vojskini moči države. V: *Državni zakonik* LXXIX, št. 164/1914, str. 837.

Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za skupno vojno moč. V: *Državni zakonik* LV, št. 130/1912, str. 441–531.

Zakon o vojaškem kazenskem pravdnem redu za deželno brambo. V: *Državni zakonik* LV, št. 131/1912, str. 532–619.

SUMMARY

»IN THE NAME OF HIS MAJESTY, THE AUSTRIAN EMPEROR…«
MILITARY CRIMINAL JUSTICE AND LEGISLATION IN THE HABSBURG MONARCHY IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The article discusses the military criminal justice and legislation in the second half of the 19th century until the end of the Habsburg Monarchy. A part of the article discusses also archival records of military courts, kept by the Archives of the Republic of Slovenia. The article has three chapters. In the first chapter, the author deals with the military criminal legislation from its beginning in the 16th century to the passing of the military criminal code in the second half of the 19th century. The article also deals with passing criminal procedural laws in 1881 and 1912. Since the Law on Military Criminal Procedure from 1912 was important for the development of military justice in the last era of the Habsburg Monarchy, it is discussed in more detail.

In the second chapter, the author deals with military courts through the second half of the 19th century and all changes different laws brought to military courts. The implementation of military justice on three instances, as with civil courts, did not come into effect until just shortly before the First World War. However, it did not bring satisfactory results. An important characteristic of military courts were the judges, who were not of the legal profession. At the end of the second chapter, the author deals with martial courts, which were

characteristic of the war period and provided for the military justice ill repute. Namely, martial courts also had jurisdiction over civil persons.

The last, third chapter is devoted to the overview of archival records of the fonds kept by the Archives of the Republic of Slovenia. The archives keeps five different fonds of military courts with seats in Ljubljana and Maribor. Those were military courts of the first and second instance and the archival records originate from the decade before the First World War and its first two years (1914, 1915). As the author points out, archival records are mostly partially preserved; there are whole contingents of files lost or destroyed for certain years.

Nevertheless, all discussed subjects offer many options for various different historical approaches and detailed research.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25:070.13(497.4Ljubljana)"1873/1889"
34:070.13(497.4 Ljubljana)"1873/1889"
Prejeto: 19. 10. 2021

O tiskovnih zadevah na območju Deželnega sodišča v Ljubljani (kot tiskovnega sodišča) od leta 1873 do leta 1889

DRAGAN MATIĆ
dr. zgodovinskih znanosti, arhivist za starejše pravosodno gradivo,
Sektor za varstvo najstarejšega arhivskega gradiva, Arhiv Republike Slovenije,
Zemljemerska 12, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: dragan.matic@gov.si

Izvleček

V članku sta prikazana pravni okvir in praksa pri izvajanju tiskovnih zadev na območju pristojnosti Deželnega sodišča v Ljubljani kot tiskovnega sodišča v obdobju od leta 1873 do leta 1889. Poudarjene so vloge pravosodnih organov, ki so bile orodje vsakokratne oblasti, saj so – s široko in arbitrarno razlago zakonodaje in postopki, usmerjenimi v preprečitev kritiziranja vlade oziroma njenih uradnikov – pri izpeljavi tiskovnih procesov, zatirali svobodo izražanja.

Ključne besede:

Državno pravdništvo v Ljubljani, Deželno sodišče v Ljubljani, tiskovne zadeve, zaseg časopisov, tiskovna svoboda, časopis Slovenski narod

Abstract

PRESS CASES ON THE TERRITORY OF THE REGIONAL COURT IN LJUBLJANA (AS A PRESS COURT) FROM 1873 TO 1889

The article presents the legal framework and practice of conducting press cases on the territory under the competence of the Regional Court in Ljubljana as a press court in the period between 1873 and 1889. The author emphasizes the roles of judicial authorities, who were tools of governments in force, because their wide and arbitrary interpretations of legislation and procedures oriented towards the prevention of criticizing the government and its officials at conducting press trials, oppressed the freedom of expression.

Key-words:

State persecutor's office in Ljubljana, Regional Court in Ljubljana, press cases, confiscation of newspapers, press freedom, Slovenski narod newspaper

Predmet obravnave

Na naslednjih straneh bomo opisali nekatere podrobnosti v zvezi s tiskovnimi zadevami, ki so ohranjene v pravosodnih fondih Arhiva Republike Slovenije, tj. Državnem tožilstvu Ljubljana (fond AS 351) in Deželnem sodišču (fond AS 307) iz druge polovice 19. stoletja – do konca Habsburške monarhije. Gradivo ni v celoti ohranjeno, temveč le za določena (v glavnem sklenjena) obdobja. Tiskovne zadeve, povezane s konfiskacijo, ki so verjetno najzanimivejše in jih bomo v nadaljevanju prednostno obravnavali, so v celoti ohranjene za obdobje 1873–1889 in le deloma za obdobje 1908–1918. Večina gradiva se nanaša na sodne spise, ki se nanašajo bodisi na zaplembo časopisov ali na zasebne tožbe zaradi razžalitve časti. Poleg teh so ohranjena še poročila o izvršitvi zaplemb za obdobje 1882–1884 in gradivo v zvezi z obveznostjo prijav uredništev časopisov. Pri slednjem gre za poročanje državnemu tožilstvu o tem, da bo določen časopis začel izhajati, kdaj bo izhajal, pod katerim imenom, kdo bo njegov urednik, založnik in tiskar, ter tudi vse spremembe, povezane s prej omenjenimi podatki, skupaj s potrdili o plačanih varščinah in raznimi drugimi zaznamki. Gradiva iz obeh fondov, ki se nanaša na tiskovne zadeve, je približno 3 tm. Tožilski in sodni spisi, ki se nanašajo na zaplembe, so vsebinsko in po vrsti dokumentov praktično identični ter se časovno glede ohranjenosti nenavadno dopolnjujejo. Videti je, kot da je nekdo s premislekom izločal/ohranjal gradivo enega od obeh organov tako, da je časovni lok med leti 1873 in 1889 nepretrgan. Najstarejše ohranjene tiskovne zadeve, povezane s tiskovnimi zadevami, najdemo v fondu Državno tožilstvo, in sicer za obdobje januar 1873–avgust 1876 (spisi od 1 do 93), nadaljujejo se sklenjeno z gradivom naslednjih let, ki je uvrščeno v fond Deželno sodišče vse do vključno leta 1889. Zadnja zadeva iz tega leta ima oznako 495, kar pomeni, da je bilo na Deželnem sodišču Ljubljana kot tiskovnem sodišču v sedemnajstih letih, tj. med leti 1873 in 1889, obravnavanih 495 zadev.

Državno tožilstvo v Ljubljani – žig.

Pravno-politični okvir

Ker se ohranjeno gradivo, ki ga obravnavamo, nanaša na obdobje od leta 1873 do konca monarhije, navajamo le pravno-politični okvir, ki je vplival na izvajanje sodnih tiskovnih zadev. Zato se ne spuščamo v predhodno obdobje, ko so tiskovne zadeve urejali s preventivnimi ukrepi, npr. s cenzuro. Kot ugotavlja Jelka Melik, so imeli

tiskovni delikti med kaznivimi dejanji, ki so jih obravnavala in sodila redna kazenska sodišča, posebno mesto. To je razvidno tudi iz kazenskega postopka, ki je bil nekoliko drugače urejen in je jasno, da je država tej vrsti deliktov posvečala posebno pozornost, saj so kazniva dejanja, storjena s tiskom, predstavljala zaradi velike odmevnosti posebej občutljivo področje.[1]

S koncem dobe absolutizma je s sprejetjem tiskovnega zakona leta 1862[2] nastopila nova doba glede položaja tiska v Habsburški monarhiji. Liberalni dobi primerno je bil namesto tiskovne cenzure vpeljan nov pravni sistem, ki je urejal področje nadzora nad tiskom. Odpravljene so bile koncesije – za začetek izdajanja časopisa je bila dovolj prijava varnostnim oblastem in državnemu pravdništvu z navedbo imena in programa časopisa, skupaj s podatki o odgovornem uredniku, tiskarju in založniku. Kot že omenjeno, je bila cenzura ukinjena, dolžnostni izvod je bilo treba policiji in pravdništvu oddati hkrati s tem, ko so začeli raznašati časopis. Za pregon tiskovnih deliktov ni bila več zadolžena policija, temveč državno tožilstvo.[3]

V prvo skupino tiskovnih deliktov so sodili pregreški in prestopki, ki so bili storjeni s kršitvijo ali neupoštevanjem predpisov tiskovnega zakona (npr. neplačilo varščine pred začetkom izhajanja tiskovine, neizročitev obveznega izvoda, objava prepovedanih vsebin oziroma ponatisov iz zaplenjenih časopisov) in so sodili v pristojnost okrožnih oziroma deželnih sodišč, če je šlo za pregreške, in okrajnih sodišč, ko je šlo za prestopke.

V drugi skupini tiskovnih deliktov so bili hudodelstva, pregreški in prestopki, ki so bili kaznivi po splošnem kazenskem zakonu in so bili storjeni z objavljeno vsebino oziroma s pomočjo tiskovine. Hudodelstva in pregreške so do leta 1869 obravnavala okrožna oziroma deželna sodišča in od takrat naprej porotna sodišča. Prestopki so spadali pod okrajna sodišča. Kot kraj storitve kaznivega dejanja je veljal kraj natisa, če je bil ta neznan ali se je nahajal zunaj območja kazensko-pravdnega reda, je bil to kraj, kjer so tiskovino razširjali.[4]

Kljub odpravljeni cenzuri si je država ohranila povsem udobne vzvode za zatiranje opozicijskih časopisov – v obliki visokih varščin, možnosti zaplembe in začasnih zaustavitev izhajanja časopisov. Represivni značaj tiskovnega zakona se je izkazal skozi nov tiskovni procesni red, ki je bil sprejet hkrati s tiskovnim zakonom. Tiskovni red ni obnovil tiskovnih porotnih sodišč, temveč so o tiskovnih deliktih (do leta 1869 oziroma vnovične uvedbe porotnih sodišč) še naprej odločali sodni senati pri okrožnih in deželnih sodiščih. Zlasti je bilo problematično, ker je tiskovno procesni red poleg subjektivnega obtožnega postopka (ki je preganjal storilca kaznivega dejanja, tj. konkretno osebo) uvedel tudi objektivni postopek.[5]

Objektivni postopek je bil sicer mišljen sprva le kot subsidiarni postopek v vseh primerih, ko odgovorne osebe oziroma konkretni storilci kaznivih dejanj niso bili znani oziroma dosegljivi – npr. uredniki tujih časopisov. Objektivni postopek se je tako osredotočal na vsebino tiskovine, s katero je bilo storjeno kaznivo dejanje. Po čudnem spletu naključij oziroma tipični avstrijski »šlampariji« je v zakonodajnem postopku bilo besedilo zakona spremenjeno na ta način, da objektivnega postopka ni bilo mogoče vpeljati le v primeru, ko odgovorna oseba sodišču ni bila dosegljiva, torej ko subjektivni postopek ni bil možen (kar je bil sprva namen objektivnega postopka). Obveljala je namreč dikcija, po kateri je lahko državni tožilec po prosti presoji izbiral med obema postopkoma. Mirno se je lahko odpovedal vložitvi obtožnice in se osredotočil na pregon besedila.

1 Melik: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929*, str. 84.
2 Tiskovni zakon z dne 17. decembra 1862.
3 Cvirn: Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila, str. 32.
4 Melik: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929*, str. 84–85.
5 Cvirn: Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila, str. 32.

Visoka in Slavna c. kr. deželna sodnija!

Iz zbornice poslancev v državnem zboru na Dunaji poroča redno in stalno v Dnevnik „Slovenec" v Ljubljani, kedar državni zbor zboruje, preč. gospod Karol Klun, državni poslanec in kanonik stolnega kapitelna Ljubljanske škofije. To vemo vsi slovenski poslanci. Jaz sem zvedel ravno mogoče, kako je g. Klun na svojem sedeži redoma pisal in redavljal poročila za „Slovenca". Od dnevne dobe, odkar jaz nisem več od Katerinovskega kluba, v kterem posluje g. Klun kot tajnik, piše ta o meni v „Slovencu" nepovoljno, popolno pravo pomogbiro in jakjiro.

A Najtuje pisal je zopet mene v številko 236 „Slovenca" izišlo dne 17. oktobra 1887 [Priloga A]. V tem istem kos naslovljenem: „Iz državnega zbora – Slovenska zadruga" napada mene in se obnaša napostlet dvoli do mojih volilcev ščuvajoč jih proti meni, kakor bi jaz ne bil vreden vsaj njih popolnega zaupanja, ker jim baje o delovanji v državnem zboru poročam „neresnično in premisleko" = ČENO =

To je hudo jakjenje moje časti. Namerovanje mene razjakiti in pred ~~občestvom~~ in zlasti pred mojimi volilci ob poštenje in zaupanje spraviti, razvidno in očito je iz vsakega stavka.

To razjakljenje smatram tem večje, ker pisatelj ne navaja niti najmanjšega dokaza za ovo očitanje.

Ko sem to izvedel, pišem g. Klunu vljudno pismo, zavračam v njem takino pisarenje o moji osebi ter izrečno prosim, naj potrebno stori, da ne bodem prisiljen tožiti pri sodniji. Ob najdaljšej priliki, ko se snidem v zbornici, poravnam svoje zahtevanje proti „Slovencu" s tožbo, vpričo državnega poslanca g. Ulih. Vošnjaka, ki naju je izrečno skušal pomiriti „naj se z dobrim poravnata" – G. Klun vstavi vse: jaz nisem pisatelj poročila v 236. številki

Postopek zoper Karla Kluna, državnega poslanca, in Ignacija Žitnika, odgovornega urednika časopisa Slovenec, zaradi razžalitve časti (491. in 493. člen kazenskega zakonika), ki sta jo zagrešila z objavami v Slovencu, ki so oblatile čast državnega poslanca Lavoslava Gregorca. Zahteva državnega poslanca Lavoslava Gregorca za uvedbo postopka (predpreiskavo) zoper Karla Kluna in Ignacija Žitnika z dne 25. 11. 1887. Vir: SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, tiskovne zadeve – 1–441.

Kasneje je poslanec Waser, član tiskovnega odbora v letih 1861/62 priznal: *»[...] v odboru nikoli nismo razmišljali o objektivnem postopku v tiskovnih zadevah. Če želimo biti iskreni, moramo povedati, da je genezo objektivnega postopka treba iskati v neljubi napaki, ki se je pri pisanju primerila referentu.«* Vsekakor so državni tožilci kmalu ugotovili praktično uporabnost tiskovnega reda in od srede šestdesetih let 19. stoletja na temelju 493. člena vedno pogosteje vlagali predloge za uvedbo objektivnega postopka, četudi bi lahko vložili obtožnico zoper določeno osebo.[6] Posebnost objektivnega postopka je bila v tem, da ta postopek, v katerem sploh ni bilo obtoženca, ni bil kontradiktoren postopek.[7] Sodišče je namreč odločalo na temelju vloge državnega tožilca na seji, ki je bila zaprta za javnost. »Udeleženca« v postopku, tj. izdajalec in urednik, sta o izidu postopka izvedela šele po objavi sodbe v uradnem listu in sta lahko vložila le ugovor (ne pa pritožbe na višje sodišče), do česar največkrat ni prišlo, saj ti ugovori niso imeli skoraj nobenega upanja za uspeh.[8] Ugovor zoper sodbe, sprejete v objektivnem postopku, je namreč obravnavalo isto sodišče, ki je sprejelo sodbo na prvi stopnji. Šele za tem je bila možna pritožba na višje sodišče. Sistem objektivnega postopka v tiskovnih zadevah se je vladajoči politiki očitno tako priljubil, da ga je v naslednjih letih še utrdila oziroma razširila – npr. s kazensko-pravdnim redom leta 1873, ki je možnost zaplembe tiskovine omogočil, ne le v primerih hudodelstev in pregreškov, temveč tudi, ko je šlo za prestopke in je poleg tega dopustil pregon tudi v zadevah razžalitev oseb, če so tožilci presodili, da je to v javnem interesu.[9]

6 Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechtes in Österreich bis 1918*, str. 636–638.

7 V demokratičnih družbah je kontradiktorni postopek ena od ustavnih pravic: *»[...] da mora biti vsaki stranki dana možnost, da predstavi svoja stališča tako glede dejanske kot pravne podlage spora, da predlaga dokaze ter da se izjavi o navedbah nasprotne stranke ter rezultatih dokazovanja pod pogoji, ki je ne postavljajo v neenakopraven položaj nasproti drugi stranki.«* V slovenski ustavi jo zagotavlja 22. člen. Prim. Jambrek: Enakost orožij v kontradiktornem postopku, https://e-kurs.si/komentar/enakost-orozij-v-kontradiktornem-postopku (dostop: 19. 10. 2021).

8 Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechtes in Österreich bis 1918*, str. 636–638.

9 Dr. F.: Nekoliko o objektivnem postopanji v tiskovnih rečeh, str. 227–228, 257.

Zaščita državnih ustanov in funkcionarjev

Že vse od leta 1862 je procesni red dajal državnim tožilcem **pristojnost pregona po uradni dolžnosti** za pregreške in prestopke »*zoper varnost poštenje in čast*,« če je kdo žalil državno ustavo, državni zbor ter deželne zbore, javne uradnike, vojake in duhovnike v zvezi z opravljanjem njihovih službenih dolžnosti. Novela h kazenskemu zakonu, ki je stopila v veljavo hkrati s tiskovnim zakonom, je namreč branila vse prej omenjene ustanove in funkcionarje pred napadi in žalitvami, ki bi bile objavljene v časopisih. Na ta način so pravosodni organi postali prava gorjača vsakokratne oblasti. Tako je Andrej Einspieler ugotavljal že mesec dni po uveljavitvi nove zakonodaje: »*Nov tiskovni zakon je samo v tem boljši od prejšnjega, da nima zveze s policijo in da so zato prenehale veljati preventivne naredbe.*« Taisti Einspieler je bil že aprila 1863 kot urednik časopisa *Stimmen aus Innerösterreich* zaradi prestopka spodbujanja nacionalnega sovraštva na celovškem sodišču obsojen po 302. členu kazenskega zakonika na enomesečni zapor, izgubo kavcije 60 gld, plačilo stroškov sodnega postopka in izgubo deželnozborskega mandata.[10] V šestdesetih letih 19. stoletja so se vrstili procesi zoper slovenske časopise (kot npr. *Novice, Naprej, Slovenec*, *Triglav* in *Slovenski narod*) oziroma njihove urednike, ki so bili obsojeni na nekajtedenske ječe oziroma visoke denarne kazni in izgubo kavcij. Pritisk v smislu osebnih pregonov urednikov je precej popustil šele po sprejetju zakona z dne 9. marca 1869, s katerim so za vse tiskovne delikte spet uvedli porotna sodišča. Nazori porotnikov glede tiskovnih deliktov so se kmalu izkazali za praviloma zelo drugačne, kot so bila stališča državnih tožilstev in to tako v slovenskih deželah kot drugje po monarhiji. Na porotnih sodiščih so po letu 1869 tožbe zoper slovenske časnikarje praviloma vedno padale, zato so državni tožilci od začetka 70-ih let 19. stoletja na okrožna oziroma deželna sodišča skoraj izključno pošiljali vloge za potrditve zaplembe v okviru objektivnega postopka.[11]

Kako malo je imel državni tožilec upanja, da uspe s subjektivnim postopkom, zlasti pred poroto na ljubljanskem deželnem sodišču, kaže osamljen primer, ko se je leta 1877 tožilec le opogumil in obtožil glavnega urednika *Slovenca*. Po običajno izpeljanem objektivnem postopku zaplembe časopisa *Slovenec* št. 78, z dne 17. julija 1877, zaradi člankov Zlata doba in Iz Ljubljane 14. julija (po volitvah), s katerima je bil kršen 302. člen kazenskega zakonika, ki se je zaključil 21. julija 1877, se je državno tožilstvo odločilo, da sproži še subjektivni postopek zoper odgovornega urednika *Slovenca* Ferdinanda Pevca. Na zaslišanju je Pevec prevzel odgovornost za besedilo, ki ga je pred izidom prebral in v njem ni videl ničesar posebnega, saj je izšel v času predvolilne tekme za deželni zbor, ko so se različne stranke med seboj spopadale v časopisih in soočale mnenja – na podoben način so izhajali članki tudi v organih (časopisih) liberalne stranke. Da bi na ta način spodbujal medstrankarsko ali mednacionalno sovraštvo, je zavračal. Sicer je vsebino nasploh razumel, vendar prostodušno povedal, da pisnega jezika ni povsem vešč in je njegovo urednikovanje bolj nominalno, saj mu manjka politične in literarne izobrazbe. Ljubljanski župan Laschan je sodišču poročal, da je Pevec brez premoženja, na dobrem glasu, a da sicer nima nobenega vpliva na vsebino *Slovenca* in je le formalni urednik, medtem ko dejansko vse usmerjajo Jakob Alešovec, Karl Klun in Luka Jeran. Obtožnica je očitala Ferdinandu Pevcu, da je dovolil objavo članka in da je odgovoren za žaljivo izražanje o ustavoverni (nemškutarski) stranki, posebej za navedbe, da gre za nasilje nad ljudsko voljo, ki so ga izpeljali uradniki in »penzionisti« skupaj z nekaterimi breznačajneži in koristolovci. Dalje je članek bremenil Pevca s tem, da je razpihoval sovraštvo, pozival k bojkotu nemških in nemškutarskih trgovin po načelu »Svoji

[10] Cvirn: Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila, str. 33.
[11] Prim. Cvirn: Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila, str. 33–38.

k svojim« ter z navedbami, kot so npr., da so do sedaj bili Slovenci predobri, ker so omogočali obstoj nemških uradnikov s tem, da so se učili nemško in da se je treba v prihodnje strogo držati svojega programa in nemškutarje radikalno uničiti. Pevec je tožbi ugovarjal prek svojega odvetnika Alfonsa Moscheta in višjemu deželnemu sodišču v Gradcu predlagal, naj spozna obtožbo državnega tožilstva za brezpredmetno in postopek ustavi. Ugovor je temeljil na tezi, da se tovrstna obračunavanja po časopisih dogajajo že desetletja in da se še ni primerilo, da bi državno tožilstvo nastopilo proti *Laibacher Tagblattu* ali *Laibacher Zeitungu*. Zmanjševal je tudi vrednost sodb, ki jih je tožilstvo navedlo v obtožnici – npr. načelo svoji k svoji naj bi se nanašalo na poslovanje in ne na ščuvanje k sovražnostim, v članku je bila napadena le stranka nemškutarjev ter ne nemško in ustavoversko prebivalstvo Kranjske, vrhu vsega je celotno besedilo izšlo tudi v nemškem prevodu v *Laibacher Tagblattu* in *Agramer Presse*, vendar nikomur ni prišlo na misel, da bi ti številki zaplenil zaradi ščuvajoče vsebine, kar kaže na nenevarnost vsebine. Višje deželno sodišče v Gradcu je kot tiskovno (kasacijsko) sodišče druge stopnje zavrnilo ugovor, saj je odgovorni urednik vsebino prebral in odobril objavo. Na obravnavi porotnega sodišča 3. decembra 1877 je 12 porotnih sodnikov enoglasno presodilo (za sodbo bi bilo potrebnih osem glasov), da glede na obe obtožbi: 1) ščuvanje k sovražnosti zoper različne narodnosti in 2) nagovarjanje državljanov k medsebojnim razprtijam – odgovorni urednik *Slovenca* ni kriv.[12]

V vsem času od leta 1862 do konca monarhije so bili med najbolj »priljubljenimi« členi, na temelju katerih so slonele sodbe v tiskovnih procesih, t. i. »kavčuk paragrafi«. Mednje lahko štejemo 65. člen (»*motenje javnega pokoja*«), 300. člen (»*v nič devanje ali poniževanje naredb oblastnij in podšuntovanje zoper državne ali občinske oblastnije, zoper posamske organe vladarstva, zoper svedoke ali zvedne može*«) in 302. člen (»*draženje k sovražnosti zoper narodnosti, verske družbe, skupščine itd.*«) kazenskega zakonika. Svoje poimenovanje so členi dobili zaradi splošne dikcije oziroma raztegljivosti pojmovanja inkriminiranega dejanja, kar je na koncu omogočilo zelo široko arbitriranje tožilcev in sodnikov. Do leta 1869 so na temelju teh členov, kot smo že omenili, urednike pošiljali tudi v zapor, kasneje so bili železni repertoar pri zaplembi časopisov v okviru objektivnega postopka, saj je subjektivni postopek zaradi porotnih sodišč oziroma »nezanesljivih« porotnikov (kot smo videli zgoraj) za tožilce postal neprivlačen.[13]

Kljub poskusom, da bi objektivni postopek odpravili ali vsaj omejili na primere, ko odgovorne osebe ni bilo mogoče najti ali ni bila dosegljiva, je objektivni postopek zaplembe ostal v opisani obliki v uporabi vse do konca monarhije. V obsegu tiskovnih zadev je na avstrijskih sodiščih absolutno prevladoval – tako je npr. v celotni Cislajtaniji bilo v letu 1885 izpeljanih 30 subjektivnih postopkov (od teh se jih je 11 končalo z oprostitvijo, 19 z obsodbo), v istem letu je bilo vpeljanih 690 objektivnih postopkov, od katerih je sodišče v 669 primerih (97 %) pritrdilo zahtevi tožilstva za prepoved oziroma zaplembo. V letu 1899 je to število poskočilo na 160 subjektivnih in kar 3.099 objektivnih postopkov. Leta 1898 so angleški avtorji, ki so sestavili pregled mednarodne tiskovne zakonodaje, glede pravnega položaja v Avstriji po pravici zapisali: »*Objektivni postopek se je izkazal za tako priročnega in učinkovitega, da je v praksi izpodrinil uporabo vseh ostalih zakonskih določil. Tisk v Avstriji je popolnoma prepuščen na milost in nemilost vsakokratni vladi.*«[14]

[12] SI AS 307, Deželno sodišče, Kaz F1, tisk. zadeva 1–150 Press.
[13] Cvirn: Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila, str. 32–41.
[14] Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechtes in Österreich bis 1918*, str. 642–647.

Izvedba postopka zaplembe časopisa

V primeru subjektivnega postopka je bila zaplemba časopisa vezana na vložitev obtožnice. Po 490. členu je moral državni tožilec v osmih dneh po potrditvi zaplembe podati predlog za vpeljavo uvodne preiskave ali vložiti obtožnico, sicer je zaplemba ugasnila. Vendar je 493. člen taistega kazensko pravdnega reda državnemu tožilcu dajal pravico, da začne z objektivnim postopkom in – tudi če ne dvigne obtožbe proti določeni osebi – v javnem interesu zahteva, da sodišče razsodi, ali vsebina kakšne objave predstavlja kaznivo dejanje, in izreče prepoved njenega nadaljnjega razširjanja – o tem smo podrobneje razpravljali na prejšnjih straneh.[15]

Tiskovine, ki so kršile bodisi tiskovni zakon bodisi kazenski zakonik, je zaplenilo varnostno oblastvo (Deželna vlada) neposredno ali posredno na temelju odredbe državnega tožilca. Po izvedeni zaplembi je v 24 urah moralo poslati poročilo državnemu tožilcu in priložiti izvod zaplenjene tiskovine. Za tem je imel državni tožilec možnost, da se v treh dneh obrne na pristojno sodišče in zahteva potrditev zaplembe, o čemer naj bi sodišče odločilo v treh dneh. Če v osmih dneh od zaplembe ni odločilo, je zaplemba ugasnila.

Hkrati ob zaplembi časopisa je sodišče (ob ugotovitvi, da je šlo za kaznivo dejanje) v skladu s 36. in 37. členom Tiskovnega zakona poleg prepovedi njenega razširjanja tudi odredilo uničenje tiskovine in sredstev, s katerimi je bila natisnjena, tj. »*za nje razširjanja sposobna priprava stavka, plošč, oblik, kamnov idr.*«[16]

V zvezi z operativnim izvajanjem zaplembe v primeru Državnega tožilstva v Ljubljani in njegovega sodelovanja s policijskimi organi je videti, da se je nekoliko razlikovala od večjih mest v monarhiji. Po letu 1863 je obveljalo, da morajo varnostne oblasti po vseh deželnih mestih in povsod, kjer je to bilo zaželeno, zagotoviti primerno število uradnikov za izvajanje funkcije sodne policije v tiskovnih zadevah. Urad te tiskovne policije naj bi bil povsod, kjer je to mogoče, v stavbi državnega tožilstva, medtem ko naj bi bili uradniki vezani na odredbe in navodila državnega tožilstva oziroma kazenskega sodišča in preiskovalnega sodnika. Kot je razvidno iz arhivskega gradiva, so bili policijski uradniki, ki so izvajali zaplembo, nastanjeni v stavbi Deželne vlade in sta tako »sodna policija v tiskovnih zadevah« kot Državno tožilstvo, ki je imelo naslov drugje, medsebojno komunicirala prek sodnih slug oziroma nižjih uradnikov.[17]

Zlasti od začetka osemdesetih let 19. stoletja sta prepočasne reakcije represivnega aparata izkoriščala *Slovenec* in zlasti *Slovenski narod*. Ker je zakon dovoljeval, da se lahko raznašanje izvodov začne hkrati z odpošiljanjem dolžnostnega izvoda, so se v tiskarni – zlasti, ko se je že vnaprej s precejšnjo verjetnostjo domnevalo, da bo časopis zaplenjen – dobro pripravili in najeli dodatne raznašalce. Ti so z raznašanjem začeli v trenutku, ko so vajenci odnesli dolžnostne izvode na Državno tožilstvo in Deželno predsedstvo. Tako so uradne osebe, ki so prišle izvrševat zaplembo, dejansko zaplenile le toliko izvodov, kolikor so jim jih v ta namen izdajatelji bili pripravljeni prepustiti.

V zvezi z izvršitvijo zaplembe *Slovenskega naroda* z dne 3. aprila 1882 je npr. Državno tožilstvo v dopisu Deželnemu sodišču pojasnjevalo naslednje: »*Od* ***1070*** *primerkov je bilo zadržanih zgolj 416 … po eni strani je razlog v tem, ker se je mestna naklada, ki obsega* ***250*** *primerkov do sedme ure že razdelila, deloma v tem, da razdeljevalec začne raznašati časopis istočasno ko se pošlje obvezni izvod,*

[15] Melik: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929*, str. 87.
[16] Tiskovni zakon z dne 17. decembra 1862, str. 209.
[17] SI AS 307, Deželno sodišče, Kaz F1, tisk, zadeva Press 1-256/1882. Pričevanje: Josef Rupnik sluga pri deželni vladi v Ljubljani, zaslišal ga je sodnik Deželnega sodišča Rechbach dne 8. 3. 1882.

Slavno c. kr. deželno sodišče!

V časopisu „Slovenski Narod" od 21. junija let. leta je bil članek z naslovom: „K volitvam v Istri in na Goriškem", ki začenja z besedami: „bodočo soboto prične", in ki konča: „ta pot pravo pogodili" zaveżen.

Proti tej zaveži sem jaz ugovor vložil in v mojem ugovoru je bila 19. t. m. obravnava pri tukajšnjem slavnem c. kr. deželnem kakor tisk. kaznem sodišči.

Po končani obravnavi se je razsodba izrekla, da se zaveza v polni meri potrdi.

S.

Zaplemba časopisa Slovenski narod 30. 6. 1883, št. 140 zaradi članka K volitvam v Istri in na Goriškem, s katerim je bil storjen pregrešek motenja javnega reda in miru po 300. členu kazenskega zakonika. Vir: SI AS 307 Deželno sodišče v Ljubljani, tiskovne zadeve – 1–304. Pritožba glavnega urednika Maksa Armiča zoper potrdilno razsodbo, s katero se je vnovič potrdila zaplemba omenjene številke. Armič je v pritožbi natančno argumentiral, da je pri merilih, kot jih postavlja Deželno sodišče v Ljubljani, vsako poslovanje časopisov nemogoče, saj bi morali čakati na izide preiskovalnih postopkov zoper uradnike in bi o aktualnih zadevah torej ne smeli poročati, kar je absurd, saj stare novice bralcev časopisov ne zanimajo. Poleg tega je šlo po mnenju urednika za običajno kritiko uradnikov, ki jim je na voljo možnost, da zahtevajo popravek netočnih vesti. Ob tem urednik poudarja, da je podlaga za zaplembo bil 300. člen kazenskega zakonika, ki je raztegljiv kot »gumielastika« in je mogoče z odločbami tega paragrafa vsako kritiko kavnih organov »zadušiti«. In vendar kljub temu v zaseženem članku ni mogoče najti ničesar takega, kar bi opravičevalo zaseg.

deloma pa tudi zato, ker nekateri abonenti sami pridejo v tiskarno po časopis. Od trenutka predaje obveznega izvoda Državnemu tožilstvu pa do zaplembe mine dobre pol ure, kajti potrebno je poslati dopis z zahtevo po zaplembi na Deželno predsedstvo. Po drugi strani pa je Državnemu tožilstvu znano, da so na Deželnem predsedstvu le en uradnik in le en, največ dva služabnika določena za konfiskacijo časopisov. Njihov prihod je tiskarni že davno preden tja prispejo signaliziran preko postavljenih straž. Zaradi tega je preiskovalnim uradnikom s strani tiskarne izročeno le tisto število primerkov, kot tiskarni odgovarja, medtem ko je ostali del naklade pravočasno razposlan.«[18] Iz navedenega je razvidno, da je učinek zaplembe vsaj od osemdesetih let 19. stoletja dalje bil precej omejen, saj so se v uredništvih in tiskarnah znali temu zoperstaviti. Pregled tiskovnih zadev kaže na to, da so ta manever lahko izkoriščali le večji časopisi z močnejšim finančnim zaledjem, kot sta bila npr. *Slovenski narod* in *Slovenec*.

Sodni spisi skozi obdobja

Iz do sedaj predstavljenega je razvidno, da so pravosodne oblasti v tiskovnih zadevah bile podaljšana roka vlade oziroma vsakokratne oblasti. Šlo je za politično obračunavanje s pozicije moči z drugače mislečimi in omejevanje svobode govora. Ker so se režimi spreminjali, se je v skladu s tem zato nekoliko spreminjala tudi praksa v zvezi s tiskovnimi zadevami, vendar so nekatere stvari kljub vsemu ostajale enake.

Če odštejemo tiskovne zadeve, ki so jih sprožili zasebniki, razžaljeni zaradi raznih objav v časopisih (le-te so se v vseh primerih končale s poravnavo, predno bi prišlo do porotne obravnave), ali jih je sprožilo državno tožilstvo po uradni dolžnosti, ko je šlo za uradne osebe (členi 487, 491–493 kazenskega zakonika), so veliko večino zadev predstavljale zaplembe, izpeljane po objektivnem postopku. Šlo je za delikte, storjene na temelju kršitev zgoraj opisanih »kavčuk paragrafov« – 300, 302 in 65. Tem ob bok je treba omeniti še naslednje člene kazenskega zakonika, na katere se je ljubljansko pravosodje pri konfiskaciji časopisov tudi večkrat opiralo:

58c – Veleizdaja (spodbujanje k odcepitvi od enotne državne zveze ali dejavnosti s

[18] SI AS 351, Državno tožilstvo v Ljubljani, Poročilo Državnega tožilstva Deželnemu sodišču o uspehu konfiskacije Slovenskega naroda z dne 3. 4. 1882, podano ob vlogi za potrditev zaplembe z dne 4. 4. 1882.

ciljem zmanjšanja ozemlja cesarstva, spodbujanje zunanje ogroženosti države, spodbujanje k državljanski vojni),
63 – razžalitev veličanstva,
64 – razžalitev člana vladarske hiše,
302 – ščuvanje mednacionalnega oziroma medrazrednega sovraštva,
303 – razžalitev z zakonom priznane cerkve ali verske skupnosti,
305 – zaničevanje zakonskega stana, družine, lastnine in napeljevanje k prepovedanim dejanjem oziroma njihovo opravičevanje ali hvaljenje,
308 – razširjanje lažnih vznemirljivih novic in prerokb,
310 – zbiranje denarja za izvrševanje nezakonitih ravnanj ali pokritje izrečenih kazni,
467 – kršitev avtorskih pravic,
516 – obscena dejanja in izjave (v zvezi s spolnostjo).

Poleg tega so bili primeri, ko so bili ukrepi sproženi zaradi kršitev Tiskovnega zakona:[19]
9. člena – pomanjkljivo označevanje tiskovin s podatki tiskanja in odgovornih oseb,
24. člena – razširjanje prepovedane tiskovine oziroma njene vsebine.

Občasno je bil uporabljen tudi Zakon o dopolnitvah občnega in vojnega kazenskega zakonika,[20] in sicer:
III. člen – zasramovanje in zasmehovanje, neresnično pripovedovanje ali potvarjanje dogodkov z namenom zbujanja zaničevanja in sovraštva do obeh domov državnega zbora ali deželnih zborov;
V. člen – uradni pregon (= v javnem interesu) pregreškov in prestopkov zoper varnost časti obeh domov državnega zbora, deželnih zborov, javnih oblasti, cesarske armade, mornarice ali posameznega oddelka le-teh;
IX. člen – v tiskovinah objavljena poročila o podatkih v zvezi s stanjem vojske in mornarice, vojnih utrdb oziroma premikih vojnih enot, ki bi lahko škodili koristim države.

Že iz bežnega pregleda tiskovnih zadev po posameznih letih je možno razbrati, da je bil absolutno najbolj »popularen« 300. člen kazenskega zakonika. Šele proti koncu 80 let 19. stoletja je delež tiskovnih zadev, ki so bile sprožene na temelju 300. člena, padel pod polovico. Očitno je bila mantra: »*Kdor na očitnem kraju, ali pred več ljudmi, ali v natisnjenih delih, razširjanih podobah ali pisanjih z zasmehovanjem, zasramovanjem, neresničnim pripovedovanjem, ali s sprevračanjem dogodkov ukaze ali razsodbe oblasti v nič devati, ali tako druge k sovraštvu, k zaničevanju ali k pritoževanju, ko nimajo za kaj, zoper državne ali občinske oblastnije ali zoper posamske organe vladarstva glede na njih uradovanje, ali zoper pričo ali zvedenca glede na njune izpovedbe pred sodnijo hujskati skuša, je kriv…*«[21] najbolj »kavčukovsko« priročna.

Jasno je tudi, da je bil najpogostejša tarča časnik *Slovenski narod*. Zanimivo je, da je ta časopis ostal ves čas enako »priljubljen«. Pravosodne oblasti so se ga rade lotevale tako v sedemdesetih letih 19. stoletja za časa Lasser-Auerspergove vlade, ko je bila germanizacija v slovenskih deželah na višku, kot tudi kasneje v časih, ko je v Avstriji vladal grof Taaffe, medtem ko je Kranjski načeloval slovenski deželni predsednik Andrej Winkler. Pogled na vsebino člankov, zaradi katerih so bile izvršene zaplembe v sedemdesetih letih, kaže namreč

[19] Tiskovni zakon z dne 17. decembra 1862.
[20] Zakon z dne 17. decembra 1862, zadevajoč nekatere dopolnitve občnega in vojnega kazenskega zakonika.
[21] Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852, str. 113–114.

2

Slavna c. k. deželna sodnija
tukaj.

Ker ne obstoji nobena postava, vsled katere bi bil jaz primoran, nemški znači, vračam priloženo pisanje kot „nerazumljivo" nazaj, ni pravim, da bi se mi ista stvar po slovenski razložila. Ob enem se opiram na §. 19 državnih osnovnih postav.

V Ljubljani 10. sušca 1879

Lipe Haderlap
odg. urednik „Slovenca".

Proces zoper urednika Slovenca Filipa Haderlapa zaradi zločina motenja javnega reda in miru po 65. členu kazenskega zakonika (spodbujanje sovraštva zoper državno upravo oziroma državno ureditev). Vir: SI AS 307 Deželno sodišče, tiskovna zadeva 1–207, začeta 7. 3. 1879. Haderlap je v slovenskem dopisu zavrnil vabilo na zaslišanje pri preiskovalnem sodniku kot nerazumljivo, prosil za slovenski prevod in se skliceval na 19. člen ustave, ki jamči jezikovno enakopravnost. Vendar je s sodišča v odgovor dobil opozorilo v nemščini, da se v skladu z odredbami pravosodnega ministrstva slovenščina pri uradovanju sodišč uporablja izključno takrat, ko gre za osebe, ki so zmožne le slovenskega jezika. Sodnik Rechbach ga je ob tem opomnil, da se zanj, glede na njegov položaj urednika časopisa, pričakuje razumevanje nemščine, poleg tega, da je notorično znano, da jo Haderlap razume. V izogib prisilni privedbi v skladu s 174. členom kazensko procesnega reda mora Haderlap vabilo upoštevati.

na to, da je oblast motilo *Narodovo* napadanje pripadnikov ustavoverne stranke, nemškutarstva in krivičnih uradnikov, ki Slovencem niso priznavali osnovnih nacionalnih pravic. Da je v osemdesetih letih 19. stoletja *Slovenski narod* ostajal pod približno enakim udarom zaplemb, je mogoče razložiti z nenaklonjenostjo Winklerja do narodnih radikalcev, ki so obvladovali *Slovenski narod* (Tavčar, Hribar). Ti so nasprotovali njegovim »elastikarjem« (Šuklje, Kersnik), ki so vodili uredništvo provladnega *Ljubljanskega lista* in kazali spravljivost do kranjskih Nemcev (podpora financiranju neobveznega pouka nemščine, potrjevanje nemških deželnozborskih mandatov).[22] Ob tem seveda velja poudariti radikalno kritiko *Slovenskega naroda*, ki ni prizanašala tako Lasser-Auerspergovi kot Taaffejevi vladi in državnim uradnikom po vseh slovenskih deželah (Slovenci izven Kranjske tudi za časa Taaffeja niso dosegli posebnega napredka). *Narodove* vrstice so bile tudi polne navduševanja za panslovanske in rusofilske ideje ter izražanja solidarnosti z jugoslovanskimi narodi na Balkanu, zlasti v Bosni in Hercegovini ter ogorčenja nad tem, da Habsburška monarhija, Nemci in Madžari podpirajo Turke. Zato ni čudno, da se je skoraj vsako leto vsaj polovica vseh zaplemb časopisov na območju Deželnega sodišča v Ljubljani nanašala na številke *Slovenskega naroda*. Pri tem, ko so ječali pod jarmom zaplemb, so uredniki *Slovenskega naroda* poudarjali dvojna merila oziroma različne prakse med posameznimi državnimi odvetništvi v monarhiji: »*Razloček mej Nemci in Slovenci je celo tolik, da je nemškim listom popolno svobodno napadati sans gene deželnega predsednika in sploh vsako oblast, ki se količkaj kaže pravično Slovencem, slovenski listi pa se zaplenjujejo, ako so tako smeli, da kritikujejo kakega obskurnega učitelja ali nezmožnega nemčurskega okrajnega šolskega svetnika ... vse to kar je na Dunaji, v Pragi, v Zagrebu, v Gradci in po drugih mestih dovoljeno, so za nas brumne želje in mi moramo čakati, da se gospodom od državnega pravdništva zljubi po preteku 18 in celo 40 ur razpečatiti nam stavek.*«[23]

[22] Prim. Hribar: *Spomini* I. del, str. 86–93.

[23] SI AS 307, Deželno sodišče, Kaz F1, tisk. zadeva 1–293. *Slovenski narod*, 25. 1. 1883, št. 20, navedeno besedilo je odlomek iz članka Ein Komentar ist Ueberflussig, zaradi katerega je bil časopis seveda zaplenjen. Ugovor zoper razsodbo Deželnega sodišča z dne 30. januarja, ki ga je 12. februarja 1883 vložil predstojnik Narodne tiskarne Maks Armič, je bil zavrnjen, saj po mnenju sodnikov trditve v članku niso bile z nobenim konkretnim dejstvom dokazane, temveč je šlo za splošne ocene in obtožbe.

Slovenec je bil, kot je razvidno iz spodnje tabele, pod bistveno manjšim udarom kranjske justice. A ko ga je doletela trda roka konfiskacije, si jo je *Slovenec* večinoma »zaslužil« podobno kot *Slovenski narod* s preostrimi sodbami o vladajoči politiki in uradnikih. Večkrat, zlasti v sedemdesetih letih 19. stoletja, je bil časopis zaplenjen zaradi člankov, ki so obsojali brezversko šolo, ki ne vzgaja, temveč kvari mladino, medtem ko jo spodbuja brezverska država. Tu so bile tudi še zaplembe zaradi člankov, ki so jadikovali o tlačenju katoliške cerkve oziroma zaplembah cerkvenega premoženja itd. Izmed motivov za zaplembe velja omeniti še antisemitizem, saj se je *Slovenec* v posameznih primerih izkazal z opisovanjem Judov kot parazitov in vampirjev oziroma zaveznikov protislovenske nemško-nacionalne in italijanaške politike.[24]

Število tiskovnih zadev, obravnavanih na Državnem tožilstvu in Deželnem sodišču v Ljubljani po posameznih letih

	Število vseh zadev	Zadeve zoper časnik *Slovenski narod*	Zadeve zoper časnik *Slovenec*	Zadeve po 300. členu kazenskega zakonika
1873	13	8	1	6
1874	15	5	8	8
1875	30	14	6	9 (+ 11 *)
1876	53	33	13	24 (+ 5 *)
1877	55	21	20	34 (+ 6 *)

* v kombinaciji z drugimi členi

Število tiskovnih zadev, obravnavanih na Državnem tožilstvu in Deželnem sodišču v Ljubljani po posameznih letih

	Število vseh zadev	Zadeve zoper časnik *Slovenski narod*	Zadeve zoper časnik *Slovenec*	Zadeve po 300. členu kazenskega zakonika
1882	34	20	1	22 (+ 1 *)
1883	31	14	8	21 (+ 2 *)
1884	30	17	3	22 (+4 *)
1885	20	10	5	15 (+1 *)
1886	24	13	1	16 (+1 *)
1887	23	18	2	8 (+ 2 *)
1888	38	21	6	7 (+ 9 *)
1889	32	15	3	9 (+ 2 *)

* v kombinaciji z drugimi členi

*

Ko pregledujemo tiskovne procese, lahko ugotovimo, da so v Ljubljani postopki na relaciji Državno tožilstvo – Deželno sodišče v sedemdesetih letih 19. stoletja potekali kot dobro naoljen stroj. Domala vse vloge, ki jih je poslalo državno tožilstvo, so bile samodejno potrjene s sodbo Deželnega sodišča v Ljubljani (kot tiskovnega sodišča). V osemdesetih letih 19. stoletja se je to nekoliko spremenilo in avtomatizem ni bil več samoumeven. Pokazale so se tudi zanimive razlike v sodni praksi v razdobju desetih let. Tako je bila npr. zaple-

[24] SI AS 351 Državno tožilstvo v Ljubljani, zadeva 1–41 Press – Zaradi antisemitizma oziroma pregreška po 302. členu kazenskega zakonika zaplenjena številka *Slovenca* z dne 2. septembra 1875 Judje in Turki – *»Judje in Turki so črvi v drevesu, ki preprečujejo rast, so kot ptice roparice in zveri […] živijo od plena […] so nemoralni […]«*; in SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, zadeva 1–305 zaradi članka Vampir zaplenjena številka *Slovenca* z dne 11. avgusta 1883 – *»za zlato tele ti proda žid poštenje, dobro ime, da še več – lastnega očeta … pred skoraj 19. stoletji križal je zavoljo denarja večno resnico – Jezusa Kristusa[.]«*

njena številka *Slovenskega naroda* z dne 12. avgusta 1876 zaradi članka »Iz Zatične«, ker je po oceni državnega tožilstva in sodbi sodišča članek spodbujal k zaničevanju in sovraštvu do poštnega mojstra v Stični in njegovega šefa, poštnega nadkomisarja. V članku je namreč bil opisan primer, ko poštni uradnik ni želel stranki izdati potrdila o prejetju na slovenskem obrazcu, ampak se je nesramno vedel. Na pripombo, da drugi uradniki brez težav izdajajo potrdila na slovenskih obrazcih, je uradnik pripomnil, da so ti »pravi osli« in da ima od komisarja navodilo, da slovenske obrazce izdaja le ljudem, ki nemško ne znajo. Kdo zna oziroma ne zna nemško, je očitno uradnik kar sam presodil.[25] Podoben primer je dobil deset let kasneje drugačen epilog. *Slovenski narod* je 13. decembra 1886 v rubriki »Dopisi« objavil pritožbo iz Trsta, v kateri je bilo opisano, kako poštni uradniki na tržaški glavni pošti nočejo prodajati obrazcev (»spremnice«) s slovenskimi napisi in vsiljujejo nemško-italijanske. Pisec je poudarjal, da uradniki v primeru, če na nemško-italijanski obrazec stranka vpiše naslov po slovensko, pošiljko zavračajo. Hkrati je bilo poudarjeno, da takšno ravnanje poštnih uslužbencev žali zagotovljeno enakopravnost Slovencev, ki so v deželah »Primorje in Kranjsko« priznana narodnost ter da gre za teptanje ustavno in upravno zagotovljenih pravic. Vlogo državnega tožilstva o zaplembi časopisa zaradi objave zgoraj navedenega dopisa je Deželno sodišče na prvi stopnji potrdilo in kot običajno prepovedalo nadaljnje razpečevanje časopisa, odredilo uničenje zaplenjenih številk in tiskarskega stavka navedenega članka. Sodba je bila utemeljena s presojo, da članek z zmerjanjem c. kr. uradnikov, ki službujejo na pošti v Trstu, spodbuja k sovraštvu in zaničevanju posameznih državnih organov pri opravljanju njihovih dolžnosti. Že ob obravnavi zahteve državnega odvetništva so sodniki bili različnih mnenj oziroma so potrdili zaplembo s preglasovanjem 2:1. Potem ko je odgovorni urednik *Slovenskega naroda* Ivan Železnikar vložil ugovor zoper zaplembo, je prišlo do preobrata. Na tajnem posvetovanju se je sodnik Sajic izrekel za potrditev zaplembe, ker je po njegovem besedilo spodbujalo k sovraštvu in zaničevanju državnih uradnikov, medtem ko je bil sodnik Tschech proti, saj je menil, da je besedilo zmerno oziroma opisuje dejansko dogajanje in je le utemeljena kritika uradniške prakse ter zato ne odgovarja opredelitvi 300. člena kazenskega zakonika. Njegovemu mnenju se je pridružil tudi predsednik sodnega senata Kočevar – in zaplemba se je razveljavila. Državno tožilstvo je na to sodbo vložilo pritožbo, vendar Višje deželno sodišče v Gradcu (kot sodišče druge stopnje) pritožbi državnega tožilstva ni pritrdilo.[26] Podoben primer se je zgodil kmalu za tem. Državno tožilstvo je menilo, da je poročilo iz Celovca – ki je spodbujalo slovenske poslance, naj razmislijo o podpori vlade v primeru, da bo za krškega škofa potrjen nekdo, ki ne zna slovensko – uperjeno zoper cesarja. To je tožilec izpeljal iz tega, da je škofa potrjeval cesar, kar naj bi utemeljevalo kršitev 63. člena kazenskega zakonika (žalitev veličanstva). Deželno sodišče je zaplembo zavrnilo in žaljenja cesarja ni prepoznalo, enakega mnenja je bilo tudi višje sodišče v Gradcu, ki je ob pritožbi državnega tožilstva pritrdilo Deželnemu sodišču.[27] Podobnih primerov je bilo v osemdesetih letih 19. stoletja še nekaj, a seveda je bila velika večina vlog za zaplembo, ki jih je Deželnemu sodišču poslalo Državno tožilstvo, potrjenih. Vendar samoumevnosti potrjevanja zaplemb časopisov, ki je kraljevala v sedemdesetih let 19. stoletja, le ni bilo več.

Videti je, da se je opisano stanje glede tiskovnih deliktov obdržalo vse do začetka prve svetovne vojne, ko se je vrnila cenzura oziroma obveznost od-

[25] SI AS 351, Državno tožilstvo v Ljubljani, zadeva Press 1–91.
[26] SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, zadeva 1–398.
[27] SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, zadeva 1–399. Slovenski narod, 14. 12. 1886 – članek Iz Celovca 12. decembra.

dajanja dolžnostnih izvodov pred začetkom raznašanja tiskovine, čemur se je pridružila tudi prepoved vseh tiskovin, izvirajočih iz sovražnih držav.[28]

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- SI AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, Kaz F1, tisk
- SI AS 351, Državno tožilstvo v Ljubljani, tiskovne zadeve

TISKANI VIRI

Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852. V: *Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Društvo Pravnik, 1889.

Tiskovni zakon z dne 17. decembra 1862. V: *Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Društvo Pravnik, 1889.

Zakon z dne 17. decembra 1862. V: *Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Društvo Pravnik, 1889.

LITERATURA

Cvirn, Janez: Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila. V: *Cenzurirano – zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes* (ur. Mateja Režek). Ljubljana: Nova revija, 2010.

Dr. F.: Nekoliko o objektivnem postopanji v tiskovnih rečeh. V: *Slovenski pravnik* 6 (1890), št. 8, str. 225–228.

Dr. F.: Nekoliko o objektivnem postopanji v tiskovnih rečeh. V: *Slovenski pravnik* 6 (1890), št. 9, str. 257–260.

Hribar, Ivan: *Spomini* I. del. Ljubljana, 1928.

Jambrek, Peter: Enakost orožij v kontradiktornem postopku. https://e-kurs.si/komentar/enakost-orozij-v-kontradiktornem-postopku (dostop: 19. 10. 2021).

Melik, Jelka: *Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919–1929: s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994.

Olechowski, Thomas: *Die Entwicklung des Preßrechtes in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte*, Wien: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2004.

SUMMARY

PRESS CASES ON THE TERRITORY OF THE REGIONAL COURT IN LJUBLJANA (AS A PRESS COURT) FROM 1873 TO 1889

Archives of the State Persecutor's Office in Ljubljana and the Regional Court in Ljubljana, kept at the Archives of the Republic of Slovenia, contain also press cases dating from the year 1873 till the end of the monarchy, which are,

[28] Olechowski: *Die Entwicklung des Preßrechtes in Österreich bis 1918*, str. 511–512.

due to the fact that judiciary authorities were almost always in the service of the government, especially telling. Since press cases actually defended the government politics and its officials from newspaper criticism, the preserved files allow us to find out where was the breaking point of the government's sensitivity to criticism or the nature of information the newspaper readers should not see or know. The archives, described in brief in the article, offer an additional perspective of political events in the era of the final formation of the Slovene nation. The article emphasizes legal foundations for the execution of newspaper confiscations and some concrete characteristics of their execution. It also presents some statistical data.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25(497.4Koper):347.1(497.472)"1918/1923"
Prejeto: 5. 10. 2021

Civilni spisi kot viri za preučevanje družbenih sprememb, ki jih je povzročila prva svetovna vojna na področju Kopra

DEBORAH ROGOZNICA
dr. zgodovinskih znanosti, arhivska svetovalka
Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistriasov trg1, SI6000 Koper-Capodistria
e-pošta: deborah.rogoznica@arhiv-koper.si

Izvleček

Prva svetovna vojna je bila kompleksen dogodek, ki je povzročil globoke družbene spremembe in vplival tako rekoč na celotno 20. stoletje v mnogoterih pogledih. Posledice vojne so bile tako daljnosežne, da niso povzročile le spremembe v življenju prebivalstva, temveč so vplivale tudi na preoblikovanje pravnih sistemov. Na pravnem področju so se posledice vojne izkazovale v številnih civilnih sodnih postopkih, v katerih so se urejale pravice posameznikov, ki so se povezovale z vprašanji, kot so bile razglasitve v vojni pogrešane osebe za mrtvo in dokazovanje smrti, vprašanje skrbništva nad vojnimi sirotami, priznavanje med vojno rojenih nezakonskih otrok, vprašanje pravičnega vračila utrpele vojne škode in druge. Iz civilnih spisov prvostopenjskih in drugostopenjskih sodišč je mogoče razbrati, kako je prva svetovna vojna zaznamovala življenje posameznikov na individualni ravni in vplivala tudi na širše družbene procese na koprskem in na širšem območju Istre.

Ključne besede:

prva svetovna vojna, pravosodje, civilna sodišča, civilne zadeve, arhivski viri

Abstract

CIVIL FILES AS SOURCES FOR THE RESEARCH OF SOCIAL CHANGES CAUSED BY THE FIRST WORLD WAR ON THE TERRITORY OF KOPER

The First World War was a complex event, which caused fundamental social changes and affected the entire 20th century in many ways. Its long reaching consequences not only caused changes in people's lives, but also affected the change of legal systems. On the juridical field the consequences of the war showed in numerous civil legal proceedings dealing with individual's rights and were connected to declarations of deaths and their argumentations, the questions of war orphans' guardianship, acknowledgement of illegitimate children born during the war, righteous repayment of war damage, etc. Civil files of first and second instance courts show what impact the war had on the lives of individuals and on wider social processes on the territory of Koper and Istria.

Key-words:

First World War, judicature, civil courts, civil matters, archival sources

Uvod

V primerjavi z drugimi zvrstmi arhivskega gradiva predstavijo pravosodni viri, predvsem dokumentacija, ki se nanaša na civilne zadeve sodišč, svojevrstno zvrst gradiva, ki je ob svojem nastanku bila v prvi vrsti namenjena uveljavitvi pravic posameznikov.[1] Z vidika zgodovinske raziskave so tovrstni viri pomembni za preučevanje pravne, a tudi socialne zgodovine. Skozi dokumentacijo pravosodnih organov je namreč mogoče slediti artikulaciji in aplikaciji pravne doktrine ter obenem analizirati širše družbene premike in spoznati, kako so prelomni zgodovinski dogodki vplivali na življenje posameznikov in na širšo družbo.

Prva svetovna vojna[2] je bila kompleksen dogodek, ki je povzročil globoke družbene spremembe in tako rekoč vplival na celotno 20. stoletje v mnogoterih pogledih (mednarodna politika, teritorialne delitve držav, vojaška tehnologija, napredek medicine itd.).[3] Vojna se je zažrla v vse pore življenja, medtem ko so bile njene posledice tako daljnosežne, da niso povzročile le sprememb v življenju prebivalstva, temveč so vplivale tudi na preoblikovanje pravnih sistemov ter odnose med javnim in zasebnim pravom.[4]

Nova organizacija pravosodja na področju Julijske krajine po zaključku prve svetovne vojne

Teritorialne spremembe, ki so bile uveljavljene po prvi svetovni vojni, so povzročile preoblikovanje državnih meja in posledično vplivale tudi na pravne sisteme ter organizacijo sodstva na priključenih ozemljih. Z novo mejo na severnem Jadranu, ki jo je določil že londonski pakt leta 1915 in jo je v glavnem potrdila rapalska pogodba (1920),[5] je koprsko območje, ki je bilo prej del Avstrijskega primorja, bilo vključeno v italijansko državo. Pravosodni sistem je na območju tako imenovane Julijske krajine zaradi spremembe državnih meja izkazoval določeno posebnost, tako z vidika organizacije sodišč, kakor tudi značilnosti pravnega sistema.[6]

Kraljevina Italija je po prvi svetovni vojni na priključenem ozemlju Julijske krajine organizacijo svojih sodišč vzpostavljala postopno. Še v času vojaških operacij in v obdobju vojaške uprave, ki se je končalo julija 1919, je bila uprava

1 Tematiko je avtorica deloma obravnavala na zborovanju Mednarodno znanstveno srečanje: »V senci velike vojne, odraz vojnih dogajanj na življenje istrskega prebivalstva«, Istrsko zgodovinsko društvo, Pulj, Hrvaška 13–15. oktober 2016. Rogoznica: »Pravosodni viri za zgodovino Prve svetovne vojne v Pokrajinskem arhivu Koper« (13. 10. 2016, Pulj).

2 Slovenski arhivi so leta 2017 izdali in založili skupni *Vodnik po arhivskem gradivu 1. svetovne vojne*, kjer je evidentirano gradivo, ki se nanaša na prvo svetovno vojno v posameznih arhivih in po posameznih fondih.

3 Cecotti: L'Istria al tempo della prima guerra mondiale, str. 35.

4 Moscati: La legislazione di guerra, str. 367.

5 Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956, str. 34.

6 V Pokrajinskem arhivu Koper je hranjeno gradivo naslednjih pravosodnih ustvarjalcev (sodišč), ki so delovali na območju nekdanjega Avstrijskega primorja na območju nekdanje Julijske krajine: Okrajna sodnija Koper (Bezirksgericht Capodistria/ Giudizio distrettuale di Capodistria) 1814–1922; Okrajna sodnija Ilirska Bistrica (Bezirsgericht Illyrisch Feistritz) 1842–1926; Okrajna sodnija Piran (Bezirksgericht Piran/Giudizio distrettuale di Pirano) 1814–1918, Okrajna sodnija Podgrad (Bezirksgericht Castelnuovo/Giudizio distrettuale di Castelnuovo d'Istria) 1767–1923; Okrajna sodnija Postojna (Bezirksgericht Adelsberg) 1830–1926; Okrajna sodnija Sežana (Bezirksgreicht Sessana) 1883–1930; Sodišče Koper (Pretura di Capodistria) 1923–1945; Sodišče Piran (Pretura di Pirano) 1919–1945; Sodišče Sežana (Pretura di Sesana) 1922–1947 in Okrožno sodišče Koper (Tribunale civile e penale di Capodistria) 1923–1945; Bonin et al.: *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Koper*, str. 210–227.

nad civilnim sodstvom poverjena Generalnemu sekretariatu za civilne zadeve pri Vrhovnem poveljstvu v Rimu (*Segretariato Generale per gli Affari Civili*). Organizacija rednih sodišč se v tem času ni spremenila. Sodišča iz avstrijskega obdobja so ohranila teritorialno organizacijo.[7] Z odpravo generalnega sekretariata 31. julija 1919 se je začelo obdobje začasne uprave, ki je trajalo do priključitve januarja 1921. V tem obdobju je vse poslovanje, tudi za področje sodstva, vodil Centralni urad za nove pokrajine (*Uffici Centrale per le Nuove Provincie*), ustanovljen leta 1919 pri predsedstvu ministrskega sveta. Istega leta je bil namesto nekdanjega avstrijskega namestništva oziroma vojaškega guvernatorjata, ki je nasledil namestništvo v času vojaške uprave, ustanovljen Generalni civilni komisariat za Julijsko krajno v Trstu, ki je pokrival tudi sodno oblast. Le-ta je bila 1920 dodeljena njegovemu na novo ustanovljenemu četrtemu oddelku. Centralni urad in komisariat sta bila odpravljena leta 1922.[8] Organizacija rednih sodišč je pod začasno upravo še vedno ostala enaka, s tem, da je Kasacijsko sodišče v Rimu (*Corte di Cassazione a Roma*) leta 1919 prevzelo vrhovno pristojnost nad novimi pokrajinami. Pri reševanju zadev je moralo uporabljati še stare avstrijske zakonike. Višjemu deželnemu sodišču v Trstu so dodelili odločanje v nespornih zadevah, ki so do leta 1918 sodile pod vrhovno sodišče na Dunaju. Pri državnem svetu je bil že leta 1919 ustanovljen šesti oddelek za nove province, na katerega so bili preneseni jurisdikcijske funkcije, upravno sodišče in najvišje finančno sodišče za Julijsko krajino. Šesti oddelek je opravljal naloge, ki so do leta 1918 pripadale trem sodiščem: upravnemu, državnemu in finančnemu sodišču na Dunaju. Njegove naloge so se v dobrih treh letih delovanja postopno omejevale. Po razpustitvi leta 1923 so bile njegove pristojnosti dodeljene drugim oddelkom in finančnemu kasacijskemu sodišču. Tudi po priključitvi novih provinc januarja 1921, ko je italijanska vlada raztegnila italijansko ustavo na priključeno ozemlje, ta ni takoj posegla v organizacijo pravosodja. Maja 1922, potem ko sta stopila v veljavo Kazenski zakonik in Zakonik o kazensko-pravdnem postopku, so spremenili nazive sodišč. Kasacijsko sodišče je ostalo nespremenjeno, apelacijsko sodišče, prej »tribunale d'appello«, se je po novem imenovalo »corte d'appello«, deželno oziroma okrožno sodišče, prej »tribunale provinciale e circolare«, je bilo po novem »tribunale civile e penale«, okrajno sodišče, prej »giudizio distrettuale«, se je po novem imenovalo »pretura«. V takratnih slovenskih prevodih se je za okrožno sodišče uporabljal naziv *tribunal,* medtem ko se je za okrajno sodišče *pretura*, pri kasacijskem in apelacijskem, uporabljal naziv sodni dvor namesto sodišče.[9]

Večjo prelomnico je pomenilo leto 1923. Izšli so novi zakoni, ki so prinesli več sprememb glede teritorialne pristojnosti. Zaprta so bila nekatera okrajna sodišča in odprt *tibunal*, to je okrožno civilno in kazensko sodišče v Kopru (*Tribunale civile e penale di Capodistria*). Pod okrožno sodišče v Kopru so spadala sodišča (*preture*) Buje, Ilirska Bistrica, Koper, Motovun, Piran in Volosko-Opatija.[10] Ukinjeno je bilo okrajno sodišče v Podgradu, medtem ko je bil njegov okraj združen s sodiščem v Ilirski Bistrici. Okrožno sodišče v Kopru je spadalo pod prizivno

7 Od leta 1823 do leta 1848 je prvostopenjsko sodišče delovalo v Kopru. Po upravni ureditvi leta 1849 je imel Koper sodna okraja Koper in Piran. Po politično-upravni in sodni ureditvi občin ter katastrskih občin leta 1854 je spadal Koper pod istrsko pokneženo grofijo v Avstrijskem primorju. Okrajno sodišče v Kopru je spadalo pod rovinjsko kresijsko sodišče in deželno sodišče v Trstu. V njegovo območje so spadale občine Sv. Anton, Boljunec, Boršt, Koper, Krkavče, Hrastovlje, Črni Kal, Dolina, Gročana, Šmarje, Milje, Marezige, Osp, Ocizla s sedežem v Klancu, Pomjan, Plavje, Podpeč, Rizmanje, Čerušje, Dekani. Leta 1910 so spadale pod koprsko okrajno sodišče občine: Dekani, Koper, Dolina, Marezige, Milje, Ocizla-Klanec in Pomjan. Gl. Bonin et al.: *Vodnik po fondih in zbirkah*, str. 212–213.

8 Vidrih Lavrenčič: Organizacija sodišč v Julijski krajini, str. 185–186.

9 Prav tam, str. 186.

10 RD 24 marzo 1923, nr. 601, riguardante la circoscrizione giudiziaria del regno. Raccolta ufficiale delle Leggi e Decreti del Regno d'Italia, vol. 3, anno 1923, str. 1975–2164.

Avstro-ogrski vojaki. Vir: SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e, 5, a. e. 1.

sodišče v Trstu (*Corte di appello di Trieste*).[11] Organizacija sodišč se je dokončno izoblikovala z vrsto zakonov v letu 1928 in zaživela naslednje leto.[12] Okrožja nekaterih *tribunalov* in okraji *pretur* so se spet spremenili. Veliko sprememb glede meja so pogojevala obsežna združevanja občin v letih 1927 in 1928. Leta 1928 je izšel zakon, ki je dokončno razširil na Julijsko krajino vso italijansko zakonodajo za civilno področje. Zakon je stopil v veljavo s 1. junijem 1929.[13]

Vpliv vojne na položaj žensk in spremembe na področju civilnega prava

Za pravne strokovnjake 20. stoletja je vélika vojna predstavljala pravi »izkušenjski laboratorij«. Italijanski politik in pravnik Vittorio Emanuele Orlan-

[11] Krnel Umelk: *Dokumenti o Slovencih ob Jadranu*, str. 45.

[12] Sodišče v Bujah (*Pretura di Buie*) je obsegalo občine Brtonigla, Buje, Grožnjan, Novigrad in Umag. Sodišče v Ilirski Bistrici *(Pretura di Villa del Nevoso)* je obsegalo prejšnji okrajni sodišči v Ilirski Bistrici in Podgrad z občinami Čelje, Ilirska Bistrica, Jablanica, Janževo Brdo, Jelšane, Kilovče, Knežak, Materija, Matulje, Podgrad, Prem, Ratečevo Brdo, Smerje, Trnovo in Zagorje. Po spremembah upravne ureditve z združevanjem občin leta 1927 je obsegalo občine Ilirska Bistrica, Jablanica, Knežak, Prem, Materija in Podgrad in del občine Jelšane. Občino Matulje so izločili iz sodnega okraja Ilirska Bistrica in priključili občini Volosko-Opatija. Sodišče v Ilirski Bistrici je spadalo pod okrožno sodišče Koper in prizivno sodišče v Trstu do leta 1928, po tem letu je spadalo pod okrožno sodišče na Reki (*Tribunale civile e penale di Fiume*) in odsek tržaškega prizivnega sodišča na Reki (*Sezione autonoma di corte di appello di Fiume*). Sodišče v Kopru je obsegalo občine Dekani, Koper, Marezige, Pomjan in Hrpelje-Kozina ter po spremembi upravne ureditve občine Dekani, Koper, Marezige, Šmarje in Hrpelje-Kozina. Občini Dolina in Milje, ki sta bili pred tem pod okrožnim sodiščem Koper, sta spadali pod okrožno sodišče Trst. Sodišče v Motovunu (*Pretura di Montona*) je obsegalo občine Motovun, Oprtalj, Višnjan in Vižinada. Sodišče v Piranu je obsegalo občini Piran in Izola. Sodišče v Voloskem-Opatiji (*Pretura di Volosca Abbazia*) je obsegalo občine Bršeč, Lovran, Matulj in Mošćenice; gl. Krnel Umelk: *Dokumenti o Slovencih ob Jadranu*, str. 45–46.

[13] Vidrih Lavrenčič: Organizacija sodišč v Julijski krajini 1918–1943, str. 187.

do[14] je prvo svetovno vojno označil za veliko revolucijo z neprecenljivimi posledicami s pravnega, političnega, ekonomskega, družbenega in etičnega vidika. Izredno stanje, ki ga je povzročila vojna, je ustvarilo razmere za vrsto normativnih sprememb, predvsem na področju civilnega prava.[15]

Z dekretom št. 361, z dne 21. marca 1918, je bila v Italiji ustanovljena posebna kraljeva komisija, ki je imela nalogo predlagati potrebne ukrepe za prehod iz vojnega stanja k mirnodobnemu obdobju.[16] Komisijo sta sestavljali dve podkomisiji: prva je bila pristojna za ureditev pravnega, upravnega in socialnega področja, druga za gospodarstvo, s poosebim poudarkom na industriji, trgovini in kmetijstvu.[17] Podkomisiji sta delo organizirali v sekcijah. Prva podkomisija je imela dvanajst sekcij. Naloga druge sekcije je bila opraviti revizijo vseh pravnih predpisov, ki so bili sprejeti v vojnih razmerah, v smislu razločevanja tistih, ki so bili sprejeti zaradi izrednega stanja in potreb vojne ter jih je bilo smiselno odpraviti, od tistih, ki so že tako globoko vplivali na pravni red, da vračanje v preteklost preprosto ni bilo mogoče. Delo osme sekcije prve podkomisije je bilo namenjeno preučitvi potrebnih reform civilnega prava, ki so postale nujne zaradi vojne.[18] Vrzeli, ki so se začele kazati na pravnem področju, med do tedaj uveljavljenimi normami in dejanskimi potrebami, so zahtevale hitre in korenite intervencije zakonodajalca.

Preoblikovanja družbenih nazorov, ki so sledila vojni, so v nekaterih primerih vodila k širjenju individualnih in kolektivnih pravic, kot je bilo vprašanje emancipacije žensk. Prva svetovna vojna je na začetku potrdila tradicionalno vizijo odnosov in delitve vlog med spoloma: moški je odšel v vojno kot »branitelj domovine in družine«, medtem ko je žena ostala doma kot »čuvarka družinskega ognjišča«. Dolžina vojnega konflikta je spremenila dotedanjo družbeno konstrukcijo spolov, saj je zahtevala rastoče število vojakov, ki so potrebovali obleko, hrano, orožje. Vlade so bile primorane ob vojaški mobilizaciji mobilizirati tudi civiliste (starostnike, ženske, mladoletnike) ter podrediti industrijsko politiko in finančni sistem potrebam vojne. V deželah, ki so bile pretežno kmetijsko usmerjene, so bile ženske ob hišnih opravilih primorane nadomestiti moške pri delih na poljih in v kmetijstvu. V vojnem obdobju so bile takoj intenzivneje vključene v kmetijske dejavnosti, saj je na tisoče mobiliziranih mož zapustilo svoje družine. Kmetijske površine so morale biti obdelane, da bi zagotovile preživljanje civilnega prebivalstva in prehranjevanje vojakov na fronti. Delo na polju je bilo posebej naporno za ženske iz revnih družin, pretežno malih kmetovalcev in kolonov, potem ko je bil prekinjen sistem klasične delitve dela, po katerem so moški opravljali fizično napornejša dela in upravljali s kmetijskimi stroji in živino. Prevzeti so morale tudi skrb nad finančnimi zadevami, povezanimi z upravljanjem kmetij.[19] V Avstriji so bile ženske izkušnje v ruralnem okolju med letoma 1914–1918 zaradi pomanjkanja tako imenovanih »ego

[14] Orlando, Vittorio Emanuele (Palermo, 1860–1952, Rim) italijanski pravnik in politik, ki je tudi predstavljal Italijo na mirovni konferenci v Parizu. Glej več: Mazzarella: Vittorio Emanuele Orlando, str. 11–24.

[15] Latini: »Inter armas eilent leges«, str. 98.

[16] D. Lgt. 21 marzo 1918 n. 361. Istituzione di una commissione governativa per l'esame dei provvedimenti occorenti al passaggio dallo stato di guerra a quello di pace, Raccolta ufficiale delle Leggi e Decreti del Regno d'Italia, vol. 1, anno 1918, str. 940–993.

[17] Commissione reale per il dopoguerra, Studi e proposte della prima sottocommissione, str. IV–VII.

[18] Latini: »Inter armas silent leges«, str. 106.

[19] Palazzolo: Valore e ruolo della donna durante la Prima Guerra Mondiale, str. 3, 17–18. Težke razmere ženskega dela, pomanjkanje hrane, mraz v zimskem obdobju, pred katerim se ni bilo mogoče zaščititi, saj je skoraj ves les bil namenjen potrebam vojske, so vplivali na širitev nalezljivih bolezni, kot je bila španska gripa, tudi med oslabelim civilnim prebivalstvom. Med vojno je bil to v Italiji vzrok za 600.000 zabeleženih smrti, skoraj enako število kot vojakov v vojni.

dokumentov« nekoliko manj raziskane. Nekatere novejše študije, ki temeljijo na analizi tedanjega časopisja, kažejo, da je bila, tako v časopisnih člankih kakor v pismih bralcev, vloga žensk med véliko vojno v kmetijskem gospodarstvu tematizirana in socialno priznana kot še nikoli pred tem.[20]

Vojno vihro so ženske dejansko doživljale različno in podobno, saj ni bilo enotne ženske izkušnje. Njihova izkušnja je bila odvisna od njihovega socialnega statusa, prepričanja, poklica in stanu, od njihove osebne zgodovine.[21] Vélika vojna je torej predstavljala trenutek, v katerem so bile ženske primorane sprejeti nase do takrat nepredstavljive obveznosti. V vojnem obdobju so morale dejansko prevzemati celo večje odgovornosti do družine in družbe, kot so jih predpisovale in dovoljevale tedanja zakonodaja in splošne družbene norme v večini evropskih držav.[22] V primerjavi z večino pravnih ureditev v takratni Evropi, ki so zagovarjale pravno prevlado moškega nad žensko v vsakem vidiku življenja, je avstrijski Obči državljanski zakonik, s kratico ODZ (izvirno nemško *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch* – ABGB), ki je v habsburški monarhiji urejal področje civilnega občega državljanskega prava, kazal elemente modernosti, saj je ženskam zagotavljal določeno opravilno sposobnost na področju pravnih poslov.[23] ODZ je opredeljeval moža kot vodjo (glavo) družine, ki mu je pripadalo vodstvo v družinskem gospodarstvu. Sočasno je imel dolžnost, da v okviru lastnih možnosti zagotovi preživljanje žene in jo zastopa v vseh primerih. Zakonik je določal, da sta bila oba zakonca dolžna obojestranskega spoštljivega obnašanja in zvestobe. V primeru dedovanja je bila ženska enakopravna z morebitnimi moškimi sinovi. Kljub elementom modernosti je ODZ v pogledu do žensk in njihove družbene vloge ohranjal omejitve, ki so izhajale iz preteklosti; ženske so bile na osnovi njegovega 4. poglavja praviloma izključene iz skrbniške funkcije oziroma niso smele opravljati varstvenih in skrbniških vlog. V redkih primerih, ko je bilo skrbništvo dovoljeno, je bilo postavljeno pod stroge omejitve. Čeprav so se zahteve po ženski emancipaciji v habsburški družbi začele kazati z dejavnim sodelovanjem žensk v revoluciji leta 1848, ko je bilo tudi ustanovljeno društvo, usmerjeno k uveljavitvi enakopravnosti (*Wiener Demokratische Frauenverein*), niti prihod ustavnega obdobja (1867) in kasnejše akcije ženskih gibanj liberalne, socialistične in katoliške smeri niso privedli k bistvenim spremembam takrat veljavnih pravnih norm. Šele po zaključku prve svetovne vojne je to pravno področje v Avstriji, tako kot v drugih evropskih državah, postalo predmet večje pozornosti ter resnejših in odločnih pravnih ukrepov.[24]

V italijanskem kontekstu so izredne razmere narekovale potrebo po intervenciji zakonodajalca in spreminjanju pravnih norm, ki so urejale področje družinskega prava že kmalu po vstopu države v vojno. Poroka na osnovi pooblastila (1915), pravno dokazovanje očetovstva (1916) in skrbništvo za vojne sirote (1917) so bili le nekateri od novih predpisov, ki jih je italijanska vlada sprejela za urejanje medsebojnih razmerij, ki so nastali kot posledica vojne in nujnega stanja. Po zaključku prve svetovne vojne je bil z zakonom št. 1176, z dne 17. julija 1919, v italijanskem pravnem sistemu odpravljen tudi tako imenovani institut »autorizzazione maritale« (o moževi poročni odobritvi). Predpis,

[20] Barth-Scalmani, Margesin: Donne in agricoltura durante la prima guerra mondiale, str. 156.
[21] Selišnik: Ženske v zaledju vojnih zubljev, str. 197.
[22] Novarese: Donne e diritti, str. 140.
[23] Predstavljal je prvo sistematično zbirko civilnopravnih pravil, ki jih je bilo pred tem treba črpati iz različnih virov, ki so segali vse nazaj do rimskega prava, hkrati so vključevala različna pravila historičnega in naravnega prava. Obči državljanski zakonik je bil razglašen 1. junija 1811, v veljavo je stopil 1. januarja 1812. V Ilirskih provincah je bil uveden šele po odhodu Francozov, kjer je do tedaj veljal *Code Civil*, in sicer z oktobrom 1815 tudi na Goriškem in v Istri. V Lombardo-beneškem kraljestvu je bil uveden 1. januarja 1816; gl. Ellinger: Manuale del diritto civile austriaco, str. 9–31, 41.
[24] Di Simone: La condizione giurdica della donna, str. 1–29.

ki ga je že leta 1804 vpeljal napoleonski zakonik in nato povzel italijanski civilni zakonik iz leta 1865, je opredeljeval žensko inferiornost, v primerjavi z moškim, v državnem pravnem sistemu, saj je predpisoval, da mora žena pridobiti soglasje vodje družine (moškega) za pričevanje pred sodiščem in opravljanje katerih koli premoženjskih pravnih poslov (nakup, prenos premoženja, darovanje, sklenitev hipoteke itd.).[25] Ukinitev tega pravnega instituta leta 1919 je predstavljala največji dosežek za ženske po prvi svetovni vojni in dejansko edino zares veliko reformo na področju družine, ki je bila vpeljana v tako imenovanem obdobju liberalne Italije.[26] Z omenjenim zakonom so bile razširjene tudi nekatere druge pravice, med drugim je bila ženskam priznana tudi možnost opravljanja skrbništva.[27]

Dedni postopki in postopki za razglasitve smrti v vojni pogrešanih oseb

Civilno prebivalstvo je bilo v prvi svetovni vojni prizadeto kot še nikoli prej od nemške tridesetletne vojne v 17. stoletju. Toda največ vojnih žrtev ni bilo med civilisti, temveč med vojnimi obvezniki na bojiščih.[28] Sezname padlih, ranjenih in ujetih vojakov avstro-ogrske vojske je kmalu po začetku vojnih operacij začel objavljati v obliki zvezka posebni urad c. in kr. Vojnega ministrstva (*k. u. k. Kriegsministerium)*. Prva številka publikacije *Verlustliste* z večjezičnim naslovom ter seznamom padlih, ranjenih in ujetih, je bila objavljena 12. avgusta 1914, zadnja, št. 708 je bila objavljena 29. januarja 1919. Zvezki so navadno izhajali vsaka dva do tri dni, včasih vsakodnevno (v nekaterih primerih sta bila objavljena tudi dva zvezka z istim datumom), včasih tedensko.[29] Podatek o smrti je bil zelo skop, saj ni razkrival podrobnosti o okoliščinah, kraju smrti, kraju pokopa. Toda pri večini padlih je bila prisotna navedba datuma (ali obdobje od–do ali mesec) smrti. Od 31. julija 1917 se na *Seznamih izgub* namesto »tot« (mrtev) pojavljata dve oznaki »gefalen« (padel) in »gestorben« (umrl), ki določata razliko v načinu smrti: v boju (oziroma na bojnem polju) ali v bolnišnici, zaradi posledic ran ali bolezni. Družina padlega vojaka je prejela po pošti dopisnico s temi podatki, verjetno še pred objavo podatkov na *Seznamu izgub*. Na koncu niza izpisov je bilo objavljeno »Poročilo«, ki predstavlja ključni podatek o usodi posameznega vojaka: mrtev (*tot*), ranjen (*verwundet*), ujet (*kriegsgefangen*). Vendar so bili popisani le tisti padli, ki so bili identificirani in pokopani na avstrijski strani bojišč. Od smrti do objave sta minila najmanj dva meseca, pogosto tudi veliko več. V številnih primerih je bila smrt objavljena tudi leto ali dve po dogodku.[30]

---

25 Delmedico: *Breve storia sulle condizioni giuridiche*, str. 12.

26 Palazzolo: Valore e ruolo della donna durante la Prima Guerra Mondiale, str. 20.

27 Abbamonte: Fra tradizione ed autorità, str. 948. Italijanski civilni zakonik iz leta 1865 je predvideval, da v primeru smrti očeta, ki mu je v celoti pripadala »starševska oblast« nad otroki, le-ta preide na mater, a je bil istočasno imenovan tudi »družinski konzilij« (*consiglio di famiglia*) s posvetovalno in potrdilno funkcijo, ki so ga sestavljali le najožji moški sorodniki sirote; Salmè: Evoluzione del diritto di famiglia e ruolo del giudice.

28 Strahotno število vojnih žrtev prve svetovne vojne se ocenjuje na 8 in pol milijonov mrtvih ter 21 milijonov ranjenih in pohabljenih; Vodopivec: Prva svetovna vojna v zgodovini 20. stoletja, str. 8.

29 Glede na to, da vsebuje vsak zvezek povprečno od petdeset do šestdeset strani imen častnikov in vojakov, se ocenjuje, da ima cela serija 39.000 strani. Ker je na vsaki strani zabeleženih šestdeset do sedemdeset imen, se sklepa, da vsebuje publikacija več kot dva milijona imen, verjetno okoli dva in pol milijona; Verluste – Popis gubitka – Seznam izgub – Lista delle perdite (1914–1919), str. 31.

30 Prav tam str. 33–34. Podatke za sestavo seznamov so zbirali v polkih. V publikaciji so imena oficirjev in vojakov navedena po abecednem redu priimka z navedbo letnice rojstva. Podatki o poreklu vojakov navajajo najprej »domovinsko deželo«, potem okraj, sledi navedba občine v tem okraju.

Visoko število v vojni umrlih vojakov, a tudi civilistov je neizogibno sprožalo dedne oziroma zapuščinske postopke.[31] Številni dokumenti, povezani s prvo svetovno vojno in usodami posameznikov v njej, se tako pojavljajo v povezavi z dednimi postopki, ki obravnavajo prehod premoženja od zapustnika na dediče pri pristojnih okrajnih sodiščih. V okviru tovrstne sodne dokumentacije oziroma spisov, ki so bili vodeni pred Okrajno sodnijo v Kopru, so prisotni posamezni spisi, ki se nanašajo na obravnave umrlih v vojni.[32] V okviru spisov so prisotna obvestila o smrti oseb, ki so jih na sodišče naslavljale vojaške enote in bolnišnice ter za civiliste predvsem begunska središča, iz katerih lahko razberemo kraj in okoliščine smrti posameznikov. V spisu so praviloma prisotne tudi razne priloge, kot so popisi osebne opreme (oblačila, obutev, denarnice), fotografije, prejeta pisma, beležke itd.[33]

Nadvse kompleksno je bilo vprašanje pogrešanih vojakov in civilistov, za katere ni bilo mogoče pridobiti uradnih podatkov o njihovi usodi. Civilni nepravdni postopki za priglasitev smrti v vojni pogrešanih oseb so v povojnem obdobju za širše koprsko območje potekali pred Okrožnim civilnim in kazenskim sodiščem v Kopru (*Tribunale civile e penale di Capodistria*).[34] Razglasitev smrti je urejal 24. člen ODZ, ki je podrobno opredeljeval pogoje za začetek postopka in predpisoval njegov potek.[35] Glede na določbe ODZ-ja je bil postopek prvič spremenjen z novim zakonom z dne 16. februarja 1883. Zakon o postopku za proglasitev pogrešanega za mrtvega in dokazu smrti je postopek pospešil in natančneje opredelil okoliščine, ki so se upoštevale ob izginotju pogrešanega v vojni in brodolomu.[36] Nova zakonska ureditev je bila uvedena 31. marca 1918 in se je svojevrstno nanašala na osebe, ki so bile pogrešane v obdobju vojne. Z zakonom je bilo določeno, da se smrt pogrešanih oseb, ki so bile pripadnice avstro-ogrske vojske ali njenih vojaških zaveznic, lahko razglasi ne le v primerih, ki jih je navajal 24. člen ODZ, temveč tudi takrat, ko sta po zadnji prejeti novici ali znanem podatku o njihovem življenju pretekli vsaj dve leti.[37] Enaka določila so se uporabljala tudi za pogrešane civiliste, ki so se nahajali na vojnem področju ali so bili vojni ujetniki na področju vojnih operacij (bojevanj, eksplozij, bombnih napadov, požarov, morskih nesreč itd.).[38] V Italiji je bil postopek razglasitve smrti po prvi svetovni vojni urejen z izdajo kraljevega odloka št. 1476, z dne 15. avgusta 1919. Razglasitev smrti po tem odloku je prinašala vse pravne

[31] Vojaško sodstvo je do leta 1869 imelo kompetenco tudi nad civilnimi nepravdnimi zadevami vojakov (dediščine in skrbništva), ki so komaj z omenjenim letom prešle pod redna sodišča; Dorsi: La giustizia militare, str. 327.

[32] Spisi so vodeni pod sodno oznako A; SI PAK 77, Okrajna sodnija Koper/ Bezirksgericht Capodistria, Giudizio distrettuale di Capodistria (1898-1921), za povojno obdobje pa SI PAK 723, Sodišče Koper, t. e. 1–23.

[33] SI PAK 77, Okrajna sodnija Koper, t. e. 1516–1526.

[34] SI PAK 72, Okrožno sodišče Koper/Tribunale penale e civile di Capodistria. Spisi se nanašajo na celotno območje, ki ga je po svoji teritorialni kompetenci kot drugostopenjsko pokrivalo Okrožno civilno in kazensko sodišče v Kopru, to je območje okrajnih sodišč Buje, Ilirska Bistrica, Koper, Motovun, Piran in Volosko-Opatija.

[35] 24. člen ODZ je opredeljeval, da se pogrešana oseba lahko obravnava kot domnevno mrtva v naslednjih primerih: a) če je od njenega rojstnega datuma preteklo obdobje osemdesetih let, pod pogojem da vsaj od deset let ni znan kraj njenega prebivališča; b) v primerih, ko o pogrešani osebi ni bilo podatkov za dobo 30-ih let; c) kadar se je pogrešana oseba nahajala na vojnem območju, je bila vpletena v brodolom ali je bila v kakšni drugi neposredni življenjski nevarnosti in je bila od tedaj pogrešana za obdobje treh let.

[36] Legge 16 febbraio 1883, nr. 20, concernente la procedura allo scopo della dichiarazione di morte e della prova di morte, Bollettino delle leggi dell'Impero per i Regni e Paesi rappresentati nel Consiglio dell'Impero, 1. Marzo 1883, str. 83–85.

[37] Vsaj eno leto pa je moralo preteči od dneva, ki je bil opredeljen z odločbo.

[38] Legge nr. 128 concernente la dichiarazione di morte delle persone venute a mancare nella presente guerra, 31. marzo 1918, Bollettino delle leggi dell'Impero per i Regni o Paesi rappresentati nel Consiglio dell'Impero, LXI. 5 aprile 1918, str. 82–83.

posledice naravne smrti, razen za prekinitev zakonske zveze, za kar je moral preživeli zakonec vložiti posebno zahtevo.[39]

Spisi nepravdnih sodnih postopkov, ki so se začeli na predlog osebe, ki je lahko izkazala pravni interes za razglasitev smrti pogrešanega, predstavljajo pomemben, do sedaj manj znan in manj uporabljen vir za preučevanje zgodovine prve svetovne vojne, saj nam ob podatkih o pogrešancih ponujajo vpogled v družinsko skupnost in širšo družbo. S tega vidika predstavlja to sodno gradivo, ki ga ob aktih sodišča tvorijo prošnje svojcev, pričevanja in razne pisne priloge, še neizkoriščen vir informacij za vpogled v socialno zgodovino Istre in življenje njenih prebivalcev po zaključku prve svetovne vojne. Spise sestavljajo:[40] prošnja za uvedbo postopka za priglasitev mrtvega z utemeljitvijo bližnjega družinskega člana, dokazilno gradivo, ki vsebuje podatke o pogrešanem (v večini primerov rojstni oziroma krstni list), dokazilno gradivo, ki se nanaša na zadnje pridobljene podatke o pogrešancu v obliki pisem, dopisnic itd., pričevanja posameznikov, ki so bili seznanjeni z usodo posameznika v obliki razpravnih zapisnikov[41] in poizvedovanja, ki jih je sodišče poslalo raznim vojaškim oblastem. Če je ob prošnji za razglasitev smrti bila podana še prošnja za prekinitev zakonske zveze, sta v spisu prisoten dokument o imenovanju zaščitnika zakona in njegovo mnenje o zadevi. V spisu je praviloma ohranjen tudi oklic na pogrešanega, ki je po zakonu moral biti objavljen v uradnem listu oziroma uradnem glasilu. Najpomembnejši dokument je končna razsodba sodišča o smrti posameznika, ki je bila izdana glede na zakonito domnevo o smrti, v smislu 24. člena, druge alineje ODZ oziroma 1. člena zakona, z dne 31. marca 1918.[42]

Postopek za razglasitev smrti je večinoma začel eden od bližnjih sorodnikov pogrešanca, navadno žena ali starši, bratje, sestre, če pogrešanec ni bil poročen. V nekaterih primerih je stranke v postopku zastopal odvetnik oziroma notar. Iz pregledanih primerov izhaja, da je bilo največje število pogrešancev članov vojaških enot, ki so bile poslane na rusko fronto, in sicer v Galicijo, več primerov se nanaša tudi na pogrešane v Romuniji, bistveno manj je primerov, v katerih je pogrešanec bil v sestavu vojaških enot, ki so bile razvrščene na italijansko-avstrijski fronti. Zanimiv je podatek, da so več let odsotni vojaki praviloma »redno« pošiljali pošto svojim svojcem z natančnimi navedbami o krajih, kjer so se nahajali, kar je veljalo tudi za posameznike, ki so bili več let v vojnem ujetništvu. V glavnem ni šlo za dolga pisma, temveč dopisnice, ki so najverjetneje bile predmet pregleda ali vojaške cenzure. Zadnje prejeto pismo oziroma novica je praviloma tudi služila kot dokazilno gradivo, s katerim so svojci, glede na določila zakonodaje, začeli postopek pred sodiščem. Če svojci niso razpolagali z uradnim pisnim dokazilom o smrti pogrešanca, npr. potrdilom vojaških ali civilnih oblasti, organizacije rdečega križa in podobno, so domnevno smrt dokazovali z izjavami očividcev, ki so bili pozvani, da pod prisego pričajo pred sodiščem. Na osnovi pridobljenih podatkov je sodišče odredilo objavo oklica v uradnem vestniku, s katerim so bili pogrešanec in druge osebe, ki so bile seznanjene z njegovo usodo, pozvani k posredovanju podatkov sodišču. Po preteku enoletnega roka je sodišče na ponovno prošnjo upravičenca oziroma svojca odločalo o razglasitvi. Sodišče je podatke o pogrešancu poskušalo pridobiti prek italijanskega vojnega predstavnika na Dunaju ali drugih vojaških organov. Če je bil pridobljen uraden podatek o smrti, je sodišče primer lahko zaključilo. Najkompleksnejši so bili primeri, pri katerih za pogrešanega ni bilo mogoče pridobiti nikakršnih podatkov, niti v obliki pričevanj ali so si bila slednja kon-

39 Moscati: La legislazione di guerra, str. 364–365.
40 Spisi so označeni z oznako T.
41 V največjem številu primerov gre za pričevanje znancev iz istega ali bližnjega kraja, ki so služili v isti vojaški enoti kot pogrešanec ali so bili tam prisotni.
42 SI PAK 72, Okrožno sodišče Koper/Tribunale civile e penale di Capodistria, Spis T (1923–1924), f. 136.

tradiktorna. V teh primerih je sodišče navadno upoštevalo najdaljši predvideni zakonski rok in nato razglasilo pogrešano osebo za mrtvo. Vendar tovrstni postopek ni bil zadovoljiv v primerih, v katerih je zakonec pogrešanega ob razglasitvi smrti zahteval razveljavitev zakonske zveze. V tem primeru je bil imenovan zaščitnik zakonske vezi, ki je po pregledu sodne dokumentacije in dodatnem poizvedovanju sodišču posredoval svoje mnenje v pisni obliki. Na osnovi pregledanih primerov lahko ugotovimo, da je zaščitnik, ki je bil praviloma odvetnik, strinjanje s prekinitvijo zakonske zveze izrazil le v primeru, ko so bili naknadno pridobljeni uradni pisni dokumenti o smrti pogrešanega. Če kljub poizvedovanjem pri vojaških in civilnih oblasteh tovrstne dokumentacije ni bilo mogoče pridobiti, je zaščitnik nastopal s stališča o potrebi po dodatnih poizvedbah, saj je obstajala možnost, da je bil pogrešani zakonec še vedno živ. Postopki so se v takem primeru lahko zavlekli več let, v nekaterih primerih ženske niso mogle iz finančnih razlogov izpeljati postopka, ki ga je predvideval zakon, saj niso bile v stanju kriti vseh nastalih stroškov. Navsezadnje je že uvedba sodnega postopka pomenila določeno psihično breme, ki so ga ob drugih pritiskih in pomanjkanju žene le s težavo premagovale.[43]

V enem od obravnavnih primerov je koprsko okrožno sodišče po objavi oklica in preteku predpisanega zakonskega roka decembra 1925 predlagalo razglasitev smrti pogrešanega, a je »branitelj zakona« Giovanni Lonzar temu nasprotoval in zahteval nadaljnje poizvedbe z naslednjo utemeljitvijo: »*Moramo poudariti, da se osebe, ki so razglašene za pogrešane in za katerimi se žaluje kot za pokojniki v teh časih vračajo domov in pripovedujejo o tem, kako se veliko bivših vojakov še vedno nahaja v širnih ruskih provincah*.«[44] Glede na stališče Lonzarja je žena pogrešanega vojaka decembra 1925 v svoji pisni izjavi pred sodiščem odstopila od zahteve po razveljavitvi zakona in zahtevala le sodno razglasitev smrti. Sodišče je podatke o pogrešanem naknadno poskušalo pridobiti od vojaškega predstavnika na Dunaju, ki v svojem odgovoru, z dne 11. maja 1927, razen tega, da je bil vojak pogrešan od 15. junija 1915, ni mogel posredovati drugih pojasnil. Koprsko okrožno sodišče je pogrešanca proglasilo za mrtvega 17. septembra 1927, kot datum smrti je bil opredeljen 1. marec 1919. Postopek razglasitve je bil tako zaključen šele po sedmih letih od njegovega začetka, brez razveljavitve zakona.[45]

Skrbniški postopki in vzdrževanje vojnih sirot

Občutljivo vprašanje, ki ga je sprožila vojna, se je nanašalo na skrbništvo in vprašanje vojnih sirot. V okviru varstvenih in skrbstvenih zadev, ki jih je obravnavala Okrajna sodnija v Kopru, so prisotni posamezni spisi, ki obravnavajo prevzeme skrbništva nad otroki padlih in pogrešanih. Posebno družbeno konotacijo imajo zadeve, ki se nanašajo na skrbništvo nad nezakonskimi otroki avstrijskih in italijanskih vojakov.[46] Med gradivom koprskega sodišča (*Pretura di Capodistria*) se ob skrbstvenih zadevah[47] pod oznako »Reg. Tut. Orf.« hrani gradivo, ki se nanaša na vzdrževanje vojnih sirot, kot so seznami vojnih sirot, poročila o stanju in vzdrževanju otrok, potrdila in dopisi sodnikov skrbnikov ter matičnih uradov pri posameznih občinah. V okviru italijanske kraljevine je vprašanje zaščite in pomoči vojnim sirotam bilo enovito urejeno z zakonom št.

43 SI PAK 72, f. 136. Fascikel vsebuje 72 spisov.
44 SI PAK 72, f. 136, Spis T 5/1923; »E qui giova osservare che persone dichiarate perdute e piante per morte ritornano in questi ultimi tempi a casa raccontando che molti ex militari trovasi ancora sparsi nell'immense provincie russe.«
45 Prav tam. Postopek se je začel pred takratnim deželnim sodiščem v Trstu dne 30. junija 1920.
46 SI PAK 77, Okrajna sodnija Koper, varstveni in skrbstveni spisi, t. e. 1605–1636.
47 SI PAK 723, Sodišče Koper, varstveni in skrbstveni spisi, t. e. 25–30.

1143, z dne 18. julija 1917 (*Legge 18 luglio 1917, n. 1143 per la protezione e l'assistenza degli orfani di guerra)*. Državna pomoč sirotam je bila institucionalizirana z ustanovitvijo Narodnega komiteja za pomoč vojnim sirotam (*Comitato Nazionale per l'assistenza degli orfani di guerra*) s sedežem v Rimu, ki je spadal pod ministrstvo za notranje zadeve. Na teritorialni ravni so bili ustanovljeni deželni komiteji, ki so imeli sedež pri vsaki *prefekturi*, in posebne občinske komisije. Relevantna je bila vloga sodnika za skrbništva (*giudice per le tutele*), ki je bil uveden na osnovi omenjenega zakona. Letno ga je imenoval predsednik okrajnega sodišča in kasneje predsednik apelacijskega sodišča, ki je bil po funkciji član deželnega komiteja za pomoč vojnim sirotam. Koordinacijska vloga sodnika za skrbništva se je kazala na več področjih. Med njegove naloge so spadali: vpis v seznam vojnih sirot nezakonskih otrok, sestava družinskih odborov za imenovanje skrbnika, določitev ali odvzem starševske oblasti, zagotovitev premoženjske in pravne varnosti sirot.[48] Njegova glavna naloga je bila »*zagotoviti uravnoteženo delovanje*« med državo in družino na način, da država ne bi vdirala na področje družine ali je celo nadomeščala, marveč le dopolnila njeno delovanje, kjer je bilo to potrebno.[49]

Mobilizacija avstro-ogrskih enot v Pazinu 1914. Vir: SI PAK KP 344.1. Zbirka razglednic, t. e. 5, a. e. 52.3.

Sodni postopki za povračilo vojne škode

Po zaključku vélike vojne je vprašanje povračila vojne škode v italijanski državi postalo eno od pomembnih političnih tematik, saj se je pravica do poplačila oškodovanih državljanov tudi s pravnega vidika dojemala kot obligacija države, ki je izhajala iz potrebe družbene solidarnosti. Pravno področje je bilo urejeno z zakonom št. 426, ki je bil izdan 27. marca 1919[50] in je bil na območje Julijske krajine razširjen leta 1920.[51] Zakon je opredeljeval, da se za vojno dejanje šteje dejavnost, ki so ga povzročile državne, zavezniške ali sovražne vojaške enote zaradi voj-

48 Vinciguerra: I pupilli della Patria, str. 20.

49 Vloga sodnika za skrbništva je bila še dodatno utrjena s pravilnikom, ki je bil izdan dne 30. junija 1918; Danusso: L'emergenza orfani nella Grande guerra e la magistratura Italiana, str. 1, 15.

50 D. Lgt. 27 marzo 1919 nr. 426, che approva il T. U. delle disposizioni portanti provvedimenti per il risarcimento dei danni di guerra; Raccolta ufficiale delle Leggi e Decreti del Regno d'Italia, vol. 1, anno 1919, str. 817–819.

51 R. D. I. 18 aprile 1920 nr. 579, che estende alle nuove provincie le disposizioni legislative sul risarcimento dei danni di guerra; Raccolta ufficiale delle Leggi e Decreti del Regno d'Italia, vol. 2, anno 1920, str. 1673.

nih operacij ali je bilo povezano z njihovim delovanjem. Na osnovi omenjenega zakona so bili do vojne pokojnine upravičeni vojni invalidi in družine padlih.[52] Izplačilo odškodnine je bilo kot posledica vojne predvideno tudi za primer izgube, uničenja ali poškodbe premičnega in nepremičnega premoženja, nastalega na območju kraljevine, priključenih provinc in italijanskih kolonij.[53] Prošnje za izplačilo vojne škode so morale biti vložene pred posebno državno komisijo v roku enega leta od zaključka vojne oziroma naznanila miru, medtem ko so bila izplačila vojne škode opravljena v roku dveh let po vložitvi zahtevka. Za cenitve vojne škode je bil pristojen predsednik teritorialno pristojnega sodišča oziroma po njem pooblaščeni sodnik. Cenitev vojne škode so lahko po sodnem pooblastilu opravljali tudi drugi državni organi, predvsem vojaški izvedenci.[54]

Med splošnimi civilnimi spisi koprske *preture* z oznako Nc za obdobje 1920–1923 so prisotni številni zahtevki po ocenitvi utrpele vojne škode. Čeprav so bili postopki v prvi vrsti namenjeni urejanju premoženjskih vprašanj, tj. prejemu odškodnine zaradi v vojnem obdobju pretrpljene vojne škode, je iz spisov možno eksplicitno in implicitno pridobiti niz zanimivih podatkov, ki nam razkrivajo scenarij družbenega, ekonomskega, političnega in nacionalnega razslojevanja istrske družbe po prvi svetovni vojni. Postopek za povrnitev vojne škode so pred sodiščem začeli posamezniki z vložitvijo zahtevka po zavarovanju dokazov, v katerem so opisali utrpelo škodo in navedli priče, ki so bile seznanjenje z dogodki. Sodišče je po zaslišanju prič določilo izvedence, ki so na osnovi zbranih dokazov tudi denarno ovrednotili vojno škodo. Posamezniki so sodišču prijavljali škodo, ki jo je vojska povzročila nad posameznimi kmetijskimi posestvi in pridelki, nad stavbami in gospodarskimi objekti, ter tudi škodo, ki so jo utrpeli zaradi odvzema raznega materiala in dobrin. Veliko število zahtevkov se je nanašalo na področje Semedele, kjer je avstro-ogrska vojska imela svoje postojanke. Škoda je bila prav tako povzročena na območju Bertokov, kjer so se nahajale enote avstro-ogrske konjenice s približno 150 konji.[55] Med osebami, ki so vložile odškodninske zahtevke, izstopajo imena nekaterih znanih koprskih premožnejših posameznikov in družin, kot so bili npr. potomci rodbine Gravisi.[56] Čeprav so zahtevke pretežno uveljavljali moški, se v nekaterih primerih v tej vlogi pojavljajo tudi ženske. Takšen primer se nanaša na članice družine Rigo, ki so pred sodiščem vložile zahtevek zaradi škode, ki jo je na njihovem semedelskem posestvu v medvojnem obdobju povzročila avstro-ogrska vojska, in dne 21. februarja 1917 odvržena letalska bomba.[57] Letalska bomba je bila 9. maja 1918 odvržena tudi v Bertokih, kjer je poškodovala hišo in hlev tamkaj stanujočega Antonia Abrama.[58] Kasnejši koprski župan Carlo Nobile[59] je postopek za povračilo vojne škode, ki jo je avstro-ogrska vojska povzročila na njegovih

52 Razne oblike denarne pomoči so bile predvidene tudi za obolele in socialno šibke vojne veterane; o tem glej več: Ministero per l'Assistenza Militare e le pensioni di guerra, L'Assistenza di guerra in Italia, Roma, Società poligrafica italiana, 1919.

53 Latini: »Inter armas silent leges«, str. 105–106.

54 O prošnji so na osnovi prejete dokumentacije odločale Komisije za cenitev in likvidacije vojne škode *(Commissioni per l'accertamento e la liquidazione dei danni di guerra)*, ki so jih sestavljali trije člani, eden od teh, ki ga je imenovalo pravosodno ministrstvo, je moral biti sodnik.

55 SI PAK 723, Sodišče Koper/ Pretura di Capodistria, t. e. 35 (958). Spis Nc I 27/21.

56 Gravisi so stara koprska plemiška družina, ki naj bi se v obdobju Langobardov iz Toskane preselili v Istro, kjer so leta 1440 v trajno last pridobili markizat Pietrapelosa s pripadajočim gradom v kraju Pietrapelosa, rentami in prihodki ter zemljišči, pašniki, pravicami, pristojnostmi in jurisdikcijo, ki je gradu pripadala. Leta 1483 se je rodbina razdelila na štiri veje, potomci katerih so še v 19. stoletju bili naseljeni v Buzetu in Kopru; Bonin – Rogoznica: *Rodbina Gravisi*, str. 7, 15.

57 SI PAK 723, Sodišče Koper / Pretura di Capodistria, t. e. 35, spis Nc I 39/1921.

58 SI PAK 723, Sodišče Koper / Pretura di Capodistria, t. e. 33, spis Nc I 28/1921.

59 Carlo Nobile, ki je bil predstavnik socialistične stranke, je bil izvoljen za župana leta 1922; o tem glej več: Bon: Dal ribaltone dell'Austria-Ungheria all'avvento del fascismo, str. 82–83.

posestih v Lazaretu in v Pradah, začel leta 1920.[60] Zahtevke so, čeprav v veliko manjšem številu, posamezniki vlagali tudi za škodo, ki so jo povzročile italijanske vojaške enote. Francesco Calvario iz Molfette, lastnik ladje »Bella Rosa«, je povrnitev škode zahteval zaradi zaplembe njegovega plovila, ki so ga italijanske vojaške oblasti uporabljale za nadzor pristanišča v Brindisiju. Ker je bila ladja predana v popravilo ladjedelnici Satima v Kopru, je lastnik zahtevek po poplačilu vojne škode vložil pred koprskim okrajnim sodiščem.[61]

Med zelo zanimive primere sodi primer, ki se nanaša na zahtevo po izplačilu vojne škode in ki jo je pred koprsko *preturo* 12. januarja 1920 sprožil kamnosek in kipar Antonio Norbedo.[62] Primer izkazuje srž političnih konfrontacij in nacionalnih trenj, ki so v Kopru zaznamovale obdobje pred in med prvo svetovno vojno ter ga zato velja posebej poudariti. Predmet konfrontacije z izrazito simbolično konotacijo je bil kip Giuseppeja Garibaldija, ki ga je v prvem desetletju 20. stoletja izklesal Antonio Norbedo. Norbedo je v svojem zahtevku po ocenitvi utrpele vojne škode navajal izgubo raznega materiala in surovin ter »uničenje« kamnitega celopostavnega kipa Giuseppeja Garibaldija. Sodni spis nam skozi pričevanja Norbeda in drugih pričevalcev, ki so bili seznanjeni z usodo Garibaldijevega kipa, razkriva širše dimenzije politične in nacionalne konfrontacije, ki je v obdobju vojne potekala v Kopru med avstrijskimi oblastmi in italijansko naravnano lokalno politično iredentistično strujo. Iz sodnih dokumentov izvemo, da je bil kip Giuseppeja Garibaldija v naravni velikosti izdelan iz monolita istrskega kamna v velikosti 3,25 m, za njegovo izdelavo naj bi Norbedo porabil okoli 180 ur dela. Po navedbah prič je bil Garibaldijev kip v okviru *Prve istrske deželne razstave*, ki je bila leta 1910 organizirana v Kopru, pripeljan v nekdanji samostan sv. Klare, sicer sedež ljudskih šol.[63] Skulptura naj bi tri leta po zaključku razstave še vedno bila na isti lokaciji, medtem ko je ob izbruhu vojne bila konspirativno premeščena in zakopana v vrtu palače Totto, kjer je ostala vse do leta 1916, ko je po njej začela poizvedovati avstro-ogrska vojska. Potem ko so avstro-ogrski oficirji kip najprej neuspešno iskali v prostorih sv. Klare, naj bi k njegovi najdbi pripomogel eden od stanovalcev palače Totto, ki je skrivališče izdal avstrijskim orožnikom. Kip naj bi nato kakih trideset avstro-ogrskih vojakov in orožnikov odkopalo in ga nato skupaj z nekaterimi oficirji »v znak zaničevanja« začelo uničevati in končno njegove ostanke odvrglo v morje. Ohranila naj bi se le originalno stojalo skulpture in njena fotografija, ki je bila po opravljenem sodnem postopku vrnjena lastniku. Sodišče je po svojem izvedencu Vittoriu Coceverju opravilo ocenitev škode, ki je bila ocenjena na 23.174,50 lire.[64]

Zaključek

Prva svetovna vojna je globoko zaznamovala družbo in vplivala na življenje posameznikov. Spremenjene družbene razmere so se po prvi svetovni vojni izkazovale tudi v številnih civilnih sodnih postopkih, v katerih so se urejale pravice posameznikov. Državni in pravosodni sistem sta od preživelih zahtevala pravno ureditev osebnih in premoženjskih razmer, ki so se v številnih primerih zavlekli več let v dolgotrajnih sodnih obravnavah in postopkih. Sodni viri predstavljajo v tem kontekstu posebno zanimivo zgodovinsko zvrst arhivskega gradiva, ki

60 SI PAK 723, Sodišče Koper/Pretura di Capodistria, t. e. 33 (956), spis Nc I 32/1920.
61 SI PAK 723, Sodišče Koper/Pretura di Capodistria, t. e. 33 (956), spis Nc I 51/1920.
62 SI PAK 723, Sodišče Koper/Pretura di Capodistria, t. e. 33 (956), spis Nc I 4/1920.
63 Današnji sedež Pokrajinskega arhiva Koper.
64 Izračune je Cocevar opravil na osnovi vrednosti materialov in vloženega dela, dodal je tudi denarno postavko, ki naj bi izražala umetniško vrednost Garibaldijeve plastike. Ta je bila ocenjena na 10.000 lir, tako kot je predlagal Norbedo.

nam odkriva družbene spremembe in podrobnosti iz življenja posameznikov. S perspektive širših zgodovinskih procesov dopolnjujejo druge zgodovinske vire in odkrivajo lokalno zgodovinska dogajanja, kot je bila »odisejada« koprskega celopostavnega kipa »heroja obeh svetov«, ki nam skoraj na anekdotični način prikazuje srž medvojnih političnih konfrontacij v Kopru in Istri.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- SI PAK 72 Okrožno sodišče Koper/Tribunale civile e penale di Capodistria, fascikel 136.
- SI PAK 77, Okrajna sodnija Koper, t. e. 1516–1526.
- SI PAK 723, Sodišče Koper/Pretura di Capodistria, t. e. 1–23; t. e. 25–30; t. e. 33 (956); 35 (958).

LITERATURA

Abbamonte, Orazio: Fra tradizione ed autorità: La formazione giurisprudenziale del diritto durante il Ventennio fascista. V: *Giudici e giuristi. Il problema del diritto giurisprudenziale fra Otto e Novecento*, Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno 40 (2011), št. 2, Giuffrè Editore, str. 870–966.

Barth-Scalmani, Gunda-Margesin Gertrud: Donne in agricoltura durante la prima guerra mondiale: approccio a un campo inesplorato nella storiografia sulla guerra mondiale in prospettiva regionale. V: *Krieg und Geschlecht/ Guerra e genere / Herausgeber dieses Heftes* (ur. Siglinde Clementi und Oswald Überegger), Geschichte und Region/Storia e regione 23 (2014), št. 2, str. 138–160.

Bon, Silvia: Dal ribaltone dell'Austria-Ungheria all'avvento del fascismo. Capodistria, ottobre 1918-dicembre 1922. V: *Quaderni vol. XXVIII* (2017), Centro di Ricerche Storiche di Rovigno, str. 7–98.

Bonin, Zdenka et al.: *Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Koper*. Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2019.

Bonin, Zdenka, Rogoznica, Deborah: *Rodbina Gravisi. Inventar fonda v Pokrajinskem arhivu Koper (1440–1933).* Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2012.

Cecotti, Franco: L'Istria al tempo della prima guerra mondiale: una rinnovata attenzione storiografica. V: *Istra v Velikom ratu: glad, bolesti, smrti/ L'Istria nella Grande guerra: fame, malattie, morte/ Istra v Veliki vojni: glad bolezni, smrti. Prispevki s študijskega dneva/ Relazioni della giornata di studio Tar – Torre, 10. 10. 2014* (ur. Petra Svoljšak). Koper – Capodistria: Histria Editiones, str. 35–43.

Commissione reale per il dopo guerra: *Studi e proposte della prima sottocommissione presieduta dal Sen. Vittorio Scaiola. Questioni giuridiche, amministrative e sociali, giugno 1918 – giugno 1919*. Roma: Tipografia Artigianelli, 1920.

Danusso Cristina: L'emergenza orfani nella Grande guerra e la magistratura. V: *Italian Review of History* 2 (2017), št. 8, str. 1–20.

Delmedico, Sara: *Breve storia sulle condizioni giuridiche della donna nello stato pontificio*, Lulu.com, 2014.

Di Simone, Maria Rosa: La condizione giurdica della donna nell'ABGB. V: *Historia et ius* (2016), št. 9, str. 1–29.

Dorsi, Pierpaolo: »La giustizia militare austriaca nella prima guerra mondiale e i fondi dell'Archivio di stato di Trieste«. V: *Archivi* 51 (1991), št. 2–3, str. 327–340.

Ellinger, Giuseppe: *Manuale del diritto civile austriaco contenete il testo del codice civile generale dell'anno 1811 con succinte spiegazioni del medesimo.* Milano: Antonio Arzione, 1853.

Krnel-Umek, Duša: *Dokumenti o Slovencih ob Jadranu od leta 1797 do leta 2009.* Koper: Pokrajinski arhiv Koper, 2009.

Latini, Carlotta: »Inter armas silent leges«. Il risarcimento dei danni di guerra nella prospettiva della Prima guerra mondiale. V: *Italian Review of Legal History* (2020), št. 6, str. 97–110.

Legge 16 febbraio 1883, nr. 20, concernente la procedura allo scopo della dichiarazione di morte e della prova di morte. V: *Bollettino delle leggi dell'Impero per i Regni e Paesi rappresentati nel Consiglio dell'Impero.* Vienna: Stamperia di stato. 1. Marzo 1883.

Legge nr. 128 concernente la dichiarazione di morte delle persone venute a mancare nella presente guerra, 31. marzo 1918. V: *Bollettino delle leggi dell'Impero per i Regni o Paesi rappresentati nel Consiglio dell'Impero*, št. LXI, Vienna: Stamperia di stato, 5 aprile 1918.

Mazzarella, Ferdinando: Vittorio Emanuele Orlando. Il giurista, l'avvocato, lo statista. V: *Le carte e la storia* 1 (2018,), str. 11–24.

Ministero per l'Assistenza Militare e le pensioni di guerra, *L'Assistenza di guerra in Italia.* Roma: Società poligrafica italiana, 1919.

Moscati, Laura: La legislazione di guerra e il contributo della civilistica romana. V*: Interventi di studio della Facoltà di Giurisprudenza su Pubblico e privato nell'esperienza giuridica, 28 ottobre 2016*, Rivista italiana per le scienze giuridiche, št. 7 (2016), str. 349–367.

Novarese, Daniela: Donne e diritti, un lungo, difficile percorso. V: *Donne politica e istituzioni, Percorsi, esperienze e idee* (ur. Antonella Cocchiara). Roma: Aracne, 2009, str. 128–149.

Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti del Regno d'Italia, Tipografia delle Mantellate, Roma: leto: 1918; 1919; 1920; 1923.

Selišnik, Irena: Ženske v zaledju vojnih zubljev. V: *Velika vojna in Slovenci* (ur. Peter Vodopivec, Katja Kleindienst). Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 185–197.

Slovensko-italijanski odnosi, poročilo slovensko-italijanske komisije (ur. Milica Kacin Wohinz, Nevenka Troha). Ljubljana: Nova revija, 2001.

Vidrih Lavrenčič, Liljana: Organizacija sodišč v Julijski krajini 1918–1943, V: *Pravo – zgodovina – arhivi. Prispevki za zgodovino pravosodja* (ur. Jože Žontar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Verluste – Popis gubitka – Seznam izgub – Lista delle perdite (1914–1919), Istrien – Istra – Istria (ur. Robert Matjašić), Histria documentum 7. Koper – Capodistria: Histria editiones, 2018.

Vodopivec, Peter: Prva svetovna vojna v zgodovini 20. stoletja. V: *Velika vojna in Slovenci* (ur. Peter Vodopivec, Katja Kleindienst). Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 8–15.

Vodnik po arhivskem gradivu 1. svetovne vojne (ur. Jure Volčjak). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2017.

INTERNETNI VIRI

Palazzolo, Salvatore: Valore e ruolo della donna durante la Prima Guerra Mondiale, str. 1–21.: https://docplayer.it/15922994-Valore-e-ruolo-della-donna-durante--la-prima-guerra-mondiale-premessa-sulla-situazione-femminile-prima-della-grande--guerra-salvatore-palazzolo.html (dostop: 9. 3. 2021).

Salmè, Giuseppe: Evoluzione del diritto di famiglia e ruolo del giudice. Dalla disciplina dei codici alle norme della Costituzione: https://www.ambientediritto.it/dottrina/Dottrina%202004/Diritto%20di%20famiglia%20e%20ruolo%20del%20giudice.htm (dostop: 21. 9. 2021).

Vinciguerra, Gaetano: I pupilli della Patria. Storie di madri e orfani friulani della Grande guerra, Quaderni di in prin, 03/2019, Archivio di Stato di Udine, 2019, str. 5–78. http://www.friulinprin.beniculturali.it/italiano/quaderni/docs/vinciguerra_pupilli_patria.pdf (dostop: 21. 9. 2021).

SUMMARY

CIVIL FILES AS SOURCES FOR THE RESEARCH OF SOCIAL CHANGES CAUSED BY THE FIRST WORLD WAR ON THE TERRITORY OF KOPER

The First World War was a complex event, which caused fundamental social changes and affected the entire 20th century in many ways. Its long reaching consequences not only caused changes in people's lives, but also affected the change of legal systems. The state of emergency, caused by the war, created a situation suitable for implementing many normative changes in the field of civil law. Legal voids and certain inconsistencies between the pre-war legislation and the new social reality became evident and had to be fixed. In some cases, the reformation of social views led to the expansion of individual and collective rights, as in the case of women emancipation.

The changed social situation reflected in numerous civil legal proceedings. The state and the legal system demanded that survivors arrange their personal and property matters, which in many cases resulted in long lasting legal hearings and proceedings. The territory of Koper, a part of the Austrian coastal area, became a part of Italy after the war. In the annexed area, the new judicial order was implemented gradually until the end of the 1920s. Some district courts were closed and a *tribunal* was implemented, a civil and criminal court in Koper (*Tribunale civile e penale di Capodistria*), which presided over first instance courts (*preture*) in Buje, Ilirska Bistrica, Koper, Motovun, Piran and Volosko-Opatija. Numerous civil proceedings were connected to the needs of arranging legal relationships caused by the war: declarations of deaths and their argumentations, the questions of war orphans' guardianship, acknowledgement of illegitimate children born during the war, righteous repayment of war damage, etc. Such files, consisting of requests, witness testimonies and other written reports, are rarely used sources of information that provide insight into the social history of Istria and the lives of its inhabitants after the end of the First World War. In this context, judicial sources present an especially interesting type of archives, which, from the perspective of wider historical processes, complement other historical sources and reveal local events of the changing society.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 34.096:343.326(497.1+497.4)"1929/1941"
Prejeto: 25. 10. 2021

Politični sodni procesi v obdobju Kraljevine Jugoslavije (1929–1941) s poudarkom na območju Dravske banovine

ŽIGA KONCILIJA
dr. zgodovinskih znanosti, višji svetovalec – arhivist za gradivo uprave po letu 1945
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1, SI–1102 Ljubljana
e-pošta: ziga.koncilija@gov.si

Izvleček

Z uvedbo diktature 6. januarja 1929 lahko intenzivnejše procese avtoritarizacije oblasti, in s tem povezanimi procesi krepitve represivnih aparatov, opazujemo tudi na območju Kraljevine Jugoslavije oziroma ožje Dravske banovine. V članku, predvsem na osnovi arhivskih virov, analiziram temeljne vsebinske usmeritve instrumentalizacije državne represije proti političnim nasprotnikom tedanje oblasti v obliki sodnih procesov. Zlasti je bila ost represije usmerjena proti glavnim političnim nasprotnikom komunistom, v manjši meri tudi proti predstavnikom tradicionalnih političnih strank in kasneje simpatizerjem nacistične Nemčije.

Ključne besede:

kraljeva diktatura, državna represija, pravosodje, sodni procesi, politični nasprotniki

Abstract

POLITICAL JUDICIAL PROCESSES IN THE TIME OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1929–1941) WITH THE EMPHASIS ON THE DRAVA BANOVINA TERRITORY

After the implementation of the dictatorship on January 6, 1929, intensive authoritativeness of the government and connected processes of strengthening the repressive apparatus can be noticed also on the territory of the Kingdom of Yugoslavia and the Drava Banovina. In the article, basing mostly on archival sources, the author analyses the basic guidelines of state repression against the government's main political opponents, the communists and against representatives of traditional political parties and future simpathizers of the Nazi Germany.

Key-words:

dictatorship of the king, state repression, judicature, political opponents

Uvod

V obdobju med svetovnima vojnama so se intenzivne oblike državne represije proti notranjim političnim nasprotnikom (v nadaljevanju v tem smislu uporabljam pojem politična represija)[1] odvijale v kontekstih globalnih gospodarskih in političnih kriz, pojava socializmov in vzpona fašizmov ter s tem posredno povezanih erozij liberalnih in demokratičnih vrednot. Še v letu 1920 je bilo, od tedanjih 28 evropskih držav, 26 bolj ali manj demokratično urejenih (s parlamenti, ustrezno zakonodajo, političnim pluralizmom itn.). 20 let kasneje jih je ostalo le še 12, saj so številne ureditve iskale izhode iz kriz v avtoritarnih ali totalitarnih družbeno-političnih sistemih.[2]

V kriznih okoliščinah in na izkušnjah iz obdobja prve »totalne« vojne so se vladajoče politične elite dobro zavedale pomembnosti čim tesnejšega obvladovanja množic, zlasti obvladovanja njihovih potencialnih ali dejanskih političnih nasprotnikov. V ta namen so v večini evropskih držav potekali procesi krepitev državno-oblastnih struktur in znotraj njih represivnih aparatov. Države so dajale velik poudarek kazenskemu materialnemu in procesnemu pravu, torej opredelitvi in sankcioniranju političnih deliktov oziroma *»zločinov zoper državo«*. Reformirali so se pravosodni sistemi, več kot ducat držav je vzpostavilo posebne oblike sodišč, namenjenih zaščiti države. Velika pozornost je bila posvečena oblikovanju močnih političnih policij s širokimi agenturnimi mrežami. Vzpostavljale so se nove metode kaznovanja s posodobljenimi kaznilniškimi sistemi. Večina evropskih držav je represivne aparate uporabljala za preganjanje pripadnikov delavskega gibanja oziroma levičarjev (komunistov, anarhistov in socialistov) ter pripadnikov desnih skrajno nacionalističnih gibanj. Na drugi strani sta obseg in ostrina politične represije dosegla vrhunce zlasti v totalitarnih sistemih fašistične Italije, nacistične Nemčije in socialistične oziroma komunistične Sovjetske zveze.[3]

Poleg skrajnejših oblik politične represije predstavljajo sodni procesi orodje oblasti, ki je lahko zaradi široke pahljače posrednejših oblik instrumentalizacije vsaj tako, če ne celo uporabnejše sredstvo za obračunavanje s političnimi nasprotniki.[4] Sodna dvorana je predstavljala simbolno bojno polje spopadov argumentov preganjanih, nasproti katerim stoji »nedotakljiv« družbeno-politični sistem ne ponuja samo elegantne možnosti odstranitve oziroma utišanja političnih nasprotnikov, temveč lahko služi tudi kot učinkovito sredstvo zastraševanja množic. Podobne procese instrumentalizacije državne represije lahko opažamo tudi na območju Kraljevine Jugoslavije v obravnavanem obdobju.

V pričujočem članku analiziram politično represijo, v obdobju najizrazitejše avtoritarne oblike državne strukture medvojnega obdobja, s poudarkom na območju Dravske banovine. V uvodu, na osnovi obstoječe literature in takratne zakonodaje, pojasnjujem temeljne vzročno-posledične razloge politične represije in reforme represivnega aparata. V osrednjem delu prispevka, zlasti na osnovi arhivskih virov in deloma časopisnih oziroma memoarskih zapisov, analiziram in prikazujem najznačilnejše oblike tedanjih političnih sodnih procesov. Glede na dejstvo, da so komunisti oziroma pripadniki delavskega gibanja predstavljali glavno kategorijo, je slednjih primerov največ. Med druge politične sodne procese sem vključil najodmevnejši »šenčurski sodni proces« in nekaj sodnih procesov zaradi nacistične propagande.

---

1 Več o problematiki političnega nasilja npr. v: Bloxham, Gerwarth: *Political Violence in Twentieth-Century Europe.*

2 Ekmečić: *Osnove građanske diktature*, str. 11.

3 Več o totalitarizmih glej npr. v: Pauley: *Hitler, Stalin and Mussolini.*

4 Več o problematiki političnih sodnih procesov glej npr. v: Laughland: *A History of Political Trials.*

O razlogih politične represije

1. decembra 1918 so različne notranje in zunanje politične okoliščine botrovale spojitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje Kraljevina SHS). Ta »vsiljena« državna ureditev na čelu z dinastijo Karadjordjevićev je bila bolj ali manj namenjena utrjevanju in razširjanju političnega vpliva srbskega dvora. Vidovdanska ustava[5] je 28. junija 1921 centralistično in unitaristično parlamentarno in dedno monarhijo le še formalizirala in s tem, ob namerni negaciji dejanskih razmer, že ob njenem nastanku zasejala semena prihodnjih konfliktov. Težava takšne ureditve je bila namreč v tem, da je bila aplicirana na nacionalno, etnično, versko in kulturno tako različne skupine, da je, skupaj z njihovimi specifičnimi geografskimi, pravnimi, političnimi in gospodarskimi značilnostmi, tvorila eno izmed najbolj heterogenih državnih tvorb v Evropi.[6] Neupoštevanje, negacija in rigidnost oblastnih elit pri naslavljanju zahtev teh heterogenih skupnosti ter odsotnost njihove politične participacije je posledično povzročala pojave levega, desnega in še kakšnega ekstremizma v celotnem medvojnem obdobju.

V slovenskem delu Jugoslavije, vendar seveda tudi drugje po kraljevini in širše, je bila ena izmed temeljnih zapuščin prve svetovne vojne globoka gospodarsko-politična kriza. Nezadovoljne delavske in kmečke množice so za krizne razmere okrivile predvsem meščanske politične stranke in politični sistem ter se začele zgledovati po revolucionarnih dogajanjih v bližnjih, sicer kratkotrajni madžarski in bavarski sovjetski republiki, ter daljni boljševistični Sovjetski zvezi. Tako se je revolucionarno vrenje tudi pri nas odražalo v obliki spontanih vstaj, ki so ponekod že preraščale v organizirane zahteve.[7] Stavke oziroma odnos do njih so bile poleg primarnega namena za izboljšanje položaja delavcev pomembne tudi zaradi sekundarnega vpliva diferenciacije znotraj delavskega gibanja. Tako je bila odločilna železničarska stavka aprila 1920, ki je prerasla v splošno stavko in se zaključila s krvavim spopadom demonstrantov in orožnikov na Zaloški cesti. Rezultat stavke je bil za delavsko gibanje porazen, hkrati je povzročil dokončen razhod med zmernejšimi socialdemokratskimi in radikalnejšimi komunističnimi prizadevanji.[8] Do zaostritve razrednega boja je prihajalo tudi drugje po državi, ko se je Socialistična delavska stranka Jugoslavije junija 1920 dokončno preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije (dalje KPJ).[9]

Ob volilnem uspehu KPJ na volitvah v ustavodajno skupščino 28. novembra 1920[10] se je zaskrbljena oblast odločila nastopiti ostreje. 29. decembra 1920 je bila sprejeta Obznana. Po poskusu atentata na kralja Aleksandra, 28. junija 1921, in nato uboja ministra za notranje zadeve Milorada Draškovića, 21. julija 1921, so 1. avgusta 1921 sprejeli Zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi (dalje Zakon o zaščiti države), s katerim so KPJ povsem izločiti iz legalnega političnega okolja. Potisnjeni v takšen položaj so poskušali komunisti svoj politični vpliv širiti prek pollegalnega in ilegalnega političnega delovanja. Komunisti, simpatizerji ali domnevni komunisti so bili tako večji del obstoja kraljevine, v bolj ali manj intenzivnih fazah državne represije, policijsko in sodno preganja-

5 Več o ustavi glej v: Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave.
6 Več o narodni in gospodarsko-socialni raznolikosti glej npr. v: Petranović: *Istorija Jugoslavije*, str. 30–86.
7 Več glej npr. v: Perovšek: Revolucionarne občine v Sloveniji 1919–1920.
8 Več glej v: Kos: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*.
9 Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 74.
10 Rezultati volitev v Ustavodajno skupščino so bili: Jugoslovanska demokratska stranka 92 poslancev (22 %), Narodna radikalna stranka 91 poslancev (21,7 %), komunisti 58 (14 % poslancev). Rezultat volitev v Ustavodajno skupščino v Sloveniji: SLS 14 (37,27 %) poslancev, Samostojna kmetijska stranka 9 (20,86 %) poslancev, Jugoslovanska demokratska stranka 7 (18,67 %) poslancev, Komunistična partija Jugoslavije 5 (10,29 %) poslancev.

ni. Komunisti so predstavljali najpogostejšo, najštevilčnejšo in glavno kategorijo političnih nasprotnikov. Bili so najpogostejši akterji procesov pred sodišči slovenskega dela kraljevine, po letu 1929 tudi sodnih procesov pred Državnim sodiščem za zaščito države (dalje DSZD) v Beogradu. Sodni procesi proti komunistom so se odvijali ves čas njenega obstoja s poudarki v obdobjih po uvedbi Zakona o zaščiti države leta 1921, v prvem obdobju po uvedbi diktature (1929) in po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 ter so se nadaljevali vse do začetka druge svetovne vojne.

Drug temeljni vzrok politične represije v Kraljevini SHS/Jugoslaviji so predstavljala nerešena nacionalna vprašanja.[11] Medtem ko so v slovenskem delu kraljevine avtonomistične zahteve ostajale v okvirih legalnega delovanja političnih strank, so ponekod te preraščale v najskrajnejše oblike terorističnih dejavnosti desničarskih gibanj. Tako so Kraljevino SHS/Jugoslavijo zlasti v povojnem obdobju in v obdobju vidovdanskega parlamentarizma pretresali napadi komitov[12] iz Bolgarije in kačakov[13] iz Albanije. Gre za skupine, ki so, spodbujene tudi s strani sosednjih držav, nezadovoljnih z odredbami mirovnih sporazumov, poskušale destabilizirati državo in tako doseči odcepitev določenih ozemelj.[14] Za Kraljevino SHS/Jugoslavijo je bilo veliko težje nerešeno hrvaško vprašanje, ki je predstavljalo stalen vir konfliktov in zaostrenih političnih razmer.[15] Med drugim je prav nacionalno pogojen naval besa gnal srbskega poslanca Narodne radikalne stranke (NRS) Puniša Račića, da je 20. junija 1928 streljal in ubil ter ranil pet pripadnikov Hrvaške kmečke stranke (HKS).[16] Po uvedbi Aleksandrove diktature je dobil zaostreni boj za hrvaško avtonomijo radikalen izraz v terorističnem delovanju ustaškega gibanja, zlasti v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja z vrhuncem v marsejskem atentatu na kralja Aleksandra.[17]

Takšne politične razmere so bile izraz nezadovoljstva določenih skupin in hkrati kazalnik jalovosti vidovdanskega parlamentarizma, ki ni bil sposoben reševati temeljnih družbeno-političnih izzivov Kraljevine SHS/Jugoslavije.[18] Politične stranke so bile v konfliktih zaradi nacionalnih in, iz tega izhajajočih, različnih konceptov o državni ureditvi. Ker je prevladal unitaristično-centralistični koncept (Jugoslovanska demokratska stranka in Narodna radikalna stranka), s poudarjanjem enotnega *»troedinega naroda«,* nad avtonomistično-federalističnimi koncepti[19] (HKS, Slovenska ljudska stranka (dalje SLS), Jugoslovanska muslimanska organizacija) je bila permanentna politična kriza stalnica vidovdanskega parlamentarizma. Deset let slednjega so zaznamovali pogoste menjave vlad, nezmožnost doseganja širših konsenzov, bojkoti in obstrukcije delovanja parlamenta, zamude pri sprejemanju temeljnih zakonov, pogosta so bila verbalna in tudi fizična obračunavanja med poslanci. Zato lahko pritrdimo Dobrivojevićevi, ko ugotavlja: »*Neenotna zakonodaja, različni davčni sistemi, nepopolno rešeno agrarno vprašanje, premajhna gospodarska povezanost pokrajin, različni*

[11] Več glej v: Petranović: *Istorija Jugoslavije*, str. 30–57.

[12] Komiti so bili pripadniki VMRO (Vnatrešnja Makedonska Revolucionarna Organizacija), ki se je borila za združitev ozemelj z makedonskim prebivalstvom v avtonomno enoto znotraj federativno urejene balkanske federacije.

[13] Kačaki so bili albanski vstajniki, ki so se borili proti vzpostavitvi srbske oblasti na območjih z večinskim albanskim prebivalstvom.

[14] Več glej v: Dobrivojević: *Državna represija*, str. 286–291.

[15] Več o tej problematiki npr. v: Djokić: *Nedostižni kompromis: srbpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji.*

[16] Mikuž: *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 372–373.

[17] Več o delovanju in preganjanju ustašev glej v: Dobrivojević: *Državna represija*, str. 280–300.

[18] Več o vzrokih krize parlamentarizma v Kraljevini SHS glej v: Gligorijević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, str. 269–335.

[19] Več o političnih strankah vidovdanskega parlamentarizma: Gligorijević: *Parlament i političke stranke*. Za slovenske politične stranke glej: Perovšek: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*.

pogoji življenja, stopnja izobraženosti in pismenosti, finančna in gospodarska kriza, ki je ogrožala stabilnost države, so odražali notranje ovire, ki so bile 10 let po združitvi enako žive kot prvega decembra.«[20]

Za učinkovito reševanje omenjenih političnih izzivov je potreben prostor za artikulacijo političnih zahtev vseh skupin in vladni aparat, ki je zmožen te artikulirane glasove vključevati v politiko. Vendar ob togem in neodzivnem vladajočem sloju dvorskih klik s kraljem Aleksandrom, z močno podporo vojske, kapitala in izbranih političnih strank ter vztrajanju na centralizmu »troimenskega naroda«, temu ni bilo tako. Še več, ob zanikanju političnih, nacionalnih, kulturnih in drugih raznolikosti je bilo oblasti jasno, da se vlada le ob povečani stopnji politične represije. V skladu z geslom: »*rešitev države je največji zakon*«, se je kralj Aleksander, 6. januarja 1929 odločil nastalo politično krizo rešiti z uvedbo avtoritarnega modela vladanja – diktaturo.[21]

Do reformiranja represivnega aparata je prišlo takoj in na vseh ravneh. Za zagotavljanje notranje varnosti in v konflikt, s katerimi so politični nasprotniki praviloma prišli najprej, so bili na voljo reformirani orožniki (oziroma žandarji), policijski stražniki, policijski agentje in zaupniki, v manjši meri obmejna četa, finančna straža in izjemoma vojska.[22] Vojska Kraljevine SHS/Jugoslavije, s kraljem kot vrhovnim poveljnikom, je načeloma varovala državo pred zunanjimi posegi, čeprav je nekajkrat posegala tudi v notranjepolitično dogajanje v državi.[23]

Temelj, na osnovi katerega vsakokratni nosilci oblasti zagotavljajo legalnost in poskušajo pridobiti in kasneje ohranjati legitimnost, je zakonodaja, zlasti področje kazenske zakonodaje in kazenskopravne zaščite države. Z vidika političnih deliktov sta bila ključna že prej sprejeta Obznana[24] in Zakon o zaščiti države,[25] ki je bil po uvedbi Aleksandrove diktature dopolnjen z Zakonom o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.[26] Pod politične delikte so se uvrščale različne protidržavne dejavnosti, od trosenja vsakršnih protirežimskih letakov do širjenja lažnih in alarmantnih vesti o varnosti in vse tja do terorističnih dejavnosti. Že pred dopolnitvijo Zakona o zaščiti države je prišlo tudi do poenotenja materialnega kazenskega prava.[27]

Novi Zakon o sodnem kazenskem postopku[28] je prinesel spremembe na področju procesnega prava. V 500 členih je določal mešan, t. i. inkvizicijsko-akuzatorni postopek.[29] Do reforme je prišlo tudi v organizaciji sodstva. Sprejeti so bili Zakon o ureditvi rednih sodišč,[30] Zakon o državnem sodišču za zaščito države,[31] Zakon o državnem tožilstvu[32] in Zakon o sodnikih rednih sodišč.[33] Po slednjem so sodno oblast izvajala redna sodišča, in sicer sreska, okrožna, trgovinska, apelacijska in kasacijsko. V Dravski banovini so po uvedbi diktature obstajala štiri okrožna sodišča s skupaj 49 sreskimi oziroma okrajnimi sodišči. Dotedanje Višje sodišče v Ljubljani se je preimenovalo v Apelacijsko sodišče v Ljubljani z enakimi teritorialnimi pristojnostmi. Kot najvišja sodna oblast je bilo

20 Dobrivojević: *Državna represija*, str. 343.
21 Več o uvedbi diktature glej npr. v: Gašparič: *SLS pod kraljevo diktaturo.*
22 Čelik: *Slovenski stražniki 1918–1941*, str. 13.
23 V Dravski banovini je vojska intervenirala npr. ob spopadu Orjune in komunistov v Trbovljah 1. 6. 1924 ali takrat, ko je zadušila stavkovno gibanje aprila 1920.
24 Obznana je v celoti navedena npr. v: Čelik: *Slovenski stražniki 1918–1941*, str. 126–127.
25 *Uradni list Kraljevine SHS PUS*, št. 95, 11. 8. 1921.
26 *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 15, 12. 3. 1929.
27 Bavcon: *Kaznenopravna zaštita države*, str. 64.
28 *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 109, 16. 2. 1929.
29 Podrobneje o kazenskem postopku glej v: Melik: *»V imenu njegovega veličanstva kralja!«*, str. 66–85.
30 *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 14, 9. 2. 1929.
31 *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 5, 17. 1. 1929.
32 *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 38, 11. 4. 1929.
33 *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 5, 17. 1. 1929.

prvotno načrtovano enotno kasacijsko sodišče za vso državo, vendar so bila sodišča v Dravski banovini skoraj celotno obdobje podrejena Oddelku B Stola sedmerice v Zagrebu. To sodišče je bilo ustanovljeno novembra 1919 in je delovalo do novembra leta 1939, ko je bilo ustanovljeno Vrhovno sodišče v Ljubljani.[34]

Poleg sistema rednih sodišč je bila, predvsem za namene pregona političnih nasprotnikov (komunistov) oziroma za sojenje glede hujših kaznivih dejanj zoper državo, oblikovana izredna oblika sodstva. 11. januarja leta 1929 je bilo z Zakonom o državnem sodišču za zaščito države v Beogradu[35] ustanovljeno Državno sodišče za zaščito države (dalje DSZD). Pristojno je bilo za »*preiskovanje, razpravljanje in sojenje kaznivih dejanj iz IX. poglavja kazenskega zakonika kraljevine Srbije in dejanj iz členov 1., 9., 13. in 14. zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi.*«[36]

Z reformiranim, centraliziranim in dodatno okrepljenim represivnim aparatom je lahko oblast učinkoviteje nastopila tudi proti političnim nasprotnikom. Metode so bile različne in so segale od milejših ukrepov omejevanja temeljnih človekovih pravic in svoboščin (omejevanje združevanja, svobode mišljenja, izražanja, prepovedi izhajanja časopisov, raznovrstne cenzure,[37] prepovedi političnih strank in združenj, različnih oblik volilnih pritiskov), do ostrejših ukrepov policijskega nadzora, nasilja, aretacij, policijskega in sodnega kaznovanja, internacij, mučenj in redko tudi politično motiviranih ubojev. Na območju Dravske banovine so glavno kategorijo političnih nasprotnikov ves čas obstoja Kraljevine Jugoslavije, tudi po atentatu na kralja Aleksandra, predstavljali komunisti, za krajše obdobje so bili po uvedbi diktature preganjani pripadniki SLS, v drugi polovici 30-ih let lahko opažamo nekaj primerov simpatizerjev nacistične Nemčije.

Sodni procesi proti komunistom

Čeprav so bili komunisti številčno še relativno skromni,[38] jih je oblast razumela kot izrazito resno grožnjo. V strahu pred »*rdečo nevarnostjo*«, ki je cilj svojega delovanja mdr. videla v zrušitvi »*monarho-fašistične diktature*«, je oblast že kmalu sprejela zakonsko podlago, ki je komunistično gibanje prepovedala in opredelila za zločinsko organizacijo. Komuniste in njihove simpatizerje so tako ves čas obstoja kraljevine nadzirali, onemogočali njihovo delovanje, zapirali, pretepali, mučili ter na številnih sodnih procesih obsojali zaradi povzročitve različnih političnih deliktov (članstva, komunistične propagande, pozivov k stavkam, vzdrževanja ilegalnih partijskih kanalov s tujino, organiziranja političnih skupin, s pomočjo katerih naj bi legalizirali delovanje itn.).

Po uvedbi diktature kralja Aleksandra so komunisti, v skladu z ugotovitvami in navodili Kominterne in četrtega kongresa KPJ, ki je bil novembra 1928 v Dresdnu, odgovorili s pozivom na oboroženo vstajo z namenom strmoglavljenja oblasti in spremembo družbeno-političnega sistema.[39] Toda takšen poziv je bil preuranjen in nerealen, saj je presegal zmogljivosti takrat šibkega komunističnega gibanja, ni imel širšega odmeva in tako ni dosegel želenega uspeha. Večina lokalnih organizacij KPJ in Skoja je, nepripravljena na oboroženo vstajo, ostala

[34] Več glej v: Melik: *»V imenu njegovega veličanstva kralja!«*, str. 37–44.
[35] *Uradni list Kraljevine SHS LMO*, št. 5, 17. 1. 1929.
[36] Dobrivojević: *Državna represija*, str. 151–152.
[37] O cenzuri glej npr. v: Režek: *Cenzurirano*. Zlasti prispevka: Studen: Ukrepi cenzure na Štajerskem neposredno po objavi Koroščevih punktacij, str. 99–112; Gašparič: Cenzura v času diktature kralja Aleksandra, str. 89–98.
[38] Do druge polovice leta 1940 število komunistov na Slovenskem naraste do okoli 900 članov. V: Fischer: *Slovenska novejša zgodovina*, str. 389.
[39] Stojkov: *Opozicija*, str. 125.

pri komunističnih dejavnostih ustne in pisne propagande (razširjanje partijskih letakov, časopisov, literature itd.), organiziranja javnih ali ilegalnih sestankov, protestnih in demonstrativnih akcijah in stavkah, zborih in mitingih pred tovarnami in po vaseh ter sodelovanju v političnem in sindikalnem delavskem gibanju. Odziv režima na komunistične pozive k vsesplošni vstaji je bil temu primerno hiter in oster. V boj proti komunizmu je režim vpregel celoten represivni aparat, zato obravnavano obdobje zaznamuje največ primerov aretacij, spopadov s policijo, mučenj in navsezadnje političnih sodnih procesov. Povečalo se je njihovo število, množičnost, zaostrila se je tudi kaznovalna politika.[40] V skladu s tedaj veljavno zakonodajo bi sicer lahko večina tovrstnih sodnih procesov potekala pred DSZD v Beogradu. V praksi oziroma iz ohranjenih arhivskih virov lahko ugotavljamo, da so se pred DSZD obravnavali le težji primeri, medtem ko se je številnim dejanskim ali domnevnim slovenskim komunistom in njihovim simpatizerjem sodilo pred sodišči na območju Apelacijskega sodišča v Ljubljani.

Dober vir za študij politične represije na Slovenskem med letoma 1918 in 1941 je zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju.[41] Na temelju tega gradiva lahko ugotavljamo, da je samo v obravnavanem obdobju med letoma 1929 in 1941 kraljevi represivni aparat zaradi političnih deliktov sprožil najmanj 370 procesov, 200 v obdobju do leta 1929, vse skupaj s skoraj 2.000 procesiranimi osebami. Iz analize gradiva lahko ugotavljamo, da so sodila slovenska sodišča večinoma na osnovi Zakona o zaščiti države, predvsem zaradi kaznivih dejanj komunistične propagande, članstva v komunističnih organizacijah, tiskanja in razširjanja ilegalne komunistične propagande itd. Za sodne procese proti komunistom je značilno, da so bili množični, medtem ko jih je oblast večinoma prirejala v tajnosti. V nadaljevanju so prikazani in analizirani značilni sodni procesi takratnega obdobja, ki odslikavajo vsakokratno politično represivno realnost v obdobju 1929 –1941. Sodni procesi proti skupinam okrog Feliksa Deutschbacherja, Izaka Feuberga, Milana Apiha, Jakoba Žorge in Petra Stanteta.

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
36	16	20	23	48	42	22	40	30	29	16	43	6

Število sodnih procesov v fondu SI AS 1477 – Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju (1918–1941).

Sodni proces proti Felixu Deutschbacherju in soobtoženim

Sodni proces proti prvoobtoženemu Feliksu Deutschbacherju[42] in več kot 80 soobtoženim je bil značilen sodni proces proti komunistom; množičen, prirejen v tajnosti, s prevladujočimi obtožbami komunistične propagande in organiziranja komunističnega gibanja. Deloma je potekal med 3. in 18. marcem 1931 pred DSZD v Beogradu, deloma med 27. aprilom in 2. majem 1931 pred Deželnim oziroma Okrožnim sodiščem v Ljubljani.

Iz ohranjenih dopisov Uprave policije v Ljubljani lahko ugotavljamo, da so policijski organi ob poostrenem nadzoru, okoli datuma uvedbe Aleksandro-

[40] Podrobnejšo analizo kaznovalne politike glej v: Koncilija: *Politično sodstvo*, str. 60–67.

[41] Fond SI AS 1477 – Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju je nastal na temelju odredbe Republiškega sekretariata za pravosodno upravo LRS z dne 23. 12. 1954, v kateri je bilo predsednikom sodišč naročeno, naj pooblaščencem CK ZKS dovolijo pregled in prevzem političnih sodnih spisov, ki bi bili pomembni za zgodovino komunistične partije in delavskega gibanja.

[42] Feliks Deutschbacher (1901, Ljutomer) – mizarski pomočnik, marca 1925 že obsojen pred Okrožnim sodiščem v Mariboru zaradi zločina po 1. členu Zakona o zaščiti države na šest mesecev zapora.

ve diktature, zaznavali povečano komunistično dejavnost. Samo v obdobju med 13. novembrom 1928 in 30. aprilom 1930 so tako orožniki in stražniki opazili številne akcije komunistične propagande.[43] Kot lahko razberemo iz obrazložitve obsodbe, »*[...] naj bi komunisti s poostreno in agilnejšo propagando izkoriščali politično krizo z namenom, da bi med ljudstvo, še posebej med delavske sloje, vnesli komunistične ideje ter tako pripravljali teren za revolucionarno razpoloženje in nasilno spremembo političnega ter socialnega reda v državi.*«[44]

Tako so se, npr. med 12. in 13. novembrom 1928 ob obletnici Rapalske pogodbe v Ljubljani, odvijale demonstracije, ki so jih komunisti izrabili za proslavljanje 11. obletnice oktobrske revolucije. Na čelu povorke s periferije v središče mesta so hodili z rdečo zastavo in vzklikali gesla: »*Dol z monarhijo, dol s kraljem, živela sovjetska Rusija, živela republikanska sovjetska Jugoslavija*.« Najpogostejše opažene dejavnosti so bile razširjanje letakov z revolucionarno vsebino. Tako so bili med 5. in 6. aprilom 1929 najdeni letaki z naslovom »*Delovnemu ljudstvu mest in vasi vseh narodov v Jugoslaviji*«, v katerih so pozivali delovno ljudstvo k oboroženi revolucionarni borbi. Teden dni kasneje so ljubljanski žandarji našli raztresene letake z naslovom »*Proti vojaško-fašistični diktaturi*«. Ponoči med 21. in 22. majem 1929 so bili raztreseni komunistični letaki v Šiški in Zeleni Jami v Ljubljani, ki so se nanašali na ubita komunista Djakovića in Hećimovića.[45] 13. junija 1929 so se pojavili v zgradbi Univerze v Ljubljani letaki, naslovljeni »*Študentom ljubljanske univerze*«. Ponoči med 26. in 27. junijem 1929 so bili po periferiji Ljubljane (Selo, Vodmat, Rožna dolina) raztreseni komunistični letaki z naslovom »*Delavci, kmetje in zatirani narod združite se*«, v katerih so prav tako napadali režim in pozivali k oboroženemu odporu. 28. julija 1929 so bili v nekaterih ulicah po periferiji Ljubljane raztreseni letaki z naslovom »*1. avgust, mednarodni protivojni dan*«. V njih so različne družbene sloje (delavstvo, kmete, vojake, študente) pozivali na revolucionarno borbo proti režimu, zmerjali kralja in pozivali k oboroženi vstaji. Poleg tega so v noči s 3. na 4. maj 1929 na raznih zgradbah z rdečo barvo izpisali napise protidržavne vsebine. Ponoči 31. julija in 6. novembra 1929 so bile na ljubljanskem gradu in Rožniku opažene izstreljene rdeče rakete.

Komunistična agitacija se je nadaljevala tudi v letu 1930, ko so se v noči z 19. na 20. januar 1930 pojavili komunistični letaki v štirih različnih oblikah, naslovljeni na delavske, kmečke in druge sloje. V njih so pisali o »*[...] velikosrbski fašistični oficirski bandi Bela roka na čelu s krvavim kraljem Aleksandrom poslednjim*«, o »*zlikovskem režimu*«, o »*krvavih čevljih policijske monarhije*« in o vladi »*krvavega psa Petra Živkovića*«, ki izvaja zločine po navodilih kralja »*razbojnika*« in Aleksandra »*poslednjega*«. Zadnjič so bili letaki opaženi 30. aprila 1930, ko so jih našli na glavnem ljubljanskem kolodvoru.[46]

Oblast je odgovorila s poostrenim nadzorom, okrepljenim poizvedovanjem, hišnimi preiskavami in množičnimi aretacijami. Postopoma so pridobili vpogled v številne podrobnosti delovanja komunistične organizacije v Sloveniji in širše. Ugotavljali so, da so bili komunisti v Ljubljani dobro povezani s komunisti iz drugih jugoslovanskih mest in s komunisti iz tujine. Tako naj bi se novembra 1929 pojavili v Ljubljani in okolici komunistični agitatorji iz Zagreba in Beograda. Ugotovljena je bila dobro organizirana kurirska mreža s komunikacijskimi povezavami vse do Dunaja, od koder je organizacija pridobivala finančno pomoč in propagandni material. Eden od kanalov je npr. potekal nekje med Dravogradom in Prevaljami v smeri Guštanj–Velenje–Domžale, za katerega je bil

[43] SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931. Poročilo Uprave policije v Ljubljani je v celoti povzeto v razlogih omenjene sodbe, medtem ko ga navaja tudi Klopčič, glej v: Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 363–366.

[44] SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

[45] Več o tem dogodku glej v: Filipič: Smrt Djura Djakovića in Nikole Hećimovića.

[46] SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

odgovoren Lovro Kuhar.[47] V Guštanju naj bi bila za skrivanje materiala izbrana hiša Frančiške Lasnik, medtem ko je bila za takšno skrivališče v Velenju izbrana hiša rudarja Josipa Poljanca. Kot drugo skrivališče in za prenos gradiva v Ljubljano je služila hiša peka Josipa Alića v Viru pri Domžalah. Za prejemanje in oddajanje tajne korespondence ter komunističnega gradiva so bili organizirani tudi drugi naslovi in javke. Za korespondenco so uporabljali posebno kemijsko mastilo, s katerim je bila pisava nevidna, pisana je bila med vrsticami vidnega besedila običajne vsebine. Vsak član komunistične organizacije je imel svoj psevdonim, s katerim so medsebojno konspirativno komunicirali. Iz dispozicije obsodbe in drugih virov je razvidno, da je uspelo oblasti z obširno preiskavo pridobiti zelo podrobne informacije o delovanju komunistične organizacije v Sloveniji.[48]

Oblast je med preiskavo zbrala dovolj trdnih dokazov, da je lahko sprožila sodni pregon. Državni tožilec pri DSZD v Beogradu je tako 17. januarja 1931 vložil obtožnico proti nekaterim glavnim aktivistom Skoja in KPJ v Sloveniji, vendar tudi proti manj pomembnim dejanskim ali domnevnim komunistom: Feliksu Deutschbacherju, Sredoje Nemčevu, Milošu Gligorijeviču, Dušanu Kermavnerju,[49] Josipu in Ruži Plankar, Alojzu Jamniku, Dragotinu Gustinčiču,[50] Francetu Klopčiču, [51] Francu Wankmüllerju, Viktorju Koleši,[52] Mladenu Antiču, Ernestu Tomcu, Matiji Gaciću, Antonu Jarcu, Ivanu Erbežniku, Josipu Šenici, Alojzu Močilarju, Antonu Šuštariću, Mariji Draksler, Josipu Aliču, Francu Grošlju, Ivanu Porovnetu, Francu Planklu, Lovru Kuharju, Josipu Kraigherju, Ivani Baznik, Francu Novaku, Josipu Potrču, Josipu in Uršuli Poljanc, Antonu Mravljaku, Ivanu Spolenaku, Francu Mesnerju, Ivanu Ditingerju, Ignaciju Teršaku, Josipu Sorbetu, Valentinu Fisterju, Jakobu Žorgi[53] in Maksu Stermeckemu.[54]

---

47 Lovro Kuhar (Prežihov Voranc, 1893, Podgora–1950, Maribor) – slovenski pisatelj in politik, od leta 1919 delavec in uradnik v jeklarni na Ravnah ter dejaven v KPJ. Leta 1930 je moral v emigracijo (Dunaj, Pariz, Moskva), kot agent Kominterne je potoval po Evropi in bil večkrat zaprt. Sčasoma je postal eden izmed vodilnih članov KPJ, po sporu s Titom se umakne in se znova aktivira v partijskih organih, na začetku leta 1943 aretiran in predan Italijanom in Nemcem (Sachenhausen, Mauthausen), po koncu vojne se vrne domov.

48 SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

49 Dušan Kermavner (1903, Ljubljana–1975, Ljubljana) – politik, zgodovinar in publicist. Bil je politično dejaven od leta 1920, ko je postal član KPJ, stalno na pomembnih položajih. Novembra 1928 je bil na 4. Kongresu KPJ v Dresdnu izvoljen za namestnika člana CK KPJ. Bil je večkrat obsojen. Kazni je prestajal v zaporih v Mariboru, Sremski Mitrovici in Lepoglavi. Leta 1939 je bil izključen iz KPJ, med vojno je bil interniran. Do leta 1948 je bil znova član KPJ in nosilec visokih političnih funkcij, nato ponovno zaprt. Od leta 1949 je bil znanstveni sodelavec NUK.

50 Dragotin Gustinčič (1882, Gornja Košana – 1974, Ljubljana) – Leta 1920 je bil med ustanovitelji KPJ in politično dejaven v njenih osrednjih organih do leta 1931. Leta 1932 je odšel v Moskvo, leta 1936 v Španijo, od koder se je vrnil leta 1939. Med vojno je deloval v Moskvi, po vrnitvi je bil dekan in profesor na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Leta 1948 je bil aretiran in do leta 1951 poslan na Goli otok.

51 France Klopčič (1903, Francija–1986, Ljubljana) – slovenski publicist in zgodovinar, predvojni aktivist, član vodstva SKOJ in KPJ v Sloveniji, večkrat aretiran, marca 1931 v odsotnosti pred DSZD v Beogradu obsojen na 18 let »robije«. Že prej je pobegnil v Moskvo, se šolal na Mednarodni leninski šoli, vendar ga je zajel val stalinskih čistk. Obtožen je bil protirevolucionarnih dejavnosti in bil poslan v gulag ob reki Uhti v Komi. Zaradi nestrinjanja z resolucijo Kominterne se je vrnil šele leta 1956. Nato se je zaposlil v Zgodovinskem arhivu CK ZKS in na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

52 Viktor Koleša (1884, Glogovica–1946) – politik. Leta 1920 je bil med ustanovitelji KP za Slovenijo, bil je član CK KPJ. V letih 1929–1930 je bil organizacijski sekretar CK KPJ. Kot ilegalec je deloval v Zagrebu, Ljubljani in na Dunaju, nato leta 1930 in 1931 v Moskvi. Leta 1936 je odšel v Španijo. Med vojno je bil v Moskvi, nato je živel v Zagrebu.

53 Jakob Žorga (1888, Brežice–1942, Banjica pri Beogradu) – politik. Leta 1920 je bil med ustanovitelji KP za Slovenijo, član CK KPJ in nosilec drugih pomembnih funkcij. Bil je pogosto zaprt (1924, 1925), med letoma 1929–1934 obsojen na petletno robijo in nato leta 1935 še šestletno »robijo« v Sremski Mitrovici. Kasneje je bil izključen iz KPJ. Umrl je v nemškem taborišču.

54 Maks Strmecki (1908, Jenkovo–1943, Vavta vas) – V KPJ je bil sprejet leta 1929, sekretar po-

Obtoženi so bili izvršitve številnih političnih deliktov, večina članstva v KPJ in Skoj, torej združbah, ki so imele za namen »*propagando komunizma, terorizma in nelegalno prilastitev oblasti.*« Druge obtožbe, ki se pojavljajo, so bile: ilegalna prehajanja preko meje, povezovanja s tujino z namenom vzdrževanja zvez s predstavniki Kominterne v Moskvi in na Dunaju ter povezovanja s predstavniki CK KPJ. Najpogostejše obtožbe so bile obtožbe komunistične propagande, zlasti širjenja letakov in drugega propagandnega materiala, njihovega razmnoževanja, kurirskih dejavnosti in skrivanja komunističnega materiala. S tem so kršili 1. člen Zakona o zaščiti države ter Kazenski zakonik s členoma 100 in 307. Najstrožje kazni je državni tožilec zahteval za Kolešo, Strmeckega, Kuharja, Wankmüllerja, Terška, Gacića in za Klopčiča, ki so ga obtožili, da je »*eden od glavnih vodij komunističnega gibanja v Sloveniji.*«[55]

Glavna razprava pred DSZD v Beogradu je potekala med 3. in 18. marcem 1931. Na njej je sodil senat, ki mu je predsedoval Mirko Koščec, sodnik Stola sedmerice v Zagrebu. Državo je zastopal državni tožilec Radoslav Dobričić. Ob koncu glavne razprave so po mnenju senata vsi predloženi dokazi in izpovedi prič potrjevali krivdo obtoženih, z izjemo štirih, ki jih je sodišče oprostilo. Ostalim so bile izrečene visoke prostostne kazni. Najvišja kazen je bila, sicer v odsotnosti, izrečena Francetu Klopčiču, in sicer 18 let »robije« s trajno izgubo državljanskih pravic. Kazni »robije« so bile izrečene tudi drugim v trajanju; Gaciću deset let, Planklu devet let, Koleši osem let, Strmeckemu sedem let, ostalim pa med šestimi in enim letom. Kazen strogega zapora je bila izrečena Potrču v trajanju dveh let, Ruži Plankar in Poljancu eno leto, deset mesecev so dobili Porovne, Mravljak in Mesner.[56]

Če si nekoliko pobliže pogledamo samo obrazložitev obsodbe zoper najostreje obsojenega Klopčiča, za katero je sicer sam zapisal, da je »*bila deloma resnična in delno izmišljena*.«[57] Sodišče je na osnovi vseh pridobljenih dokazov in izpovedi prič razsodilo, da je bil Klopčič ne samo član komunistične organizacije in Pokrajinskega sekretariata KPJ, temveč tudi, da je bil eden od glavnih organizatorjev, agitatorjev in propagandistov komunizma. Kot tak se je udeleževal številnih sestankov (julija 1929 v gozdu med Kosezami in Podutikom, v spodnji Šiški in na Vrhniki), na katerih je govoril o akcijah komunistične organizacije, dajal drugim članom navodila za propagandno dejavnost in nasploh »*nagovarjal h komunistični akciji*.« Udeleževal se je različnih konferenc, npr. tiste v noči s 25. na 26. december 1928 v hiši Josipa Nakrsta v Jaršah, kjer je bil izbran v Pokrajinski sekretariat KPJ. Vzdrževal je zveze s številnimi domačimi in tujimi komunisti. Tako se je npr. avgusta 1929 sestal s članom CK KPJ Milanom Martinovićem. Vzdrževal je zvezo s predstavniki CK KPJ na Dunaju z namenom, da bi pridobil finančno in drugo pomoč za »*pripravo na revolucijo in nasilno spremembo trenutnega političnega in družbenega stanja v državi*.« V namen komunistične propagande je posedoval velike vsote denarja, ki ga je pošiljal tudi za pomoč družinam ujetih komunistov. Skrbel je, da se je komunistični material, ki je prišel v državo iz tujine, predajal in razpečeval naprej. Ukvarjal se je tudi s ponarejanjem dokumentov (imel naj bi npr. žig zračnega polka). Skrbel je tudi, da so ljudje, ki so se ukvarjali s komunistično propagando, dobili prenočišče, in za ilegalne prehode mej. Med svojim delovanjem je uporabljal različna ilegalna imena (»*Bukovec*«, »*Metličič*«, »*Tišlar*«) in jih določal tudi drugim. Da bi ga oblasti težje prepoznale, »*je nosil očala in se ni bril.*« Pri izreku kazni so se mu, kot oteževalne okoliščine, šteli »*idealni in realni vpliv kazenskih del, intenzivnost*

krajinskega komiteja Skoja, večkrat zaprt. Kazen sedem let zapora je prestajal v Sremski Mitrovici. Med vojno je bil partizan, dejaven v propagandi. Februarja 1943 je bil v spopadu z Italijani ranjen in kasneje usmrčen.

55 SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Obtožnica Državnega tožilca DSZD v Beogradu, 6. 3. 1931.

56 SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931.

57 Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 393.

njegove aktivnosti, dejstvo, da je bil glavni kolovodja in organizator ter nevarnost njegovih aktivnosti za družbeni red.« Za olajševalno okoliščino se je razumelo to, da do takrat še ni bil obsojen. Obsodba mu je bila izrečena v odsotnosti.[58] Od dosojenih 18 let »robije« Klopčič ni presedel niti dneva in je za obsodbo izvedel šele v Moskvi aprila 1932, ko je bil po šestnajstih mesecih preiskave izpuščen iz moskovskega zapora.[59]

V preiskavi je bilo skupaj več kot 80 oseb tako, da je bil drugi del sodnega procesa proti okoli 34 obtoženim vrnjen v redni postopek.[60] Obtožnica z dne 17. aprila 1931 je obremenila Petra Cveka, Ivana Gašperšiča, Franca Gerbica, Antona Žužka, Konrada Kovača, Alojzija Konjarja, Antona Črnologarja, Josipa Vidergarja, Alojzija Kusolda in ostale.[61]

Glavna razprava je potekala med 27. aprilom in 2. majem 1931[62] pred Deželnim sodiščem v Ljubljani. Senatu sodišča je predsedoval Ivan Kralj, državni tožilec je bil Julij Fellscher. Obtožene so branili zagovorniki Henrik Tuma, Milan Lemež in Aleš Stanovnik. Na sodnem procesu so bili, podobno kot tista skupina pred DSZD v Beogradu, vendar v milejši obliki, obsojeni; za članstvo v KPJ, za kurirske naloge razpečevanja letakov, vzdrževanje zvez s komunisti v državi in tujini, za podpiranja komunistične organizacije, za ustno in pisno komunistično propagando ter za sklicevanja sestankov.[63]

Po opravljeni glavni razpravi jih je bilo 16. Drugim so bile dosojene prostostne kazni strogega zapora v času trajanja od štirih do 14 mesecev. Najvišja kazen je bila izrečena Cveku, in sicer 14 mesecev, Gerbicu eno leto in Kusoldu 10 mesecev, ostalim so bile dosojene nižje kazni. Kasneje so se sicer nekateri pritožili, vendar Stol sedmerice v Zagrebu nobeni pritožbi ni ugodil.[64]

V prvem valu državnega nasilja po uvedbi diktature je bilo aretiranih, in na podobnih procesih, obsojenih več kot sto partijskih članov in članic, okoli dvajset aktivistov in članov vodstev je emigriralo, sprva v Avstrijo, nato v druge države, največ v Sovjetsko zvezo.[65] Tisti, ki so ostali, so se še globlje umaknili v ilegalo. Prekinjene so bile zveze med celicami in komiteji ter med krajevnimi organizacijami in okrožnimi komiteji. Oblasti je uspelo s tem onemogočiti partijsko vodstvo v Sloveniji za več kot eno leto.[66]

Sodni proces proti Izaku Feuerbergu in soobtoženim

Navkljub udarcu, ki ga je partijska organizacija v Dravski banovini doživela po uvedbi diktature, je bila »*do jeseni 1932 obnovljena z okrog 450 člani, petimi krožnimi komiteji in pokrajinskim komitejem*« tako, da je v letu 1934 že delovala bolj ali manj enotno. Iz obrazložitve obtožnice proti Izaku Feuerbergu in soobtoženim lahko ugotavljamo, da je bil oblastnim organom položaj relativno dobro znan. Iz zaseženih dokumentov, kot je bil npr. sklep konference CK KPJ, razposlan konec 1933 z naslovom »*Naloge organizacije KSJ*«, so lahko razbrali, da so sicer bile »*leta 1929/1930 strankine organizacije vsled varnostnih ukrepov naših oblasti povečini razbite.*« Vendar se je z začetkom leta 1932 organizacijsko

58 SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Sodba SZZD v Beogradu, 26. 3. 1931.
59 Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 393.
60 SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, dokument državnega tožilca DSZD v Beogradu o vrnitvi zadeve za 34 oseb na redni postopek, 4. 2. 1931.
61 SI AS 1477, šk. 21 Kz 411/31, Sodba Deželnega sodišča v Ljubljani, 2. 5. 1931.
62 SI AS 1477, šk. 20, Kz 411/31, Zapisnik glavne razprave pred Deželnim sodiščem v Ljubljani med 27. 4. in 2. 5. 1931.
63 SI AS 1477, šk. 21, Sodba Deželnega sodišča Ljubljana, 2. 5. 1931.
64 SI AS 1477, šk. 21, dokumenti prizivov in njihovih rešitev.
65 Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 106–108. Mdr. so emigrirali: Albert Hlebec, Viktor Koleša, France Klopčič, Lovro Kuhar, Ignac Teršek, Franc Wankmüller.
66 Klopčič: *Desetletja preizkušenj*, str. 392.

nazadovanje zaustavilo in število članov je v letu 1932 naraslo.[67] Tako se je politična represija proti komunistom, z vidika oblasti, morala nadaljevati. Večji policijski vdori v partijske organizacije so se tako odvijali v prvi polovici leta 1934.[68]

19. junija 1934 je neki železničar na stranišču glavnega kolodvora našel propagandni letak Rdeče pomoči,[69] ki je naslavljal slovensko javnost, da se »*pred ljubljanskim sodiščem vrši sodni proces proti 31 mladim ljudem, obsojenim komunistične propagande. Proces je tajen. Čemu? Ker hoče krvava vojno-fašistična diktatura zakriti pred javnostjo sramotne metode, ki jih uporablja pri iztrebljevanju takozvanih protidržavnih elementov, ker hoče zakriti zverinstva, ki jih izvršuje nad revolucionarnimi borci, pa tudi nad slehernim človekom, ki ne trobi v režimski rog. Obenem pa tudi zato, da bi prikril naraščanje masovnega odpora izkoriščanega delovnega ljudstva mest in vasi, ki se kaže v teh procesih [...]*«[70]

Letak se je nanašal na sodni proces proti prvoobtoženemu Izaku Feuerbergu in 30 soobtoženim, ki se je odvijal med 18. in 26. junijem leta 1934 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Oblastni organi so namreč ugotavljali, da naj bi bil takrat eden izmed centrov komunistične dejavnosti med študenti ljubljanske univerze. Kot vodjo so oblasti že prej identificirale Karla Barleta[71] in kmalu razkrile organizacijo pod njegovim vodstvom. Barle je nato pravočasno pobegnil v tujino, kljub temu so varnostne oblasti v Ljubljani ugotavljale, da je obstajala v Ljubljani in okolici še ena komunistična organizacija, ki je nadaljevala dejavnosti Barletove skupine. Barle naj bi namreč potem, ko je zaslutil, da ga imajo varnostne oblasti na sumu, v ta namen »*vzgojil svojega naslednika in to v osebi Izaka Feuerberga, poljskega državljana židovske narodnosti in vere.*«[72]

Izak Feuerberg je bil eden izmed poljskih študentov judovskega porekla, ki so se v šolskem letu 1932/1933 vpisali na ljubljansko medicinsko fakulteto. Na začetku tridesetih let so namreč na poljskih univerzah uvajali numerus clausus za poljske državljane judovske veroizpovedi, zato so izbrali Ljubljano, saj so bile *»takse na naši univerzi prilično nizke in higienske razmere ugodne*«. Tu naj bi Feurberg, ki je bil sicer simpatizer komunističnih idej že v svoji domovini, aprila 1933 prvič prišel v stik s slovenskimi komunisti. Konec oktobra 1933 naj bi mu po vrnitvi s počitnic »*[...] Barle poveril nalogo, da organizira komunistično organizacijo v Ljubljani in okolici, da pride v stik z delavskimi komunističnimi organizacijami, jih medsebojno poveže in uvrsti v vsako po enega akademika komunista, ki bo delavce poučeval v komunističnih idejah, da skliče komunistično konferenco in ustanovi mestni komite in določi delokrog in sekcije, zlasti tehnično sekcijo, ki se bo bavila z razširjanjem komunističnega propagandnega materiala.*« Feuerberg je takoj začel z delom in s posredovanjem Barleta stopil v stik z Jankom Juvanom, ki je tedaj vodil komunistično organizacijo v Šiški, in drugimi komunisti tako na fakulteti kot izven nje. »Roka pravice« ga je ujela 22. decembra 1933.[73]

---

67 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

68 Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 112–113.

69 Rdeča pomoč je bila komunistična organizacija za pomoč političnim zapornikom in njihovim družinam. Režimski represiji so kljubovali z množičnimi akcijami, protestnimi zborovanji, letaki, propagando. Beležili so informacije, statistike in podatke o zapornikih, kje so, o njihovem položaju, o sodnih procesih, številu obsojenih, višinah obsodb itn.

70 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/ 33, dopis Uprave policiji v Ljubljani, 19. 6. 1934.

71 Karel Barle (1920, Šmartno pri Slovenj Gradcu – 1948, Ljubljana) – inženir kemije. Med drugo svetovno vojno je bil zaprt v Dachau, po vojni je bil na prvem dachauskem procesu obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo.

72 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

73 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, iz razlogov obtožnice Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

Prvotno je bilo sicer v preiskavi 40 oseb.[74] Obtožnica[75] je bila 24. maja 1934 vložena proti Izaku Feuerbergu[76] in 32 soobtoženim. Od bolj znanih omenimo Mirka Koširja,[77] Cirila Keržiča,[78] Ivana Potrča,[79] Ivana Židana, Janka Juvana, Ivana Spolenaka in Dušana Kvedra.[80]

Tožilstvo jim je v obtožnici očitalo povzročitve kaznivih dejanj članstva v KPJ in njenih pomožnih organizacijah, sodelovanja na sestankih, agitiranja, ustne in pisne komunistične propagande, podpiranja komunistične organizacije, plačevanja prispevkov za Rdečo pomoč, vzdrževanja povezav, ilegalnih prehodov mej in dajanja pisnih navodil. Pri nekaterih so našli tudi obsežne knjižnice komunistične literature, kot je bila ta pri Mirku Koširju.[81]

V individualni obtožbi so Izaka Feuerberga natančneje obremenjevali, da je konec oktobra 1933 v Ljubljani postal in bil do svoje aretacije član KPJ ter da je, od vodje komunistične skupine na ljubljanski univerzi Karla Barleta, dobil vrsto zadolžitev. Tako naj bi vzpostavil stik s komunističnimi delavskimi organizacijami v Ljubljani in okolici, jih medsebojno povezal ter v njih uvrstil »*akademike – komuniste*«. Poleg tega naj bi skliceval komunistične konference, ustanovil mestni komite, se v smislu te prevzete naloge udeležil številnih komunističnih sestankov in poučeval nove člane. Janka Juvana naj bi poslal na dva sestanka okrožnega komiteja, ki sta se zgodila novembra 1933 v Zgornji Šiški, in na komunistično konferenco, ki se je odvila decembra 1933 na Ježici. Prav tako naj bi vzdrževal zveze med posameznimi komunističnimi organizacijami in njihovimi funkcionarji. Na kratko, s tem naj bi »*postal in bil član društva in organiziral društvo, ki ima za namen propagando komunizma, terorizma in nelegalno prilastitev oblasti.*« Individualna obtožba Ivana Židana je npr. bila, da je bil član KPJ in se je kot tak udejstvoval v »*komunistični grupi akademikov ljubljanske univerze*«, vodil akcijo za razširjanje komunističnega propagandnega materiala, potoval po Dravski banovini od ene komunistične organizacije do druge, med njimi vzdrževal zveze, organiziral komunistično organizacijo na Ptuju, priskrbel sredstva in razširjal komunistični propagandni material.

Glavna razprava je potekala med 18. in 23. junijem 1934 pred Okrožnim sodiščem v Ljubljani. Ob tej priložnosti je poskušala v sodno dvorano priti sestra enega izmed obtoženih Zora Židan, vendar je morala ob izključeni javnosti in ker ni bila določena kot zaupnica obtožencev, sodno dvorano nemudoma zapustiti. Med odhodom naj bi se nato obrnila proti obtožencem, dvignila roko in zavpila: »*Zdravstvujte!*«[82] Po opravljeni glavni razpravi je bila večina spoznanih za krive. Prvoobtoženemu je bila izrečena kazen »robije« v trajanju dveh let in pol s trajnim izgonom iz države. Najvišja kazen »robije« je bila izrečena Židanu,

74 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Naredba Deželnega sodišča v Ljubljani o uvedbi preiskave, 19. 2. 1934.

75 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Obtožnica Državnega tožilstva v Ljubljani, 14. 5. 1934.

76 Rojen 1911 v Drohobyez (Poljska), študent medicine v Ljubljani.

77 Mirko Košir (1905, Ljubljana–1951, Goli otok) – kemik, profesor, politik, publicist, prevajalec, eden izmed vodilnih slovenskih predvojnih komunistov, večkrat aretiran in zaprt, med vojno partizan, nato interniran v Dachau in Sachsenhausen, po vojni izključen iz KPJ, na prvem dachauskem procesu obsojen na dvajset let zapora, marca 1951 je bil poslan na Goli otok, kjer je umrl.

78 Ciril Keržič (1910, Ljubljana–1944, Kočevski rog) – od leta 1933 član KPJ, med vojno partizan, politični komisar.

79 Ivan Potrč (1913, Ptuj–1993, Ljubljana) – pisatelj, dramatik, urednik, zaradi komunizma zaprt že kot osmošolec, med vojno interniran, partizan, urednik Ljudske pravice, urednik v Mladinski knjigi, član SAZU.

80 Dušan Kveder (1915, Šentjur–1966, Beograd) – španski borec, komunist, partizan, general, politični komisar, prvoborec, narodni heroj.

81 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, seznam zaplenjenih knjig, ki so jih našli med hišno preiskavo v Kranju 29. 12. 1933.

82 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Poročilo Židan Zora – simpatizerka komunistov, 18. 6. 1934.

in sicer štiri leta, ter Spolenaku tri leta in pol. Ostali so dobili kazni »robije«, strogega zapora ali zapora v trajanju od dveh mesecev do dveh let.[83]

Na izrečene kazni so se številni pritožili, vendar je Stol sedmerice v Zagrebu vse prizive redno zavračal.[84] Tako so obsojenim in njihovim svojcem obstajale le milostne prošnje, kot je bila npr. od Terezije Židanek, matere enega izmed obsojenih. Z aretacijo naj bi bilo njegovo zdravje močno ogroženo, »*[...] saj je imel med letoma 1921 in 1925 nevarne operacije na glavi in je dobil nekakšne božjastne napade, moral se je držati dijetične hrane, alkoholnih pijač ni smel uživati, paziti se je moral vsakega razburjanja.*«[85] Obsojenci so bili večinoma poslani v mariborsko kaznilnico. Židan, Spolenak in Feuerberg so bili z ukazom pravosodnega ministrstva premeščeni v kaznilnico v Sremski Mitrovici.[86]

Sodni proces proti Milanu Apihu in Francu Vrunču

Podoben sodni proces proti učiteljem in dijakom se je odvil pred Okrožnim sodiščem v Mariboru. Že leta 1931 so bili v Hočah pri Mariboru, kjer je takrat poučeval Milan Apih,[87] raztreseni komunistični letaki. Pred 1. majem 1934 so se znova pojavili tudi drugje po periferiji Maribora.[88] Poleg tega je policija na zidovih in plotovih hiš opazila naslikane komunistični emblem srp s kladivom ter peterokrake zvezde in razne napise.[89] Oblastni organi, ki so že dalj časa sumili, da obstaja v Mariboru komunistična organizacija, so posvetili posebno pozornost učiteljema Milanu Apihu in Francu Vrunču.[90]

Prvega maja 1934 je policija oba aretirala, hkrati je v njunih stanovanjih in v kletnem prostoru Narodnega doma izvedla hišne preiskave.[91] Med preiskavami so policijski agentje zaplenili množico komunističnih letakov in brošur. Poleg propagandnega tiska so našli tudi razne predmete, kot so zastave z naslikanim kladivom in srpom ter napisom »*Živela komunistična internacionala*«, čopiče, umazane z rdečo barvo, rokavice, kemikalije za nevidno pisavo, dve ročni granati in tudi pisalni stroj znamke »*Remington*«, ki naj bi bil ukraden profesorju Ivanu Vesenjaku.[92] Z odkritjem tako obširnega obtežilnega gradiva je oblast sumila, da sta bila Apih in Vrunč glavna organizatorja komunističnih akcij in da je pri njima izvor mariborske komunistične organizacije. V zvezi s temi ugotovitvami je bila vložena obtožnica, ki ju je bremenila zločinstva po prvem členu

83 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, Sodba Okrožnega sodišča v Ljubljani, 26. 6. 1934.
84 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, odgovor Stola sedmorice oddelka B v Zagrebu, 25. 9. 1934.
85 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, dopis Višjemu deželnemu sodišču v Ljubljani, 3. 12. 1933.
86 SI AS 1477, šk. 24, Kz 1606/33, dopis Upravnika moške kaznilnice v Mariboru, 14. 11. 1934.
87 Milan Apih (1906, Celje–1992, Ljubljana) – komunist, partizan, častnik in prvoborec, od leta 1932 član KPJ. Pred vojno je bil večkrat zaprt, 1941 se je pridružil NOB, bil je vodja kulturno-umetniškega odseka ZAVNOH, vodja odseka za ljudsko prosveto SNOS, sekretar propagandne komisije OF, leta 1945 je postal načelnik oddelka pri Ozni za Slovenijo, med leti 1946–1950 načelnik materialno-finančnega oddelka pri UDV za Jugoslavijo, pomočnik ministra za trgovino FLRJ, direktor Radia Ljubljana (1954–1956), poslanec v Skupščini SRS (1960–63) in sodnik ustavnega sodišča SRS (1963–1975).
88 SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Poročilo žandarmerijske stanice Studenci, 28. 4. 1934.
89 SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Poročilo predstojništva mestne policije v Mariboru, 28. 4. 1934.
90 Franc Vrunč (1910, Slovenj Gradec–1941, Maribor) – učitelj, od leta 1932 član KPJ. Od konca leta 1938 je bil sekretar OK KPS Celje, po 22. 6. 1941 je bil komandir celjske partizanske čete. Izvedli so več manjših akcij, nato se je skupaj s Petrom Stantetom odločil za napad na orožniško postajo v Slivnici pri Celju. Med ogledom 11. 8. 1941 sta se pri Slivnici zapletla v spopad z orožniki, Stante je ušel, medtem ko je bil Vrunč ranjen, ujet in izročen gestapu v Celju, kjer je bil zaslišan in mučen ter 24. 8. 1941 kot talec ustreljen.
91 SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Poročilo predstojništva mestne policije v Mariboru, 1. 5. 1934 in Poročilo o hišni preiskavi, 1. 5. 1934.
92 SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Zapisnik zaslišanja Ivana Vesenjaka pri Upravi policije v Ljubljani, 3. 5. 1934.

Zakona o zaščiti države. S sodbo okrožnega sodišča v Mariboru tretjega julija 1934 sta bila nato obsojena na prostostno kazen zapora v trajanju šestih mesecev, vendar je Stol sedmerice v Zagrebu po vložitvi priziva sodbo razveljavil.[93]

Kljub aretaciji Vrunča in Apiha komunistična propaganda dejavnost v Mariboru ni prenehala, zato je policija preiskavo razširila. Zaradi razpečevanja letaka z naslovom »*Delovnemu ljudstvu Maribora*« in s podpisom »*Krajevna organizacija rdeče pomoči v Mariboru*« so orožniki 23. maja 1934 aretirali dijaka klasične gimnazije Cvetka Zagorskega in Janka Kanižarja. 25. junija 1934 sta bila pred Okrožnim sodiščem v Mariboru obsojena.[94]

Dober mesec dni kasneje, v noči na 4. julij 1934, so se znova pojavili isti letaki. Na temelju novega pridobljenega obtežilnega gradiva, priznanj in dejstev, so bili policijski organi »*[...] opozorjeni na študirajočo mladino in se jim je v doglednem času posrečilo, da so ugotovili dijake, ki so se pečali s komunističnim delovanjem.*« Tako so bili kmalu aretirani tudi dijaki Karl Audič, Miroslav Gerbec, Miroslav Novak, Josip Babič, Franc Fijavž, Draga Nemec, Sonja Kukovec in Mileva Sedlaček. Niti komunističnega delovanja so po ugotovitvah policije vodile iz Maribora tudi v Ljubljano, tako da so nato prišli v preiskavo tudi študentje Anton Novak, Marijan Vesenjak in Alojz Gerbec.

Po razširitvi preiskave in novih aretacijah je bila nato proti vsem skupaj, Apihu in Vrunču ter 13 soobtoženim, vložena obtožnica, ki jih je bremenila članstva v komunistični organizaciji in različnih komunističnih dejavnosti. O krivdi obtoženih naj bi se sodišče izreklo po opravljeni glavni razpravi, ki je bila razpisana za 16. januar 1935. S tem sodnim procesom naj bi se »*dokončno zatrle vse aktivnosti mariborske komunistične organizacije.*«[95]

Glavna razprava je potekala v tajnosti. Senatu petih sodnikov je predsedoval Josip Lenart, medtem ko je državo zastopal državni tožilec Franci Sever. Glavna obtoženca Apiha in Vrunča sta branila odvetnika Filip Kumbatovič in Edmund Kupnik. Težišče razprave je bilo na dokazovanju in izpodbijanju obtožb Apiha in Vrunča, ki jih je dokazni postopek, z vsemi predloženimi dokazi in izjavami prič, bolj ali manj potrjeval. Poleg tega sta večino obtožb priznala tudi sama. Tako je npr. Apih med razpravo priznal, da je imel stike s člani komunistične organizacije v Ljubljani in v Mariboru že od leta 1932. Prav tako je priznal, da je opravljal kurirska dela. Tako naj bi od ljubljanskih zaupnikov dobival komunistično literaturo in propagandni material, ki ga je nato oddal deloma mariborskemu zaupniku. Deloma ga je sežgal, potem ko sta ga z obtoženim Vrunčem prebrala, deloma se je našel pri policijski preiskavi v Narodnem domu. Priznal je tudi, da je od mariborskega zaupnika prejemal še drug komunistični material, npr. dve svetlobni raketi, blago za zastavice s pojasnili »*[...] kako se te zastavice priredijo in obesijo na žične napeljave na vidnih mestih.*« Prav tako je od njega prejel v hrambo ukraden pisalni stroj z navodili, da stroja »*[...] dalj časa ne sme rabiti ker so bili na njem tiskani neki komunistični letaki in bi policija utegnila stroj identificirati.*« Priznal je tudi, da je z Vrunčem naslikal na zid nekaterih hiš v Melju komunistične embleme, napisal kratka komunistična gesla in izobesil komunistično zastavo. Pojasnil je nekaj podrobnosti delovanja komunistične organizacije, kot je to, da so se določali sestanki v Ljubljani in Mariboru v šifriranih pismih in z nevidno pisavo. Prepoznavanje članov se je izvajalo s pomočjo gesel, ki so bila vnaprej pisno določena. Nasploh je sodišče ugotavljalo, da »*[...] je bil izvežban v vseh panogah moderne komunistične konspiracije.*«[96]

Vrunč je podobno priznal, da je sodeloval pri slikanju komunističnih znakov in izobešanju rdeče komunistične zastave v Melju, da je pomagal pri pred-

[93] SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 6–7.
[94] SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 7.
[95] Prav tam, str. 1.
[96] SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 8.

pripravah za ta dejanja in da je z Apihom študiral komunistično literaturo. Še več, skupaj z Apihom se je »*[...] navduševal za revolucionarni komunizem*« in je vedel za Apihove zveze. Na temelju omenjenih ugotovitev za sodišče ni bilo nobenega dvoma, da sta bila obtoženca Apih in Vrunč ena izmed vidnejših članov ilegalne komunistične organizacije.[97]

17. januarja 1935 je sodišče po opravljeni glavni razpravi deveterico od obtoženih spoznalo za krive. Za Apiha in Vrunča je, kot olajševalno okoliščino, upoštevalo priznanje. Izrazito oteževalna okoliščina je bilo dejstvo, da sta imela kot učitelja ter kot načelnik in podnačelnik Sokola v Mariboru pomemben in zaupen položaj pri mladini: »*Njihova dolžnost je bila vzgajati mladino v narodnem in državnem duhu, ne pa v protidržavnem.*«[98] Tako sta bila obtožena na prostostno kazen »robije« v trajanju štirih let (Apih) in treh let (Vrunč) ter na izgubo državne službe. Za preostale večinoma dijake je sodišče, kot olajševalno okoliščino, upoštevalo mladost obtoženih, zlasti mladoletne so obravnavali kot »*zapeljane*«, medtem ko so morali polnoletni prevzeti svojo odgovornost in so bili obsojeni na večmesečne zaporne kazni. Ostali so dobili pogojne kazni, ukor ali so bili oproščeni.[99] Milan Apih je nato štiri leta »robije« odslužil v Sremski Mitrovici, po vrnitvi je bil nato leta 1937 ponovno zaprt. Po obsodbi je bil poslan v kaznilnico Bileća, kjer je preživel devet mesecev.[100]

Sodni proces proti Jakobu Žorgi in soobtoženim

Politična represija proti komunistom, tudi po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 v Marseillu, ko ga je nasledil knez Pavel Karađorđević z bolj ali manj enakim slogom vladanja, se ni bistveno spreminjala. Z nastopom Jevtičeve in nato Stojadinovićeve vlade junija 1935, na »novi« široki politični osnovi z oblikovanjem Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), [101] je represija sicer za kratek čas popustila. Toda nove množične aretacije so se začele že konec leta 1935 tako, da je bilo do pomladi 1936 aretiranih že blizu tisoč članov KPJ in Skoja po celotni kraljevini.[102]

V kontekst tega vala represije sodi sodni proces proti Jakobu Žorgi in 11 soobtoženim pred DSZD v Beogradu oktobra 1936. 14. novembra 1935 je bil namreč v Zagrebu ujet član biroja KPJ Djordje Mitrović, pri katerem so v skrivnem predalu aktovke, ki jo je imel pri sebi, našli dva dokumenta, in sicer enega z naslovom »*Načrt Zombilja*[103] *pokrajinskemu komiteju Slovenije*« in pismo Pokrajinskega sekretariata Slovenije z naslovom »*Dragi tovariši*«. Dokumenti so razkrivali obstoj Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, njihovo povezavo z zagrebško komunistično organizacijo in drugimi po državi ter tudi dejavnosti komunistov o pogajanjih za oblikovanje omenjene skupne enotne delavske oziroma ljudske fronte.

Ob pridobljenih dokazih in izpovedih prič je bila 10. julija 1936 pri DSZD v Beogradu vložena obtožnica proti aretiranim osebam, in sicer proti Jakobu

97 Več o poteku razprave glej v: SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, zapisniki glavne razprave.
98 SI AS 1477, šk. 44, Kz 581/34, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 17. 1. 1935, str. 13.
99 Prav tam, str. 4–6.
100 SI AS 1477, šk. 37, Kz 2612/38, mapa Milan Apih in soobtoženi. O prestajanju kazni v Bileči je pisal tudi v svojih spominih *Sredi pušk in bajonetov*.
101 V vlado so vstopili člani Narodne radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije, ki so skupaj oblikovali vladajočo politično skupino Jugoslovansko radikalno zajednico.
102 Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 130–131.
103 Zombilj – okrajšava za biro KPJ v državi.

Žorgi, Stanislavu Krašovcu,[104] Josipu Marnu, Mihi Marinku,[105] Francu Otokarju, Ivanu Sedeju, Antonu Čuferju, Francu Buserju, Štefanu Rijavcu, Alojziju Ocepku, Pavlu Demaku, Francu Benedičiču, Mariji Vovk, Angeli Svetina, Mihi Kurtsu in Fuksu Mavru.

Obtožnica jih je bremenila članstva v KPJ, od teh Žorgo, Kraševca in Marna, da so bili člani Pokrajinskega komiteja KPJ. Drugi so bili večinoma obtoženi, da so v svojem stanovanju prikrivali komunistično časopisno gradivo, razpečevali letake, kurirskih in drugih dejavnosti, s katerimi »*[...] so vršili komunistično propagando z namenom prepričevanja drugih za spremembo družbeno-političnega sistema z zločinom in nasiljem.*« Nekateri so opravljali vlogo javk oziroma so bili vezni členi med člani združbe. Miha Kurts je bil npr. obtožen, da je ilegalno potoval na Dunaj in v Moskvo na šolanje in nato nazaj v Jugoslavijo. Z vsem tem so kršili prvi člen Zakona o zaščiti države.[106]

Glavna razprava proti obtoženim se je začela 19. oktobra 1936. Senatu je predsedoval Ilija Kosjer, sodnik vrhovnega sodišča v Sarajevu, člani senata so bili še Milorad Kurtović in Svetomir Vukajlović, oba sodnika Kasacijskega sodišča v Beogradu, Vladislav Margotić, sodnik Apelacijskega sodišča v Zagrebu, Jovan Urošević, sodnik Apelacijskega sodišča v Beogradu, in Miodrag Filipovič, predsednik Okrožnega sodišča za mesto Beograd. Državo je zastopal Radoslav Dobričić, namestnik državnega tožilca pri DSZD v Beogradu. Največ pozornosti je bilo med razpravo posvečene članom pokrajinskega komiteja. Med dokaznim postopkom je, na osnovi zaseženih dokazov in izpovedi prič, sodišče ugotavljalo, da so bili obtoženi Žorga, Marn in Krašovec člani komiteja in da je imel v njem Žorga nalogo oblikovanja skupne ljudske fronte, Marn je imel organizacijsko vlogo, medtem ko je bil Krašovec zadolžen za kulturno-prosvetne naloge.

Sodba jim je bila izrečena 29. oktobra 1936. Ob izreku je sodišče, kot olajševalno okoliščino, vsem priznalo delno priznanje in vzorno vedenje. Sedeju, Demaku in Benedičiču tudi to, da so bili že očetje. Žorgi so kot oteževalno okoliščino šteli, da je že bil obsojen pred DSZD zaradi kaznivih dejanj po Zakonu o zaščiti države. Kazni so bile premosorazmerne s težo kaznivih dejanj in stopnjo kazenske odgovornosti vsakega posameznega obtoženca. Tako so bili na prostostno kazen »robije« obsojeni: Žorga na šest, Krašovec in Otokar na štiri, Marn na tri, Buner in Sedej na dve ter Fuks, Čufer in Demak na eno leto. Kazen strogega zapora v trajanju osmih mesecev je bila dosojena Buserju, Mariji Vovk in Angeli Svetina. Oproščeni so bili Marinko, Rijavec, Ocepek in Kurts.[107]

Sodni proces proti Petru Stantetu in soobtoženim

Komunistična organizacija se je po najtežjih letih represije, torej v obdobju uvedbe diktature in po atentatu na kralja Aleksandra, počasi notranje reorganizirala in pomlajevala s kadri, šolanimi v Sovjetski zvezi. Notranja homogenizacija je bila dosežena zlasti z odpravo frakcionaštva v obdobju po avgustu 1936, ko so Josipa Broza, kot člana CK KPJ, pooblastili za ustanovitev partijskega vodstva v državi. Na ljudsko-frontnih izhodiščih si je KPJ prizadevala za enotnost t. i. demokratičnih, narodno-obrambnih in protifašističnih sil. Do za-

[104] Stane Krašovec (1905, Begunje–1991) – ekonomist, udeleženec Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943.

[105] Miha Marinko (1900, Rovte–1983, Ljubljana) – politik, rudar, član KPJ od 1924, sekretar PK KPJ za Slovenijo, član CK KPJ. Med vojno je bil politični komisar GŠ Nov in POS, član CK KPS in SNOS, po vojni med drugim predsednik vlade LRS (do leta 1953), predsednik Ljudske skupščine LRS, sekretar CK KPS, član IK CK KPJ.

[106] SI AS 1477, šk. 6, Kz 352/36, mapa Jakob Žorga in soobt., Obtožnica Državnega tožilca pri DSZD v Beogradu, 10. 6. 1936.

[107] SI AS 1477, šk. 6, Kz 352/36, Sodba DSZD v Beogradu, 29. 10. 1936.

četka druge svetovne vojne ji je na tej osnovi uspelo pridobiti le nekaj manjših političnih skupin. Poleg prizadevanj po oblikovanju ljudske fronte so se zavedali tudi tega, da je treba socialno osvoboditev delavstva tesneje povezati z bojem za uresničitev narodnih zahtev. Rezultat tega je bil, da je bila v noči s 17. na 18. april 1937 na Čebinah nad Zagorjem ob Savi ustanovljena Komunistična partija Slovenije, ki je ostajala del hierarhično in centralizirano organizirane KPJ.[108]

KPJ se je z različnimi legalnimi, pollegalnimi pa in ilegalnimi akcijami odzivala ob vseh pomembnejših notranje- in zunanjepolitičnih vprašanjih. Tako si je med drugim prizadevala poenotiti sindikalna gibanja, organizirala stavke, legalno je poskušala z oblikovanjem kmečko-delavskega gibanja in drugih protirežimskih političnih akcij z namenom izboljšati položaja delavstva. Oglašala se je tudi ob številnih zunanjepolitičnih vprašanjih. Tako je mdr. organizirala zbiranje in pošiljanje protifašističnih borcev v Španijo in akcije za njihovo vrnitev.[109] S približevanjem vojne se je težišče političnih dejavnosti KPJ preneslo na obrambo neodvisnosti države. Ob pristopu Jugoslavije k Trojnemu paktu, 25. marca 1941, so npr. organizirali odmevne demonstracije z znanimi slogani »*Bolje rat nego pakt*« in »*Bolje grob nego rob*«. Vendar krepitev KPJ režim ni samo opazoval. Marca 1936 je Anton Korošec, prvak SLS oziroma JRZ ter takratni notranji minister v vladi Milana Stojadinovića, govoril o uspehih v boju proti »*veliki nevarnosti komunizma*«. Hkrati je tudi zaskrbljeno ugotavljal, da je delovanje KPJ že zelo razvejano in da je treba proti njemu nastopiti »*[...] ne samo s policijo, zapori in obsodbami, temveč se morajo v boju proti komunizmu združiti cerkev in šola, politične stranke, kulturna in socialna društva ter gospodarske organizacije in celotno novinarstvo, pa tudi Vojska Kraljevine Jugoslavije.*«[110]

V drugi polovici tridesetih let 20. stoletja so se policijski pregoni, aretacije, spopadi z demonstranti in seveda sodni pregoni nadaljevali. Nekatere oblike državne represije so tudi že dobivale fašistična obeležja. Takšno je bilo npr. dopolnilo Zakona o zaščiti države, ki je bilo sprejeto po protestih delavcev in študentov decembra 1939 v Beogradu, na temelju katerega so lahko oblasti politične zapornike zapirale v takrat ustanovljena taborišča v Bileći, Lepoglavi in Smederevski Palanki.[111] Vendarle lahko ugotavljamo, da je ostrina represije proti komunistom le popuščala oziroma represivni aparat ni bil več kos krepitvi KPJ. Deloma o tem govori npr. dejstvo, da v času pete državne konference v Zagrebu, na katero je prišlo čez 100 komunističnih delegatov, ni bilo zaznati nobenih policijskih vdorov ali aretacij.[112]

Tudi iz ohranjenega arhivskega gradiva lahko prav tako ugotavljamo, da sodni procesi niso več igrali tako pomembne vloge, čeprav so se nadaljevali in potekali vse do aprilske okupacije. Vidnejši komunisti se niso več znašli med obravnavanimi, aretacije in sodni procesi so bili manj številčni in manj množični ter niso več tako močno prizadeli struktur KPJ. Kot zadnjega od sodnih procesov proti komunistom obravnavam proces proti Petru Stantetu[113] in petim soobtoženim, ki je v nekaterih pogledih lepo odslikaval družbeno-politične razmere kraljevine v obdobju približevanja vojne vihre in ki se je zaključil z relativno milimi izrečenimi kaznimi.

---

108 Čepič: *Ključne značilnosti slovenske politike*, str. 26–28.
109 V Španiji se je bojevalo okoli 1.700 prostovoljcev iz Jugoslavije, od teh jih je bilo 800 ubitih.
110 Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 131.
111 Prav tam, str. 154.
112 Stojanović: *Zgodovina ZKJ*, str. 131.
113 Peter Stante (1914, Celje–1980, Črna) – slovenski general, partizan, narodni heroj, pred vojno kovinar, od leta 1933 član KPJ. Zaradi komunističnih dejavnosti je bil večkrat aretiran in obsojen (junija 1934 na dva meseca zapora, marca 1935 na dve leti strogega zapora, znova aretiran februarja 1940), med vojno v NOV komandir, politkomisar, komandant. Po vojni je ostal v JLA, mdr. je bil načelnik štaba IV. armade.

V noči s 23. na 24. februar 1940 so bili po celjskih ulicah raztreseni letaki z naslovom »*Slovenski javnosti*«, v katerih so se zavzemali za oprostitev političnih konfinirancev v Bileći: »*Slovenci! Delovno ljudstvo! Pregnanci v Bileći so sami požrtvovalni in neustrašni borci za svobodo in mir. Zdaj so v borbi za najosnovnejše pravice vsakega človeka, kajti najhujšim zločincem se godi bolje kot tem idealnim borcem, ki nam kažejo pot v lepšo bodočnost. Ne smemo pustiti teh novih žrtev proti ljudskih sil samovoljnemu terorju nasilnikov! Branimo jih! Borimo se za njihovo osvoboditev, kajti s tem se borimo za svojo lastno svobodo! Razvijmo mogočno gibanje proti koncentracijskim taboriščem! Dajmo duška ogorčenju, ki je že do vrha napolnilo srce slehernega poštenega človeka nad grozodejstvi, ki se vrše nad poštenimi ljudmi. Zbirajmo od človeka do človeka za fond za podporo interniranim in njihovim rodbinam! Pomagajte tistim redkim, ki se jim je posrečilo umakniti se internaciji! Ne dajmo, da jih iz naših rok iztrgajo Natlačenovi žandarji in policaji! Proč s koncentracijskimi tabori! V boj za osvoboditev internirancev! Zbirajmo v fond pomoči konfinirancem in njihovim družinam!*«[114] Zaradi razširjanja tega letaka sta bila aretirana Mirko Plaskan in Bogomir Štorman.[115]

Hkrati so celjski policijski stražniki aretirali Petra Stanteta, ki je bil sicer že prej aretiran in obsojen.[116] Ob aretaciji so pri njem našli različno komunistično literaturo in letake, kot je bil npr. ta z vsebovanim pismom Milana Apiha, ki je lepo opisal razmere v taborišču Bileća: »*Pri aretaciji mi je bil izrečen odlok, glasom katerega mi je odrejeno za bivališče mesto Bileća – Zetska banovina, ker »motim javni red in mir«. Moral sem v naglici zbrati najpotrebnejše stvari (tekom ene ure) in oditi v spremstvu dveh agentov v policijske zapore. Zvečer so me odpeljali v Ljubljano, kjer so čakali ostali konfiniranci iz Ljubljane in drugod. Po kratkem in površnem zdravniškem pregledu smo bili vsi »sposobni« in zvečer so nas enajst moških in eno žensko naložili v avto in odpeljali do Zaloga, kjer smo vstopili v vlak. Bili smo vklenjeni in policija je branila vsako glasno govorjenje ali kontakt s publiko, česar pa se seveda nismo držali. Imeli smo vsi rdeče nageljne, ki jih tudi nismo hoteli spraviti, četudi so to zahtevali. Šele na vlaku so nas odklenili in potem smo se cijazili 38 ur do Bileće: 12 ljudi v spremstvu 10 policistov, treh orožnikov in dveh agentov! Seveda je ta procesija uživala primeren »ugled« pri potujoči publiki. V Bileći smo se morali najprej predstaviti sreskemu načelniku, ki je obenem upravnik logorja. Nato smo lahko šli dalje do kasarne, kjer so nas sprejeli v varstvo žandarji, ki jih je kakor listja in trave in vsi grdo gledajo. Ko so nam pregledali stvari in odvzeli igle in drugo hladno orožje, so nas seznanili z nekim »hišnim redom«, ki ga je baje podpisal minister in ki je slabši od kakršnegakoli hišnega reda v katerikoli kaznilnici. Doslej imamo tri sobe. V eni so Srbi in Črnogorci, v drugi Makedonci, v tretji pa Slovenci. Vsak stik nam je prepovedan. V vsaki sobi in na hodnikih stoje žandarji s puškami – po dnevi in ponoči. Vsaki dan imamo eno do dve uri sprehoda po dvorišču in to je vse. Hrana je bila spočetka tako slaba, da so sodrugi, ki so bili prvi tukaj, takoj oslabeli, da še na sprehod niso mogli več, ker niso smeli prejemati pakete, niti kupovati hrane [...]*«[117]

Po nadaljnjih poizvedbah so orožniki izvedli hišno preiskavo še na domu Vere in Mirka Plaskana v Šentrupertu pri Braslovčah. Ob tem so našli nov pisalni stroj znamke »*Continental*«, ciklostil in vse druge pripomočke za razmnoževanje letakov ter več letakov s komunistično vsebino (»*Delavstvu, delovnemu ljudstvu, slovenski javnosti*« in »*Rudarjem, vsem delavcem in vsemu delovnemu ljudstvu*«). Ugotovljeno je bilo, da naj bi bil material last Alojza Šlandra, vendar so nadaljnje poizvedbe dognale, da je letake pisal Dušan Kraigher.[118] Pri tiskanju in raz-

[114] SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, mapa Dušan Kraigher in soobtoženi, Letak Slovenski Javnosti.
[115] SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 29. 5. 1940.
[116] SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Prijava predstojništva mestne policije v Celju, 26. 2. 1940.
[117] SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, letak Slovenski javnosti in pismo konfiniranca N. N. iz Bileće.
[118] Dušan Kraigher (1908, Sveta Trojica v Slovenskih goricah–1943, Dobrovolje) – Slovenski pravnik, od leta 1937 v KP, med vojno organizator ilegalnih tiskarn, član PK KPS, namestnik

množevanju sta, poleg že omenjenih, sodelovala še Ivan Pikl in Jože Turk. Prijeli so tudi Marijo Pikl, ker je skušala na sumljiv način priti v stik z aretirano Vero Plaskan. Pri Piklovi so ob aretaciji našli pismo, ki ga je napisal Dušan Kraigher in je bilo namenjeno Plaskanovi, v njem je sporočal, da naj se v primeru aretacij »*[...] ničesar ne priznava, da se nikogar ne obremenjuje in da človek s priznanji ne obremenjuje samega sebe.*« Torej »*[...] taktike, ki se jo notorno poslužujejo vsi komunistični osumljenci po načelih strankinega vodstva.*« Vse omenjene so orožniki aretirali. Aretaciji sta se z begom izognila le najbolj obremenjena Dušan Kraigher in Alojz Šlander.[119]

Iz zbranih podatkov je tožilstvo domnevalo, da osumljenci niso samo idejni pripadniki komunizma, temveč tudi dejavni člani. Takšna je bila tudi obtožnica, vložena pri Okrožnem sodišču v Celju, in sicer proti Petru Stantetu, Veri in Mirku Plaskanu, Ivanu in Mariji Pikl ter Jožefu Turku. V prvi točki jih je bremenila, da naj bi pod vodstvom Dušana Kraigherja in Alojza Šlandra organizirali v Šentrupertu in okolici krajevne enote KPJ in »*[...] s tem podpirali in pristopali v komunistično stranko kot društvo, ki ima za namen propagando komunizma, anarhizma, terorizma ter za nelegalno prilastitev oblasti.*« Pod drugo točko jih je bremenila pisanja in razširjanja letakov, ki merijo na to, da se »*[...] naščuva na nasilje zoper državna oblastva in vobče, da se ogrozi javni mir in spravi v nevarnost javni red ter, da je treba izpremeniti politični ali socialni red v državi z nasiljem ali s kakršnimkoli terorizmom.*«[120]

Okrožno sodišče v Celju je med 14. in 19. junijem 1940 odločalo o njihovi usodi pod predsedstvom Josipa Dolničarja. Večino obtožb so obtoženci zanikali. Tako je npr. Peter Stante odločno zanikal vso krivdo, saj se s komunizmom od zadnje izpustitve na prostost »*ni več ukvarjal.*« Kljub temu jih je sodišče spoznalo za krive, zlasti v drugi točki obtožnice, torej za razširjanje komunističnih letakov oziroma prestopek po 4. členu Zakona o zaščiti države. Vsebina nekaterih najdenih letakov je bila »*nesporno protizakonita*« in so bili napisani z namero, »*da se ustvari med ljudstvom nerazpoloženje proti uredbam in naredbam oblastev ter zoper socialni red v državi.*« To naj bi bilo sporno zlasti *v* »*današnjih nadvse resnih in usodnih časih.*« Vendar ni ta ugotovitev veljala za tiste letake, ki so se nanašali izključno na internirance v Bileći. Po presoji sodišča ti letaki niso imeli vsebine ščuvanja na nasilje zoper državna oblastva, ampak so se zavzemali le za internirane osebe in za odpravo obstoječih taborišč.[121]

Glede prve točke obtožnice je sodišče po opravljeni glavni razpravi prišlo do sklepa, da so sicer vsi obtoženi idejni pristaši komunističnih naukov in načel, a po obstoječih zakonskih določilih idejni komunizem »*[...] ni moč razumeti kot kazniv. Že samo dejstvo, da imamo danes ogromen del po zakonu dovoljene literature usmerjeno čisto levičarsko marksistično in da so iz legalno dovoljene literature obtoženci. črpali svoje znanje in nazore.*«[122] Sodišče je ocenilo, da ni šlo za organizirano delovanje in obtožene oprostilo obtožbe zločinstva po prvem členu Zakona o zaščiti države, kar je že bistven odmik od hujših represivnih politik iz obdobja med letoma 1929 in 1935.

Ob izreku kazni glede druge točke obtožnice je sodišče upoštevalo olajševalne okoliščine, kot npr. neoporečnost pri Mariji Pikl ter Veri in Mirku Plaskanu. Kot obtežilno je bilo pri vseh obtoženih upoštevano, »*da so v današnjih časih na neumesten način razburjali ljudsko psiho*« in dejstvo, da so bili nekateri zaradi podobnih kaznivih dejanj že obsojeni. Čeprav je bila najvišja zagrožena kazen dveh let zapora, je sodišče, ob upoštevanju vseh okoliščin in teže kaznivih

---

političnega komisarja 4. operativne cone, padel je pri napadu nemške policijske enote na štab cone.

119 SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Obtožnica Državnega tožilstva v Celju, 29. 5. 1940.

120 Prav tam.

121 SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 19. 6. 1940.

122 SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, Sodba Okrožnega sodišča v Celju, 19. 6. 1940.

dejanj, vsem prisodilo milejšo prostostno kazen zapora, in sicer Stantetu v trajanju 12 mesecev, Turku osem mesecev, Piklovi sedem mesecev, Mirku in Ivani Pikl šest mesecev ter Veri Plaskan štirih mesecev.[123] Državni tožilec se je na izrek sodbe pritožil.[124] Glede pritožbe obrambe in odgovora na pritožbo tožilstva iz ohranjenih dokumentov ni bilo odgovora.

Sodni proces proti predstavnikom SLS

Če je bilo delovanje komunistov pravno onemogočeno že kmalu po nastanku kraljevine, so bila po uvedbi diktature prepovedana tudi druga društva in politične stranke, »*ki izvršujejo propagando ali nagovarjajo druge, da je treba izpremeniti obstoječi red v državi*« ter nato tudi tiste, »*ki imajo versko ali plemensko obeležje.*« To je pomenilo, da se je nabor političnih nasprotnikov sedaj razširil tudi na t. i. predšestojanuarske politične stranke, zlasti na tiste, katerih programi so temeljili na zahtevah po narodnih avtonomijah. Pri nas največja in najvplivnejša politična stranka SLS je bila formalno prepovedana 22. januarja 1929.[125] Kljub temu da je bila po uvedbi diktature prepovedana, je Anton Korošec iz vlade izstopil šele 29. septembra 1930. SLS, kot vodilna politična sila Dravske banovine, je od takrat tudi začela dejavneje obujati avtonomistična prizadevanja in ostreje nastopati proti centralizmu. Najočitneje so se te zahteve odražale januarja 1933 s sprejetjem slovenske različice punktacij.[126] In v ta kontekst nato sodi največji sodni proces proti katerim od slovenskih pripadnikov prepovedanih političnih strank. Gre za sodni proces proti Janezu Brodarju in soobtoženim, ki je potekal pred DSZD v Beogradu na začetku leta 1933.

Toda še prej se moramo vrniti nekoliko nazaj. 8. maja 1932 je bila ob šestdesetletnici Antona Korošca v unionski dvorani v Ljubljani pripravljena slovesnost. Po njej je prišlo do izgredov med protestniki in žandarji, saj je šlo za izrazito »*protirežimsko, proticentralistično in protiunitaristična manifestacijo.*«[127] Ti dogodki so sprožili zborovanja tudi drugje. Tako naj bi, kakor je zapisano v obtožnici, 15. maja 1932 v Domžalah priredili mašo v čast Antona Korošca, ki se je je udeležilo približno 2.000 ljudi. Ko so žandarji zahtevali, naj se ljudje razidejo, nihče ni želel povelja poslušati, temveč naj bi začeli vzklikati: »*Živela svobodna Slovenija, dol z vlado, dol z diktaturo, živela svoboda, živel Korošec.*« Žandarje naj bi celo obmetavali s kamenjem in žalili, razšli so se šele, ko so žandarji nastopili »*energično*«. Podobni dogodki so se isti dan odvijali tudi v Mengšu in Komendi.[128] Takšna zborovanja so dajala vtis, da je »*[...] za dr. Koroščem in proti tedanjemu režimu vsaj 80 % slovenskega naroda, zato so hoteli »jugoslovanski nacionalisti« oz. njihovi voditelji, to zabrisati.*«[129] Oblast je zborovanja prepovedala, medtem ko je spodbujala akcije slovenskega dela Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije (JRKD). Pristaši SLS so se zato odločili, da bodo prišli na njihove shode oziroma, kakor se spominja Škerbec, »*[...] noben ni slutil, da se pripravlja udeležba, ki bo njim najmanj ljuba.*«[130]

T. i. šenčurski dogodki so dosegli svoj vrhunec 22. maja, ko je JRKD načrtovala politične shode na Primskovem, v Šenčurju in drugje. Že na prvem shodu na Primskovem, na katerem naj bi nastopil narodni poslanec JRKD Milan Mravlje, so prišli tudi pripadniki SLS. Med skupino teh 200 ljudi je bil kranjski žu-

[123] Prav tam.
[124] SI AS 1477, šk. 39, Kz 105/40, pritožba Državnega tožilstva v Celju, 9. 6. 1940.
[125] Gašparič: *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 74.
[126] Prav tam, str. 169.
[127] Prav tam, str. 146–149.
[128] *Slovenski narod*, 21. 2. 1933.
[129] Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 16.
[130] Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 17.

pnik Matija Škrbec. Takoj, ko je začel Milan Mravlje govoriti, je nastal v dvorani nemir. Zaman je poslanec Mravlje miril ljudske množice, ki so vzklikale »*Dol z njim, udri ga, živela svoboda, živel Korošec*«. Shod se je zato predčasno zaključil, medtem ko so žandarji pozvali ljudi, naj se razidejo. Toda pred gasilskim domom so ljudje nadaljevali z žaljenjem Mravljeta, neki demonstrant je proti njemu vrgel velik kamen. Isti dan popoldne je bil napovedan tudi politični shod poslanca JRDK Janka Barleta v Šenčurju. Tudi na ta shod so prišli ljudje izrazit svoje protirežimsko naravnanost. Popoldne se je zbralo v Šenčurju okrog 3.000 ljudi, večina je nosila zelene kravate in slovenske zastavice. Ker so žandarji na shod spuščali samo Barletove pristaše, medtem ko so nasprotnike zavračali, je nastal velik nemir. Nasprotniki so hoteli v dvorano na shod, zato so skušali z naskokom prodreti žandarmerijski kordon, proti kateremu so začeli leteti kamenje in polena. Nekaj žandarjev so zadeli, padel naj bi celo revolverski strel. Nastala je velika zmešnjava ob vpitju sloganov: »*Dol z izdajalci, dol Barle, dol vlada, živela federacija, živela slovenska republika, živela svoboda, dol režim, dol diktatura.*« Ker naj bi bili žandarji v nevarnosti, da jih ljudje razorožijo, so bili prisiljeni uporabiti »*vroče orožje*«.[131]

Oblastni organi so takšna zborovanja razumeli kot izrazite avtonomistične težnje, zato je bil odgovor hiter in oster. Sledile so množične aretacije, medtem ko so bili aretiranci prepeljani v preiskovalni zapor v Ljubljano in v Beograd. Po dolgih sedmih mesecih preiskave se je 20. februarja 1933 začel sodni proces proti 12 obtožencem, in sicer proti Janezu Brodarju,[132] Antonu Umniku,[133] Janezu Štrcinu,[134] Jerneju Vombergarju, Francu Grilcu, Vinku Kosu, Jožetu Lobodi, Tomažu Ogrinu, Petru Cerarju, Alojziju Iliji, Matiji Škerbcu in Francu Gregorinu.

Na prvi obravnavi, ki se je začela 20. februarja 1933 ob 9.45 dopoldne, je predsednik Bubanj ukazal obtožence privesti v dvorano, v kateri se je gnetlo »*[...] polno poslušalcev, posebno Slovencev.*«[135] Vsi obtoženci, razen Brodarja, Umnika in Štrcina, ki so bili ves čas v preiskovalnem zaporu, so se branili s svobode. Ker je predsednik kmalu ugotovil, da manjka eden izmed obtoženih, je razpravo prekinil in prestavil na naslednji dan. Ob tem je pozval vse obtožence, ki so se branili s svobode, naj točno prihajajo k razpravi, sicer bodo morali v preiskovalni zapor.[136]

Razprava se je nadaljevala v torek, 21. februarja, ob osmi uri zjutraj. Po uvodnih podrobnostih je državni tožilec Čadrov prebral obtožnico. Ta jih je bremenila povzročitve kaznivih dejanj, povezanih z dogodki v Domžalah, Mengšu, Komendi, Hrastju, Šenčurju, na Primskovem, v Dolu in pri Sv. Trojici. Obtoženi so bili kaznivih dejanj žalitve vladarja in režima ter pozivanj k spremembam državne ureditve. Prav tako so bili obtoženi pozivanja k nasilju proti državnim oblastem in s tem ogrožanja javnega reda in miru. Najtežje so bili obremenjeni Brodar, Umnik in Štrcin, saj naj bi pripravljali in vodili demonstracije »*[...] od*

[131] Takšno sliko dogodkov najdemo v obtožnici. V: *Slovenec*, 22. 2. 1933. Nekoliko omiljeno obliko opisuje: Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 21–35.

[132] Posestnik in narodni poslanec iz Hrastja pri Kranju, rojen leta 1885, poročen in oče šestih otrok v starosti štiri do 16 let. Bil je v preiskovalnem zaporu v Beogradu zaradi dogodkov v zvezi z Barletovim shodom v Šenčurju 22. maja 1933.

[133] Posestnik in narodni poslanec iz Šenčurja pri Kranju, rojen leta 1887, poročen in oče šestih otrok v starosti dve do 15 let. Tudi on je bil zaprt v preiskovalnem zaporu v Beogradu zaradi dogodkov ob Barletovem shodu.

[134] Posestnik in narodni poslanec iz Kaplje vasi pri Komendi, rojen leta 1885, poročen, oče devetih otrok v starosti od tri do 21 let. Zaprt je bil v preiskovalnem zaporu v Beogradu zaradi dogodkov 15. maja v Mengšu.

[135] Tako v *Slovencu*, 21. 2. 1933. Škerbec navaja, da je prišlo poslušat sodni proces tudi večje število občinstva iz Beograda, posebno številni naj bi bili pristaši dr. Dragoljuba Jovanovića. V: Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 184.

[136] *Slovenec*, 21. 2. 1933.

katerih je bila ona v Šenčurju najresnejša, ker je tam orožništvo moralo uporabiti 'mrzlo in vroče orožje'.«[137]

Po predstavitvi individualnih obtožb je tožilec v poglobljeni analizi predstavil splošne razloge obtožnice, torej razmere, ki so nastale po uvedbi diktature 6. januarja 1929 in Koroščevem izstopu iz vlade. Ob tem je ugotavljal, da se je vse bolj in bolj začela voditi v posameznih okrajih srdita propaganda proti državi in režimu. Izraz nezadovoljstva s tedanjim režimom je tako izbruhnil ob 60. letnici Antona Korošca, in sicer kot rezultat dejavnosti »*bivših pristašev SLS, ki sedijo na obtožni klopi, ljudske mase pa so jih slepo poslušale in se njihovim poveljem pokorile.*« Vse to naj bi oblast razumela kot dokaz, da se je ta »*protirežimska propaganda sistematično in v hitrem tempu vršila.*« Obtožnica pravi, da ni mogoče misliti, da bi se slovenski narod, slovenski fantje in dekleta in celo otroci sami od sebe dvignili proti organom državne oblasti ter predpostavlja, da so bili na to »*preparirani in poučeni s pomočjo posebne tajne podzemeljske propagande.*« V obtožnici še piše, da si ni mogoče misliti, da bi slovenski kmetje sicer mogli govoriti o »*Pufferstaatu*« oziroma samostojni slovenski republiki. Vsi izpadi proti žandarjem naj bi po mnenju tožilca dokazovali, da je propaganda delovala na temelju dobro premišljenega načrta. Na raznih javnih in tajnih sestankih naj bi se določile točne smernice, kako je treba organizirati proslave in kako nastopati proti shodom nasprotnikov.[138]

Prebiranju obtožnice je sledil dokazni postopek. Sprva so bili zaslišani obtoženi in krivdo so večinoma zanikali.[139] Skupaj je bilo v dokaznem postopku zaslišanih 13 prič in uporabljenih 225 zapisnikov zaslišanj ter drug dokazni material. Med njimi so bili tudi polena in kamenje, ki naj bi bilo uporabljeno ob napadih na žandarje. Ob pogledu na to je predsednik sodišča med razpravo pripomnil: »*Jaz vidite, bi rajši videl, da me zadane svinčenka kakor takle kos.*«[140]

2. marca 1933 je nastopil državni tožilec Djadrov. Ta je zopet ugotavljal, da si lahko človek ob prebiranju obtožnice v zvezi s šenčurskimi dogodki sicer ustvari vtis, da je šlo za čisto nedolžne demonstracije. Če pa se »*[...] poglobi v študij materjala, pridemo do zaključka, da so tukaj na delu tajne podzemne sile, ki so šle za tem, da se razdeja in zruši vera v trajno politično stanje in celo v obstoj države.*« Nato se je podrobno posvetil dejanjem vsakega od obtoženih, pri čemer je ugotavljal, da je dokazni postopek v celoti potrdil, da ni nobenega dvoma, da je podana za vse obtožence kazensko-pravna odgovornost. Ob tem je sodnike pozval, »*[...] da ni treznega človeka in državljana, ki ne bi tega obsodil. Namesto, da bi ti ljudje krepili državno narodno zavest, so bili najhujši provokaterji za plemensko in regionalno borbo ter so hoteli ljudske množice še bolj podžgati. Radi tega predlagam, da se vsi krivci v smislu zakonskih določil strogo kaznujejo, in sicer po stopnji njihove kazenske odgovornosti.*« Pred tem je še pohvalil delo orožnikov, na katere naj bi letel prenekateri očitek o pretirani uporabi sile češ, da »*[...] so pokazali izredno potrpežljivost in se da to primerjati samo s potrpežljivostjo Joba v Svetem pismu.*«[141] Takoj za govorom državnega tožilca so besedo dobili odvetniki.[142]

Po 11 dneh glavne razprave je sodni proces proti Brodarju in soobtoženim dosegel svoj epilog. Bili so to »*mučni in naporni dnevi*«.[143] Ob napovedani uri so obtoženci, ki so za vsak primer prinesli s seboj vse svoje stvari, zavzeli

---

137 *Slovenec*, 26. 2. 1933.
138 *Slovenec*, 22. 2. 1933.
139 Prav tam.
140 Od žandarmerijske postaje Šenčur je bilo dostavljenih 54 zapisnikov, iz Hrastja devet, iz Mengša 43, iz Cerkelj 12, iz Dola 12, s Primskovega 15 in iz žandarmerijske postaje Sv. Trojica 71 zapisnikov. V: *Slovenec*, 22. 2. 1933, 23. 2. 1933.
141 *Slovenec*, 3. 3. 1933.
142 *Slovenec*, 3. in 4. 3. 1933.
143 Škerbec: *Šenčurski dogodki*, str. 191.

svoja mesta. Nekaj minut po četrti uri je stopil v dvorano sodni zbor na čelu s predsednikom Bubanjem. Na zaporno kazen strogega zapora je bil obsojen Janez Brodar, in sicer na eno leto in pol, Jernej Vomberger, Jernej Grilc, Ilija Alojzij, Matija Škrbec so bili obsojeni na eno leto, Vinko Kos na 10 mesecev, Josip Loboda na osem mesecev, Tomaž Ogrin na osem mesecev, Peter Cerar in Franc Gregorin na šest mesecev ter Anton Umnik na mesec dni strogega zapora.[144]

Res je sicer, da so bili predstavniki predšestojanuarskih političnih strank, kakor ugotavlja Dobrivojevičeva, med letoma 1929 in 1935 izpostavljeni relativno ostri politični represiji. Z omejevanjem in prepovedjo njihovega delovanja, s strogim nadzorom, internacijami ter drugimi oblikami policijskega in sodnega kaznovanja je oblast poskušala uničiti vsakršno proticentralistično in protiunitaristično opozicijo.[145] Vendarle je bila represija, zlasti zoper slovensko meščansko opozicijo, bistveno milejša v primerjavi z ukrepi proti komunistom in je po smrti kralja Aleksandra 7. oktobra 1934 povsem popustila.

Sodni procesi na osnovi nemške propagande

Ob koncu naj omenim še eno kategorijo politično motiviranih sodnih procesov. Z vzponom nacizma in s približevanjem druge svetovne vojne se je, tudi v Dravski banovini, začel postopen proces nacifikacije nemške manjšine, ki je vzpon nacizma, zlasti premožnejši sloji, spremljala s precejšnimi simpatijami. Ustanavljale so se krajevne skupine Kulturbunda, okrepila se je nacistična oziroma hitlerjanska propaganda. Sprva oblasti na to niso ostreje odgovarjale, a ko je poleti 1935 notranji minister postal Anton Korošec, se je politika zaostrila. Na osnovi obtožb nacistične protidržavne propagande so se razpuščale skupine Kulturbunda (med njimi največje v Mariboru, Celju, Ljubljani in Kočevju). Prepovedan je bil celjski časopis *Deutsche Zeitung*, od jeseni 1935 oblast ni več dovoljevala predavanj nacističnim predavateljem, maja 1937 so aretirali in izgnali več nacističnih organizatorjev in propagandistov. Kljub temu sta se proces nacifikacije in protidržavno delovanje pristašev nacionalsocializma, zlasti po nemški priključitvi Avstrije 12. marca 1938 in Koroščevem odstopu z mesta notranjega ministra decembra 1938, le še okrepila. Krepila se je nacistična propaganda, prirejale so se velike demonstracije (npr. marca 1939 na Apaškem polju), ki so jim sledili spopadi s policijo itn. Po drugi strani je oblast ponovno odgovarjala s policijskimi in sodnimi pregoni.[146]

V nadaljevanju omenjam nekaj primerov sodnih procesov iz arhiva Okrožnega sodišča v Mariboru. 15. septembra 1939 je potekala tajna glavna razprava proti Ernestu Listu,[147] Ivanu Schweighoferju, Hermanu Tropu, Ervinu Pernatu, Ivanu Mihiču in Jožici Pirnat. Obtožnica je najostreje bremenila Ernesta Lista, in sicer v več točkah, da je prepisoval in razširjal pesmi »*Ruf zum Kampf*« in »*Unser Marsch*«, katerih vsebina je merila na to, »*[...] da se druge osebe naščuvajo za nasilja zoper državna oblastva in da se ogrozi javni mir in spravi v nevarnost javni red.*« Hujše so bile obtožbe, da je vstopil v nacionalsocialistično stranko in prevzel funkcijo Sturmführerja za Maribor. Konec leta 1938 in na začetku leta 1939 naj bi organiziral skupino 500-ih ljudi oziroma *»društvo za nelegalno prilastitev oblasti«*, ki naj bi v Mariboru uprizorila nerede z namenom, *»da bi tuje vojaštvo zasedlo Maribor«.* Soobtoženi so bili obremenjeni kot sokrivci pri vršenju nacistične propagande z razširjanjem omenjenih pesmi in drugih letakov. List in Schweighofer pa še s tem, da sta na predvečer Hitlerjevega rojstnega dne,

144 *Slovenec*, 6. in 7. 3. 1933.
145 Dobrivojević: *Državna represija*, str. 255.
146 Več o tem glej v: Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*.
147 Rojen 21. 7. 1899 v Mariboru, slikarski mojster.

19. aprila 1939, razobesila na Magdalenski cerkvi nacionalsocialistično zastavo, s čimer »*[...] sta ustvarjala prepričanje in razpoloženje, da bi se del kraljevine Jugoslavije izločil iz celote in spojil s tujo državo.*« List je bil še obtožen, da je ob priliki izjavil, »*[...] da se ne bo izselil v Nemčijo, ker bo itak prišel Hitler in zasedel Maribor.*« Nekatere od obtoženih je doletela še obtožba opuščanja prijav omenjenih kaznivih dejanj.[148]

Po opravljeni glavni razpravi je bil List zaradi pomanjkanja dokazov oproščen najtežjih obtožb organiziranja združbe 500-ih ljudi, v vseh ostalih točkah so bili obtoženi spoznani za krive in obsojeni: List na tri leta »robije«, Trop in Pernat na 10 mesecev strogega zapora, Mihič na šest mesecev strogega zapora, Schweighofer na pet mesecev strogega zapora in Pirnatova na mesec dni zapora. Pri izreku kazni je sodišče upoštevalo za oteževalno okoliščino dejstvo, »*[...] da so storili kazniva dejanja, naperjena proti državi, v času velike politične napetosti, ko bi lahko tudi taka dejanja pripomogla, da bi se dogodili najhujši dogodki in še posebej dejstvo, da so bila dejanja storjena v eksponiranem obmejnem kraju.*« List je bil ob tem, »*[...] eden izmed kolovodij neredov in tudi ne kaže niti najmanjšega kesanja, temveč je še nekako ponosen.*«[149] Po vloženem prizivu s strani tožilstva je Apelacijsko sodišče v Ljubljani, zaradi predkaznovanosti nekaterih in zaradi teže kaznivih dejanj, »*[...] kjer je moglo ob danih napetih razmerah povzročiti nedogledne usodne posledice,*« kazni zvišalo, in sicer: Listu na pet let »robije«, Mihiču, Tropu in Pernatu na dve leti »robije« ter Schweighoferju na osem mesecev strogega zapora.[150]

29. decembra 1939 je pred Okrožnim sodiščem v Mariboru potekala glavna razprava proti Jakobu Judtu.[151] Spoznan je bil za krivega, da je 12. septembra 1939 v gostilni Beranič v Mariboru izjavil, »*[...] da on ne bi šel v vojno, če bi ga pozvali in da je vsak neumen, ki gre v vojno, ker mora vedeti, da če enkrat gre, bo tam poginili«.* S tem je vršil propagando, *»ki meri na to, da se povzroči neposlušnost ali nezadovoljnost med vojaki ali da se civilisti ali vojaki ne odzivljejo svojim dolžnostim.*« Ob isti priliki je še izjavil, »*[...] da ni Hitler ničesar kriv in da noče ničesar tujega, marveč samo vse ono, kar je nemško in da bo vse to tudi dosegel.*« S tem je »*ustvarjal pri drugih prepričanje in razpoloženje, da bi se del kraljevine Jugoslavije izločil iz celote in spojil s tujo državo.*« Judt se je sicer izgovarjal na *»popolno pijanost«*, vendar so priče potrdile, »*[...] da je bil razsoden in da je dobro vedal kaj govori.*« Zaradi kršenja Zakona o zaščiti države ga je sodišče obsodilo na prostostno kazen leto in pol »robije« ter izgubo častnih pravic v trajanju treh let. Pri izreku kazni je sodišče upoštevalo obtežilno okoliščino, »*[...] da je obtoženec govoril na inkriminiran način v javnem lokalu v mestu na državni meji, kar je moralo pri vseh navzočih upravičeno vzbuditi ogorčenje.*«[152]

Alojz Lesjak[153] je bil podobno, po opravljeni glavni razpravi 24. avgusta 1940 pred Okrožnim sodiščem v Mariboru, spoznan za krivega, »*[...] da je 7. 4. 1940 v Markovcih vaške fante pozival, da se morajo učiti nemški jezik, ker da bo v kratkem preobrat, da bomo prišli pod Nemčijo, omenjajoč da je v Nemčiji življenje, v tej prokleti siromašni Jugoslaviji pa da ni za živeti, pri tem pa večkrat vzkliknil »Heil Hitler«.*« Zaradi sovražne propagande in izpostavljanja posmehu ali preziranju Kraljevine Jugoslavije kot celote je bil obsojen na prostostno kazen enega leta in dveh mesecev »robije« ter izgubo častnih pravic za obdobje treh let.[154]

[148] SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39, *Obtožnica Državnega tožilstva v Mariboru*, 20. 6. 1939.
[149] SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39, *Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru*, 15. 9. 1939.
[150] SI PAM 0645, šk. 284, Kz 533/39, *Sodba Apelacijskega sodišča v Ljubljani*, 15. 11. 1939.
[151] Rojen 25. 10. 1910 v Cerkvenki, delavec.
[152] SI PAM 0645, šk. 289, Kz. 1311/39, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 29. 12. 1939.
[153] Rojen 17. 6. 1900 v Bukovcih, posestnik.
[154] SI PAM 0645, šk. 295, Kz 594/40, Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru, 24. 8. 1940.

Štefan Težak[155] in Jurij Kokot[156] sta bila na tajni glavni razpravi 24. avgusta 1940 obsojena, da sta izvajala nacistično propagando 25. februarja 1940 v Zavrču na šolskem sestanku roditeljev. Težak je bil spoznan za krivega, da je izjavil, »*[...] da bi vsaj že enkrat prišel Hitler, da bo napravil red in da bo enkrat mir*« ter »*da naj pride Nemec, njegova naj bo komanda in da naj bodo boljša posestva v naših krajih v nemških rokah, zakaj Nemec je človek.*« Jurij Kokot je bil obsojen zaradi izjav, »*[...] da so se otroci za časa Avstrije v šolah več naučili kot pa danes v Jugoslaviji, da je bil takrat boljši red in disciplina in da tudi njegov otrok že več let hodi v isti razred pa ničesar ne zna, otroci pa da danes sploh manj znajo.*« S tem sta povzročila zločin po tretjem členu Zakona o zaščiti države. Prvi je bil obsojen na osem mesecev strogega zapora in drugi na dva meseca zapora.[157]

Zaključek

Sodni procesi predstavljajo eno izmed glavnih in najučinkovitejših pojavnih oblik političnega nasilja. Najdemo jih domala v vseh zgodovinskih obdobjih in v vseh družbeno-političnih sistemih v najrazličnejših pojavnih oblikah in izvedbah. Na osnovi pretežno arhivskih virov sem prikazal instrumentalizacijo sodnih procesov v eni izmed bolj avtoritarnih družbeno-političnih ureditev na Slovenskem. Takratna Kraljevina Jugoslavija je, skladno z zunanje- in notranje-političnimi razmerami, 6. januarja 1929 pristopila k diktaturi in skladno s tem reformirala svoj represivni aparat. Nato se je lahko učinkoviteje zoperstavila takratnim političnim tekmecem. V Dravski banovini zlasti proti komunistom, kasneje, v krajši fazi, proti pripadnikom SLS in nekaterim drugim političnim nasprotnikom.

Sodni procesi proti komunistom so se odvijali ves čas obstoja Kraljevine Jugoslavije, s poudarki v obdobjih po uvedbi Zakona o zaščiti države (1921), v prvem obdobju po uvedbi diktature (1929) in po atentatu na kralja Aleksandra leta 1934. Za območje Dravske banovine lahko opazujemo občuten porast števila in množičnosti sodnih procesov šele po uvedbi diktature kralja Aleksandra 1929, kar je trajalo do leta 1935, kasneje lahko opažamo zmanjševanje števila tovrstnih sodnih procesov in njihove množičnosti ter tudi ostrino izrečenih kazni. Za proučevano obdobje so tako značilni sodni procesi s prevladujočimi obtožbami komunistične propagande in organiziranja komunističnega gibanja, prirejeni v tajnosti brez prisotnosti množic in medijskega poročanja. Tak značilen primer je bil sodni proces proti Felixu Deutschbacherju in več kot 80-im soobtoženim, ki se je odvil med marcem in majem 1931, deloma pred DSZD v Beogradu, deloma pred Deželnim sodiščem v Ljubljani. Najvišja izrečena kazen je bila izrečena proti Klopčiču, in sicer 18 let zapora, medtem ko je bila pred Deželnim sodišče v Ljubljani najvišja izrečena kazen 14 mesecev strogega zapora. Podoben je bil proces proti Izaku Feuerbergu junija 1934 v Ljubljani, ki se je zaključil z dveletno zaporno kaznijo prvoobtoženega oziroma najvišjo, štiriletno enega izmed obsojenih. Politična represija proti komunistom, tudi po atentatu na kralja Aleksandra 9. oktobra 1934 v Marseillu, se sprva ni bistveno spreminjala, čeprav lahko opažamo manj množične sodne procese. V kontekst tega vala represije sodi npr. sodni proces proti Jakobu Žorgi in 11 soobtoženim pred DSZD v Beogradu oktobra 1936, ko je bila Žorgi dosojena šestletna zaporna kazen. Sodni proces proti Petru Stantetu in soobtoženim junija 1940 že kaže na postopno upadanje ostrine politične represije oziroma uspešnemu izogibanju »roki pravice« ključnih akterjev komunističnega gibanja. Na primeru sodnega

[155] Rojen 22. 12. 1900 v Turškem Vrhu, mali posestnik v Belskem Vrhu.
[156] Rojen 15. 4. 1888 v Hrastovcu.
[157] SI PAM 0645, šk. 296, Kz 587/40, Sodba Okrožnega sodišča Maribor, 24. 8. 1940.

procesa proti Petru Stantetu lahko opažamo, da so sodišča proti komunistom, kljub temu, da bi lahko za očitana kazniva dejanja izrekla veliko ostrejše kazni, pogosto dosojala manj ostre kazni. Kar za kasnejša politična obdobja na Slovenskem, zlasti v ureditvah po koncu Kraljevine Jugoslavije, ne moremo več trditi.

Sodni proces proti pripadnikom SLS sodi v proces obračunavanja z avtonomno naravnanimi predšestojanuarskimi strankami, ki je zajela tudi druge politične stranke in njihove veljake. V primerjavi s sodnimi procesi proti komunistom je bil »šenčursko sodni proces« v slovenskih medijih izjemno odmeven. Zaključil se je z večmesečnimi zapornimi kaznimi, vendar je treba poudariti, da je bilo prestajanje sodnih postopkov in kazni za tovrstne politične obsojence, v t. i. »custiodii honesta«, bistveno milejše kot za leve oziroma skrajno desne politične nasprotnike. Sodni procesi na osnovi nacistične propagande predstavljajo le manjši odstotek in odslikavajo družbeno-politično realnost predvojnega obdobja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1477, Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju (1918–1941)

Pokrajinski arhiv Maribor

- SI PAM 0645, Okrožno sodišče Maribor (1898–1941)

LITERATURA

Bavcon, Ljubo; Bele, Ivan; Kobe, Peter; Kavčnik, Marijan: *Kaznenopravna zaštita države i njenog društvenog uređenja – Politički delikt*. Zagreb: Globus, 1987.

Biber, Dušan: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

Bloxham, Donald; Gerwarth, Robert: *Political Violence in Twentieth-Century Europe*. New York: Cambridge University Press, 2011.

Čelik, Pavle: *Slovenski stražniki 1918–1941*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.

Čepič, Zdenko (et al.): *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1995.

Čulinović, Ferdo: *Jugoslavija između rata*, 1. knjiga. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.

Djokić, Dejan: *Nedostižni kompromis: srbpsko-hrvatsko pitanje u međuratnoj Jugoslaviji.* Beograd: Fabrika knjiga, 2012.

Dobrivojević, Ivana: *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935.* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Ekmečić, Milorad: *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.

Filipič, France: *Smrt Djura Djakovića in Nikole Hećimovića*. V: Filipič, France: *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939.* Ljubljana: Borec, 1981, str. 361–443.

Fischer, Jasna (gl. ur.): *Slovenska novejša zgodovina – Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005–2006.

Gašparič, Jure: *SLS pod kraljevo diktaturo – Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Gligorijević, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929).* Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.

Ibrahimpašić, Besin: Politički delikt: prilog učenju o krivičnim djelima protiv države. Sarajevo: Založba Veselin Masleša, 1963.

Kermavner, Dušan (ur.): *Prvi junij 1924 v Trbovljah – Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974.

Klopčič, France: *Desetletja preizkušenj – Spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.

Koncilija, Žiga: *Politično sodstvo – Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Koncilija, Žiga: Prispevek k zgodovini političnih sodnih procesov: sojenje skupinama Pavla Tepine (1935) in Mirka Bitenca (1947). V: *Zbornik Represija med 2. svetovno vojno in v povojnem obdobju v Sloveniji in v sosednjih državah* (ur. Nevenka Troha in Zdenko Čepič), *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (2013), št. 1, str. 213–248.

Kos, Janez: *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*. Ljubljana: Železničarsko gospodarstvo, 1980.

Laughland, John: *A History of Political Trials – From Charles I to Saddam Hussein.* Oxfordshire: Peter Lang ltd., 2008.

Melik, Jelka: *»V imenu njegovega veličanstva kralja!« - Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930-1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Mikuž, Metod: *Slovenci v stari Jugoslaviji*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.

Pauley, F. Bruce: *Hitler, Stalina and Mussolini – Totalitarianism in the Twentieth Century.* 3. izdaja, Illinois: Harlan Davidson, 2009.

Perovšek, Jurij: *»V zaželjeni deželi« – slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/ Jugoslavijo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.

Perovšek, Jurij: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Perovšek, Jurij: Revolucionarne občine v Sloveniji 1919–1920. V: *Kronika* 33 (1985), št. 1, str. 49–75.

Perovšek, Jurij: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 33 (1993), št. 1/2, str. 17–26.

Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, 1. knjiga. Beograd: Nolit, 1988.

Režek, Mateja (ur.): *Cenzurirano - Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes.* Ljubljana: Nova revija, 2010.

Saje, Franček: Revolucionarno gibanje kmečkega ljudstva v Sloveniji 1917–1919. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (1967), št. 1/2, str. 141–150.

Stojanović, Stanislav (gl. ur.): *Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1986.

Stojkov, Todor: *Opozicija u vreme šestojanuarske*. Beograd: Prosveta, 1969.

Škerbec, Matija: *Šenčurski dogodki*. Kranj; Tiskovno društvo Kranj, 1937.

ČASOPISNI VIRI, URADNI LISTI, STATISTIČNI LETOPISI

Slovenec, 1933.

Uradni list Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Pokrajinske uprave Slovenije, 1921.

Uradni list Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev, Ljubljanske in Mariborske oblasti, 1929.

Uradni listi Kraljevine Jugoslavije, Kraljeve banske uprave Dravske banovine, 1930, 1931, 1938.

Statistični letopisi Kraljevine Jugoslavije, 1929–1940.

SUMMARY

POLITICAL JUDICIAL PROCESSES IN THE TIME OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA (1929–1941) WITH THE EMPHASIS ON THE DRAVA BANOVINA TERRITORY

In the period between the both world wars, most European countries, while searching for solutions to internal and external crisis, abandoned liberal models of parlamentary democracy and directed towards more authotitative forms of government. The implementation of King Alexander's dictatorship was followed by numerous measures, which modernized, centralized and thus strenghtened the repressive apparatus. For example, in March 1929, the basic legal regulation for the prosecution of communists and other political opponents was renewed as the Law on the Protection of the State. A law was passed, which established the Extrtaordinary Court for the Protection of the State in Belgrade, which had jurisdiction over political delicts. The penal code was uniformed and the law on the legal criminal procedure was updated. Immediately or several months after the beginning of the dictatorship, numerous other laws were passed. Those dealt with gendarmerie, public prosecution, punishing system, etc. With the renewed apparatus, the government could more effectively act against its political opponents.

The spear of repression in the Kingdom of Yugoslavia and the Drava Banovina was directed mostly towards the communists. Their activities were banned and illegal already with the Obznana law (1920) and the Law on the Protection of the State (1921). Even though it lasted until the April occupation in 1941, repression was most fierce in the time of Alexander's dictatorship. Judicial processes against communist were the main category of political judicial processes of the pre-war era. The research of archival sources found the the fonds Collection of judicial files on communists and labour movement 1918–1941 (AS 1477) shows many key characteristics of judicial processes. The most important cases were held before the DSZD in Belgrade, most other cases before regular courts in the Drava Banovina. These judicial processes were secret, away from the public eye and with no publicity. Allegations mostly consisted of membership in the communist party or Skoj, written or verbal propaganda, courier and organization tasks. Among other political judicial processes, the most known was the Šenčur judicial process. In the time of Alexander's dictatorship also other anti-centralism parties were persecuted, the Slovenian People's Party among them. As April 1941 drew closer, courts in Maribor, Celje and Murska Sobota dealt with cases of Hitler propaganda.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-745(497.4Ljubljana):347.627"1930/1940"
930.25:347.627(497.4)"1930/1940"
Prejeto: 22. 9. 2021

Zakonske pravde pred Škofijskim cerkvenim sodiščem v Ljubljani v letih 1930–1940

BLAŽ OTRIN
mag. zgodovinskih znanosti, arhivski svetovalec,
Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI–1000 Ljubljana
e-pošta: blaz.otrin@rkc.si

Izvleček

Članek obravnava zakonske pravde pred Škofijskim cerkvenim sodiščem v Ljubljani v času 1930–1940 na temelju gradiva, ki ga najdemo v fondu Škofijske pisarne Ljubljana 5 (NŠAL 5), ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Zakrament sv. zakona je po kanonskem pravu nerazvezljiv, zakonci, ki so zašli v nerešljive težave in so želeli tudi v cerkveno-pravnem oziru urediti svoj status, so imeli v obravnavanem obdobju na voljo le tri rešitve. Prva je bila »ločitev od mize in postelje«, ki jo je bilo mogoče razmeroma preprosto izpeljati, drugi dve sta bili zelo redki, saj ju je bilo zelo težko uspešno pripeljati do konca. Gre za razvezo neizvršenega zakona in ugotovitev ničnosti zakona, vendar lahko v obravnavanem obdobju le na prste ene roke preštejemo vse primere, ki so se končali v korist tožnikom.

Ključne besede:

zakonska zveza,
ločitev,
razveza
cerkveno sodišče

Abstract

MATRIMONY CASES AT THE DIOCESAN ECCLESIASTICAL COURT IN LJUBLJANA BETWEEN 1930 AND 1940

The article discusses matrimony cases at the Diocesan ecclesiastical court in Ljubljana between 1930 and 1940 on the basis of archives in the Diocesan Office Ljubljana 5 fonds (NŠAL 5), kept by the Archiepiscopal Archives in Ljubljana. According to the canon law, the sacrament of the holy matrimony cannot be dissolved. Spouses who encountered unsolvable problems and wished to settle their status in the ecclesiastical-legal view, had three options. The first was the "divorce from bed and board", which was fairly easily done. The execution of the other two was extremely difficult and were thus very rare. Those were the dissolution of a non-consummated marriage and marriage annulment. In the discussed period, there were less than six cases in favour of the plaintiff.

Key-words:

marriage,
separation,
divorce,
ecclesiastical
court

Zakonske zadeve v Kraljevini Jugoslaviji

Večina evropskih držav je v letih pred prvo svetovno vojno in neposredno po njej nekdanje konfesionalno zakonsko pravo zamenjala za obče veljavno civilno pravo.[1] V versko in nacionalno pisani Kraljevini SHS oziroma kasneje Jugoslaviji sta na področju zakonskega prava vladali velika raznolikost in precejšnja zmeda. Vse ustave: začasna, vidovdanska in oktroirana so sicer izhajale iz načela ločitve cerkve in države ter enakopravnosti državljanov pred zakonom ne glede na njihovo »plemensko« ali versko pripadnost, toda zaradi množice različnih poročnih prav, ki so tudi po nastanku skupne države ostala v veljavi in se med seboj izključevala, to načelo, kar se tiče poročnega prava, nikoli ni bilo uveljavljeno.[2] V različnih delih kraljevine so veljala različna poročna prava. Dr. Matej Pretnar je to konfuzno situacijo leta 1934 nazorno opisal: »*Ker imamo 10 državopriznanih veroizpovedovanj, je v veljavi vrh predpisov avstrijskega drž. zakonika in ogrskega ženitnega zakona še 10 verskih bračnih prav. Toliko različnih pravnih predpisov o zakonu (braku) pač nima nobena druga civilizirana država. Te razmere so pravi unicum naše države. Ker so pa dotični pravni predpisi večkrat v nasprotju med seboj, imamo na tako važnem področju kot je bračno pravo, neverjetno zmešnjavo in neznosen nered.*«[3]

Na področju Slovenije, Dalmacije, dela Istre in Prekmurja je v polnosti veljalo poročno pravo iz časa habsburške monarhije, ki je bilo utemeljeno v drugem poglavju avstrijskega občega državljanskega zakonika (ODZ) iz leta 1812, in še nekaterih kasnejših določil, ki so v kar največji meri sledili načelom kanonskega prava.[4] Tako kot v ODZ je imela Cerkev v novi državi vsa pooblastila za sklepanje zakona, medtem ko je krajevni dušni pastir pri poroki asistiral tudi kot od države delegirani funkcionar.[5] Kako mora potekati sklepanje zakonske zveze in na kaj mora paziti, je bilo določeno v knjigi *Potek in sklepi tretje ljubljanske sinode*, ki jo je pripravil in od 25. do 29. avgusta 1924 vodil Anton Bonaventura škof Ljubljanski,[6] ter kasneje v *Zakoniku ljubljanske škofije*.[7] Sklenjen zakon pred duhovnikom je imel tako cerkveno kot tudi civilno-pravno veljavo. V primeru kakršnih koli zadržkov so se morali duhovnik oziroma kandidata za ženitev obrniti na škofijski ordinariat, da so dobili spregled od zadržkov oziroma potrdilo, da je v danih pogojih zakon lahko civilno in cerkveno veljaven. Tu je šlo za vprašanje krvnega ali duhovnega sorodstva, spregled oklicev, oprostitev zaradi pomanjkanja dokumentov itd. Duhovniki so morali zakonsko zvezo skleniti pravno-formalno pravilno, tako da sta morala ženin in nevesta predložiti vse verodostojne listine, biti trikrat oklicana in izpolniti poseben zapisnik. »Zapisnik pri izpraševanju ženinov in nevest pred oklici« je leta 1876 uvedel škof Janez Zlatoust Pogačar, da je s tem olajšal delo duhovnikom in še bolj uredil postopek sklepanja zakona. Formular, ki ga je škof leta 1877 še dopolnil in uredil ter objavil v škofijskem listu, je vseboval 17 vprašanj za ženina in nevesto, pri čemer je župnik preveril, ali izpolnjujeta vse civilne in cerkvene pogoje za sklenitev zakonske zveze.[8] Zapisnik so na koncu podpisali župnik ter ženin in nevesta. Dokument je bil zelo pomemben. Najprej seveda za sklenitev zakonske zveze, saj je bil opravljen zapisnik njen predpogoj. Drugo pomembno vlogo je imel ob morebitni zakonski pravdi pred cerkvenim sodiščem, o čemur bomo govorili kasneje.

1 Kušej: *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 380.
2 Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 87.
3 Pretnar: O resoluciji pravniškega kongresa za uvedenje civilne poroke, str. 3.
4 Kušej: *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve*, str. 303; Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 12–13, 88; Odar: *Zakonsko pravo*, str. 23–24.
5 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 140; *Ljubljanski škofijski list*, 1920, št. 9, str. 75.
6 *Potek in sklepi tretje ljubljanske sinode*, str. 68–80.
7 *Zakonik ljubljanske škofije*, str. 131–137.
8 Ambrožič: *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*, str. 240.

Sodbe cerkvenega sodišča v Sloveniji niso imele civilno-pravne veljave. Vse zakonske pravde v Sloveniji so spadale pod državna sodišča.[9]

Kar se tiče možnosti civilne razveze zakona v Kraljevini Jugoslaviji, je bilo na področju Slovenije veljavno predvsem kanonsko pravo, ki je katoličanom prepovedovalo kakršno koli možnost razveze in možnost ponovne poroke. To določilo je bilo uzakonjeno v 111. paragrafu ODZ in avstrijskem dvornem dekretu 26. avgusta 1814, in je katoličanom določal popolno nerazvezljivost zakona. Poročen katoličan se je lahko ponovno poročil le ob smrti zakonca, medtem ko sta bili razveza in ponovna poroka nemogoči, možna je bila samo ločitev od mize in postelje. To je za katoličane veljalo tudi v primeru versko mešanih porok, medtem ko so nekatoliški kristjani, četudi so bili poročeni s katoličani, svoj zakon lahko razvezali in se v drugo poročili, čeprav seveda z nekatoliško osebo.[10]

Razveza zakona in ponovna poroka za katoličane v Sloveniji sta bili tako praktično nemogoči. Ljudje so lahko na civilnih sodiščih, ki so bila zadolžena za zakonske pravde, v praksi dosegli le ločitev od mize in postelje. Še celo več, katoličani, ki so se poročili civilno ali pred drugo veroizpovedjo in je bil ta zakon za Cerkev neveljavno sklenjen in bi se cerkveno lahko ponovno poročili po katoliškem obredu, niso mogli doseči civilne razveze, ker je bil zakon za katoličane po dvornem dekretu 26. avgusta 1814 nerazvezljiv.[11]

Ljudje so na najrazličnejše načine iskali možnosti, kako izpeljati razvezo na civilnih sodiščih in kot skoraj edina možnost se je pokazal prestop v drugo vero, v islam, starokatoliško cerkev ali pravoslavje, kar so izpeljali le redki,[12] saj je bilo tudi tu veliko pravnih nejasnosti.

Ljudje, ki so se v Sloveniji želeli ločiti, so pred civilnim sodiščem sprožili postopek, in če so ga uspešno prepeljali do konca, so bili sodno ločeni od mize in postelje ter niso imeli nobenih pravic in dolžnosti drug do drugega, razen tiste, ki so bile določene v sodbi in so se navadno nanašale na vzdrževanje skupnih otrok. Ko je civilno sodišče določilo ločitev od mize in postelje, je sklep ali sodbo o tem poslalo škofijskemu ordinariatu, ki je nato sporočilo posredoval župnijskim uradom, da so le-to zabeležili v matične knjige.[13]

Omenjene sodbe so veljale le za civilno področje, a če je kdo želel ločitev tudi na cerkvenem področju, je moral sprožiti ponovni postopek še na cerkvenem sodišču. Veljalo je tudi obratno, da sodbe cerkvenih sodišč niso imele veljave na civilnem področju. A ker je na posameznih področjih Jugoslavije veljalo različno pravo v zakonskih zadevah, je v praksi prihajalo do nemajhnih težav in zmede, saj niso bile povsem jasno opredeljene sodna jurisdikcija in pristojnosti cerkvenih sodišč različnih veroizpovedi in civilnih sodišč.[14]

Sodbe pravoslavnih cerkvenih sodišč so imele pravno veljavo tudi na civilnem področju, kar je zmedo prineslo predvsem pri vprašanju zakonskih zavez v t. i. mešanih zakonih, kjer sta zakonca pripadala različnim veroizpovedim.[15] Tako je bilo v Jugoslaviji veliko nenavadnih primerov, Matej Pretnar je tako navedel »*slučaj, ko je pravoslavno poročeni prestopil v mohamedansko vero in se nato poročil z mohamedanko, tako da je imel dve zakonski ženi, eno pravoslavne vere, drugo pravoveljavno poročeno po predpisih mohamedanske vere. Imamo v naši državi celo poligamijo, kar zmore mohamedanec imeti štiri zakonske žene. Kaj takega v nobeni pravni državi v Evropi ni mogoče.*«[16]

---

9 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 24.
10 Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 89–90.
11 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV/1, št. 2023.
12 Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 91–93.
13 Te sodbe se nahajajo v NŠAL 5, zakonske zadeve, mape št. IV.
14 Cvirn: *Boj za sveti zakon*, str. 89.
15 Odar: Civilni zakon?, str. 29.
16 Pretnar: O resoluciji pravniškega kongresa za uvedenje civilne poroke, str. 3.

Kar nekaj podobnih primerov mešanih zakonov se je znašlo tudi na ljubljanskem škofijskem ordinariatu, ko je npr. eden od zakoncev sprožil proces razveljavitve katoliškega zakona na sodišču starokatoliške cerkve v Zagrebu, pri čemer je sam prestopil v starokatoliško vero in se nato po tem obredu ponovno poročil. Ljubljanski ordinariat je trdil, da taka sodba sodišča ne more biti veljavna, ker ne more soditi o katoliškem zakonu, zato je stranki priporočalo, naj se obrne na državno sodišče v Ljubljani.[17]

Kako zmedena je bila zadeva glede poročnega prava v Jugoslaviji, ponazarja tudi primer Josipa iz Novega mesta. Josip je bil v času prve svetovne vojne na fronti trikrat ranjen. Nazadnje je bil na zdravljenju v bolnišnici v Trstu, kjer je srečal Ivano, ki jo je poznal že od prej in imel z njo v Trstu spolni odnos. Po zagotavljanju Josipa je imela Ivana spolne odnose tudi z drugimi vojaki in nihče od njiju v času spolnega občevanja ni pričakoval ali zahteval poroke. Po preteku dveh mesecev se je pri njem oglasila Ivana in zagotavljala, da je noseča in zahtevala od njega, naj se poroči z njo. V nasprotnem primeru mu je zagrozila, da bo po svojih poznanstvih dosegla, da ga bodo vrnili na fronto. Josip se je tega ustrašil, saj mu je bilo dobro znano, da je imela Ivana s številnimi častniki in zdravniki intimne odnose. Tako je imel Josip na voljo izbiro: odhod na fronto ali poroko z njo in izbral je poroko, ki se je odvila leta 1918 po katoliškem obredu v Zagrebu. Po poroki se je izkazalo, da Ivana sploh ni bila noseča, po vojni sta še štiri leta živela kot zakonski par, nato ga je Ivana zapustila. Junija 1930 je Josip na nadškofijsko ženitno sodišče (Nadbiskupijski ženitbeni sud u Zagrebu) vložil tožbo za neveljavnost zakona. Po opravljenem predpisanem postopku je maja 1931 zagrebško sodišče na prvi stopnji ugotovilo, da je zakon, sklenjen med Josipom in Ivano, neveljaven po kanonu 1087, ker je bil sklenjen zaradi sile in se dovoli Josipu skleniti nov zakon brez ovir. Branitelj zakonske vezi iz Zagreba se je na sodbo pritožil in zadevo je v obravnavo vzelo Vrhbosansko nadškofijsko ženitno sodišče v Sarajevu kot pristojno drugostopenjsko sodišče, ki je prvostopenjsko sodbo novembra 1931 v celoti potrdilo. Josip se je želel z novo nevesto poročiti v Novem mestu, kjer je stalno bival, a da ne bi naredil kakšne napake, se je tamkajšnji prošt Karl Čerin obrnil po nasvet na škofijski ordinariat v Ljubljano. Vprašanje je bilo predvsem, ali ima sodba cerkvenega sodišča v Zagrebu tudi civilno veljavo v Sloveniji. Ekspert v zakonskem pravu Alojzij Odar mu je odgovoril, da na Hrvaškem sodbe cerkvenega sodišča glede zakonskih zadev veljajo tudi na civilnem področju, in če bi bil Josip doma na hrvaškem ozemlju, bi ta sodba veljala tudi v civilnem smislu, in ni ovir za poroko. A ker je bil doma v Novem mestu, je veljalo drugo pravo, in je bila potrebna za ponovno poroko civilna sodba o neveljavnosti zakona, zato mu ordinariat ni dal dovoljenja za novo poroko. Odar je predlagal, naj izpelje še postopke pred civilnim sodiščem v Sloveniji.

Josip in njegova nevesta sta nato po nasvetu odvetnika v Zagrebu najela stanovanje, da bi se lahko po preteku šestih tednov v Zagrebu cerkveno poročila. Odar je o zadevi pisal še zagrebškemu cerkvenemu sodišču, pri čemer je namigoval na nekatere po njegovem mnenju nejasne okoliščine in obrazložil, da njihova sodba ne velja na civilnem področju v Sloveniji in da ta zakonska zadeva v Novem mestu vzbuja med ljudmi veliko pozornosti. Nadškofijsko sodišče v Zagrebu je v odgovoru odločno zavrnilo možnost kakršne koli nepravilnosti pri sodbi in poslalo prepise obeh sodb. Kar se tiče možnega škandala v Novem mestu, so odgovorili, da je to stvar župnika, da zna ljudem obrazložiti, kako Cerkev ne dopušča poroke iz strahu in pod prisilo ter kako je Cerkev branik vsake prave svobode.[18]

[17] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV/I, št. 728; šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV/I, št. 3255.
[18] NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1932, mapa IV/1, št. 424, 885.

Josipu in njegovi nevesti se spomladi 1932 sicer ni uspelo poročiti v Novem mestu, kot sta to želela, a sta se poročila nekje drugje, verjetno v Zagrebu, 19. marca 1932 in imela kasneje zakonske otroke.[19]

Alojzij Odar, branilec zakonske vezi (1931–45) Škofijskega cerkvenega sodišča v Ljubljani in glavni ekspert kanonskega zakonskega prava v ljubljanski škofiji. Vir: NŠAL 107, šk. 127, album 2, slika 9 e.

Cerkvena sodišča

Vsaka škofija ima svoje cerkveno sodišče in sodnik prve stopnje je krajevni ordinarij. Sestave škofijskega cerkvenega sodišča so imele skozi zgodovino različne zasedbe. Stalnica je bila, da je škofa pri izvrševanju sodne oblasti redno nadomeščal sodni vikar oziroma oficial.[20] Po cerkvenem zakoniku iz leta 1917 je bil vsak ordinarij dolžan izbrati oficiala, ki je imel redno sodno oblast in je bil predsednik škofijskega sodišča. Moral je biti doktor kanonskega prava ali drugače vešč in star vsaj 30 let.[21] Oficial je imel trojno vlogo: soditi kot sodnik posameznik, predsedovati senatu in voditi sodišče. Poleg tega je moralo biti v škofiji več sodnikov, ki jih je ordinarij predlagal na sinodi ali izven nje in so se imenovali prosinodalni ali sinodalni sodniki. Zakonske zadeve, ki so se tikale zakonskih vezi, so spadale pred tričlanski senat. Pravde za začasno ali trajno ločitev od mize in postelje je reševal sodnik posameznik.

Sodniško osebje cerkvenega sodišča je imelo poleg oficiala in sinodalnih sodnikov še sodnika zasliševalca, notarja, pravdnika (promotor iustitiae),[22] branilca zakonske vezi in sle.[23]

Pri zahtevnih zakonskih zadevah je imel pomembno vlogo branilec zakonske vezi. To funkcijo je uvedel papež Benedikt XIV. leta 1741 z namenom obrambe zakonske vezi pred manipulacijami in prehitrimi ter prelahkotnimi izničenji zakona. Obvezno je nastopal pri razvezah, razveljavitvah in poveljavitvah napačno sklenjenih zakonov.[24]

Cerkveno sodišče je imelo različne pristojnosti in naloge, ena izmed njih, in ta nas tu najbolj zanima, se je nanašala na zakonske zadeve. Po kanonskem pravu so bile vse zakonske zadeve krščenih v izključni pristojnosti cerkvenih sodnikov. Isto je veljalo tudi, če je le eden od zakoncev bil kristjan. Pravde o zgolj državljanskih učinkih zakona, če je bil o njih glavni spor, so spadale pred civilna sodišča.[25]

Glede reševanja zakonskih pravd in raznih kočljivih vprašanj je obstajala tudi hierarhija cerkvenih sodišč. Prvostopenjsko sodišče je bilo škofijsko, drugostopenjsko je bilo metropolitansko in tretje Rimska rota. Nekatere zakonske zadeve so bile izrecno pridržane Svetemu sedežu, kot npr. zakonske zadeve vladarjev in prestolonaslednikov. Tudi v primeru impotence enega od zakoncev oziroma neizvršitve sklenjenega zakona je moral ordinarij vse akte poslati rimski kongregaciji za zakramente. Glede t. i. pavlinskega privilegija, ki govori o možnosti razvezljivosti zakona dveh poganov, od katerih je eden kasneje prestopil v krščanstvo, je bilo tudi pridržano sv. oficiju, sedanji kongregaciji za nauk vere. Za vse druge zakonske zadeve je bil pristojen ordinarij kraja, kjer je bil zakon sklenjen, ali tistega kraja, kjer je imela tožeča stranka stalno oziroma začasno prebivališče.[26]

V obravnavanem obdobju (1930–40) je bila sestava Škofijskega cerkvenega sodišča v Ljubljani naslednja: oficial je bil od leta 1922 do leta 1930 Gre-

[19] NŠAL 29, prepis krstne knjige župnije Novo mesto, 1934, št. 190.
[20] Kos: *Ljubezen, greh in kazen*, str. 427.
[21] *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1572–1576, str. 577–579.
[22] Ima vlogo, kot jo ima na civilnih sodiščih državni tožilec.
[23] Odar: *Zakonsko pravo*, str. 174–175.
[24] Kos: *Ljubezen, greh in kazen,* str. 428.
[25] *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1960, 1961, str. 689–690.
[26] Odar: *Zakonsko pravo*, str. 173.

Ignacij Nadrah, generalni vikar ljubljanske škofije (1930–1945), vice oficial (1926–1934) in oficial (1934–40) Škofijskega cerkvenega sodišča v Ljubljani. Vir: NŠAL 107, foto P.

gorij Rožman,[27] vice oficial je bil od leta 1926 Ignacij Nadrah,[28] ki je leta 1934 postal oficial, njegovo mesto namestnika oficiala je leta 1934 zasedel Jožef Volc.[29] Promotorja iustitiae sta bila Ciril Potočnik in Andrej Snoj. Branilec zakonske vezi je bil od leta 1931 Alojzij Odar,[30] ki je veljal tudi za glavnega eksperta na področju cerkvenega zakonskega prava v Sloveniji. Sodnikov je bilo več in so se menjali, sestavljali so jih stolni kanoniki: Alojzij Stroj (1919–1940), Tomaž Klinar (1924–1945), univerzitetni profesorji: Josip Ujčić (1926–1936), Josip Turk (1932–1945) in drugi v kanonskem pravu izučeni kleriki: Viktor Steska (1919–1945), Gregorij Pečjak (1919–50), Alfonz Levičnik (1919–1960) itd.[31] Čeprav je

27 Gregorij Rožman (1883–1959) je duhovniško posvečenje prejel leta 1907, leta 1912 je doktoriral na dunajski teološki fakulteti. V študijskem letu 1914/15 je na celovškem bogoslovju začel predavati kanonsko pravo. Po koncu prve svetovne vojne se je odzval vabilu, da zasede mesto profesorja za kanonsko pravo na Teološki fakulteti v Ljubljani, kjer je začel predavati v začetku leta 1920. Leta 1922 ga je škof Jeglič imenoval za škofijskega oficiala, kar je ostal do imenovanja za rednega ljubljanskega škofa leta 1930. V letih 1929 in 1930 je bil generalni vikar ljubljanske škofije. Dolinar: *Ljubljanski škofje*, str. 402–403.

28 Ignacij Nadrah (1868–1951) je bil v duhovnika posvečen leta 1893, leta 1914 je postal stolni kanonik v Ljubljani, med letoma 1919 in 1944 je opravljal službo ravnatelja ljubljanskega bogoslovnega semenišča, med letoma 1930 in 1945 je bil generalni vikar ljubljanske škofije. Leta 1914 je postal sodni svetnik na cerkvenem sodišču v Ljubljani, leta 1919 prosinodalni sodnik, leta 1926 namestnika oficiala, leta 1934 pa oficial. Prim. Ambrožič: *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha,* 9–18.

29 Josip Volc (1869–1958) je leta 1894 postal duhovnik, od leta 1925 je bil stolni kanonik v Ljubljani, med letoma 1934 in 1940 je bil namestnik oficiala, v letih 1940–1950 pa oficial cerkvenega sodišča v Ljubljani. Prim. Šematizmi ljubljanske škofije, 1936, 1944; NŠAL 5, šk. 30, cerkveno sodišče, leto 1950, 1960.

30 Alojzij Odar (1902–1953). Leta 1926 je bil posvečen v duhovnika, leta 1928 je na Teološki fakulteti v Ljubljani doktoriral iz teologije. Nato je bil v letih 1928–1929 kurat v ženski kaznilnici v Begunjah, v letih 1929–1930 je nadaljeval študije cerkvenega prava na Lateranski univerzi v Rimu in postal 1931 docent kanonskega prava na Teološki fakulteti v Ljubljani ter postal branilec zakonske vezi Škofijskega cerkvenega sodišča v Ljubljani. Leta 1945 je zapustil domovino in odšel v Italijo ter nato v Argentino. V letih 1945–1953 je bil redni profesor cerkvenega prava in dekan teološke fakultete v izgnanstvu, sprva v Praglii (Italija), nazadnje v Adrogueju (Argentina). Napisal je več strokovnih del s področja cerkvenega prava in leta 1944 poskrbel za prevod *Zakonika cerkvenega prava*, kar velja za enega izmed prvih prevodov na svetu. Prim. Ojnik: ODAR, str. 82.

31 Prim. Šematizmi ljubljanske škofije, 1928, 1932, 1936, 1944; NŠAL 5, šk. 30, cerkveno sodišče, leto 1950, 1960.

bilo v novem cerkvenem zakoniku iz leta 1917 priporočeno, naj generalni vikar in oficial ne bo ista oseba, razen če je škofija majhna in je dela malo,[32] je v ljubljanski škofiji v obdobju pred drugo svetovno vojno, še vedno veljalo predvsem pravilo, ki ga je vpeljal tridentinski koncil, ki je združil vlogo generalnega vikarja in škofijskega oficiala, pri čemer so generalni vikarji skoraj vedno sami odločali v sodno-upravnih zadevah.[33] To je veljalo za Ignacija Nadraha, ki je bil generalni vikar in oficial oziroma viceoficial v letih 1930–1940, za Gregorija Rožmana (1929–30) in Janeza Flisa (1899–1919). Le generalni vikar Andrej Kalan (1919–1929) ni imel nič opraviti s cerkvenim sodiščem. Ker je funkcijo generalnega vikarja in oficiala opravljala ista oseba, pri zakonskih zadevah včasih ni povsem jasno, v kakšni vlogi je reševal konkretne zakonske zadeve.

Duhovniki in posamezniki so se na ordinariat in na cerkveno sodišče obračali tudi v primeru nejasnosti glede veljavnosti že sklenjenih porok oziroma možnosti sklenitve katoliške poroke, če je bil nekdo prej že poročen po kakem drugem obredu. Spraševali so tudi glede poveljavljenja zakona, če se je izvedelo za kak zadržek pri sklenitvi zakona.

Župni urad v Studencu je leta 1930 tako prosil za pojasnilo glede prošnje ruskega begunca Ivana, ki je živel pri neki vdovi in se je želel z njo cerkveno poročiti. Pred tem je bil že poročen po pravoslavnem obredu, a je bil zakon neveljaven in se je ločil. Zaradi razmer v Rusiji ni mogel od tam dobiti dokumentov. Župnik je ordinariat spraševal, kako naj postopa v tem primeru oziroma ali se poroka dovoli. Ordinariat je odgovoril, da ni ovire za cerkveno poroko[34] in 12. aprila 1930 sta se v Studencu tudi poročila.[35]

Trnovski župnik Fran Saleški Finžgar je leta 1930 ordinariat spraševal, ali je veljavna poroka njegovega farana Josipa, ki je bil vojni ujetnik v Rusiji, kjer se je po pravoslavnem obredu poročil z neko vdovo. Mislil je, da to zadostuje, ker sta se oba strinjala s poroko in ker bi tam katoliškega duhovnika zelo težko dobil. Če bi kaj slučajno nasprotovalo katoliški veri, se je želel Josip še enkrat poročiti po katoliškem obredu. Ordinariat mu je odgovoril, da je bila poroka po kanonu 1098[36] veljavno sklenjena.[37]

Veliko je bilo tudi primerov, ko so se žene pogrešanih vojakov iz prve svetovne vojne želele ponovno poročiti, vendar tega niso mogle storiti, ker je njihov zakon še veljal, dokler ni bila dokazana ali uradno razglašena moževa smrt.[38]

Cerkveno pravo o zakonskih zadevah

»*Izvršeni krščanski zakon je notranje in zunanje nerazvezljiv. Njegova zakramentalnost in zvršitev predstavljata tesno zvezo med Kristusom in Cerkvijo. Zato ni nikake človeške oblasti, kot zagotavlja kan. 1118, ki bi mogla razrešiti izvršeni krščanski zakon. Ta zakon razreši le smrt.*«[39] Z drugimi besedami, sveti zakon, če je bil pravno-formalno pravilno sklenjen, ni bil razvezljiv, razen v primeru, če ni bil izvršen – kar pomeni, da zakoncema ni uspelo imeti spolnih odnosov, in sicer zaradi trajne nezmožnosti enega od njiju.

32 *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1753, str. 577.
33 Kos: *Ljubezen, greh in kazen*, str. 426.
34 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV/I, št. 550.
35 NŠAL 29, prepis poročne knjige župnije Studenec, 1930.
36 Zakon je bil po tem kanonu veljavno sklenjen, če zaradi posebnih okoliščin ni bilo mogoče dobiti katoliškega duhovnika, ki bi zakonca poročil. Prim. *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1098, str. 415.
37 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV/I, št. 937.
38 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV/1, št. 1039, 4402; šk. 321, zakonske zadeve, mapa IV/1, Hladnik.
39 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 149.

V primeru, da sta zaradi takih in drugačnih razlogov želela razdreti svojo zvezo in to urediti tudi na cerkveni ravni, sta imela tri možnosti: 1) ločitev od mize in postelje, 2) proces dokazovanja ničnosti oziroma neveljavnosti zakona in 3) proces razveze neizvršenega zakona.[40]

1) Cerkveno pravo je določalo začasno in trajno ločitev od mize in postelje. Trajno ločitev je lahko zahteval zakonec zaradi varanja sozakonca, kar naj bi praviloma obravnavalo cerkveno sodišče po rednem postopku, medtem ko naj bi začasno ločitev obravnaval ordinarij.[41] Razlogi za ločitev so bili poleg nezvestobe še prestop enega od zakoncev v drugo vero, hudobno in sramotno življenje ali drugi tehtni razlogi.[42]

2) Ničnost oziroma neveljavnost zakona. Zakonski zadržki ob sklenitvi zakona so lahko bili razdiralni ali oviralni. Zakon, ki je bil sklenjen kljub razdiralnemu zadržku, je bil neveljaven, medtem ko je tisti, ki so mu nasprotovali le oviralni zadržki, bil veljaven.[43] Razdiralni zadržki so bili nezadostna starost, spolna nesposobnost, predhodno sklenjene zakonske vezi, različne vere, sveti red, slovesne zaobljube čistosti, ugrabljenje, krvno sorodstvo in zločini. Za vsakega od zadržkov je bilo točno opredeljeno, kaj pomeni in v kakšnih okoliščinah velja.[44] Če je bilo ugotovljeno, da obstaja zadosten razdiralni zadržek, je bil praviloma postopek naslednji: vložitev obtožnice, prepustitev tožbe, konstituiranje sodnega senata, prva seja, poziv strank, ugotavljanje spora, zaslišanje strank, predložitev prič, zaslišanje prič, določitev izvedencev, zaslišanje izvedencev, priče septimae manus,[45] strankam se sporočijo izpovedi prič, dokazi po listinah, objava aktov, zaključek zadeve, sklepna razprava, branjenje, sodba, priziv.[46]

Kadar je šlo za obravnavo ničnosti zakona, je bil predviden reden postopek, ki bi, kar se da najbolj objektivno, presodil zadevo. Predvideni so bili tudi skrajšani postopki, kadar je šlo za zakonske zadržke, ki so evidentno dokazani z listinami in ni bila dana dispenza oziroma spregled. Teh zadržkov je bilo sedem: 1) različna vera, 2) sv. red, 3) slovesna zaobljuba čistosti, 4) zakonska vez, 5) krvno sorodstvo, 6) svaštvo in 7) duhovno sorodstvo. V teh primerih je lahko ordinarij ob prisotnosti branilca vezi odločil, da je zakon ničen. Če so obstajali kakršni koli pomisleki, je primer podelil sodišču.[47]

Skoraj vsi zgoraj našteti razlogi so bili za zakone, sklenjene na področju ljubljanske škofije, skoraj brezpredmetni, saj sta bila ženin in nevesta z njimi seznanjena pri obveznem spraševanju ženinov in nevest pred poroko ter dokumentirana v »Zapisniku pri izpraševanju ženinov in nevest pred oklici«. V tem zapisniku so bili namreč ženinu in nevesti predstavljeni vsi potencialni zadržki in ovire pri sklenitvi zakona. Če je obstajal kakšen razdiralni zadržek, sklenitev zakona ni bila mogoča, če je bil zadržek zgolj oviralen, je bilo treba pridobiti ustrezna dovoljenja. Ko so to uredili, so podpisi ženina, neveste in župnika na koncu zapisnika jamčili, da prostovoljno stopata v zakonski stan, medtem ko so bili razlogi za morebitno kasnejše ugotavljanje neveljavnosti zakona s tem že vnaprej ovrženi.

3) Postopek pri razvezi neizvršenega zakona po papeževi dispenzi.

Kadar je šlo za neizvršen zakon, se je zakon pod posebnimi pogoji lahko razvezal, kar je lahko odobrila le kongregacija za zakramente. Tako po starejših kot takratnih kanonskih razlagah je moral biti razlog moška spolna impotenca

40 Kušej: *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve*, str. 449–451.
41 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 200.
42 *Zakonik cerkvenega prava*, kanona 1129 in 1131, str. 424–425.
43 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 42.
44 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 40–81.
45 Gre za priče bližnjega sorodstva ali soseske, ki s prisego potrjujejo pričevanje stranke v procesu.
46 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 179.
47 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 197–199.

ali taka prokreativna disfunkcija katerega koli zakonca, ki je onemogočala medsebojno spolno občevanje. Biti je morala trajna in obstajati že pred poroko.[48] Tehnično se je to imenovalo »neizvršeni« oziroma »nekonzumirani« zakon. Neplodnost katerega od zakoncev ali impotenca, ki bi nastala po sklenitvi zakona, nista bili zadosten razlog za razveljavitev zakona.

V takih primerih sta prošnjo lahko vložila le zakonca ali le eden od njiju in je morala biti naslovljena na kongregacijo. Če je kongregacija pristala na postopek, je pooblastila škofa, da je sestavil posebni sodni zbor, ki so ga sestavljali notar, cerkveni sodnik in branilec vezi, da zadevo preiščejo. Naloga takega sodišča je bila, da natančno preišče kanonične razloge za razvezo. Ko je bil celoten postopek zaključen in branilec vezi ni imel pripomb, se je zadeva predala kongregaciji za zakramente, da je papežu predlagala dispenzo. Reskript je podpisal prefekt kongregacije za zakramente ali kateri drug kardinal. Postopek je bil dolgotrajen in zapleten, navodilo za takšen postopek je vsebovalo kar šeststo členov. Razloge za impotenco je bilo treba dokazati zdravniško in prek verodostojnih pričevanj. Plačati je bilo treba tudi sodno takso.[49]

Zakonske pravde pred Škofijskim cerkvenim sodiščem v Ljubljani

Ločitve od mize in postelje pred civilnimi sodišči in druge zakonske pravde so bile, kot že zapisano, v cerkvenem smislu brezpredmetne. Če je kdo želel doseči cerkveno veljavno ločitev od mize in postelje ali razvezo ali ničnost zakona, je moral sprožiti postopek pred cerkvenimi organi. Postopek ločitve od mize in postelje v cerkvenem oziru je bil razmeroma preprost in ga je bilo mogoče izpeljati, medtem ko sta bila oba ostala postopka zelo zapletena. Kanoničnih razlogov, zaradi katerih se je lahko sprožil proces ničnosti ali razveze, je bilo malo, poleg tega je bil proces dolgotrajen, vlekel se je več let, celo desetletij, in je bilo tudi težko tehtno dokazati upravičene razloge. Vse to so bili razlogi, da je bilo vlog malo, še manj jih je doživelo epilog, le redkim je uspelo dokazati, da je bil njihov zakon sklenjen neveljavno.

Gradivo o zakonskih pravdah pred Škofijskim cerkvenim sodiščem v Ljubljani za obdobje 1930–1940[50] najdemo v fondu Škofijska pisarna Ljubljana 5 (NŠAL 5), pod geslom »zakonske zadeve«,[51] in je hranjen v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (NŠAL). Gradivo tega gesla je razdeljeno na štiri dele, in sicer po rimskih številkah I, II, IV, in IV/I. Gradivo znotraj gesla vsebuje spise o zakonskih zadevah, s katerimi sta se ukvarjala ordinariat in cerkveno sodišče.

V sklopu I so splošne vloge glede zakonskih zadev, prošnje za spregled oklicev, prošnje za sklenitev porok, kljub umanjkanju dokumentov za osebe, ki niso mogle priti do njih. To je bilo zelo aktualno predvsem za Primorce, ki so prebežali v Jugoslavijo, in begunce iz Rusije itd. V sklopu II so bile vloge za spregled zadržkov zaradi takih in drugačnih razlogov, ki jih je moral odobriti ordinariat ali Sveti sedež.

Za nas je zanimivo gradivo v sklopu IV in IV/I. Sklop IV vsebuje gradivo ločitev od mize in postelje. Tu gre za dve vrsti gradiva. Daleč največ je sporočil civilnih sodišč, ki jih je nato ordinariat posredoval posameznim župnikom, da so ločitev vpisali v matične knjige. Drugo so dokumenti o cerkvenih vlogah za ločitev od mize in postelje. Poleg tega je tu tudi gradivo zasliševanj prič, za postopke, ki so se odvijali na drugih cerkvenih sodiščih. Sklop IV/I obsega gra-

48 Kos: *Ljubezen, greh in kazen*, str. 17.
49 Odar: *Zakonsko pravo*, str. 200–205. Kušej: *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve*, str. 363–365.
50 Gradivo zakonskih zadev v NŠAL 5 pred letom 1930 ni ohranjeno.
51 Fond NŠAL 5 je strukturno razdeljen po geslih. Geslo »zakonske zadeve« je eno izmed njih in se nahaja v šk. 319–333.

divo o »poveljavljenju« zakonov, ki so bili sklenjeni nepravilno, ozdravljenju v korenini,[52] razglasitve razvez zakonov za pogrešane vojake itd. ter vloge za razvezo in neveljavnost zakona, ki nas tudi najbolj zanimajo. Pri slednjih je težava v tem, da je bilo v nekaterih primerih, ki so bili rešeni, gradivo vrnjeno strankam, kakor je to velevalo kanonsko pravo,[53] zato ni gradiva za analizo. Pri nekaterih takih primerih je v arhivu ohranjen le spis, ki potrjuje, da je bila zadeva zaključena, a ne vemo niti, ali pozitivno ali negativno. Redko so shranjeni zapisniki seje cerkvenega sodišča, ki bi nam lahko podali kaj več informacij o postopkih, a če so ohranjeni, so zapisniki navadno zelo skopi. Pri predstavitvi posameznih primerov bomo zaradi občutljivih osebnih podatkov izpuščali priimke.

Žig Škofijskega cerkvenega sodišča v Ljubljani s podpisoma zapisnikarja sodišča Jožeta Prešerna in sinodalnega sodnika Gregorija Žerjava. Vir: NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV, št. 3053.

Cerkvena ločitev od mize in postelje

Zakon je po kanonskem pravu nerazvezljiv, saj sta si mož in žena pred Bogom obljubila večno zvestobo, da si bosta ostala zvesta ne glede na bridkosti, dokler ju smrt ne loči. Kljub temu je kanonsko pravo iz določenih tehtnih razlogov omogočalo tudi ločitev od mize in postelje. Ločitev v cerkvenem smislu je bila lahko trajna in začasna. Za trajno ločitev je bil upravičen razlog »prešuštvo« - nezvestoba. Če je bilo prešuštvo gotovo in nedvoumno, je lahko nedolžni zakonec zapustil zakon krivega sozakonca, ne da bi se obrnil na cerkveno sodišče. Če je bilo prešuštvo ravno tako gotovo, a tajno, naj bi se zaradi javnosti obrnil na cerkveno sodišče. Nedolžni zakonec, ki se je sam ali po sodbi cerkvenega sodnika ločil od zakonca, ni bil več dolžen, da se vrne k sozakoncu, vendar mu je lahko odpustil in se vrnil.

Razlogi za začasno ločitev so bili velika nevarnost za dušo in telo, kamor so spadali odpad enega zakonca v drugo vero, zločinsko in sramotno življenje in nasilje. Zakonik je veleval, da so se morali prosilci obrniti na krajevnega ordinarija, in če je bila krivda dokazana, je ta dovolil ločitev od mize in postelje, medtem ko naj bi se zakonca nato obrnila še na civilno sodišče za ureditev državljanskih, gmotnih in družinskih zadev.[54]

A praksa je bila ravno obratna. Ljudje so se navadno najprej ločili civilno. Odločbo je prejel škofijski ordinariat, ki jo je posredoval lokalnemu župniku. Ko je župnik prejel odločbo, je včasih, kakor so velevala škofijska navodila, poizkušal še s spravnim postopkom, in če mu ni uspelo, jih je, če se mu je zdelo

52 *Zakonik cerkvenega prava*, kanoni 1138–1141, str. 426–428.
53 *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1645, str. 600.
54 Prim. *Zakonik cerkvenega prava*, kanoni 1129–132, str. 424, 426 in Odar: *Zakonsko pravo*, str. 159–162.

smiselno, napotil še na cerkveno sodišče. Poročilo o poizkusu sprave so včasih nato poslali na ordinariat. A bolj v navadi je bilo, da so duhovniki molče sprejeli dejstvo ločitve od mize in postelje, ki sta ga zakonca izpeljala na civilnem sodišču in ju niti niso napotili na cerkveno sodišče. Cerkev je tak običaj tolerirala. Če je vzrok za začasno ločitev prenehal, bi se morala zakonca vrniti v skupno življenje. Zakonec brez kanoničnega vzroka ni smel zapustiti sozakonca iz trme ali samovoljno, v nasprotnem primeru mu duhovnik pri zakramentu pokore ni smel dati odveze.[55]

Na ljubljanski škofiji so vloge o cerkveni ločitvi od mize in postelje najprej obravnavali na škofijskem ordinariatu. Vloge za cerkveno ločitev so navadno napisali krajevni cerkveni predstojniki v imenu enega od zakoncev, potem, ko so po prejemu obvestila o civilni ločitvi, neuspešno poskusili doseči spravo med njima. Vloge za cerkveno ločitev od mize in postelje so tako vsebovale razloge za ločitev in opise neuspešnih poizkusov sprave. Pogosto eden od vpletenih pri poizkusu sprave niti ni želel sodelovati. Včasih, sicer bolj redko, so vloge napisali neposredno posamezniki, ki so želeli ločitev.

Ko so na ordinariatu prejeli vlogo za ločitev od mize in postelje, so odgovorili, ali so podani kanonični razlogi, ali je bilo treba vlogo dopolniti oziroma še dodatno zaslišati kakšnega od vpletenih, ali so jo zavrnili. Navadno so zaupali oceni lokalnega cerkvenega predstojnika, ali je ločitev upravičena ali ne in tudi postopke zaslišanja obeh vpletenih prepustil njemu oziroma drugemu duhovniku, kjer je bivala ena od vpletenih oseb. Pod odloke o cerkveni ločitvi se je navadno podpisal Ignacij Nadrah, ki je bil takrat generalni vikar škofije in škofijski oficial.

Gradivo ločitev od mize in postelje je zanimivo tudi zato, ker lahko rekonstruiramo število civilnih ločitev na področju ljubljanske škofije. Vsako leto je bilo zaznati tudi od enega do pet sporočil o ponovnem skupnem življenju ločenih oseb. Povprečno je škofijski ordinariat v Ljubljani v obdobju 1930–40 dobil letno 87 sporočil civilnih sodišč o ločitvi od mize in postelje, iz česar lahko sklepamo, da je bilo v tem obdobju tudi toliko ločitev na področju ljubljanske škofije. Od tega jih je povprečno le 13 % želelo izpeljati tudi cerkveno ločitev od mize in postelje. Čeprav je ordinariat podal župnikom navodila, naj v primerih sporočil o civilno ločenih zakonih poskusijo doseči njuno spravo,[56] so se za to odločili le redki. Najpogostejši razlogi za cerkveno ločitev so bili nezvestoba, nasilje ali oboje hkrati ter medsebojno sovraštvo in odpad od vere. Pogosto je bil vsemu naštetemu sopotnik še alkoholizem.

Kako je v praksi potekal postopek cerkvene ločitve in kakšni so bili konkretni primeri, pojasnjujejo našteti primeri.

Antonija je dosegla civilno ločitev od svojega moža Alojza, s katerim se je poročila leta 1930. Deželno sodišče je sporočilo sklep o ločitvi od mize in postelje škofijskemu ordinariatu in ta ga je posredoval župniku v Dolenji Logatec, kjer je živela ločena Antonija. Župnik je po obvestilu poklical Antonijo na zaslišanje v župnišče za možnost sprave s svojim takrat že civilno ločenim možem, kar je ta ostro zavrnila z razlogi, ki jih je napisal župnik: »*1. Mož je z njo najsuroveje postopal, jo naravnost mučil, tepel jo je z jermenom po podplatih in je bila večkrat v nevarnosti, da jo ubije. Včasih je streljal okrog nje tako, da je mislila, da mož ni pri pameti. 2. Njen mož je privedel v sobo, kjer je ona spala, drugo ničvredno žensko in s to vpričo nje spolno občeval. Ker se je ona bala da jo mož ubije, če bi se proti temu početju oglasila, je molčala. 3. Mož je navajal celo psa, da bi ga ona uporabila za nečisto dejanje. Ona kot žena se je taki nameri z gnjusom ustavila. 4. Vrnila se je že 4 krat k svojemu možu, pa je bilo pri najboljši volji nemogoče pri njem ostati.*« Or-

[55] Ušeničnik: *Pastoralno bogoslovje*, str. 434–436. *Ljubljanski škofijski list*, 1920, št. 1, str. 10, 11; 1931, št. 2–3, str. 49.

[56] *Ljubljanski škofijski list*, 1920, št. 1, str. 10, 11; 1931, št. 2–3, str. 49.

Pri vseh vlogah je navesti nastopno opravilno številko.

Opravilna številka I R 182/37
3

Dovolilo ločitve od mize in postelje.

Ker so bili brez uspeha opravljeni poskusi sprave, se dne 25. januarje 1926 v župni cerkvi v Škocjanu

poročenima zakonskima Terezi roj. , ženi posestnika in delavca, oz. posestnici iz št.8 in Ivanu, bivšemu posestniku iz , sedaj delavcu v ruđokopu v Mechelen s) Maas 57 Steinweg 57 Cafe Neon Belgije Limburg
vsled

porazumno podane prošnje in na podstavi njune izjave, da sta se glede imovine in prehrane dogovorila, dovoljuje ločitev od mize in postelje.

Morebitno zopetno združbo morata zakonska naznaniti sodišču.

Glede na rejo in vzgojo nedoletnih otrok se dogovor roditeljev, da bo nedl. otroka Danico vzgajala in oskrbovala za čas, da se bo mogla le ta sama preživljati nje mati Terezije, nadskrbstveno odobruje.

Okrajno sodišče v Mokronogu,
odd.I., dne 5. 12. 1937.

nadskrbstveno odobruje — zaukazuje, da

Nesp. post. št. 149. (Dovolilo ločitve od mize in postelje, § 105 o. d. z.)

Dovolilo ločitve od mize in postelje, kakršnega so civilna sodišča pošiljala na škofijski ordinariat, da so ločitev nato župniki vpisali v matične knjige (izbrisani so priimki). Vir: NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV, št. 5992.

dinariat je na to poročilo dovolil ločitev od mize in postelje, a če bi prišlo do sprememb, bi to naj sporočili.[57]

Škofijski ordinariat je leta 1933 dobil sklep okrožnega sodišča v Novem mestu o ločitvi od mize in postelje za Karla in njegovo ženo Ivano. Ordinariat je sklep posredoval župnemu uradu v Mozlju, ki je v skladu z navodili škofije poizkušal doseči spravo med zakoncema. Odzval se je mož in odklonil spravo, rekoč: »*Osem dni po poroki sem zasačil svojo ženo pri prešestu z njenim prejšnjim ljubimcem, iz tega ozira sem zapustil ženo. Žena je šla potem služit v Zagreb in tam živela nenravnostno, da jo je policija kot spolno bolno in nosečo odgnalo domov v /.../ kjer je rodila nezakonsko dete. Vsled nezvestobe ne morem več zakonsko skupno živeti ž njo in prosim cerkveno oblast dovoljenja za začasno ločitev.*« Ordinariat je na to pojasnilo dovolil ločitev od mize in postelje.[58]

Pri dovškem župniku se je zglasila Lucija in zaprosila za cerkveno ločitev od svojega moža, s katerim se je poročila leta 1927. Njen mož Janez je bil leta 1930 zaradi roparskega napada obsojen na dve leti zapora, a tudi sicer je bil po izjavi Lucije izjemno nasilen in ji je že ob poroki grozil z nožem ter ji vzel krstni list in šel poroko sam oznanit v župnijo, kjer je bivala. Ker se je bala za življenje, se takrat ni upala ugovarjati oklicem, a po poroki jo je mož že prvo nedeljo lovil z nožem. Pozneje jo je velikokrat pretepal. Po pripovedovanju Lucije naj bi Janez neko vdovo vprašal, ali bi se poročila z njim in da bi bil za to takoj pripravljen zaklati svojo ženo Lucijo. Poleg tega je mož Janez krivil ženo Lucijo, da je zaprt zaradi nje in ji grozil, da se bo maščeval. Lucija je takoj dobila dovoljenje za ločitev od mize in postelje.[59]

Pri odločbah o cerkvenih ločitvah v večini ni pisalo, ali gre za trajno ali začasno ločitev. Zapisano je bilo, da se dovoli cerkvena ločitev od mize in postelje ter da naj se v primeru spremembe to sporoči ordinariatu.

Vendar niso bile vse vlogo odobrene, čeprav sta nekdanja zakonca dosegla civilno ločitev. Okrajno sodišče v Ljubljani je tako leta 1935 obvestilo škofijski ordinariat, da so po brezuspešnih poizkusih sprave izdali dovolilo za ločitev od mize in postelje med Leonom in Frančiško, ki sta se poročila v Adlešičih. Ordinariat je sporočilo posredoval tudi župniku v Črnomelj, ki je po-

57 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV, št. 2005.

58 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV, št. 830 (2313, 2692).

59 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV, št. 3584.

stopal v skladu s škofijskimi navodili in je Frančiško poklical na pogovor. Po pogovoru je prosila, da bi se tudi cerkveno ločila od mize in postelje ter kot vzrok navedla, da ni mogoče živeti z možem, ker noče skrbeti zanjo in za otroka ter mu ni nič mar za skupno življenje z njo. Škofijski ordinariat je župniku odgovoril, naj dodatno vpraša, ali obstajajo kanonični razlogi za cerkveno ločitev. Župnik je odgovoril, da kanoničnih razlogov ni, Frančiška jih tudi po ponovnem vprašanju ni navedla in omenila, da so imeli pomisleke že na civilnem sodišču. Še enkrat je ponovila razloge, zakaj ne more živeti več z njim, da noče skrbeti zanjo in otroka ter noče skupnega življenja in vzrok temu da je, ker ni dobila nobene dote in je tozadevno proti svojemu očetu umaknila tožbo. Poleg tega je navedla še, da jo ljudje vedno sprašujejo, kje ima moža in da bi ji bilo veliko lažje, če bi lahko rekla, da je ločena.[60] Zadeva je obmirovala in ni dobila cerkveno sodnega epiloga.

Številni so bili do poizkusa sprave povsem ravnodušni in se niso niti odzvali na vabila za pogovor z župnikom, v nekaj redkih primerih je bil poizkus celo uspešen.

Župnik v Stari Loki je od ordinariata 12. julija 1936 dobil sporočilo o civilni ločitvi med Jakobom in njegovo ženo Frančiško, a je zadevo odstopil župniku v Škofji Loki, kjer sta zakonca živela. Župnik v Škofji Loki je na začetku avgusta pozval na pogovor Jakoba in pozval še župnika v Železnikih, naj se pogovori s Frančiško, saj je šla ta po ločitvi živet v njegovo župnijo. Jakob je ob pogovoru z župnikom v Škofji Loki na namig, naj vloži še prošnjo za cerkveno ločitev, dejal: »*prošnjo na cerkveno sodišče ni treba. Sporazumno sva uredila pri sodišču – in je zadeva končana, ker sva oba zadovoljna. Za betežno hčer bom ženi plačeval po 150 din na mesec, kakor sem se zavezal – skupaj ne bova več živela. Vest imam glede tega mirno. Pri spovedi nisem bil od poroke dalje, 25 let. Mi ni treba, ker nimam nič grehov. K maši hodim le o velikih praznikih*.« Glede župnikovega pojasnila o cerkvenih zapovedih in glede odgovornosti pri sodbi božji je dodal: »*mogoče, mogoče ... Tudi ne rečem, da k spovedi ne bom šel nikoli, a sedaj ostanem kakor sem. Boste že oprostili*.« Frančiška je v pogovoru z župnikom v Železnikih stvar videla drugače ter je dejala, da sta se z možem razšla in ločila zaradi njegove zapravljivosti in surovosti, a da je možu sedaj že žal in da tudi sama upa, da bosta kmalu zopet živela skupaj. Dne 21. septembra se je Frančiška ponovno zglasila k župniku in mu sporočila, da sta se z možem pobotala. Jakob je prodal posestvo in kupil novo v Šentrupertu na Dolenjskem, kamor naj bi šla živet cela družina. »*Obljubil mi je, da bo v drugem kraju postal čisto drugačen, vršil bo svoje verske dolžnosti, pridno delal, varčeval in tudi kot mož z menoj lepo ravnal*.« Sresko sodišče v Škofji Loki je 7. novembra 1936 ordinariatu sporočilo, da sta se ločenca Jakob in Frančiška zopet sporazumela ter živita skupno v Šentrupertu na Dolenjskem.[61]

Število ločitev od mize in postelje

	Št. sporočil civilnih sodišč o ločitvi od mize in postelje	Št. vlog za cerkveno ločitev	Št. rešenih vlog za cerkveno ločitev od mize in postelje	Št. zavrnjenih vlog oz. vlog, ki so obmirovale
1930	77	12	8	4
1931	93	15	11	4
1932	92	14	13	1
1933	97	10	6	4
1934	105	9	8	1
1935	93	6	4	2
1936	125	12	10	2
1937	52	12	12	

60 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV, št. 2074, 2178, 2975.
61 NŠAL 5, šk. 324, zakonske zadeve, 1936, mapa IV, št. 5591 (3357, 4731).

1938	46	10	9	1
1939	59	12	7	5
1940	121	9	4	5
	960	121	92	29

Razlogi za cerkveno ločitev od mize in postelje

	Nasilje	Nezvestoba	Oboje	Medsebojno sovraštvo	Vera	Drugo/ neznano
1930	4[62]		2[63]	1[64]		1[65]
1931	2[66]	5[67]	1[68]	2[69]		1[70]
1932	6[71]	3[72]	2[73]			2[74]
1933	1[75]	1[76]	2[77]			2[78]
1934	2[79]	2[80]		1[81]	1[82]	2[83]
1935		1[84]	1[85]	1[86]		1[87]
1936	3[88]	3[89]				4[90]
1937		3[91]	1[92]	6[93]	1[94]	1[95]
1938	1[96]	2[97]	3[98]	2[99]	1[100]	

62 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV, št. 5297, 4770, 2657, 1759.
63 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV, št. 5088, 409.
64 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV, št. 1214.
65 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV, št. 2191.
66 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV, št. 1912, 2768.
67 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV, št. 3077, 3584, 3663, 3857, 5358.
68 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV, št. 1494.
69 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV, št. 3768, 4767.
70 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV, št. 2287.
71 NŠAL 5, šk. 321, zakonske zadeve, 1932, mapa IV, št. 132, 567, 2063, 4352, 4172, 4451.
72 NŠAL 5, šk. 321, zakonske zadeve, 1932, mapa IV, št. 1317, 3404, 3431.
73 NŠAL 5, šk. 321, zakonske zadeve, 1932, mapa IV, št. 272, 3383.
74 NŠAL 5, šk. 321, zakonske zadeve, 1932, mapa IV, št. 4573, 4724.
75 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV, št. 4592.
76 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV, št. 830 (2313, 2692).
77 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV, št. 2005, 5263.
78 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV, št. 2832, 3596.
79 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV, št. 2386, 493.
80 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV, št. 1304, 130.
81 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV, št. 3444.
82 NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV, št. 5808 (1922/1934).
83 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV, št. 463, 3496.
84 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV, št. 5740.
85 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV, št. 767.
86 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV, št. 5670.
87 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV, št. 4974, 472 (886, 1184).
88 NŠAL 5, šk. 324, zakonske zadeve, 1936, mapa IV, št. 226, 367, 2944.
89 NŠAL 5, šk. 324, zakonske zadeve, 1936, mapa IV, št. 2675, 6220, 6397.
90 NŠAL 5, šk. 324, zakonske zadeve, 1936, mapa IV, št. 553, 1819, 3664, 3731.
91 NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV, št. 4313, 3421, 663.
92 NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV, št. 2452.
93 NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV, št. 5891, 3195, 2743 (2189), 1723, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV, št. 4083 (4072/1937) in 1238.
94 NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV, št. 5886.
95 NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV, št. 2112.
96 NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV, št. 729.
97 NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV, št. 1518, 3933.
98 NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV, št. 158, 2754 (2948, 3049), 4087.
99 NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV, št. 2597 (2606), št. 4348 (4405 in 3634/1937).
100 NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV, št. 3628.

1939	1[101]	2[102]		3[103]	1[104]	
1940			1[105]	1[106]	2[107]	
	20	22	13	17	6	14

Razveza in neveljavnost cerkvenih zakonov

Kot smo videli, se je le malo ljudi odločilo za izpeljavo postopka cerkvene ločitve od mize in postelje, povprečno smo našteli le 11 vlog letno, še precej manj, povprečno od tri do štiri letno, je bilo vlog za razvezo in ničnost zakona, medtem ko je njihova uspešnost bila bistveno nižja.[108] Od vseh vlog, ki so bile poslane, je bilo že pred obravnavo pred cerkvenim sodiščem zavrnjenih 36 %, saj niso vsebovale tehtnih kanoničnih razlogov. Prošenj je bilo verjetno sicer še nekaj več, saj so se nekateri osebno zglasili na škofiji, kjer so obrazložili svojo zadevo in jim je bila že takoj odsvetovana vloga, ker ni bilo možnosti za končni uspeh. Ostale vloge so bile ali prepoznane kot zrele za nadaljnjo obravnavo ali preusmerjene na drugo cerkveno sodišče, ki je bilo pristojno za njihov primer. Od vseh vlog je ena tretjina obmirovala, saj se tožniki niso odločili za nadaljnjo obravnavo ali se je ta zavlekla in nato zastala, medtem ko je ena tretjina doživela končni sodni epilog. Med vsemi primeri smo v obdobju 1930–1940 našli le tri, ki jim je uspelo dokazati neveljavnost zakona, medtem ko primera za razvezo zaradi »nekonzumiranega« zakona, ki bi bil rešen v prid tožnika, nismo našli. Gotovo je obstajal vsaj en primer »nekonzumiranega« zakona, ki je doživel sodni epilog, a ne vemo, kakšen je bil rezultat.[109] Število rešenih primerov bi lahko kvečjemu še podvojili, ker za nekaj primerov ne vemo rezultata, saj je bilo gradivo vrnjeno strankam. Kljub temu še vedno govorimo o zelo redkih primerih, ki so bili uspešno zaključeni, največ en primer na vsaki dve leti oziroma okoli 10 % od vseh vloženih vlog.

V vseh pozitivno rešenih vlogah za razglasitev neveljavnosti zakona je šlo za neveljavnost zakona, ki je bil sklenjen po pravoslavnem obredu in ni bil veljaven za katoliško Cerkev, ker bi se ženin in nevesta mogla poročiti pred katoliškim duhovnikom, a tega nista storila.

Primeri, ki so bili zavrnjeni že pred obravnavo na sodišču

Župnik iz Stopič je februarja 1930 pisal na škofijsko sodišče, da se je pri njem zglasila Frančiška, ki je želela razveljavljenje zakona s svojim možem, s katerim se je poročila leta 1921. Svojo prošnjo je utemeljila s tem, da ga je zapustila že po treh tednih zakona, ker je ni maral in skupaj s še drugimi nad njo izvajal nasilje. Po enem letu se je vrnila za tri mesece, a ga je ponovno zapustila,

[101] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV, št. 5377 (5424).
[102] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV, št. 823 (545, 825), 3224.
[103] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV, št. 1071, 474 (764, 855, 1914), 3804 (4173).
[104] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV, št. 5044.
[105] NŠAL 5, šk. 328, zakonske zadeve, 1940, mapa IV, št. 2191 (4172).
[106] NŠAL 5, šk. 328, zakonske zadeve, 1940, mapa IV, št. 5454.
[107] NŠAL 5, šk. 328, zakonske zadeve, 1940, mapa IV, št. 1859, 2020.
[108] Pri analizi podatkov je treba še enkrat poudariti, da v spisih pod sklopom I/IV niso ohranjeni vsi spisi in so se nekateri, ki so bili končani, vrnili strankam. Ti primeri so v večini označeni le s spisom, v katerem je zapisano, da sporočajo stranki, naj se oglasi na sedežu cerkvenega sodišča, da bodo seznanjeni z rezultatom in da se jim vrnejo spisi. Rezultat je neznan.
[109] NŠAL 5, repertoriji, šk. 52, zvezek 1932/33, leto 1932, geslo zakonske zadeve IV/1, št. 2858 (4311 …). Spisov ni ohranjenih, vendar je iz spisa, ki govori o zaključku zadeve, razvidno, da je šlo za zadevo razveze nekonzumiranega zakona. Prim. NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV/I, št. 218.

ker sta jo skupaj s taščo zaničevala, od tedaj se k njemu ni več vrnila. Želela je razveljaviti zakon, saj med njima ni bilo nikdar spolnega odnosa in je trdila, da je njen mož tega nezmožen. Po vprašanju župnika, kako ve, da je njen mož nezmožen, ni znala odgovoriti, saj nobeden od njiju ni nikoli izrazil želje po spolnem odnosu. Sodišče je župnemu uradu sporočilo, da lahko Frančiška sicer vloži uradno tožbo na cerkveno sodišče v skladu s kanonskim pravom ter da bo morala plačati takso 1.000 din za zdravniške preiskave in druge sodne stroške. Pri tem so še zapisali, da je za končni uspeh zalo malo možnosti, ker je vzrok verjetno moževo sovraštvo, zato so tožbo odsvetovali.[110] Frančiška tožbe ni sprožila in zadeva je bila zaključena. Tudi taksa je bila razmeroma visoka, če računamo, da je bila takrat povprečna plača okoli 1.900 din. Vendar je res, da so bili takse ob zaključku sodbe oproščeni tisti, ki niso bili premožni.

Ferdinand iz Kranja se je obrnil na škofijo, da bi razveljavili svoj zakon, a za to ni imel nikakršnih možnosti. »*Obračam se na Vas v zelo nujni in težki zadeve po nasvetu enega g. duhovnika in Vas vljudno prosim, da mi isto ugodno rešite. Gre za razvezo zakona. Poročil sem se 10. marca 1931 na Bledu. Svojo zaročenko sem resnično ljubil, a tudi ona mene. Živela sva v ljubezni približno 5 mesecev – a nato, je začela na polagoma spreminjati svoje nazore napram meni. V začetku se je prepirala – pozneje začela veseljačiti, ko sem bil jaz zaposlen. Zadnje 4 mesece pa mi je odrekla zakonsko posteljo. Pred 3 dnevi pa je odšla od mene neznano kam. Otrok, katerih sem si toliko želel – absolutno ni hotela, in mi je izrecno zagotovila, da z menoj nobenega otroka! Da tako stanje za me ni vzdržno je jasno. Uzato se obračan na sv. cerkev, da ta zakon razveže! Jaz sem mož – vzgojen strogo krščansko. To stanje pa me je tako deprimiralo, da so se mi že vsiljevale misli na samomor ali izbris vere.*« Ferdinand ni navedel nobenega od kanoničnih razlogov, zato je bil odgovor, da se lahko njun zakon razveže le ob smrti enega od zakoncev.[111]

Dragotin je pisal cerkvenemu sodišču, da se je leta 1931 po katoliškem obredu poročil v trnovski cerkvi in da je bil ta zakon naslednje leto na civilnem sodišču razveljavljen zaradi razdora v zakonu, ki je bil posledica njegove spolne nezmožnosti. Do nje je prišlo po poškodbi pri nesreči z vožnjo s kolesom osem dni pred poroko. Priložil je tudi poročni list, razsodbo sodišča o razveljavitvi zakona in zdravniško spričevalo. Iz prejšnjega zakona je imel Dragotin že dva mladoletna otroka, prva žena mu je umrla leta 1929. Želel se je tudi cerkveno ločiti, da bi se lahko ponovno poročil in si priskrbel mater za svoja otroka ter sebi gospodinjo. Sodišče mu je odgovorilo, da se cerkveno sklenjenega zakona ne da razveljaviti, vendar se lahko ugotovi, da je bil neveljaven, če se ugotovi, da v zakonu ni prišlo do zakonske združitve. Opozorili so ga, da je treba pred cerkvenim sodiščem sprožiti postopek in ponovno dokazati trajno spolno nezmožnost. Če bi cerkveno sodišče ugotovilo, da je zakon neveljaven, se zaradi razloga trajne spolne nezmožnosti ne bi mogel še enkrat cerkveno poročiti. Iz teh razlogov so mu odsvetovali sprožitev postopka.[112]

Preusmerjeni na drugo sodišče

Antonija, rojena v Kranjski Gori, je šla služit v Skopje, kjer je prestopila v pravoslavje in se leta 1931 tam tudi poročila po pravoslavnem obredu in imela hčerko. Nato je zaradi nasilja pred svojim možem zbežala. Na ordinariat je prosila, ali se lahko ponovno vrne v katoliško cerkev in kako bi lahko razvezala zakona. Dobila je odgovor, da mora to urediti na pravoslavnem sodišču.[113]

[110] NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV/I, št. 940.
[111] NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV/I, št. 952.
[112] NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV/I, št. 5616.
[113] NŠAL 5, šk. 321, zakonske zadeve, 1932, mapa IV/I, št. 316, 594.

Sprejeti in zavrnjeni

Zadnji februarski dan leta 1938 je župnik iz Blok v imenu svojega farana Janeza pisal dopis škofijskemu ordinariatu v Ljubljano, v katerem je prosil, da bi se zakon Janeza z Nežo, ki je bil sklenjen leta 1928, razglasil za neveljavnega, ker je bil sklenjen pod pritiskom sile, kar je tudi nadrobno opisal.

Kanon 1087 pravi, da je neveljaven zakon, »*ki se sklene zaradi sile ali hudega, od zunaj in neupravičeno prizadetega strahu, tako da je bil zaročenec prisiljen izbrati zakon, da se strahu reši.*«[114] V tem smislu je cerkveno sodišče vlogo prepoznalo kot upravičeno za nadaljnjo obravnavo, zato je 7. marca 1938 odgovorilo župniku, naj Janez v skladu s kanoni na cerkveno sodišče vloži prošnjo za razglasitev neveljavnosti poroke in založi 800 din za sodne takse, priložijo naj se še vsa potrebna potrdila (rojstni list, poročni list, poročni zapisnik, potrdilo o bivališču tožnika in potrdilo o identiteti prosilca).

Župnik je nato 17. marca v imenu prosilca naslovil uradno vlogo na cerkveno sodišče v Ljubljani, v katerem so bili našteti razlogi, po katerih naj bi cerkveno sodišče zakon spoznalo za neveljavno sklenjenega. Župnik je v imenu tožnika zapisal:

> »*Ta zakon je neveljaven iz sledečih razlogov:*
> *A) Sklenil, sem ta zakon pod vtisom v resnici zunanje sile, ki je po pravici krivična. Njeni starši namreč, kakor tudi njen brat in tudi moja sestra so tako neme pritiskali, da jo naj poročim, da nisem mogel drugače, kakor da sem se z njo poročil proti svoji volji. Pritiskali pa so name, da mi bodo vse pomagali, da bomo eden do drugega, da bodo hišo popravil in sicer s svojim i. t. d. Ona pa se mi je laskala, 'da me rada vzame'. Narejeno pa je bilo vse to v par dnevih, tako da sam nisem mogel prav dosti vse premisliti. Bil sem kakor v eni omamici, da nisem prav spoznal dejanski položaj, kakor bi ga bil, če ne bi tako name pritiskali. Tako se je mudilo, da smo to naredili vse v enem samem dnevu. Kako naj torej človek prav premisli, kaj in kako je treba za tako važen korak.*
> *B) Po poroki pa se je koj videlo, kaj sem pravzaprav naredil.*
> *Moja žena Neža, je šla koj drugi dan po poroki k sosedovim /…/, kjer je izjavila, da ne bo živela z menoj in da ne bo pri nas obdelovala zemlje.*
> *Začela je koj domov uhajati, kar je po naših običajih nedopustno in za hišo sramotilno. Tam je tudi ker ostajala in se za me ni nič brigala, začela se je celo z drugimi vlačiti, tako z nekim financarjem, z nekim Dalmatincem in s tistimi fanti, s katerimi se je popreje že vlačila. Črez dober mesec pa je naravnost ker izostala in je ni bilo več domov.*
> *Doma pa je že nekako črez 14 dnij po poroki poskušala mene spraviti s pota, ker mi je začela dajati v jed, kakor se meni zdi lizola in še nekaj drugega, ki je nekam teko hudo 'dišalo' kar se je pripetilo kar dvakrat. Pa tudi v cigaretelj mi je nekaj takega, naredila. Nazadnje pa se nisem več upal, da bi spal pri nji, ker sem se bal, da bi me ne zastrupila. Ali pa kaj drugega naredila, kar je samo po sebi umevno.*
> *Začela je mene nagovarjati, da naj jo tabuliram, sicer ne ostane nič več pri meni. Zakaj? Ali ne zato, da bi šla in me zapustila!*
> *Komaj sva bila poročena, pa sem že dobil poziv od sodišča, kjer so me nagovarjali, da naj se razporočiva. Svetnik g. Kajfež zdaj v pokoju v Starem trgu, mi je svetoval, da naj se razporočim, sicer me bo tožila v Ljubljano in bo vseeno dobila, le da bodo stroški še večji zame. Tako sva se razporočila že čez dva meseca.*
> *Ona je kar 'tako' še vedno živela, zdaj z enim zdaj z drugim, nazadnje je*

[114] *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1087, str. 408.

Josip Volc (1869–1958), vice oficial (1934–1940) in oficial (1940–50) Škofijskega cerkvenega sodišča v Ljubljani. Vir: NŠAL 107, šk. 66, izsek iz skupinske slike ljubljanskega stolnega kapitlja 16. 7. 1943.

menda prestopila v drugo vero in se je poročila.
Jaz sam pa živim kakor noben. Grunt in domačija mi propadata, ker nimam nobenega, da bi mi pomagal. Mati so mi med tem časom od samih skrbij umrli, sestra me je zapustila, ker ji ne morem dajati tako, kakor bi ji rad. Sem kakor vdovec, le da se še poročiti ne smem!
Vočigled torej zgoraj popisanih razlogov prosim prečastito cerkveno sodišče, da upošteva razloge, ki jasno kažejo vso hudobijo in krivičnost, ki so mi jo pirzadejali ona, pa njeni starši, njen brat in celo moja sestra, ki so me prisilili, da sem s tako sklenil zakon pod vtisom zunanje in krivične sile.
Prebrano, odobreno in podpisano.«

Postopek se ni takoj nadaljeval, saj Janez ni podal potrdila o plačilu sodnih stroškov, a ko so pridobili potrdilo, se je postopek nadaljeval. Vice oficial Jožef Volc je za 3. junija sklical sejo škofijskega sodišča v škofijski knjižnici, na kateri so obravnavali zakonsko zadevo Janeza in Neže. Na sejo so bili vabljeni prosinodalna sodnika Gregorij Pečjak in Alojzij Stroj ter branilec zakonske vezi Alojzij Odar. Na seji, kjer je bil poleg štirih zgoraj omenjenih še zapisnikar Jože Prešern, so v zapisniku zapisali: »*Tožba se zavrne, ker ne navaja nobenih razlogov. Da bi mogli naj verjetno sklepati, da je zakon neveljaven (can 1706)*.« Isti dan je cerkveno sodišče pisalo dopis Ivanu, v katerem so mu sporočil, da je bila njegova tožba zavrnjena, ker ni navedel nobenih upravičenih in tehtnih razlogov ter mu vrnili še 800 din.[115]

Prvi pozitivno rešen primer: Ivan

V celoti bomo predstavili primer Ivana, ki je svojo vlogo uspešno pripeljal do konca. Zanimiva je tako njegova življenjska zgodba med prvo svetovno vojno in neposredno po njej kot tudi celoten potek sodnega procesa, kjer lahko vidimo vse faze procesa in ki je bil uspešno pripeljan do konca.

Avgusta leta 1929 sta se pri p. Angeliku Tomicu v župniji Marijinega oznanjena v Ljubljani oglasila Ivan in Marija, da bi se poročila, toda ženin je leta 1921 v Rusiji že sklenil zakon, za katerega je trdil, da je po kanonu 1086 neveljaven, zato je p. Angelik prosil cerkveno sodišče navodil

[115] NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, št. 1232.

za nadaljnje postopanje, zraven je priložil še sedem prilog, med drugim tudi pričevanje Ivana, kjer je opisal ozadje njegove poroke:

> »*Da je bil moj sovjetski brak z Olgo Aleksandrovno Debarino sklenjen v Moskvi v augustu 1921 le fiktiven, vsiljen od obupnih življenjskih razmer in političnih persekucij revolucijonarne dobe, naj dokažejo sledeča pojasnila, kojih verodostojnost morejo potrditi priče, ki so istočasno živele v Moskvi in to so: gg. Vilibald Koutny, tč. strokovni učitelj v Kočevju in Polde Šmalc, auskultant pri deželnem sodišču v Ljubljani. Prvi kot direktna, drugi kot indirektna priča.*
> *Kratek oris mojega ujetništva do prihoda v Moskvo:*
> *Po vjetju decembra 1914 sem bil dve leti zaposlen kot zdravnik v ujetniških in begunskih taboriščih Turkestana in do maja 1918 v premogokopu Kizilkija*[116] *ob kitajski meji. Bila je to doba mladostne, nesebične, karitativne delavnosti v raznih epidemijah med največjimi trpini, za katero sem prejel edino nagrado: kolero in pegavca. Val revolucije je res nam ujetnikom prinesel večjo osebno svobodo, toda fronti pri Orenburgu in Ashabadu so popolnoma onemogočali vrnitev v domovino. Da bi imel namen ženiti se v Rusiji, bi si bil že leta 1918, kot nešteto drugih ustanovil tam družinsko ognjišče. No vleklo me je edino domov in izbral sem mesto brezskrbne zakonske postelje rajše križev pot ubežnika. S tremi tovariši sem bežal preko Pamirja v Indokino. Pot na Peking je bila prišlecem iz revolucijonarnega teritorija zaprta. Poskušal sem nato srečo preko Buhare in Afganistana zopet zaman, vstaja v severni Indiji nas vrgla nazaj v buharske stepe. Deset let je od takrat, kar sem s svojim konjem v večnih snegovih Pamirja na prelazu Karakasik (5600 m) pošteno delil zadnjo zalogo ovsa, kar sem kopnel v temnicah Kuljaba, umiral od žeje v stepah Buhare*[117] *in Zakaspija, tlačanil (Leibeigener) v kovačnicah kneza šaaršauskega, samo da pridem v domovino. Edini svetal moment mojega ujetništva na Daljnem Vshodu je bilo moje šestmesečno bivanje v metropoli Buhare, koncem leta 1920, kot glavni zdravnik emirskih vojsk. Da me emir*[118] *priveže nase, mi je v znak priznanja poklanjal žena iz svojega harema, no hrepenenje po domovini je zmagalo. Že je bila pripravljena karavana, da jo pod varstvom emira odrinemo v Indijo, ko je tri dni pred odhodom izbruhnila revolucija v Buhari, ki je pomela z emirom, mene pa postavila k zidu bolnice, k ustrelitvi. Rešil me je zadnji hip le jok in prošnje ranjencev, ki so po bojih brez pomoči ležali ob mestnem obzidju. S podkupljenjem evakuacijskih funkcijonarjev se mi je posrečilo dobiti dovoljenje odhoda iz Buhare preko Orenburga do Moskve, v domovino sem mislil, no usoda mi je ravno za to zadnjo etapo prihranila višek trpljenja in obup.*
> *Življenje v Moskvi (1921):*
> *Jugoslovanski sovjet s sodrugom Gjorgjevičem*[119] *na čelu (trop avanturističnih parasitov, ki so živeli od našega umiranja) me je za šest mesecev zadržal v Moskvi, 'ker sem inteligent in kot tak nevaren revoluciji' kot se je glasil odlok, ki mi je presekal pot v domovino. Ruski glad je dosegel takrat svojo kulminacijo a telo je bilo že itak popolnoma izčrpano od večletne blodnje po centralni Aziji in tropične malarije, ki me je spremljala po vseh mojih potih. Gospod Koutny naj pove, kako smo brodili opotekajoč se od lakote po moskovskih ulicah povprašujoč zastonj za delom, kako smo 'jugoslovanski inteligentje' cele mesece otresali prazne vreče od 'suharov', ki so jih pustili*

[116] Danes Kyzyl, glavno mesto republike Tuve v Ruski federaciji.
[117] Kraj se danes nahaja v Uzbekistanu.
[118] Sayyid Mir Muhammad Alim Khan (1880–1944).
[119] Dimitrije Vasiljević Georgijevič (1884–1959).

Čehi in druge narodnosti, ko so nemoteno, transport za transportom odhajali v domovino, ako je njih ostalo kaj kruhovih drobtin …
Edini gospodar nad nami je bil jugosovjet in nekaj židov v federaciji sovjetov, ki so pribežali po ponesrečeni revoluciji iz Madžarske in hladili svoj maščevalni sadizem nad nami. Na dan ko nam je bil na sovjetu obljubljen odhod domov, se mi je sporočilo, da po umoru Draškoviča[120] *v SHS obešajo komuniste v dimnike in drugo, da smo za protiutež vzeti za talce. Deset nas za vsakega umorjenega komunista v Jugoslaviji. Da si rešim življenje in da z njeno pomočjo ubežim iz Moskve, iz neposrednega območja jugosovjeta v provincijo, sem poročil sestro miloserdja Olgo Aleksandrovno Deberino, ki je služila v izpraznjeni tvornici vodke na »Čugunem mostu«, kjer sem bil interniran. Bil je to zgolj političen korak obupanca, brez namena in misli na življenjsko zvezo z njo, šlo je le za rešitev do skrajnosti ogroženega življenja. Nekaj dni po sklenitvi braka sem bil iz previdnosti sovjeta, premeščen sam brez nje, pod pretvezo, da bom repatrijiran iz Moskve v Ljeningrad. Dočim se je vse na Nevi ukrcalo in odjadralo v domovino, so pustili mene kot 'pafau' na obali. Tako sem bil prisiljen še mesec dni čistiti peterburška dvorišča in stranišča tovarišem komisarjem in njihovim priležnicam, dokler nisem duševno in telesno izčrpan legel v bolniško postelj. Sedaj šele so se me usmili in odpravili z ešelonom preko morja v Stettin in od tod preko Dunaja v Mariborski logor in od tod domov.*
Tu seveda nisem razlagal okoli, da nisem imel namena poročiti se, da je bila poroka le navidezna, zvršena le v svrho rešitve golega življenja, bil sem vesel, da sem prišel domov in se brigal le za to, da na Dunaju dokončam svoj medicinski študij, ki sem ga radi vojske prekinil za osem let. Zakona nisem smatral veljavnim niti ob sklenitvi, niti kedaj pozneje, niti mi ni prišlo na misel, da bi mi mogla ta okolnost, ali bolje rečeno: iz tega nastale govorice biti kedaj ovira ustanovitvi tu v domovini družinskega ognjišča. Izjavljam tu, kakor lahko izpovedo priče, da zakona tam nisem nameraval, niti ne imel namena ostati v Rusiji. Skrbel pa sem vsa ta leta ne kot mož, ampak iz prosto človeškega-hvaležnega stališča zanjo in otroka, ki ga nisem nikoli videl, ne vedel o njegovem spočetju pri mojem odhodu. O resničnosti izjav sem pripravljen položiti prisego in enako zgoraj navedeni priči.
Želel bi, da pri svojih 40 letih, po vsem trpljenju v ujetništvu in negotovosti ter neurejenosti mojega sedanjega življenja, pri napornem in odgovornem zdravniškem poklicu, prosto zadišem, da se mi omogoči zakonska zveza po obredih naše katoliška cerkve.«

Ivan se je skliceval na kanon 1086, po katerem naj poroka, sklenjena med njim in Olgo leta 1921, ne bi bila veljavna. Kanon 1086 napreč pravi:

»§ 1. Vedno se domneva, da je notranje duševno privoljenje v skladu z besedami ali znamenji, ki so se uporabila pri poroki.

§ 2. Toda če en zaročenec ali pa oba s pozitivnim dejem volje izključita zakon sam ali vsako pravico do zakonskega dejanja ali kako bistveno lastnost zakona, se zakon ne sklene veljavno.«[121]

5. septembra 1929 je Škofijsko cerkveno sodišče v Ljubljani pisalo župniku župnije,[122] kjer je bival Ivan, naj ga zasliši o okoliščinah njegove poroke, predvsem o tem, ali se je poroka vršila cerkveno ali civilno, in če cerkveno, ali pred pravoslavnim ali katoliškim duhovnikom.

10. septembra je krajevni župnik Anton ob prisotnosti kaplana zaslišal Ivana o okoliščinah njegove poroke v Rusiji in napravil zapisnik. Na zaslišanju je

[120] 21. julija 1921 je član Crvene pravde ubil ministra Milorada Draškovića.
[121] *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1086, str. 408.
[122] Ime kraja je namerno izpuščeno.

Ivan delno ponovil svojo zgodbo in obrazložil, da se je poročil le zato, ker je bil v Moskvi kot talec, in da bi se rešil iz obupnega položaja, se je odločil za poroko z Olgo, ki je kot Rusinja imela določene zveze. Najprej se je poročil sovjetsko, nato še pravoslavno. Povedal je, da se ni poročil iz ljubezni, temveč predvsem za to, da bi si rešil življenje, a na oba načina se je poročil, ker je bila politična situacija v Rusiji takrat še negotova in bi mu lahko prav prišla oba dokumenta o zakonu, enkrat pravoslavni, drugič sovjetski. Pri sovjetih se je poroka izvršila tako, da sta šla z Olgo v neko pisarno pred uradnico, kjer sta dejala, da bi se poročila, uradnica je poroko vpisala in jima dala sovjetski poročni list, pri čemer nista potrebovala nobenih dokumentov. Nato sta se poročila še pred pravoslavnim popom z dvema pričama, Vilibaldom Koutnyem, ki je bil kasneje učitelj v Kočevju, in nekim srbskim vojnim ujetnikom. Tudi tu nista potrebovala nikakršnih dokumentov. Na vprašanje, zakaj se poroka ni izvršila po katoliškem obredu, je odgovoril, da zato, ker ga ni iskal, ker je poroko smatral le za fiktivno, in da je tam gotovo bil kakšen katoliški duhovnik. Pred poroko je z Olgo teden dni bival v njenem stanovanju, po poroki še štirinajst dni, za tem so ga sovjeti z drugimi ujetniki vred odpravili v Petrograd, rekoč, da bo poslan domov, kamor se je nato res vrnil oktobra 1921. Kratek čas, ki ga je preživel z Olgo, je bil dovolj, da sta dobila deklico, ki se je rodila aprila 1922, a je ni nikoli videl. Po vrnitvi domov sta si z Olgo dopisovala, a le glede otroka, kateremu je Ivan pošilja tudi denar, čeprav Olga tega ni izrecno zahtevala. Obrazložil je, da je Olgo pustil v Rusiji zato, ker je bil zakon zgolj fiktiven, da si reši življenje in nikdar ni nameraval ostati tam. Olga, ki je kasneje delala v neki moskovski bolnišnici, ni zase zahtevala ničesar, vendar je na sovjet dala prošnjo za ločitev. Ko je Ivan prišel domov, je o poroki povedal svoji materi in tako se je o tem razvedelo tudi med domačini.

Župnik je 11. septembra 1929 zapisnik poslal škofijskemu sodišču, poleg tega je v dopisu zapisal. »*odgovori so taki, da se tukaj zdi le dvoje mogoče: 1) ali so resnični, ker se /…/ nikoli ni dal vjeti v kaki izjavi, ali pa 2) je bil /…/ o vseh kanonskih določilih dobro informiran od strokovnjaka ali vsaj poznavalca cerkvenega prava.*« Slednje se mu ni zdelo verjetno, ker po njegovem mnenju Ivan O. ni bil veren človek, dodal je še, da poroko po njegovem mnenju zahteva njegova sedanja partnerka, a da so ljudje tam mnenja, da je že bil poročen. Za potrditev Ivanovih navedb je predlagal še zaslišanje Vilibalda Koutnya, ki ga je označil za poštenega človeka.

Sodišče je 16. septembra 1929 pisalo župniku v Kočevje, naj zasliši še učitelja Koutnya, kar je ta 23. septembra tudi storil. Koutny je potrdil, da je bil v Moskvi poročna priča Ivanu in da se je poročil le zato, da bi čim prej lahko prišel domov, vendar da ne ve, ali bi poroko lahko sklenil pred katoliškim duhovnikom.

5. oktobra 1929 je Škofijsko cerkveno sodiščo v Ljubljani naslovilo prošnjo za razglasitev neveljavnost zakona na sveto kongregacijo za zakramente v Rim. Marca je poslalo še izjavo Olge, ki je potrdila, da bi se v Moskvi avgusta leta 1921 dalo dobiti katoliškega duhovnika, a da se ona ni obrnila nanj, ker je bil zakon sklenjen po pravoslavnem obredu.

Sveti oficij je 5. aprila 1930 odgovoril sodišču in ga prosil dodatnih pojasnil, ali bi ob poroki v Rusiji Ivan lahko dobil katoliškega duhovnika.

Sodišče je svetemu oficiju odgovorilo v obširnem pismu 11. aprila 1930, v katerem je popisalo Ivanovo življenjsko pot in stisko, da ni nikoli nameraval skleniti prave poroke, ampak je želel le ublažiti svojo stisko. Pri poroki bi lahko prišel do katoliškega duhovnika, kar je potrdil tudi ekspert za ruske zadeve Franc Grivec, profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani, a Ivana to ni zanimalo, ker je želel le priti domov. Prosili so tudi, da bi kongregacija vprašanje čim prej razrešila, da ne bi prišlo do javnega škandala. 2. julija 1930 je Sveti oficij pisal ljubljanskemu škofu Antonu Bonaventuri Jegliču, da so zadevo obravnavali na seji 26. junija 1930 in odločil, da je bil zakon med Ivanom in Olgo leta 1921 v Moskvi sklenjen neveljavno zaradi formalno nepravilne sklenitve zakona in da se lahko poroči s katoličanko. Dokument so na škofiji prejeli 8. julija 1930 in to

sporočili župnemu uradu v kraju, kjer je bival Ivan, ter naročili, da je za tiskarske stroške Ivan moral plačati še 450 din stroškov, pri čemer je kongregacija svoje delo opravila brezplačno.[123] 20. julija 1930 se je tako Ivan brez zadržkov v cerkvi Marijinega Oznanjenja v Ljubljani lahko poročil z nevesto Marijo.[124]

Drugi pozitivno rešen primer: Veronika

K župniku v Šmartnem pod Šmarno goro se je oglasila Veronika z naslednjo zakonsko zagato. Ona, katoličanka, se je leta 1924 po pravoslavnem obredu poročila v Srbiji s Perom. Po šestih letih zakona ga je zapustila in sta se v Ljubljani tudi civilno ločila od mize in postelje. Zahtevala je tudi ločitev na pravoslavnem sodišču, vendar so jo zavrnili, češ da zanjo niso pristojni, ker je katoličanka. Želela se je poročiti z novim možem po katoliškem obredu, vendar se je bala tožbe nekdanjega moža. Ker so jo na pravoslavnem sodišču zavrnili, je premišljevala, da bi formalno prestopila v pravoslavno vero, da bi lahko sprožila tožbo za razvezo pred pravoslavnim cerkvenim sodiščem. Šmartinski župnik je ordinariat prosil za pomoč. Ta je svetoval, naj ponovno poskusi pred pravoslavnim sodiščem, a če to ne bi šlo, se ji dovoli izredna poroka samo pred pričami po kanonu 1098. Veronika je dejala, da bo sledila navodilom, vendar je prosila, če ji lahko dajo potrdilo o neveljavnosti zakona med njo in Perom K. za katoliško Cerkev, kar so ji tudi ugodili.

To je lahko dosegla zato, ker je bil zakon sklenjen pred pravoslavnim duhovnikom, vendar je po kanonu 1094 p za katoličane veljaven le tisti zakon, ki je sklenjen vpričo pooblaščenega katoliškega duhovnika, razen takrat, ko se tega zaradi izrednih okoliščin ne da dobiti, kar v tem primeru ni veljalo.[125]

Tretji pozitivno rešen primer: Franc

V župnijskem uradu Marijinega oznanjenja v Ljubljani se je konec junija 1936 oglasil Franc, ki se je leta 1918 v Jekaterinburgu po pravoslavnem obredu poročil z Marijo B. Leta 1930 je bil zakon na civilnem sodišču ločen. Želel je še cerkveno razveljavitev zakona, saj je trdil, da se je poročil le zaradi osebne varnosti v konfuznih razmerah. Župnijski urad je vlogo skupaj s poročnim listom in sodnim dokumentom o civilni ločitvi poslal cerkvenemu sodišču v Ljubljano. Ta mu je odgovoril, da je vloga tako pomanjkljiva, da je treba narediti novo, v skladu s kanoni 1706–1708, v katerih naj stranka navede tudi točne razloge, ki bi podali utemeljene razloge za neveljavnost (ne razveljavitev) zakona. Zapisali so, da mora obtožnico napisati lastnoročno in poleg priložiti še 1.000 din za sodne stroške. 26. septembra 1936 je Franc na sodišče naslovil »predlog na izrek o neveljavnosti zakona«, ki mu ga je sestavil advokat Milan Korun. V predlogu je zapisal, da je bil zakon po njegovem mnenju sklenjen v obliki, ki ni bila veljavna (kanon 1904), hkrati niso obstajali razlogi za izredno obliko sklenitve zakona po kanonu 1098, kajti ob poroki bi se mogel dobiti katoliški župnik, ki ga ženin ni hotel, ker se je hotel poročiti le pravoslavno. Predlagal je tudi, da se to dokaže po nekdanjem pristojnem krajevnem metropolitu, kamor je spadal Jekaterinburg in ki po njegovih informacijah sedaj živi v Varšavi. Skratka, hotel je dokazati, da je zakon neveljaven, ker ni potekal po kanonskem pravu, ki je zapovedoval, da so cerkveno-pravno veljavni le tisti zakoni, ki se sklepajo pred

[123] NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV/I, št. 708, 1466, 2861, 2371, 2861 (3189, 3362, 3556, 3704,/1929) – primer Ivan O.
[124] ŽA Ljubljana - Marijino oznanjenje, poročna knjiga 1925–1930.
[125] NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV/I, zadeva Veronike J. št. 1446, 2576, 3702.

katoliškim duhovnikom: župnikom, krajevnim ordinarijem ali pooblaščenim duhovnikom in dvema pričama, kar tu ni bilo izvedeno, saj sta se poročila pred pravoslavnim duhovnikom, pri čemer bi v kraju bilo mogoče dobiti katoliškega duhovnika. Brez duhovnika, le pred pričami, je bila poroka namreč veljavna le v izrednih razmerah smrtne nevarnosti oziroma, če nikakor ni bilo mogoče dobiti nobenega duhovnika v bližini.[126]

Cerkveno sodišče se je obrnilo na metropolita in nadškofa iz Mohileva Eduarda barona von der Roppa,[127] ki je bil takrat v begunstvu v Varšavi in po njegovem predlogu še na M. Glaserja, župnika v Kišnjevu v Romuniji, ki sta potrdila, da je bilo 9. novembra 1918, ko se je v Jekaterinburgu poročil Franc, moč dobiti katoliškega duhovnika Rafaela Schaferja, ki bi lahko veljavno sklenil zakon. Na temelju teh dokazil je škof Gregorij Rožman 24. marca 1937 izdal izjavo, po katerem zakon, sklenjen med katoličanom Francem in Marijo, 9. novembra 1918 v Jekaterinburgu, ni bil cerkveno veljavno sklenjen.[128]

Vloge za neveljavnost in ali razvezo pred Škofijskim cerkvenim sodiščem v Ljubljani

	Število vlog	Zavrnitev	Dovoljen postopek	Preusmeritev na drugo sodišče	Zaključen primer, pozitivno rešen[129]	Zaključen primer, negativno rešen	Zaključen primer, rezultat neznan
1930	4	3[130]	1[131]		1[132]		
1931	2		2[133]				
1932	5	2[134]	1[135]	2[136]			
1933	3	2[137]	1		1[138]		
1934	1	1[139]					1[140]
1935	7	4[141]	3[142]			1[143]	
1936	5		5[144]			2[145]	

126 *Zakonik cerkvenega prava*, kanon 1904, 1098, str. 413, 415.
127 Eduard Baron von der Ropp nadškof in metropolit v Mohilevu, danes Belorusija (1917–1939). https://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dm226.html (pridobljeno 25. 8. 2021).
128 NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, zadeva Franc J., št. 4868/1936.
129 Leto, ko bil uspešno zaključen.
130 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV/I, št. 940, 962, 3277.
131 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV/I, št. 4183.
132 NŠAL 5, šk. 319, zakonske zadeve, 1930, mapa IV/I, št. 708, 1466, 2861, 2371, 2861 (3189, 3362, 3556, 3704/1929) – primer Ivan.
133 NŠAL 5, šk. 320, zakonske zadeve, 1931, mapa IV/I, št. 1467, 3214.
134 NŠAL 5, šk. 321, zakonske zadeve, 1932, mapa IV/I, št. 3768, 4362.
135 NŠAL 5, repertoriji, šk. 52, zvezek 1932/33, leto 1932, geslo zakonske zadeve IV/1, št. 2858 (4311 …). Spisov ni ohranjenih, vendar je iz spisa, ki govori o zaključku zadeve, razvidno, da je šlo za zadevo razveze nekonzumiranega zakona. Prim. NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV/I, št. 218.
136 NŠAL 5, šk. 321, zakonske zadeve, 1932, mapa IV/I, št. 316 (594); 950.
137 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV/I, št. 952 in 4790 (4918).
138 NŠAL 5, šk. 322, zakonske zadeve, 1933, mapa IV/I, zadeva Veronika J.
139 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV/I, št. 1156.
140 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1934, mapa IV/I, št. 218.
141 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV/I, št. 5616, 4309, 2946, 2613.
142 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV/I, št. 4887 (5231), in šk. 326, zakonske zadeve, 1938 zadeva Janez D. št. 2124 (888/1935).
143 NŠAL 5, šk. 323, zakonske zadeve, 1935, mapa IV/I, št. 4963.
144 NŠAL 5, šk. 324, zakonske zadeve, 1936, mapa IV/I, št. 988, 4238, 4362; šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, št. 353 (3136/1936, 4868 /1936), šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV/I, št. 2252 (5431/1936).
145 NŠAL 5, šk. 324, zakonske zadeve, 1936, mapa IV/I, št. 988, 4362.

1937	3	1[146]	1[147]	1[148]	1[149]		1[150]
1938	5		4[151]	1[152]		3[153]	
1939	4	1[154]	3[155]			2[156]	
1940	1		1[157]				
	40	14	22	4	3	8	2

Sklep

Gradivo o zakonskih pravdah pred Škofijskim cerkvenim sodiščem v Ljubljani nam podaja zanimiv vpogled v zelo togo zakonodajo glede zakonskih pravd, ki je veljala tako v civilni kot v cerkveni zakonski zakonodaji v Kraljevini Jugoslaviji. Primeri, ohranjeni v gradivu »zakonskih zadev« v fondu NŠAL 5, potrjujejo veliko zmedo, ki je na tem polju vladala v Jugoslaviji, saj je v različnih predelih države veljalo več poročnih zakonodaj, ki so si med seboj nasprotovale, kar je v praksi prinašalo številne težave in nemalo zmede. Na področju Slovenije je zakonodaja močno zaostajala za dejanskimi težavami, s katerimi so se spoprijemali ljudje v zakonskih sporih, praktično edina možnost, ki so jo imeli, je bila ločitev od mize in postelje, ki je hkrati onemogočala ponovno poroko. Pri reševanju zakonskih sporov opazimo, da so nekateri odvetniki s »pravniškim slalomom« želeli pomagati svojim klientom, da bi jim ugodili. Pri tem so uporabljali tudi prestop v druge vere, a to vsekakor ni bilo preprosto in so za to potrebovali veliko spretnosti, časa in volje ter njihovi klienti poleg tega še dovolj denarja.

Vloga Škofijskega cerkvenega sodišča v Ljubljani je bila v tem obdobju glede zakonskih pravd precej minorna, saj je bilo možnost razreševanj le-teh po kanonskem pravu zelo okrnjena, poleg tega so bile sodbe brezpredmetne na civilnem področju. Sodbe cerkvenega sodišča so bile za civilno rabo uporabne le, če je tožnikom uspelo doseči neveljavnost ali razvezo cerkvenega zakona, da so se lahko ponovno oziroma veljavno poročili po katoliškem obredu. Cerkveno ločitev od mize in postelje je bilo mogoče doseči razmeroma preprosto, a se je za to odločila le dobra desetina tistih, ki so se že poprej ločili na civilnem sodišču. Tako malo število je mogoče pripisati predvsem temu, da si s cerkveno ločitvijo praktično niso mogli nič pomagati. Ponovna poroka po katoliškem obredu je bila nemogoča, medtem ko so zadeve glede državljanskih učinkov zakona, gmotne in finančne zadeve, skrbništvo nad otroki itd. že uredili ob civilni ločitvi. Vrednost cerkvene ločitve je bila predvsem v tem, da so pred krajevnim občestvom cerkveno uredili svoj propadli zakon in so lahko prejeli zakramente sv. pokore in sv. evharistije. Če so bili razlogi za ločitev kanonično utemeljeni, so krajevni duhovniki v večini tudi molče sprejemali ločitev kot upravičeno dejstvo in niti niso pozivali k cerkvenemu postopku ločitve ali poizkušali doseči medsebojno spravo.

Primeri poročnih pravd na Škofijskem cerkvenem sodišču v Ljubljani kažejo, da je bilo sodišče zelo rigorozno pri presoji že tako majhnega nabora upravičenih razlogov za neveljavno sklenjen zakon in so ob vsakem najmanjšem sumu vlogo zavrgli ali jo rešili proti volji tožnika. Ko so tožniki navedli, da

[146] NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV/I, št. 1255.
[147] NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, št. 581 (št. 467/1937, 5922/1937).
[148] NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV/I, št. 1510.
[149] NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, 353 (3136/1936, 4868/1936).
[150] NŠAL 5, šk. 325, zakonske zadeve, 1937, mapa IV/I, 4038.
[151] NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, št. 581, 1232, 3629, 4658.
[152] NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, št. 118.
[153] NŠAL 5, šk. 326, zakonske zadeve, 1938, mapa IV/I, št. 1232, 3629, 4658.
[154] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV/I, št. 2009.
[155] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV/I, št. 439, 1938, 2314.
[156] NŠAL 5, šk. 327, zakonske zadeve, 1939, mapa IV/I, št. 439 (1407, 2187), 2314.
[157] NŠAL 5, šk. 328, zakonske zadeve, 1940, mapa IV/I, št. 1849.

so se poročili pod prisilo, zaradi strahu za lastno življenje, zaradi izigravanja vpletenih ali podobno, je sodišče to vedno dojelo kot nezadostno dokazljiv in neopravičljiv razlog. Njihovo trditev so sodniki, če sta se dva poročila na teritoriju ljubljanske škofije, lahko demantirali že na temelju »Zapisnika pri izpraševanju ženinov in nevest pred oklici«, pri čemer sta ženin in nevesta s podpisom potrdila, da sta ob poroki izpolnjevala vse pogoje za ženitev, da ni bilo nobenih zadržkov, in da sta se poročila prostovoljno, s čimer sta potrdila, da ni nobenih kanoničnih razlogov, ki bi mogli kasneje služiti za dokazovanje neveljavnosti zakona. V vseh primerih, ki so jih tožniki na cerkvenem sodišču v Ljubljani uspešno pripeljali do konca, je šlo le za to, da je sodišče prepoznalo, da poprej sklenjen zakon po pravoslavnem obredu ni imel veljave tudi v katoliški Cerkvi. Stranke so morale v teh primerih pred poroko po katoliškem obredu, zaradi državne zakonodaje, doseči še civilno ločitev pred pravoslavnim sodiščem. Zaradi drugih razlogov tožnikom na cerkvenem sodišču v Ljubljani ni uspelo dokazati neveljavnosti svojega zakona.

Postopek razveze neizvršenega zakona po papeževi dispenzi je bil ravno tako dolgotrajen in kompleksen sodni proces, a žal v gradivu »zakonskih zadev« ni nobenega primera, kjer bi bilo ohranjeno gradivo in bi bil primer zaključen v korist tožnika. Cerkveno sodišče je v takih primerih zahtevalo predložitev verodostojnih listin, pričevanje prič in tudi samostojno zdravstveno preiskavo, ki bi neizpodbitno dokazala, da je šlo pri enemu od zakoncev za trajno in absolutno nezmožnost spolnih odnosov ter da je ta spolna disfunkcija obstajala že pred poroko. V primeru uspešnega zaključka se osebi, ki bi ji bila dokazana nezmožnost spolnih odnosov, ne bi dovolila ponovna poroka, saj je le-ta ne bi mogel izvršiti. Po kanonskem pravu je bilo namreč sklepno pravno dejanje sklenitve zakona spolni odnos, s čimer je bil zakon »izvršen« oziroma »konzumiran«. Sodišče je kot dokazilo za impotenco zahtevalo tudi samostojno zdravstveno preiskavo, tudi če so je opravili že prej, za namen civilne ločitve, zahtevali so pričevanja verodostojnih prič, na koncu pa vse skupaj moral odobriti še Sveti sedež. Vse to so bili razlogi, da se ljudje verjetno, tudi če so imeli razloge, niso odločili, da bi sprožili proces za razvezo neizvršenega zakona. V obravnavanem obdobju smo zasledili le en tozadevni primer, ki je na rimski stopnji doživel zaključek, a še pri tem ne vemo, kakšen je bil rezultat.

Celotno gradivo »zakonskih zadev« v fondu NŠAL 5 nam daje tudi zelo zanimiv vpogled v pester svet intime zakonskih zapletov ter nam skozi slikovite in pogosto težke osebne zgodbe ponuja možnost raziskovanja v številnih drugih smereh: zgodovina morale, seksualnosti, migracij, vloge spolov, mešanih zakonov, razlike med mestom in podeželjem, itd.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL)

- NŠAL 5, Škofijski arhiv Ljubljana 5, cerkveno sodišče (šk. 30); zakonske zadeve (šk. 319–328); repertoriji 1928–1941 (šk. 52, 53)
- NŠAL 107, Fotografska zbirka
- NŠAL 29, Prepisi matičnih knjig

LITERATURA

Ambrožič, Matjaž: *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*. V: Viri 30. Ljubljana: Arhivsko Društvo Slovenije, 2010.

Ambrožič, Matjaž: *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar*. V: Acta ecclesiastica Sloveniae 25. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, 2003.

Cvirn, Janez: *Boj za sveti zakon: prizadevanja za reformo poročnega prava od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.

Kos, Dušan: *Ljubezen, greh in kazen. Podobe in razvoj ljubezenske morale na Slovenskem do 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.

Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške cerkve: s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev: dodatek: pregled virov, ustavnih in upravnih načel cerkvenega prava pravoslavne cerkve.* Ljubljana: Juridična fakulteta, 1927.

Kušej, Rado: *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve: s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana: Juridična fakulteta, 1923.

Odar, Alojzij: Civilni zakon?. V: *Slovenec*, 4. 2. 1934, str. 29.

Odar, Alojzij: *Zakonsko pravo.* Ljubljana, 1937.

Ojnik, Stanko: ODAR, Alojzij, v*: Enciklopedija Slovenije*, 8. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 82.

Pretnar, Matej: O resoluciji pravniškega kongresa za uvedenje civilne poroke. V: *Slovenec*, 23. 9. 1934, št. 216, str. 3.

Ušeničnik, Franc: *Pastoralno bogoslovje*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1940.

OBJAVLJENI VIRI

Ljubljanski škofijski list, 1877, 1920–1940.

Potek in sklepi tretje ljubljanske sinode, ki jo je pripravil in od 25. do 29. avgusta 1924 vodil Anton Bonaventura škof Ljubljanski. Ljubljana: Škofijski ordinariat v Ljubljani, 1924.

Šematizmi ljubljanske škofije, 1918–1944.

Zakonik cerkvenega prava: sestavljen po ukazu papeža Pija X. in razglašen z oblastjo papeža Benedikta XV. (ur. Alojzij Odar). Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1944.

Zakonik ljubljanske škofije. Ljubljana: Škofijski ordinariat v Ljubljani, 1940.

INTERNETNI VIRI

Archdiocese of Mohilev: https://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dm226.html (pridobljeno 25. 8. 2021)

SUMMARY

MATRIMONY CASES AT THE DIOCESAN ECCLESIASTICAL COURT IN LJUBLJANA BETWEEN 1930 AND 1940

The article discusses matrimony cases at the Diocesan ecclesiastical court in Ljubljana between 1930 and 1940 on the basis of archives in the Diocesan Office Ljubljana 5 fonds (NŠAL 5), kept by the Archiepiscopal Archives in Ljubljana. According to the canon law, the sacrament of the holy matrimony cannot be dissolved. Spouses who encountered unsolvable problems and wished to settle their status in the ecclesiastical-legal view, had three options: divorce from bed and board, dissolution of a non-consummated marriage and marriage annulment.

The possibility of solving marriage conflicts according to the canon law was very small, almost non-existent, therefore the role of the Diocese ecclesi-

astical court in Ljubljana considering such conflicts in this period was fairly minor. Additionally, such judgements were not valid in the civil field. For civil use, judgements of the ecclesiastical court were only useful if the plaintiffs succeeded in annulment or dissolution of the church marriage and were able to remarry or legally marry in a Catholic ceremony.

The church divorce from bed and board could be achieved fairly easily, however, only a tenth of those who already divorced at the civil court, decided to pursue it. Such small number can be attributed to the fact that the church divorce actually did not help, they could not be married again and had already arranged all other civil-legal matters at the civil divorce. Matrimony cases at the Diocese ecclesiastical court in Ljubljana show that the court was very rigorous at judging even very small lists of justified reasons for an invalid marriage and rejected the case at the smallest doubt. All successful cases at the ecclesiastical court in Ljubljana were about Orthodox marriages, which were not valid in Catholic church. There are no preserved files with a case of papal dispensation, however, we found a case which was closed in Rome, but there is no information about the content and the outcome.

The "marriage cases" in the NŠAL 5 fonds provide a very interesting insight into the variegated world of marriage conflict intimacy and, through picturesque and hard personal stories, offer a possibility for research in other fields: the history of morals, sexuality, migrations, gender roles, mixed marriages, differences between the city and the rural area etc.

1.04 Strokovni članek

UDK 351.852:7.025:930.25(497.4)
Prejeto: 19. 10. 2021

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND PAPERS

Problematika materialnega varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva v inšpekcijskih postopkih

MAJA GOMBAČ
dr. zgodovinskih znanosti, inšpektorica višja svetnica
Inšpektorat RS za kulturo in medije, Metelkova 4, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: maja.gombac@gov.si

Izvleček

Prispevek obravnava problematiko materialnega varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva pri inšpekcijskih zavezancih ter poudarja s tem povezane kršitve določb ZVDAGA. Opisuje tudi razmerja med izvajalci javne arhivske službe, izvajalci inšpekcijskega nadzora na področju arhivov in arhivske dejavnosti ter ustvarjalci, njihovimi pravnimi nasledniki, imetniki arhivskega gradiva. Podlaga za ta razmerja je zapisana v zakonodaji, ki je predstavljena v prispevku in se artikulira tudi skozi prakso, na katero vplivajo različni dejavniki.

Ključne besede:

inšpekcijski nadzor, materialno varstvo, arhivska javna služba, inšpektor, arhivist, ustvarjalec

Abstract

PROBLEMS OF ARCHIVES AND RECORDS PRESERVATION IN INSPECTION PROCEDURES

The article deals with problems of archives and records preservation at inspected parties and points out infringements of the archival law. It describes relationships among the providers of the public archival service, inspectors in the field of archives and archival activity and creators, their legal successors, owners of archival records. Legislation, the foundation of these relationships, is presented in the article and also articulates through practice which is influenced by many factors.

Key-words:

Inspection, preservation, archival public service, inspector, archivist, creator

UVOD

Eno izmed temeljnih poslanstev institucij, kot so arhivi, je ohranjanje kulturne dediščine. Nujen predpogoj za to so ustrezni depoji, kjer se le-ta hrani. Vendar se skrb za materialno varstvo arhivskega gradiva, ki nastaja pri različnih ustvarjalcih, začne že pri njegovem nastanku in ne šele s prevzemom v pristojni arhiv. Prispevek se zato osredotoča na problematiko materialnega varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva pri inšpekcijskih zavezancih v luči razmerij med izvajalci inšpekcijskega nadzora na področju arhivov in arhivske dejavnosti, izvajalci javne arhivske službe ter ustvarjalci, njihovimi pravnimi nasledniki, imetniki arhivskega gradiva.

Inšpekcijski nadzor na področju arhivov in arhivske dejavnosti v Republiki Sloveniji

Inšpekcijski nadzor je nadzor nad izvajanjem oziroma spoštovanjem zakonov in drugih predpisov. Izvajajo ga inšpektorji kot uradne osebe s posebnimi pooblastili in odgovornostmi, ki delujejo v okviru inšpekcij.

V slovenskem prostoru so inšpekcije leta 1995 doživele temeljito reorganizacijo. Naloge inšpekcijskega nadzora so bile takrat prenesene z republiških inšpekcij na državni ravni in občinskih upravnih organov na ministrstva oziroma njihove organe v sestavi. Inšpekcijski nadzor je bil takrat sistemsko urejen v določbah 83. do 98. člena Zakona o upravi,[1] medtem ko so bila posamezna področja inšpekcijskega nadzora urejena v vrsti področnih zakonov.[2] Inšpekcijski nadzor za arhivsko dejavnost je bil s predpisom na pristojnem resornem ministrstvu vpeljan leta 1997. Prvi Zakon o arhivskem gradivu in arhivih[3] (v nadaljevanju: ZAGA), ki je začel veljati leta 1997, namreč že vsebuje določbe, kdo izvaja nadzor nad zakonitostjo dela arhivov ter kdo inšpekcijski nadzor za izvajanje določil zakona in izvršilnih predpisov (Inšpektorat RS za področje kulturne dediščine), kdo opravlja inšpekcijski nadzor (inšpektor za področje arhivske dejavnosti) in pogoje, ki jih mora izpolnjevati.

Posebni Zakon o inšpekcijskem nadzoru smo dobili leta 2002,[4] ki se je nato spremenil leta 2007[5] (v nadaljevanju: ZIN). ZIN od takrat dalje sistemsko ureja področje inšpekcijskega nadzora v slovenskem prostoru: organizacijo inšpekcij, položaj, pooblastila in ukrepe inšpektorjev ter osnove inšpekcijskega postopka pri opravljanju nalog inšpekcijskega nadzora. V zvezi z organizacijo inšpekcij ZIN določa, da *»inšpektorji delujejo v okviru inšpekcij, ki se organizirajo za posamezno upravno področje«*[6] ter da »*inšpekcije delujejo v inšpektoratih, ki imajo status organa v sestavi ministrstva*«.[7]

Leta 2006 je začel veljati tudi nov Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (v nadaljevanju: ZVDAGA), ki je bil dopolnjen v letu 2014.[8] Le-ta v 75. členu določa, da inšpekcijski nadzor nad izvajanjem določb ZVDAGA in na njegovi osnovi izdanih podzakonskih predpisov glede dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivske javne službe izvaja *»inšpektorat, pri-*

1 Zakon o upravi. V: *Uradni list RS*, št. 67/1994.
2 Bizjak: *Zakon o inšpekcijskem nadzoru*, str. 10.
3 Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 20/1997 in 32/1997 – popravek.
4 Zakon o inšpekcijskem nadzoru. V: *Uradni list RS*, št. 56/2002.
5 Zakon o inšpekcijskem nadzoru. V: *Uradni list RS*, št. 43/2007 – uradno prečiščeno besedilo in 40/2014.
6 Prav tam, 8. člen, 1. odstavek.
7 Prav tam, 8. člen, 2. odstavek.
8 Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006, 51/2014.

stojen za področje varstva arhivskega gradiva«.[9] To je Inšpektorat RS za kulturo in medije (v nadaljevanju: IRSKM), ki je podobno kot Arhiv RS postal organ v sestavi Ministrstva za kulturo RS.

S tem, ko je inšpekcija organizirana v organu v sestavi, ji je zagotovljena višja stopnja avtonomije, ki se izraža v treh vidikih: kot finančna (lastni proračun), kadrovska (kot predstojnik zaposlenih deluje glavni inšpektor) in strokovna avtonomija (preprečuje ministru poseg v odločitve v konkretnih primerih).[10] Ministrstvo za kulturo se s konkretnimi inšpekcijskimi zadevami srečuje formalno, šele ko kot drugostopenjski organ rešuje pritožbe na upravne odločbe IRSKM. Na splošni ravni ministrstvo daje splošna navodila in smernice za delo v obeh organih v sestavi (ARS in IRSKM) ter izvaja nad njima nadzor, saj je minister odgovoren za stanje na področju svojega resorja.

V ZIN so zapisani splošni pogoji za opravljanje nalog inšpekcijskega nadzora. 12. člen 12 npr. narekuje, da je lahko za inšpektorja imenovana oseba, ki ima: *»predpisano izobrazbo […], ustrezne delovne izkušnje, […] strokovni izpit za inšpektorja«* itd. Na drug strani ZVDAGA, podobno kot drugi posebni zakoni, določa oziroma dodaja še dva posebna pogoja pri imenovanju inšpektorjev za področje arhivske dejavnosti: opravljen strokovni izpit iz arhivistike in najmanj deset let delovnih izkušenj ter tudi, da mora inšpektor *»varovati osebne, tajne in druge zaupne podatke«* in da mora *»biti ustrezno varnostno preverjen«.*[11]

Posebna so tudi inšpekcijska pooblastila, saj ima inšpektor poleg pooblastil, ki urejajo inšpekcijsko nadzorstvo oziroma jih določa ZIN, z ZVDAGA določena še naslednja pooblastila: »*1. pregledovati objekte, prostore in opremo, v katerih se hrani dokumentarno in arhivsko gradivo v skladu s 36. členom ZVDAGA; 2. nadzirati izpolnjevanje obveznosti varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva javnopravnih oseb iz 39. člena tega zakona in zasebnih arhivov; 3. zahtevati pisna pojasnila in izjave od odgovornih oseb zavezancev v zvezi s predmetom nadzorstva; 4. pregledovati in zahtevati vpogled v dokumentacijo, ki se nanaša na ravnanje z arhivskim gradivom in dokumentarnim gradivom*«.[12]

Inšpektor mora pri inšpekcijskem nadzoru nadalje upoštevati temeljna načela, ki jih ureja ZIN v 4., 5., 6. in 7. členu (načelo samostojnosti, načelo varstva javnega interesa in varstva zasebnih interesov, načelo javnosti in načelo sorazmernosti), načela, ki jih določa Zakon o državni upravi (načelo zakonitosti; načelo pravne varnosti in predvidljivosti; načelo strokovnosti in strokovne samostojnosti; načelo politične nevtralnosti; načelo javne etike in javne odgovornosti; načelo rabe uradnega jezika) ter načela sodobne uprave (načelo usmerjenosti k stranki javnih storitev; načelo odprtosti in preglednosti; načelo kakovosti v javni upravi in načelo učinkovitosti v javni upravi). Vsa načela so pomembna, med seboj povezana, vendar se bom na kratko ustavila le pri javnem interesu. Javni interes je širša družbena korist, ki je izražena v področnih zakonih in drugih predpisih. Konkretizaciji tega načela služijo preventivni ukrepi inšpektorjev. Zakon narekuje, da »*inšpektorji opravljajo naloge inšpekcijskega nadzora z namenom varovanja javnega interesa ter interesov pravnih in fizičnih koristi*«.[13] Varstvo javne koristi ali javnega interesa je hkrati tudi osnovna značilnost javnega sektorja, kamor organizacijsko spadajo inšpekcijske službe.[14] Javni interes je zatorej interes, ki mu inšpektorji sledimo pri svojem delu, oziroma interes, na katerega se pri svojih odločitvah pogosto sklicujemo. Varstvo kulturne

9 Prav tam, 75. člen, 1. odstavek.
10 Bizjak: *Zakon o inšpekcijskem nadzoru*, str. 12.
11 76. člen, drugi odstavek, Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006, 51/2014.
12 Prav tam, 77. člen.
13 Bizjak: *Zakon o inšpekcijskem nadzoru*, str. 6–7.
14 Prav tam, str. 8.

dediščine, katere pomembni del je tudi arhivsko gradivo, je zagotovo v javnem interesu slovenske družbe.

Delo inšpektorja je potemtakem v prvi vrsti urejeno z inšpekcijskim zakonom (ZIN) in posebnim (arhivskim) zakonom (ZVDAGA). Glede vseh postopkovnih vprašanj, ki niso urejena z ZIN ali ZVDAGA, se uporablja zakon, ki ureja splošni upravni postopek (ZUP). A ker inšpektorji poleg inšpekcijskih postopkov od leta 2005 vodijo tudi prekrškovne, pri svojem delu uporabljajo tudi Zakon o prekrških.

Javna arhivska služba

Inšpekcijski nadzor je po svojem bistvu upravni nadzor kot ključni element državne uprave. Po eni strani zagotavlja nadzor nad izvrševanjem sprejetih predpisov, po drugi strani daje povratne informacije, ki omogočajo upravi, da se seznani z učinki sprejetih predpisov. Javna služba, kot del javne uprave, predstavlja neoblastno funkcijo z zagotavljanjem javnih dobrin. Na področju arhivske dejavnosti so ustanovljeni javni zavodi kot pravne osebe javnega prava. Kot ustanoviteljica v tem primeru nastopa država ali samoupravna lokalna skupnost. Kljub temu, da je javna služba zaradi svoje neoblastne in neprisilne značilnosti organizirana zunaj državne uprave, ZVDAGA za izvajalca arhivske javne službe določa tudi Arhiv RS, organ v sestavi Ministrstva za kulturo.[15]

Naloge arhivske dejavnosti, kot javne službe, so posebej določene v 53. členu ZVDAGA. Prav tako tudi delovno področje državnega arhiva, regionalnih arhivov in arhivov lokalnih samoupravnih skupnosti, ki opravljajo javno arhivsko službo.

Arhivisti slovenske javne arhivske službe v skladu z ZVDAGA in podzakonskimi predpisi sodelujejo z ustvarjalci[16] arhivskega gradiva predvsem v dveh segmentih. Prvega predstavljajo načini in oblike ugotavljanja stanja ustvarjenega in ohranjenega arhivskega gradiva pri ustvarjalcu. Drugi segment obsega pripravo in implementacijo arhivskih strokovnih navodil, vključno s seznamom arhivskega gradiva za ustvarjalce.[17]

Čeprav je vloga inšpekcijskega nadzora predvsem regulatorna in vloga arhivske javne službe pretežno servisna, so cilji enaki.[18] Vsi se moramo v stiku z dokumentarnim gradivom ravnati v skladu s temeljnimi načeli arhivskega zakona: načelom ohranjanja dokumentarnega gradiva, načelom trajnosti, načelom celovitosti in načelom dostopnosti (3., 4., 5. in 6. člen ZVDAGA). Vsem je skupno to, da s pooblastili, ki jih imamo, skrbimo, da se arhivsko gradivo, ki ima po zakonu v Republiki Sloveniji status kulturnega spomenika, varuje kot tako (7. člen ZVDAGA).[19]

Materialno varstvo gradiva – pravna podlaga in priporočila stroke

Poleg omenjenih temeljnih načel, ki so zapisana v ZVDAGA, arhivski zakon neposredno o materialnem varstvu gradivu govori še v dveh zakonskih določ-

15 Javornik: Inšpekcijski nadzor in arhivska javna služba – različna pooblastila, enaki cilji, str. 28.

16 »Ustvarjalci« so v UVDAG določeni kot *»pravna oseba, njena organizacijska enota ali fizična oseba oziroma skupina oseb, pri kateri nastaja dokumentarno gradivo, iz katerega se odbira arhivsko gradivo, ki se v skladu z zakonom izroča pristojnim arhivom«* (10. točka prvega odstavka 2. člena UVDAG).

17 Več o tem glej: Klasinc: Problemi zunanje službe v Sloveniji in nekateri tehnični vidiki, str. 342–343.

18 Javornik: Inšpekcijski nadzor in arhivska javna služba – različna pooblastila, enaki cilji, str. 27.

19 Več o tem: Gombač: Arhivist, inšpektor in ustvarjalec, str. 121–129.

bah. V 36. členu ZVDAGA, ki se nanaša na hrambo gradiva v pristojnih arhivih, in v 39. členu ZVDAGA, ki je vezan na dolžnosti javnopravnih oseb.

36. člen ZVDAGA v drugem odstavku določa, da se arhivsko gradivo v fizični obliki trajno in strokovno neoporečno hrani v ustreznih prostorih in opremi, v ustreznih klimatskih pogojih, zavarovano pred vlomom, požarom, vodo, biološkimi, kemičnimi, fizikalnimi in drugimi škodljivimi vplivi (materialno varstvo). Tretji odstavek 36. člena tudi določa, da je hramba arhivskega gradiva v digitalni obliki dovoljena samo kot dolgoročna hramba zajetega gradiva v skladu z notranjimi pravili.

39. člen ZVDAGA v prvem odstavku določa, da morajo javnopravne osebe skrbeti za ohranjanje, materialno varnost, celovitost in urejenost dokumentarnega gradiva, medtem ko je s sedmim odstavkom določena obveznost zagotavljanja ustreznih materialnih, kadrovskih in finančnih pogojev za izvajanje navedenih obveznosti ter obveznost določitve osebe, odgovorne za izvajanje teh obveznosti.

Podrobnejše pogoje hrambe dokumentarnega gradiva določa Uredba o varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva (v nadaljevanju: UVDAG/uredba).[20] V členih 39.–54. je posebej določeno materialno varstvo gradiva, ki med drugim obsega določitev pogojev za ustreznost prostorov in opreme za hrambo gradiva ter določitev ukrepov za zavarovanje gradiva pred tatvino, vlomom, obrabo, prahom, ognjem, vodo, neustrezno temperaturo in vlago, vdorom ultravijoličnih žarkov ter drugimi škodljivimi biološkimi, kemičnimi in fizikalnimi vplivi.

27. člen UVDAG v zvezi z izvajalci storitev za ustvarjalce določa tudi naslednje: *»Kadar ustvarjalec oziroma imetnik za opravljanje storitev urejanja, odbiranja, popisovanja in zagotavljanja varnih prostorov v skladu s to uredbo za arhivsko gradivo v fizični obliki pred izročitvijo v pristojni arhiv izbere zunanjega izvajalca, mora izvajalec izpolnjevati enake pogoje glede strokovne usposobljenosti in materialnega varstva kot ustvarjalec.«*

Določbe UVDAG se pri zagotavljanju varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva razlagajo v skladu z ustreznimi, v uredbi navedenimi, veljavnimi standardi ISO,[21] britanskim standardom BS 5454 ter drugimi ustreznimi standardi za področje filma, fotografij in drugih novejših nosilcev zapisa, ter tudi v skladu z drugimi ustreznimi standardi ISO in ANSI (drugi odstavek 1. člena Uredbe).

Poleg navedenih predpisov je za razumevanje problematike materialnega varstva na voljo tudi precej strokovne literature. Leta 2005 je npr. Slovenski inštitut za standardizacijo natisnil knjižico »*Slovenski standardi: Informatika in dokumentacija. Zahteve za shranjevanje dokumentov za arhivsko in knjižnično gradivo*.« Osnovna izhodišča za hrambo gradiva in za ravnanje z njim so zbrana tudi v publikaciji z naslovom »*IFLA*[22] *načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim,*« ki je izšla v Ljubljani leta 2000.[23] Gre za prevod istoimenskega priročnika, ki je bil že večkrat ponatisnjen v angleškem jeziku. Pri njegovem nastanku so sodelovali mednarodno priznani strokovnjaki za različna področja, ki delajo v številnih ustanovah in organizacijah. Le-tem je skupna skrb za trajno hrambo in za dostop do dediščine. Ker področje materialnega varovanja

[20] Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 42/2017.

[21] ISO je kratica za Mednarodno organizacijo za standardizacijo (International Organisation for Standardization), ki opravlja svojo dejavnost prek tehničnih odborov, ki pokrivajo posamezne materiale, metode, sisteme, terminologijo in tehnologijo.

[22] IFLA je kratica za Mednarodno zvezo bibliotekarskih združenj in ustanov (International Federation of Library Associations and Institutions), ki je prevzela odgovornost, da pospeši sprejemanje strokovnih načel za materialno varovanje gradiva in s svojimi članicami poskrbi za njihovo širjenje.

[23] *IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in ravnanje z njim.*

in konserviranja ne ločuje gradiv po vsebini, ampak le po materialu in obliki, veljajo stališča (oziroma načela), zapisna v zgoraj omenjeni publikaciji, tako za arhivsko gradivo kot za knjižnično gradivo.

Med strokovnjaki na področju materialnega varstva bi v slovenskem prostoru veljalo izpostaviti dr. Jedert Vodopivec Tomažič, vodjo Centra za restavriranje in konserviranje v Arhivu Republike Slovenije[24] v obdobju od leta 1990 do leta 2019, ki med drugim zastopa stališče, da so priporočila IFLA povsem prenosljiva tudi v slovenski prostor, saj se zahteve in priporočila na področju materialnega varovanja uporabljajo v vseh deželah s podobnimi podnebnimi razmerami.

Dr. Vodopivec je v letih 2007–2009 vodila obsežen projekt o stanju arhivskih depojev v Sloveniji,[25] ki mu je sledila poglobljena analiza.[26] Rezultat projekta je tudi posebna publikacija, ki jo je leta 2009 izdal Arhiv Republike Slovenije, v kateri so objavljeni prispevki, ki naj bi bili v pomoč pri zagotavljanju in uresničevanju ustrezne dolgoročne hrambe arhivskega gradiva. Prispevki se nanašajo na: analizo stanja v arhivskih depojih; klimatske pogoje v arhivskih depojih; vpliv arhitekturnega oblikovanja na klimo v arhivskih depojih; požarno varnost arhivskih depojev; oporne točke v premislek pred adaptacijo ali novogradnjo prostorov za arhivski depo.[27]

Z omenjenim projektom se je potrdila izhodiščna hipoteza, da so arhivski depoji temelj arhiva. Arhitektka dr. Živa Deu je v posebnem prispevku podala normative in vrednostna določila za potrebe projektiranja in prenovo objektov ter analizo arhitekture, prenove in novogradenj, ki so v slovenskem prostoru namenjena varstvu kulturne dediščine. V okviru problematike materialnega varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva obstoječih depojev je dr. Deu v slovenskem prostoru poudarila več kategorij objektov,[28] od katerih ima vsaka določene pomanjkljivosti in prednosti. Prednost arhivskih depojev v starih objektih z masivnimi ostenji in sorazmerno majhnimi okenskimi odprtinami je npr. dobra mikroklima. Masivna gradnja deluje kot toplotni izolator, medtem ko pravilno osvetlitev prostorov omogočajo ravno prav velike okenske odprtine. Te stavbe so arhitekture, ki praviloma ne potrebujejo dragih klimatskih naprav in njihovega delovanja vse dni v letu. Slabost arhivskih depojev pod strešnim »krovom« sta zamakanje in pregrevanje. Slabost arhivskih depojev v kleti je stalna prisotnost previsoke vlage, ker so zidovi ostenja v kleteh slabo ali celo povsem nezaščiteni pred vdorom talne vlage. Običajno obstaja v kletnih depojih tudi velika nevarnost vdora meteorne vode.[29]

Dr. Vodopivec se je v prispevku osredotočila na klimatske pogoje v arhivskih depojih, katerih vpliv je pri hrambi in uporabi gradiva pogosto najmanj razumljen. Idealne stopnje relativne vlage in temperature, ki bi veljala za vse gradivo enako, po mnenju dr. Vodopivec ni. Določene so le vrednosti in razpo-

---

24 Vodopivec: Materialno varovanje arhivskega gradiva v Sloveniji v obdobju od 1956–2016, str. 331–341.

25 Vodopivec: Projekt Arhivski depoji 2007–2009, str. 14–21.

26 Vodopivec: Analiza stanja v slovenskih javnih arhivskih depojih, str. 9–32.

27 Vodopivec: Projekt Arhivski depoji 2007–2009, str. 14–21.

28 Kategorije objektov:

- depoji v kleti, v starih objektih z masivnimi ostenji in sorazmerno majhnimi okenskimi odprtinami;
- depoji pod strešnim »krovom«, v starih objektih z masivnimi ostenji in sorazmerno majhnimi okenskimi odprtinami;
- depoji v prenovljenih objektih z masivnim opečnim ali kamnitim ostenjem;
- depoji v starih objektih z masivnimi ostenji in sorazmerno majhnimi okenskimi odprtinami;
- depoji v objektih, ki so zgrajeni v času visoko razvite tehnike in sodobnih stavbnih gradiv;
- depoji v sodobnih arhitekturah.

29 Deu: K arhitekturi arhivov, str. 40–50.

ni, ki minimizirajo svojevrstne tipe sprememb na gradivu. Pomembno je, da se gradivo hrani v prostorih s čim bolj nespremenljivimi pogoji, ki niso prevroči (T maks. 20 °C), kjer zrak ni preveč suh (RV pod 30 %) ali preveč vlažen (RV nad 60 %). Trajna RV nad 55–65 % npr. povzroči, da se lepila v tradicionalnih in modernih materialih zmehčajo, s čimer se zmanjša njihova vezivna sposobnost. Če RV presega 70 %, obstaja resna nevarnost za razvoj plesni, četudi je temperatura nizka. Na drugi strani toplota, ki jo spremlja nizka RV, v končni fazi povzroči izsušitev in krhkost določenih materialov, med katere spada tudi papir.[30]

Poleg dragocenih priporočil stroke bi veljalo omeniti tudi pravne akte EU o arhivskem gradivu in arhivih, ki se nanašajo na materialno varstvo, sprejete resolucije (npr. Resolucija Sveta 25. junija 2002 o zaščiti jutrišnjega spomina) in priporočila,[31] ki so, tako kot že omenjena IFLA-načela, pravno neobvezujoča. Priporočilo je zgolj predlog za izvajanje dobre prakse ter kot tak apelira na zrelo in odgovorno obnašanje vseh vpletenih. V postopkih inšpekcijskega nadzora se inšpektorji lahko sklicujejo le na zakonske in podzakonske določbe, ki jih nadzirajo.

Pri tem je treba pojasniti, da se inšpektor na področju arhivske dejavnosti pri nadzoru materialnega varstva gradiva srečuje s številnimi izzivi. Npr. pri ugotavljanju mikroklimatskih razmer v arhivskih depojih zavezancev, o čemer je pisal že Dragan Matić, prvi inšpektor za arhivsko dejavnost, ki se je zaposlil na IRSKM.[32] V okviru preventivne dejavnosti zato inšpektorji, po zaključenih postopkih ali ob koncu poročevalnega obdobja, pripravimo tudi predloge za spremembo zakonskih določb.

Obravnava kršitev materialnega varstva gradiva na IRSKM

Danes, ko je minilo več kot dvajset let od vpeljave inšpekcijskega nadzora za arhivsko dejavnost v slovenski prostor, lahko pri pregledu zadev iz prakse ugotovimo, da je obravnava domnevnih kršitev, ki se nanašajo na materialno varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva, pogosta in znaša dobro četrtino vseh obravnavnih kršitev na področju arhivov in arhivske dejavnosti. Poleg že omenjenih neustreznih arhivskih depojev (mikroklima, oprema itd.), v kategorijo neustreznega (materialnega) ravnanja z arhivskim gradivom sodijo tudi kršitve določb ZVDAGA, ki vodijo v izgubo, (namerno ali nenamerno) uničenje, odtujitev ali iznos gradiva iz države, ki jih na IRSKM obravnavamo v manjši meri.

Vsi postopki se vodijo po uradni dolžnosti, nekateri na temelju lastne zaznave inšpektorja, drugi na temelju prijave, sporočila ali druge vloge. Pri tem večina prijav za nadzor, v katerih se obravnava kršitev materialnega varstva gradiva, na IRSKM vložijo izvajalci javne arhivske službe, ki imajo o stanju varstva gradiva pri ustvarjalcih gradiva praviloma tudi največ podatkov.

V postopku ima zavezanec (subjekt, zoper katerega je inšpekcijski postopek uveden), v skladu s tretjim odstavkom 24. člena ZIN, položaj stranke. Vlagatelj pobude, prijave, sporočila ali druge vloge nima položaja stranke. V postopkih, pri katerih je IRSKM v obravnavanem obdobju ugotavljal kršitve materialnega varstva gradiva, izstopata dve kategoriji inšpekcijskih zavezancev: arhivi (kršitev 36. člena ZVDAGA) in ustvarjalci – t. i. javnopravne osebe (kršitev 39. člena ZVDAGA).

30 Vodopivec: Analiza stanja v slovenskih javnih arhivskih depojih, str. 9–32.
31 Več o tem: Melik, Jeraj: Arhivsko pravo in ureditev varovanja dokumentarnega ter arhivskega gradiva, str. 125–126.
32 Matić: Nekatere težave pri varstvu arhivskega gradiva, str. 7–14.

V letih 2000–2001[33] je IRSKM opravil inšpekcijski pregled stanja arhivskih depojev v slovenskih javnih arhivih. Pri tem je bilo ugotovljeno, da se tudi slovenski arhivi srečujejo s problematiko materialnega varstva arhivskega gradiva in da skoraj noben arhiv nima depoja, ki bi povsem ustrezal standardom oziroma določbam, kot jih predpisujeta omenjeni zakon in uredba. Prav vsem regionalnim arhivom, z izjemo Pokrajinskega arhiva Nova Gorica, so bile takrat izdane odločbe o odpravi nepravilnosti oziroma ukinitvi neprimernih depojev in selitvi gradiva v ustreznejše prostore.[34]

V okviru že omenjenega projekta o stanju arhivskih depojev v Sloveniji[35] je v letih 2007–2009, po enotni metodologiji, na temelju desetih dejavnikov tveganja,[36] potekal popis stanja v depojskih enotah nacionalnega, vseh šestih regionalnih, treh javnih in treh cerkvenih arhivov v Sloveniji. Pri tem je bilo med drugim ugotovljeno, da so neustrezni klimatski pogoji in prenatrpanost z gradivom glavni skupna težava arhivov. Kot je bilo takrat ugotovljeno, so le tri stavbe oziroma deli stavb na novo namensko zgrajene kot arhivski depo, v dveh od šestih regionalnih arhivov so bili depojski prostori za hrambo arhivskega gradiva ugotovljeni kot skrajno neprimerni.[37]

Od izvedbe projekta dalje so težavo neustreznih depojskih prostorov uredili le nekateri arhivi, predvsem z adaptacijo depojev v starih stavbah. Prav tako je ostala težava prenatrpanosti. Nekaj je tudi izjem. Primer dobre prakse obnove oziroma rekonstrukcije starejšega objekta v moderno stavbo, ki danes služi hrambi kulturne dediščine, kot jo narekuje področna zakonodaja, je danes mogoče najti na Ptuju. Gre za objekt, ki je lociran v kompleksu nekdanje vojašnice Ptuj na Vičavi in je bil zgrajen leta 1924. V letu 2010 se je za potrebe novih uporabnikov, Zgodovinskega arhiva Ptuj in Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije OE Maribor – izpostava Ptuj, začela temeljita prenova oziroma rekonstrukcija objekta, katere naročnik in investitor je bilo Ministrstvo za kulturo RS. Po prejeti prijavi se je inšpektorica odločila, da postopka inšpekcijskega nadzora ne bo uvedla, vendar je ogled kljub temu opravila in po opravljenem ogledu izdala mnenje, ki se je nanašalo na selitev gradiva v nove prostore. Pri ogledu objekta je bilo namreč ugotovljeno, da sta bila tako projektant kot izvajalec del že od začetka rekonstrukcije objekta seznanjena s programom oziroma dejavnostjo prihodnjih uporabnikov objekta. Temu so bili prilagojeni arhitektura, materiali, njihova obdelava, konstrukcijski elementi (nosilci, zidovi, kritina), tehnična oprema in pohištvo. Velika novost, ki jo rekonstrukcija objekta ponuja, so ogrevanje, prezračevanje in klimatizacija objekta, ki je računalniško vodena.

Arhiv RS je v letu 2015 pridobil depo v nekdanji vojašnici ob Roški oziroma Poljanski cesti, s čimer je ustrezne prostore pridobil tudi Slovenski filmski arhiv. Pokrajinski arhiv Maribor je na selitev iz začasne najemne lokacije na Jadranski cesti v Mariboru, zasilno adaptirane industrijske stavbe, zgrajene leta 1962, moral počakati precej dlje. Nove depojske prostore, ki jih imajo v najemu, so pridobili v letu 2020, na Ulici Kraljeviča Marka. Selitev gradiva je bila zaključena v letu 2021.

---

33 Matić: Nekatere težave pri varstvu arhivskega gradiva, str. 7–14; Matić: Arhivski depoji, str. 20–26.

34 Matić: Arhivski depoji, str. 20–21.

35 Vodopivec: Projekt Arhivski depoji 2007–2009, str. 14–21.

36 Dejavniki tveganja: 1. neposredna fizična sila (potres, vibracije, udarci, obraba, raztrganine); 2. kraja in vandalizem (zunanji, zaposleni); 3. ogenj (kratki stik, ogenj od zunaj); 4. voda (streha, reka, podtalnica, kapilarna vlaga, kondenz, cevi); 5. škodljivci in mrčes (miši, podgane, netopirji, insekti); 6. onesnaženost zraka (plini, prah); 7. sevanja (naravna in umetna svetloba, druga sevanja); 8. neustrezna temperatura (slaba ali odsotnost izolacije); 9. neustrezna vlaga (prevlažno ali presuho); 10. založitev ali izguba. Gl.: Vodopivec: Analiza stanja v slovenskih javnih arhivskih depojih, str. 9–10.

37 Prav tam, str. 11–31.

Klet – medetažni depo K1 Zgodovinskega arhiva na Ptuju leta 2011

Depo na lokaciji Kraljeviča Marka Pokrajinskega arhiva Maribor leta 2020

Problematika depojev je razširjena tudi pri ustvarjalcih dokumentarnega in arhivskega gradiva (t. i. javnopravnih osebah). IRSKM je v letih 2012 in 2017–2018 v zvezi z materialnim varstvom gradiva sodišč, kjer arhivsko javno službo izvaja Zgodovinski arhiv v Celju, vodil več zadev. Pri tem je bilo ugotovljeno, da je težava hranjenja sodnega gradiva na sodiščih v Celju in okolici velika. Nepravilnosti je več in se kljub prizadevanju arhivske stroke niso reševale. Vsem sodiščem je IRSKM, v okviru preventive, izdal opozorila. V dveh primerih, kjer so se vodili postopki in so bile potrjene domnevne nepravilnosti, so bile izdane ureditvene odločbe, v katerih so bili določeni ustrezni ukrepi za zagotovitev materialnega varstva sodnega gradiva. Primer dobre prakse sodelovanja inšpekcijske in javne arhivske službe ter posluha vodstva zavezanca za problematiko materialnega varstva gradiva je postopek inšpekcijskega nadzora, ki se je začel v letu

Depo Okrajnega sodišča v Trbovljah leta 2011

Depo Okrajnega sodišča v Trbovljah leta 2021

Depo Okrajnega sodišča v Trbovljah leta 2011

Depo Okrajnega sodišča v Trbovljah leta 2021

2011 in zaradi številnih objektivnih okoliščin zaključil v letu 2021. Zavezanec je namreč po izdaji odločbe IRSKM celotno dokumentarno in arhivsko gradivo v roku preselil iz ene stavbe v drugo, prenehal uporabljati dva neustrezna depoja, ki sta bila umeščena v kleti, in tako začasno uredil varstvo gradiva. Po pripravi načrta in prejema ustreznih finančnih sredstev je začel s temeljito obnovo obeh depojev, ki je obsegala tudi poseg v objekt in njegovo okolico (sanacija in zaščita ostenja, ki je v stiku s tlemi, izolacija itd.). Po končanih gradbenih posegih sta se depojska prostora nekaj časa izsuševala, zato bo selitev gradiva z ene lokacije na drugo zaključena šele v letu 2021.

V letih 2006–2007 in 2012–2015, po izvedbi največje reorganizacije organov državne uprave od osamosvojitve Slovenije, je IRSKM izvedel sistemski pregled ministrstev, ki je potekal na pobudo in ob sodelovanju javne arhivske službe Arhiva RS. Zaradi ugotovljenih kršitev določb ZVDAGA, ki se nanašajo na

Stalna zbirka Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport leta 2015

Stalna zbirka Ministrstva za notranje zadeve RS leta 2013

Naprave za merjenje temperature in vlage

Vodenje evidence temperature in vlage

materialno varstvo gradiva, je bilo zavezancem naloženih več ukrepov, ki so bili večinoma izvršeni v obdobju 2014–2018. Nekateri zavezanci so zaradi neustreznega materialnega varstva začasno selili gradivo iz stalnih zbirk v depoje, ki so imeli boljše pogoje, hkrati so iskali trajne rešitve (nov depo). Drugi zavezanci so v obstoječih arhivskih depojih izboljšali mikroklimo s pomočjo novega prezračevalnega sistema in drugih naprav. Spet tretji so pospešili postopke odbiranja in izročanja arhivskega gradiva v pristojni arhiv. Nadzor se je zaključil s strokovnim posvetom[38] v organizaciji Arhiva RS, IRSKM in MK.[39]

V sodelovanju in na pobudo javne arhivske službe, ki jo izvaja Zgodovinski arhiv Ljubljana, je IRSKM v letih 2014–2017 izvedel tudi obsežen sistemski pregled vzgojno-izobraževalnih ustanov v Ljubljani in okolici, v okviru katerega je bilo samo v letu 2015 v okviru preventive izdanih 105 opozoril. V postopkih se je pregledovalo tudi materialno varstvo gradiva: prostori, kjer šole hranijo stalne zbirke, ohranjenost gradiva itd. Sistemska težava, ki se je pokazala v predmetnem nadzoru, je bila odsotnost enotnega načrta klasifikacijskih znakov za področje vzgoje in izobraževanja z roki hrambe, ki predstavlja pomembno podlago za urejenost poslovanja zavezancev in izdajo ustreznih navodil (za odbiranje, popisovanje itd.). Le-ta je bil v RS namreč sprejet šele na začetku leta 2015. Na temelju opravljenega nadzora lahko zato med drugim ugotovimo, da je njegova odsotnost posredno vplivala tudi na stanje ohranjenosti gradiva ustvarjalcev s področja vzgoje in izobraževanja.

Pomanjkanje prostora za hrambo gradiva je težava, s katero se srečujejo številni ustvarjalci, zaradi česar gradivo v fizični obliki pred izročitvijo v prisojni arhiv, skladno z določbo 27. člen UVDAG, hranijo tudi pri zunanjih izvajalcih. Pri tem mora izvajalec izpolnjevati enake pogoje glede strokovne usposobljenosti in materialnega varstva kot ustvarjalec. Ne glede na navedeno so ustvarjalci tisti, ki so dolžni, glede na določbo 1. odst. 39. člena ZVDAGA, poskrbeti, da je gradivo res varno shranjeno in pogoji materialnega varstva ves čas hrambe izpolnjeni. Ustvarjalci so tudi zavezanci v inšpekcijskih postopkih, kot je pokazal v letu 2018 izveden nadzor IRSKM. Nadzor, ki je bil uveden zoper več različnih javnopravnih oseb, zaradi domnevno neustrezne selitve gradiva različnih ustvarjalcev z lokacije opuščenega depoja v Grosuplju na novo lokacijo v Ljubljani, je na

38 Skladno s sklepom, ki je bil sprejet na sestanku s takratno ministrico za kulturo dne 3. februarja 2015, so predstavniki Arhiva RS in IRSKM začeli s pripravami na t. i. strokovni posvet na temo varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva ministrstev, ki je bil namenjen predstavnikom na ministrstvih in je potekal v prostorih MK dne 22. maja 2015.

39 Gombač: *Ugotovitve opravljenega inšpekcijskega nadzora o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva na ministrstvih*, str. 1–21.

primer pokazal na potencialne slabosti hrambe gradiva pri zunanjih izvajalcih storitev in na posledice, ki jih ima lahko za gradivo nenadni stečaj podjetja. Prav tako je nadzor pokazal, da ustvarjalci v vseh primerih ne obveščajo pristojnega arhiva o lokacijah gradiva oziroma o izbiri zunanjega izvajalca.

IRSKM je materialno varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva, na temelju preteklih izkušenj izvrševanja inšpekcijskega nadzora pri različnih zavezancih, uvrstil v okvir vsakokratnih strateških usmeritev in prioritet dela.[40] Z analizo omenjenih postopkov je bilo namreč ugotovljeno, da je v slovenskem prostoru mogoče najti bodisi neizolirane, premajhne, presvetle, slabo prezračene bodisi vlažne prostore, v katerih se trajno hrani dokumentarno gradivo. Prav tako je bilo ugotovljeno, da imajo preventivni ukrepi inšpektorja številne pozitivne učinke. Po opravljenih inšpekcijskih nadzorih in izvršenih ukrepih, ki so bili zaradi ugotovljenih nepravilnosti določenih v postopkih, sta v nadaljevanju pri ustvarjalcih vedno opažena večja skrb za varstvo gradiva in večji interes po sodelovanju z javno arhivsko službo. Pri tem je treba za konec tudi poudariti, da je za izvajanje inšpekcijskega nadzora na področju arhivske dejavnosti za celotno območje Slovenije na IRSKM pooblaščena le ena inšpektorica, ki zaradi majhne kadrovske zasedbe organa opravlja tudi druge nadzore in druge naloge, zaradi česar vse zadeve s področja arhivske dejavnosti v tekočem poročevalnem obdobju praviloma ne pridejo na vrsto v obravnavo oziroma nadzor, tudi na področju materialnega varstva, ni mogoče izvesti v celoti.[41]

Sklep

Materialno varstvo gradiva se nanaša na ustreznost prostorov (depojev) in opreme za hrambo gradiva ter na ukrepe za zavarovanje gradiva pred tatvino, vlomom, obrabo, prahom, ognjem, vodo, neustrezno temperaturo in vlago, vdorom ultravijoličnih žarkov ter drugimi škodljivimi biološkimi, kemičnimi in fizikalnimi vplivi. Povezano je tako z varstvom gradiva v digitalni obliki kot z varstvom gradiva v fizični obliki ter tako z varstvom gradiva pri ustvarjalcih (t.i. javnopravnih osebah) kot z varstvom gradiva v arhivih.

Če se arhivsko gradivo, ki je po opredelitvi *»gradivo, ki ima trajen pomen za zgodovino, druge znanosti in kulture ali trajen pomen za pravni interes pravnih in fizičnih oseb«*, neustrezno hrani, izgubi, (namerno ali nenamerno) uniči, odtuji ali se ga iznosi iz države, to vpliva tako na posameznika, ki npr. zaradi neobstoja arhiva/dokumentacije ne more uveljavljati ali dokazovati določnih statusov (npr. žrtev vojnega nasilja), stopnje izobrazbe, lastninske pravice, kot tudi na državo in celotno družbo. Med zavezance ZVDAGA zato sodijo skoraj vsi, ki na neki način tvorijo in sooblikujejo slovensko državo, od zakonodajne do izvršilne oblasti, kulturnih, znanstvenih, izobraževalnih in drugih ustanov.

Ustreznost ravnanja s kulturno dediščino narekuje področna zakonodaja, ki je opisana v prispevku, in priporočila strokovnjakov s področja materialnega varovanja. Za izvedbo predpisanih ukrepov za zavarovanje gradiva sta potrebni strokovno usposobljeno osebje in vodstvo, ki zna problematiki materialnega varstva prisluhniti ter se ustrezno in pravočasno odzvati na težave, ki se pojavijo. Potrebna so tudi ustrezna finančna sredstva. Pomanjkanje le-teh je največkrat razlog, da zavezanci ukrepe, ki so zapisani v inšpekcijskih odločbah, izvajajo le s težavo in da tovrstni postopki praviloma trajajo dlje kot drugi po-

[40] O tem glej npr.: Strateške usmeritve in prioritete dela Inšpektorata Republike Slovenije za kulturo in medije (IRSKM) za leto 2021.

[41] Več o posebnostih arhivskega področja in inšpekcijskega nadzora IRSKM na področju arhivske dejavnosti glej: Poročilo o delu Inšpektorata RS za kulturo in medije v letu 2018, str. 14–17.

stopki inšpekcijskega nadzora. Ne glede na navedeno in kljub obstoječi kadrovski zasedbi IRSKM lahko ugotovimo, da sta po opravljenih inšpekcijskih nadzorih in izvršenih ukrepih, ki so bili zaradi ugotovljenih nepravilnosti, določenih v postopkih, pri ustvarjalcih vedno opažena večja skrb za varstvo gradiva in večji interes po sodelovanju z javno arhivsko službo.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Bizjak, Domen: *Zakon o inšpekcijskem nadzoru. Učno gradivo za udeležence priprav na strokovni izpit za inšpektorja.* Ljubljana: Ministrstvo za javno upravo, 2009.

Deu, Živa: K arhitekturi arhivov. Vpliv arhitekturnega oblikovanja na klimo v arhivskih depojih. V: *Arhivski depoji v Sloveniji* (ur. Jedert Vodopivec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 40–50.

Gombač, Maja: Arhivist, inšpektor in ustvarjalec: med zakonodajo in prakso. V: *Primeri različnih praks v slovenskih arhivih*: zbornik referatov: 25. zborovanje (ur. Zdenka Bonin, Marjan Vogrin). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2011.

Gombač, Maja: *Ugotovitve opravljenega inšpekcijskega nadzora o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva na ministrstvih*. Ljubljana: IRSKM, 2015.

IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in ravnanje z njim (ur. Jedert Vodopivec in J. Urbanija). Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani in Arhiv Republike Slovenije, 2000 in 2005.

Javornik, Tamara: Inšpekcijski nadzor in arhivska javna služba – različna pooblastila, enaki cilji. V: *Zbornik referatov 23. zborovanja ADS*. Velenje, 10. do 12. oktober 2007. Ljubljana: ADS, 2007, str. 27–31.

Klasinc, Peter Pavel: Problemi zunanje službe v Sloveniji in nekateri tehnični vidiki. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja.* Materialno varstvo arhivskega gradiva: zbornik mednarodne konference [Radenci, 15. - 17. april 2015]. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2015, str. 341–352.

Matić, Dragan: Nekatere težave pri varstvu arhivskega gradiva z vidika inšpekcijskega nadzora. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja:* 1. zbornik referatov dopolnilnega izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 13. do 15. marca 2002. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2002, str. 7–14.

Matić, Dragan: Arhivski depoji – Odraz stanja mentalitete v arhivski javni službi. V: *Zbornik referatov 23. zborovanja ADS,* Velenje, 10. do 12. oktober 2007. Ljubljana: ADS, 2007, str. 20–26.

Melik, Jelka, Jeraj, Mateja: Arhivsko pravo in ureditev varovanja dokumentarnega ter arhivskega gradiva. V: *ATLANTI* 25 (2015), št. 2, str. 121–127.

Vodopivec, Jedert: Materialno varovanje arhivskega gradiva v Sloveniji v obdobju od 1956–2016. V: *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja.* Popisovanje arhivskega gradiva: zbornik mednarodne konference, Radenci, 13.-15. april 2016. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2016, str. 331–341.

Vodopivec, Jedert: Analiza stanja v slovenskih javnih arhivskih depojih. V: *Arhivski depoji v Sloveniji* (ur. Jedert Vodopivec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 9–32.

Vodopivec, Jedert: Klimatski pogoji v arhivskih depojih. V: *Arhivski depoji v Sloveniji* (ur. Jedert Vodopivec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2009, str. 33–39.

Vodopivec, Jedert: Projekt Arhivski depoji 2007–2009. V: *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva. Arhivski depoji. Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih: zbornik referatov* (ur. Maja Gombač). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2009, str. 14–21.

Vodopivec, Jedert, et al. Priporočila za varno osvetlitev premične kulturne dediščine. V: *Pol stoletja* (ur. Jedert Vodopivec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2006, str. 149–161.

INTERNETNI VIRI

Trančar, Sonja: Poročilo o delu Inšpektorata Republike Slovenije za kulturo in medije v letu 2019. V: https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/IRSKM/Dokumenti-IRSKM/Porocila-o-delu/Porocilo-o-delu-Inspektorata-za-kulturo-in-medije-v-letu-2019.pdf (dostop: 19. 10. 2021).

Trančar, Sonja: Strateške usmeritve in prioritete dela Inšpektorata Republike Slovenije za kulturo in medije (IRSKM) za leto 2021. V: https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/inspektorat-za-kulturo-in-medije/o-inspektoratu/ (dostop: 19. 10. 2021).

ZAKONODAJA

Uredba Vlade RS o organih v sestavi ministrstev. V: *Uradni list RS*, št. 58/2003.

Uredba o varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 42/2017.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006, 51/2014.

Zakon o inšpekcijskem nadzoru. V: *Uradni list RS*, št. 43/2007 – uradno prečiščeno besedilo in 40/2014.

SUMMARY

PROBLEMS OF ARCHIVES AND RECORDS PRESERVATION IN INSPECTION PROCEDURES

The article deals with problems of archives and records preservation at inspected parties and points out infringements of the archival law.

Preservation of records refers to the suitability of storage rooms and equipment and measures taken for the protection from theft, burglary, usage, dust, fire, water, inappropriate temperature and humidity, ultraviolet radiation and other damaging biological, chemical and physical factors. It is connected to the protection of records in digital and in physical form and therefore to the protection of records at creators and in archival institutions.

The article starts with an overview of relevant legislation and recommendations of the profession and continues with a short review of the competent inspectorate procedures; from the beginning of the inspection supervision on Slovene territory. The author finds that cases of violations connected to the preservation of records and archives are frequent and sum up to one quarter of all cases in the field of archives and archival activity of the Culture and media Inspectorate.

The article also describes the relationships among the providers of the public archival service, inspectors in the field of archives and archival activity and creators, their legal successors, owners of archival records. To execute measures for the protection of records, defined by the inspector, the cooperation of all parties is needed. The lack of financial means is most often the reason why inspected parties have difficulties with eliminating irregularities in the

field of preservation and thus such procedures are more time consuming than other inspection procedures.

Nevertheless, even though there is an existent staff deficiency, the article explains that after inspection supervisions and taken measures, inspected parties pay more attention to the preservation of records and show a greater interest in cooperating with the public archival service.

1.04 Strokovni članek

UDK 7.025:929Clarkson C.
Prejeto: 20. 9. 2021

Christopher Clarkson in njegovo revolucionarno delovanje na področju konserviranja ter restavriranja knjige v svetu in Sloveniji

JEDERT VODOPIVEC TOMAŽIČ
red. prof. dr., konservatorsko-restavratorska svetnica
upokojena vodja Centra za konserviranje in restavriranje (1980–2019)
Arhiva Republike Slovenije
e-pošta: jedrt.vodopivec@gmail.com

Izvleček

S prispevkom želimo počastiti in ohraniti spomin na profesorja Christopherja Clarksona (1938–2017), ki je tudi v slovenski konservatorsko-restavratorski stroki pustil močan pečat. Prof. Clarkson je skozi štiri desetletja uspešno deloval, vplival ter utrdil pomen konserviranja in restavriranja knjig, ki temelji na razumevanju znanosti o materialih in tehnikah knjižnega inženirstva. Njegova filozofija in praksa sta tudi v Sloveniji poklic premaknila z obrtniške ravni na znanstveno-raziskovalno raven.

Ključne besede:

konserviranje, restavriranje, knjige, inovacije, izobraževanja, Clarkson

Abstract

CHRISTOPHER CLARKSON'S REVOLUTIONARY WORK IN THE FIELD OF BOOK CONSERVATION AND RESTORATION IN THE WORLD AND SLOVENIA

The article wishes to honour the memory of professor Christopher Clarkson (1938–2017), who left a strong impression also in the Slovenian conservation-restoration profession. For four decades, professor Clarkson successfully worked, influenced and strengthened the importance of book conservation and restoration founded on the understanding of materials' science and book engineering techniques. Also in Slovenia, his philosophy and practice transferred the profession from the craft level to the scientific-research level.

Key-words:

conservation, restoration, books, innovations, education, Clarkson

1. Uvod

Delo Christopherja Clarksona na področju ohranjanja, konserviranja in restavriranja knjig je imelo in še vedno ima velik vpliv po vsem svetu. V poznih šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je Christopher Clarkson uvedel novo disciplino – konserviranje-restavriranje knjig, ki je bila v nasprotju z dotedanjimi splošnimi praksami v devetnajstem in dvajsetem stoletju.

Njegove inovacije in številne publikacije so močno vplivale na razumevanje knjižnih struktur in ohranjanje knjig nasploh. V prizadevanju za dosego tega cilja je začel razvijati visokokakovostne tečaje usposabljanja za konserviranje in restavriranje knjig, izdal več temeljnih člankov in sodeloval z dobavitelji pri razvoju visokokakovostnih orodij in materialov za to področje dela. Njegov glavni prispevek je bil nedvomno ta, da je opustil prakso, ki je temeljila na knjigoveški tradiciji 19. in 20. stoletja, v korist strokovnih, znanstveno utemeljenih načel sodobnega konserviranja in restavriranja knjig v arhivih, knjižnicah in muzejih.

Povod za pripravo tega prispevka sta bili izdaja posebne številke mednarodne organizacije za konserviranje in restavriranje knjig (IADA) *Journal of Paper Conservation*,[1] posvečene Christopherju Clarksonu, ter pobuda kolegice Lucije Planinc, naj pripravim prispevek tudi za publikacijo *Arhivi*.

Glavni pobudniki za posebno izdajo IADA so bili prof. dr. Nickolas Pickwoad ter nekdanji Clarksonovi kolegi in študentje, ki danes zasedajo vidne položaje na konservatorsko-restavratorskih mestih v uglednih arhivih, knjižnicah in muzejih ter izobraževalnih ustanovah širom sveta. Počaščeni smo, da smo bili k tej posebni izdaji med povabljenimi tudi akterji njegovih izobraževanj, predavanj in intervjujev iz Slovenije: prof. ddr. Nataša Golob, novinar RTV Slovenije Miha Zor in avtorica članka.

Konzervatorsko-restavratorska pot Christopherja Clarksona se je začela v Firencah. Bil je namreč član prve skupine konservatorjev-restavratorjev, ki je leta 1966 odšla v Firence reševat poplavljeno pisno gradivo. V tem času je Clarkson začel svoje raziskave o knjižnih vezavah, njihovi ohranjenosti v soodvisnosti od materialov in tehnik izdelave. Od tedaj dalje se je Christopher Clarkson posvetil študiju ohranjanja knjig.

Po poplavi v Firencah so skupaj s kolegi: Petrom Watersom, Donaldom Etheringtonom, Frazerjem Pooleom začeli vzpostavljati in predstavljati novo disciplino – konserviranje-restavriranje knjig, ki je temeljila na razumevanju delovanja srednjeveške knjige. Z razvojem tiskarstva, racionalizacijo dela, zniževanjem stroškov dela in uporabljenih materialov sta se namreč zmanjševali kakovost in trpežnost izdelave knjige.

Vsi so začeli uporabljati izraz »konserviranje-restavriranje« pri vseh svojih delih, da bi pokazali izrazit filozofski in praktični prelom z ročno vezavo in tradicijo obrti v prejšnjih dveh stoletjih. Walters in Frazer sta se dolga leta borila z vodstvom v Kongresni knjižnici, da sta lahko ime oddelka spremenila iz knjigoveškega v konservatorsko-restavratorski. Beseda »konserviranje-restavriranje« pred poplavo v Firencah namreč ni bila uporabljena v povezavi z ohranjanjem knjižničnega in arhivskega gradiva, ampak samo za ohranjanje umetniških in muzejskih predmetov.

Clarksona je še posebej navdušila struktura mehke pergamentne vezave zaradi dejstva, kako dobro so knjige s tako vezavo preživele firenško poplavo. Po letih preučevanja najrazličnejših tipov vezav iz preteklih stoletij je Clarkson še naprej razmišljal o mehki pergamentni vezavi, ki je dosegla vrhunec v prvi četrtini 16. stoletja, kot o možnem načinu vezave za hudo poškodovane knjige.

[1] Online book presentation 2020 Christopher Clarkson: Legacy and Influence of a Conservator, *Journal of Paper Conservation*.

Iz svojih raziskav je ugotovil, da se je v sredini 16. stoletja začel pojavljati hiter upad materialov in struktur, ki so jih uporabljali pri vezavi knjig. Ugotovil je, da so mehke vezave z začetka 16. stoletja najboljši primeri za predstavitev in uporabo na konservatorsko-restavratorskih usposabljanjih. Clarkson v knjigi Mehka pergamentna vezava in njen potencial[2] predstavi in natančno opiše način izdelave tovrstne vezave.

V prizadevanjih za dosego tega cilja je začel razvijati visokokakovostne tečaje za konserviranje knjig, prepričevati vodstva arhivov in knjižnic, da je konserviranje knjig pomembno. Sodeloval je z dobavitelji visokokakovostnih orodij in materialov za konserviranje knjig. Clarkson je menil, da je najboljši način za napredek konservatorsko-restavratorske stroke zagotavljanje usposabljanja zaposlenih v njihovih ustanovah. Zdelo se mu je bistveno, da se usposabljanja oblikujejo tako, da dosežejo ravnovesje med akademskimi in praktičnimi potrebami. Namesto da bi pred udeleženci preprosto poustvaril zgodovinske knjigoveške modele, je Clarkson z njimi razpravljal z inženirskega, znanstvenega in mehaničnega vidika o najboljših tehnikah, ki so se uporabljale v posameznih obdobjih. Nato je študentom dal v delo ponoviti te tehnike. Clarkson je želel, da bi udeleženci razumeli, kako so posamezni elementi knjige medsebojno povezani med gibanjem oziroma uporabo knjige. Vsaka replika je bila zasnovana tako, da je udeležencem ponudila širok nabor informacij in tehnik ter tudi boljše razumevanje, kako načrtovati konservatorko-restavratorske projekte.

Po izkušnjah prof. Clarksona so najuspešnejši dvotedenski tečaji, ki temeljijo na eni od zgodovinskih knjigoveških struktur. Njegova teoretično-praktična predavanja na teh izobraževanjih so vključevala zgodovinske in tehnične preglede materialov in strukturnih značilnosti na področju knjižne vezave. Namen vsake delavnice ni bil zgolj izdelati zgodovinski model vezave, temveč preučiti posebne značilnosti, funkcije in pomembne podrobnosti vezave. Clarksonov slog poučevanja je udeležence izobraževanj spodbudil k razmišljanju in postavljanju številnih vprašanj. Pri poučevanju je dal velik pomen preučevanju knjižnih struktur, vključevanju dobrih inženirskih tehnik in izboru materialov. Zaradi velikega znanja o konserviranju-restavriranju knjig in njegovega učiteljskega talenta so ga številne ustanove po svetu pogosto zaprosile za izobraževalne teoretično-praktične delavnice na področju konserviranja in restavriranja knjig. Med temi, ki so prepoznali njegov potencial, je bil tudi Center za konserviranje in restavriranje knjig in papirja Arhiva Republike Slovenije.

2. Christopher Clarkson v Arhivu Republike Slovenije

Januarja 1996 je Christopher Clarkson prvi potrdil udeležbo na mednarodnem simpoziju »Konserviranje knjig in papirja«, ki je bil od 3. do 5. julija 1996 organiziran v Ljubljani. Sprejel je povabilo, ne da bi vprašal o varnostnih pomislekih zaradi vojne v Bosni in Hercegovini, kar je skrbelo številne druge. Konferenca je bila organizirana ob praznovanju štiridesete obletnice Centra za konserviranje knjig in papirja v Arhivu Republike Slovenije. Clarksonov prispevek na tej konferenci z naslovom »Varno ravnanje in razstavljanje srednjeveških rokopisov in zgodnje tiskanih knjig« je še vedno eden izmed temeljih člankov na temo razstavljanja knjižnega gradiva.[3]

Naš prvotni namen je bil s praktičnimi izobraževalnimi delavnicami razvijati znanje zaposlenih o varovanju in konserviranju knjig in papirja. Kmalu je postalo jasno, da je bilo takrat lažje zbirati sredstva za mednarodno konferenco kot za teoretično-praktično izobraževanje. Ker je konferenca doživela zelo do-

2 Clarkson: *Programi izobraževalnih tečajev*, 1997–2010 (neobjavljeno).
3 Clarkson: The Safe Handling and Display, str. 141–188.

ber odziv, je ta uspeh prepričal Vladimirja Žumra, takratnega direktorja Arhiva Republike Slovenije, da je naslednje leto podprl naš predlog za izvedbo teoretično-praktične delavnice, ki je bila prva v nizu osmih dvotedenskih praktičnih in teoretičnih izobraževanj, ki jih je v letih od 1997 do 2010 vodil prof. Clarkson v Arhivu Republike Slovenije.

Osem dvotedenskih izobraževanj in dva mednarodna simpozija v Ljubljani je udeležencem spremenilo pogled na konserviranje in restavriranje knjig.

2.1 Izobraževalni tečaji v Arhivu Republike Slovenije od leta 1997 do leta 2010

Prvih pet tečajev sta skupaj organizirala Arhiv Republike Slovenije ter Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, šestega je organiziral samo Arhiv Republike Slovenije, zadnja dva sta bila mednarodna in smo ju organizirali v sodelovanju s Konservatorskim oddelkom Akademije za likovno umetnost in oblikovanje Univerze v Ljubljani ter Društvom restavratorjev Slovenije. Udeleženci teh izobraževanj smo bili konservatorji, zaposleni v Arhivu Republike Slovenije, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, ter nekateri študentje. Na zadnjih dveh mednarodnih delavnicah so sodelovali tudi konservatorji iz Hrvaške, Češke, Madžarske, Litve, Italije, Nizozemske, Srbije in Slovenije.

2.1.1 Konservatorska načela in praktično delo na srednjeveških trdih knjižnih vezavah, od 20. do 30. oktobra 1997[4]

Na prvem izobraževanju je Clarkson predstavil načela in prakse, ki temeljijo na poznosrednjeveških knjigoveških tehnikah trdih vezav. Ta tečaj se je začel z razpravo o razvojnih značilnostih evropskih trdih vezav. Med delom smo se osredotočili na pozno srednjeveško trdo vezavo, ki jo je Clarkson imel za vrhunec v zgodovini knjige. Z razpravo o razlogih, zakaj je bila ta vrsta vezave najboljša rešitev, je Clarkson upal, da študentje ne bodo le razumeli zgodovinskih tehnik, temveč bodo tudi cenili njeno estetiko in razloge, zakaj bi se posebne tehnike, uporabljene za ustvarjanje sodobnih trdih vezav, izkazale za uspešnejše.

Izobraževanja se je udeležilo osem konservatorjev iz Slovenije (štirje iz ARS-a in štirje iz NUK-a). V sklopu teoretičnih predavanj je prof. Clarksonom imel v sredo, 22. oktobra 1997, na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani tudi javno predavanje z naslovom »Poplava v Firenzah leta 1966«. V soboto, 25. oktobra 1997, smo zanj in za udeležence organizirali ogled Arhiva Republike Slovenije ter Narodne in univerzitetne knjižnice – NUK-a v Ljubljani. V dnevniku *Delo* je bi objavljen prispevek »V slavo umnega rokodelstva: konservatorstvo«.[5] Prof. ddr. Nataša Golob je s prof. Clarksonom posnela tudi intervju, ki je bil na radiju ARS – Radio III RTV Slovenija objavljen 17. decembra 1997, ob 22.10. Prevod pogovora je objavljen tudi v reviji *Arhivi*.[6]

4 Planinc et al.: Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah, str. 73.
5 Puhar: V slavo umnega rokodelstva: konservatorstvo, str. 15.
6 Golob: Pogovor s prof. Christiopherjem Clarksonom, str. 87–93.

2.1.2 Mehka pergamentna vezava, od 30. novembra do 11. decembra 1998[7]

Druga delavnica se je osredotočila na mehko pergamentno vezavo, Clarksonovo najljubšo strukturo.[8] Ta vrsta vezave ni preprosta, vendar je Clarkson menil, da jo lahko predstavi udeležencem, saj je na prejšnji delavnici ugotovil, da imajo udeleženci dovolj predznanja, da jim lahko predstavi to izjemno, a zahtevno tehniko. Udeležencem je takole pojasnil svojo odločitev:

»*Med poplavo v Firencah je bilo obdelanih več sto mehkih in pol mehkih pergamentnih vezav, za katere je bilo ugotovljeno, da so poplavo najbolje preživele. Tovrstna tehnika ni za začetnike, ampak za mojstre. Obremenila bo vaše razumevanje, zbranost, tehnične sposobnosti, srečo in domišljijo. Zato ne pričakujte, da vas bom usposobil z urejenimi recepti, to je učna vaja, raztezanje uma in veščin, ki bo neizogibno povzročila določeno frustracijo, vendar upam, da vas dvigne na druge ravni izkušenj in razumevanja.*«

Izobraževanja se je udeležilo 10 konservatorjev iz Slovenije (pet iz ARS-a in pet iz NUK-a). V sklopu teoretičnih predavanj je imel prof. Clarkson v sredo, 2. decembra 1998, na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani javno predavanje z naslovom »Varovanje celovitosti starejše knjige«. V soboto, 5. decembra 1998, smo zanj in za udeležence organizirali ogled knjižnice Frančiškanskega samostana v Kamniku in knjižnice Petra Pavla Glavarja v Komendi.

Christopher Clarkson leta 1998 med delavnico »Mehke pergamentne vezave – Limp Vellum Bindings«, od leve proti desni: Andrej Štolfa, Andrej Štaut, Darja Harauer in Christopher Clarkson (Foto: Dragica Kokalj)

7 Planinc et al.: Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah, str. 73.
8 Clarkson: Limp Vellum Binding and its Potential, 1975 in 2005.

2.1.3 Minimalni konservatorsko-restavratorski posegi, od 8. do 19. novembra 1999[9]

Minimalno poseganje pomeni minimalno vmešavanje, vendar je paradoksalno, da knjige vseeno potrebujejo restavriranje. Zato mora konservator knjige pridobiti precejšnje znanje in izkušnje, preden se loti takšnega posega. Na tem izobraževanju sta bili obravnavani dve temi:

- »Pergament – njegova narava, obnašanje, nega, konserviranje, restavriranje, zaščita in trajna hramba« ter
- »Konserviranje in restavriranje knjige – minimalni poseg, ocena stanja, konstrukcijski premislek, alternativni načini konserviranja in restavriranja«.

Udeleženci so se zbrali na formalnih predavanjih, uvodu v analizo stanja, tehnikah dokumentiranja in imeli skupne razgovore o težavah, ki se pojavljajo med delom. Proučevali smo izbor poškodovanih vezav iz 16. stoletja ter razpravljali o možnostih za konserviranje in restavriranje poškodovanih struktur.

Izobraževanja se je udeležilo 13 konservatorjev iz Slovenije (devet iz ARS-a in štirje iz NUK-a). V sklopu teoretičnih predavanj je imel prof. Clarkson v sredo, 17. novembra 1999, na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani javno predavanje z naslovom »Zakladi Herefordske katedrale: zemljevid sveta in verigasta knjižnica«. V časopisu *Dnevnik* je bil objavljen prispevek Irene Brejc: *Mojster za stare knjige*.[10] V soboto, 20. novembra 1999, smo zanj in za udeležence organizirali ogled arhiva in knjižnice v župnišču v Slavini pri Postojni.

Christopher Clarkson leta 1999 med predavanjem »Zakladi Herefordske katedrale in verigaste knjižnice« na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, 17. nov. 1999 (Foto: Lucija Planinc)

9 Planinc et al.: Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah, str. 74.
10 Brejc: Mojster za stare knjige, str. 10.

2.1.4 Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo in razstavljanje arhivskega in knjižničnega gradiva, od 16. do 27. oktobra 2000

Kot na prejšnjih delavnicah je tudi tokrat Clarkson začel z ilustriranim predavanjem, ki opisuje dobro in slabo izvedbo zaščite za objekte. Opisal je tudi tehnike zaščite za knjige v knjižnicah in arhivih. Sledile so vaje za tehnike zaščite za pergamentne listine. Delo je potekalo v dveh skupinah. Prvi teden je ena skupina izdelovala zaščite za knjige[11] in druga zaščite za pergamentne listine.[12] V naslednjem tednu so skupine zamenjale naloge.

Izobraževanja se je udeležilo 17 konservatorjev iz Slovenije (devet iz ARS-a, pet iz NUK-a in trije študentje). V sklopu teoretičnih predavanj je imel prof. Clarkson v sredo, 18. oktobra 2000, na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani javno predavanje z naslovom »Konserviranje in restavriranje iluminirane Biblije«. V soboto, 20. oktobra 2000, smo zanj in za udeležence organizirali ogled knjižnice Frančiškanskega samostana na Kostanjevici pri Novi Gorici.

Christopher Clarkson leta 2000 med prikazom izvedbe zaščitne mape za pergamentno listino. Od leve proti desni: Jana Kolar, Lucija Planinc, dve študentki, Nataša Petelin, Mateja Kotar, Tatjana Rahovsky Šuligoj, Christopher Clarkson in Andreja Godler (Foto: Lucija Planinc)

2.1.5 Konserviranje in restavriranje albumov in podobnih knjig, od 18. do 29. novembra 2002

Arhivi, knjižnice in muzeji hranijo tudi veliko »netipičnih« knjig, kot so albumi, beležke, zvezki in podobno. Tovrstne knjige so med seboj v načinu vezave

11 Avguštin-Florjanovič in Harauer: Konstrukcija po meri izdelane zaščite, str. 69–72.
12 Planinc et al.: Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah, str. 74–78.

zelo raznolike in zanje ni uveljavljene posebne klasifikacije in strokovnega poimenovanja. Šele v zadnjih desetletjih se je stroka lotila ustreznega konserviranja in restavriranja tovrstnega gradiva. Težava je bila predvsem v pomanjkanju znanja o zgodovinskem pomenu zgradbe in mehanike takih objektov. Pomanjkanje znanja in orodij je pogosto povzročilo izgubo integritete takih objektov. Tovrstno gradivo vključuje od komercialno izdelanih praznih albumov in knjig z listi iz papirja ali kartona do objektov, kamor posameznik lahko priloži predmete, kot so pisma, ovojnice, do osebno oblikovanih beležk in zelo individualiziranih zbirk spominkov.

Izobraževanja se je udeležilo 16 konservatorjev iz Slovenije (11 iz ARS-a, štirje iz NUK-a in en študent).

V sklopu teoretičnih predavanj je imel prof. Clarkson v četrtek, 21. novembra 2002, na Oddelku za Umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani javno predavanje z naslovom »Samostan Sv. Katarine na Sinaju: Zbirka rokopisov in odkritje rokopisa Syriac 30«. V soboto, 23. novembra 2002, smo zanj in za udeležence organizirali ogled knjižnice Kapucinskega samostana v Škofji Loki in Stare tehnike tiskanja na Blejskem gradu. V *Loškem utripu* je bil objavljen članek »Vlažnost in insekti uničujejo Kapucinsko knjižnico«[13] ter v časopisu *Družina* prispevek z naslovom »Najdragocenejši knjižni zaklad – nacionalna sirota«.[14]

2.1.6 Konserviranje in restavriranje srednjeveškega rokopisa in inkunabule, od 10. do 25. novembra 2005[15]

Leta 2004 smo iz Škofijskega arhiva Maribor[16] prejeli prošnjo za konserviranje in restavriranje poznogotskega iluminiranega rokopisa in inkunabule na pergamentu. Rokopisni kodeks Ms 12,[17] nastal na Češkem v 14. stoletju, in inkunabula na pergamentu »Institutiones Clementi«,[18] ki sta jo leta 1460 v Mainzu tiskala Fust in Schöffer. Zaradi pomembnosti teh dveh knjig smo Christopherja Clarksona prosili za sodelovanje pri našem projektu. Za obravnavo obeh knjig je bila organizirana konservatorska delavnica z minimalnimi intervencijskimi tehnikami. Razprave o različnih praksah so bile uporabljene za poudarjanje in ponazoritev, da je bistveno dobro razumevanje knjige kot tridimenzionalnega premičnega predmeta, saj lahko poseg enega dela strukture knjige vpliva na druge premične dele knjige. Takšne razprave so bistvenega pomena, preden lahko učinkovito poenostavimo, prilagodimo, zmanjšamo in uporabimo varstveno obravnavo.

Ta projekt je financiralo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Izobraževanja se je udeležilo 10 konservatorjev iz Arhiva Republike Slovenije.

V sklopu teoretičnih predavanj je imel prof. Clarkson v sredo, 13. novembra 2002, na Oddelku za Umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani javno predavanje z naslovom Minimalni konservatorski posegi na pisni dediščini. V petek, 15. novembra 2002, smo zanj organizirali ogled Nadškofijskega arhiva in Teološke knjižnice v Mariboru.

---

13 Škrbo Karabegović: Vlažnost in insekti uničujejo Kapucinsko knjižnico, str. 14.
14 Najdragocenejši knjižni zaklad – nacionalna sirota. V: *Družina* 48, 1. 12. 2002, str. 11.
15 Vodopivec, Clarkson: Konservatorsko-restavratorsko poročilo, 2005, neobjavljeno.
16 Danes Nadškofijski arhiv Maribor.
17 Vodopivec Tomažič, Clarkson: *Konservatorsko-restavratorsko poročilo: Rokopisni kodeks Kos-Stelè, Ms 148.*
18 Vodopivec Tomažič, Clarkson: *Konservatorsko-restavratorsko poročilo: Rokopisni kodeks Gspan, št. 193*.

2.1.7 Mehka in polmehka pergamentna in papirnata vezava, od 3. do 14. novembra 2008[19]

Mehke in polmehke pergamentne in papirne vezave so zelo pogost tip vezav v arhivskih in knjižničnih zbirkah, pogosto obstajajo v arhivskih fondih in knjižničnih zbirkah 16. in 17. stoletja. Zato smo se odločili, da razširimo znanje, pridobljeno na drugi delavnici, in ga povežemo še z mehkimi in polmehkimi papirnimi vezavami.

Udeleženci so dobili navodila, kako izdelati modele mehkih in polmehkih vezav iz 16. in 17. stoletja. Prvi teden se je zaključil s prikazom postopka izdelave pergamenta v delavnici gospoda Marjana Petača v Goričanah pri Ljubljani. V drugem tednu nam je mojster Jacques Brejoux, izdelovalec papirja iz Moulin Du Verger v Puymoyenu pri Angoulêmeju v Franciji, ki več kot 30 let izdeluje ročno izdelan papir na temelju tehnik pred 18. stoletjem, predstavil izdelavo papirja za tovrstne vezave.

Tokrat smo na izobraževanje povabili tudi konservatorje iz tujine. Izobraževanja se je udeležilo 23 konservatorjev (13 iz Slovenije, trije iz Hrvaške, dva iz Češke republike, dva iz Litve in po en iz Madžarske in Srbije). Javno predavanje prof. Clarksona »Knjigoveške tehnike: rojstvo kodeksa do zgodnje renesanse« je bilo organizirano na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani 8. novembra 2008. Javno predavanje Lecture Jaqua Brejouxja »Izdelava ročnega papirja/Making a Hand Made Paper« je bilo v predavalnici Arhiva Republike Slovenije 10. novembra 2018. V petek, 8. novembra 2002, smo zanj in za udeležence organizirali ogled izdelave pergamenta pri Marjanu Petaču, mojstru pergaminarju iz Gori-

Skupinska fotografija s Christopherjem Clarksonom (drugi z leve), Jacquesom Brejouxjem (peti z leve) in udeleženci izobraževanja »Mehke in polmehke pergamentne in papirne vezave – Limp and Semi-Limp Vellum and Paper Bindings« leta 2008
(Foto: Lucija Planinc)

[19] Vodopivec: Book conservation training with prof. Christopher Clarkson, str. 34–35.

čan, 8. novembra 2008. V času bivanja v Ljubljani sta prof. ddr. Nataša Golob in novinar RTV Miha Zor pripravila intervju s Christopherjem Clarksonom za ARS Radio III RTV Slovenija, oddaja Ars Humana, posneto v angleščini in v slovenskem prevodu predvajano 24. novembra 2008. Intervju je danes v pisni obliki v angleščini dosegljiv v članku Mihe Zora.[20]

Christopher Clarkson leta 2010 med zadnjim izobraževanjem »Poznosrednjeveška trda vezava«. Od leve proti desni: Iva Gobič Vitolović, Stanka Grkman, Nataša Petelin, Tina Buh, Blanka Avguštin Florjanovič, Christopher Clarkson in Mateja Kotar (Foto: Lucija Planinc)

2.1.8 Poznosrednjeveška trda vezava II, od 8. do 19. novembra 2010

Leta 2010, teden dni pred 72. rojstnim dnem, je še vedno poln energije prof. Clarkson zaključil svojo osmo delavnico in deseto delovno potovanje v Center za konserviranje in restavriranje knjig in papirja Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani. Na zadnjem izobraževanju smo se vrnili na prvo temo, k izdelavi poznosrednjeveške trde vezave. Kljub temu da smo bili nekateri obogateni z znanjem s prehodnih izobraževanj, sta bili potrebni skrbnost in zbranost, saj je v izdelavi tovrstne vezave vgrajenih malo toleranc. Da bi to dosegli, je bilo potrebno natančno delo, toda na koncu upam, da smo udeleženci razumeli nekaj njegove osnovne konstrukcijske filozofije in nekatere bistvene tehnike, ki so nam bile v veliko pomoč pri nadaljnjem študiju in delu.

Tudi tokrat smo na izobraževanje povabili kolege iz tujine. Izobraževanja se je udeležilo 19 konservatorjev-restavratorjev (11 iz Slovenije, štirje iz Hrvaške, dva iz Nizozemske in po en iz Češke republike in Italije). Tokrat nismo organizirali javnega predavanja niti skupinskega ogleda.

[20] Zor: Interview with Christopher Clarkson, str. 16–23.

2.2 Dejavnosti, povezane z obiski Christopherja Clarksona v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani

Julija 1996 se je Christopher Clarkson udeležil prvega mednarodnega simpozija v Sloveniji o konserviranju in restavriranju knjig in papirja, s predavanjem »Razstavljanje srednjeveških rokopisov in prvotiskov«.[21] Simpozija se je udeležilo 130 udeležencev. Junija 2003 je Christopher Clarkson gostoval na drugem mednarodnem simpoziju »Razstavljanje arhivskega, knjižničnega gradiva in umetniških del na papirju in pergamentu«, na katerem je predstavil referat z naslovom »Razstavljanje pergamentnih listin v spreminjajočem se klimatskem okolju: od male listine do zemljevida sveta,[22] ki se ga je udeležilo 206 udeležencev.

Kot navedeno v prejšnjem poglavju je ob vsakem izobraževanju (razen leta 2010) prof. Clarkson pripravil tudi javno predavanje za udeležence, študente in druge zainteresirane na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Predavanja je organizirala prof. ddr. Nataša Golob, profesorica srednjeveške umetnostne zgodovine in kodikologije Univerze v Ljubljani, v sodelovanju s prof. dr. J. Vodopivec Tomažič iz Arhiva Republike Slovenije.

Stiki in sodelovanje s Christopherjem Clarksonom so se nadaljevali še nekaj let po koncu njegovega dela v Sloveniji.

Z znanjem Christopherja Clarksona si je nekaj njegovih udeleženk ljubljanskih programov prislužilo leta 1998 doktorat[23] in leta 2011 dva magisterija znanosti.[24]

Veliko je raziskovalnih del, publikacij in drugih dogodkov, ki so plod znanja, pridobljenega na Clarksonovih izobraževanjih v Sloveniji in na Hrvaškem. Nekateri so navedeni v nadaljevanju, drugi v bibliografiji ob koncu tega prispevka:

- 2000, Ljubljana, publikacija Arhiva Republike Slovenije: »Vezave srednjeveških rokopisov: Strukturne prvine in njihov razvoj«, avtorica Jedert Vodopivec Tomažič.[25]
- 2010, Zagreb, Hrvaška, teoretično-praktična delavnica: »Konzervacija slike Giulio Clović na pergamentu«, Christopher Clarkson, štiridnevna delavnica, ki jo je organizirala Andreja Dragojević iz Hrvaškega konservatorskega inštituta v Zagrebu v sodelovanju z dr. Jedert Vodopivec Tomažič.
- 2014, Ljubljana, poletna šola Ligatus, »The History of European Bookbinding 1450–1830 / zgodovina evropskega knjigoveštva 1450–1830«, vodil dr. Nicholas Pickwoad ter »Identifying and recording bookbinding structures of the Eastern Mediterranean / Identifikacija in dokumentacija knjigoveških struktur v vzhodnem Mediteranu« sta vodila dr. Thanasis Velios in dr. Georgios Boudalis, vse organizirala dr. Jedert Vodopivec Tomažič iz Arhiva Republike Slovenije.[26]
- 2014, Ljubljana, teoretično-praktična delavnica »Bizantinske knjižne zveze«, vodil dr. Georgios Boudalis, organizirala dr. Jedert Vodopivec Tomažič iz Arhiva Republike Slovenije.
- 2015, Zagreb, Hrvaška, poletna šola Ligatus »The History of European Bookbinding 1450–1830 / Zgodovina evropskega knjigoveštva 1450–1930«, vodil dr. Nicholas Pickwoad ter »Identifying and recording bookbinding structures of the Eastern Mediterranean / Identifikacija in dokumentacija

[21] Clarkson: The Safe Handling and Display, str. 141–188.
[22] Clarkson: Exhibiting Archival, Library Material, str. 33–50.
[23] Vodopivec: *Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah*, 1998.
[24] Avguštin Florjanovič: *Minimalni konservatorsko - restavratorski posegi* in Gobić Vitolović: *Konserviranje in restavriranje knjižnih vezav v arhivih*.
[25] Vodopivec: *Vezave srednjeveških rokopisov*.
[26] Ligatus Summer School (2014).

knjigoveških struktur v vzhodnem Mediteranu /« sta vodila dr. Thanasis Velios in dr. Georgios Boudalis, organizirala Andreja Dragojević iz Hrvaškega državnega arhiva v Zagrebu, Hrvaška v sodelovanju z dr. Jedert Vodopivec Tomažič iz Arhiva Republike Slovenije.[27]

- 2016, Ljubljana, publikacija Arhiva Republike Slovenije: »Konserviranje knjig in papirja 2« uredila dr. Jedert Vodopivec Tomažič.[28]
- 2017, Reka, Hrvaška, konferenca: »Načini zaščite papirja in knjižnega gradiva«, Konferenca, posvečena v spomin Christopherju Clarksonu, 2017, organizirala Iva Gobić Vitolović v Državnem arhivu na Reki.
- 2019, Turnhout Belgija, izdal BREPOLS, publikacija: »Boobindings Theoretical Approaches and Practical Solutiona / Knjigoveški teoretični pristopi in praktične rešitve«, uredili ddr. Nataša Golob in dr. Jedert Vodopivec Tomažič.[29]

3. Posebna izdaja IADA »Journal of Conservation Paper«, posvečena Christopherju Clarksonu[30]

Kot že omenjeno, se je kmalu po smrti prof. Clarksona leta 2017 porodila ideja, da bi tega velikega strokovnjaka in zaslužnega profesorja počastili s posebno izdajo publikacije IADA. Rhea DeStefano in Alberto Campagnolo, Clarksonova učenca iz Evropske šole za konservatorje-restavratorje knjižnega gradiva v Spoletu v Italiji, sta bila imenovana za urednika izdaje, ki je zagledala luč sveta leta 2020 z uradnim datumom 2019.

V tem posebnem zvezku so zbrani izvirni članki in spomini v počastitev Christopherja Clarksona. Urednika Rhea DeStefano in Alberto Campagnolo sta pripravila predgovor in zbrala njegovo bibliografijo. Nicholas Pickwoad je prispeval uvodni prispevek, Miha Zor je preuredil intervju s Clarksonom na ARS – Radiu Slovenija za pisno objavo in zvočno datoteko, ki jo je za ta namen pripravil Radio Slovenija.[31]

Claudia Benvestito, Claire Dekle in Gwenanne Edwards, Hanka Gerhold, Cedric Lelièvre, Elodie Lévêque in Claire Chahin so pripravile članke o zgodovinskih materialih in tehnikah za konservatorsko-restavratorska dela. Prispevki Jacquesa Brejouxa, družine Clarkson, Nataše Golob, Nadine Dumain in Stuarta Welcha odražajo osebno povezanost z njim. Nicole Gilroy, Marinita Stiglitz in Robert Minte, Assunta Di Febo, Lilian Randall, Abigail Quandt, Jedert Vodopivec Tomažič pripovedujejo o vplivu Clarksona v njihovih ustanovah. Silvia Pugliese, Georgios Boudalis, Nicholas Pickwoad, Nancy Turner, Mirjam Foot in Jiří Vnouček se poglobijo v vidike zgodovine knjige in predstavijo svoje osebne raziskave.

Cilj vseh objav je bil, da se izkaže spoštovanje, ki ga ima mednarodna skupnost konservatorjev in restavratorjev knjige do profesorja Christopherja Clarksona.

4. Namesto zaključka

Clarksonovo izjemno znanje, bogate izkušnje in lasten inženirski pristop na področju konserviranja in restavriranja knjig so izjemni. Številni njegovi revolucionarni pristopi so pri mlajši generaciji konservatorjev knjig sprejeti sa-

27 Ligatus Summer School (2015).
28 Vodopivec: *Konserviranje knjig in papirja 2*.
29 Golob, Vodopivec Tomažič: *Bookbindings Theoretical Approaches*.
30 Journal of Paper Conservation 20.
31 Zor: Interview with Christopher Clarkson.

moumevno. Ne smemo pozabiti, da so ti pristopi rezultat Clarksonovih raziskav in praks.[32]

Chris je bil neverjetno predan mentor in kakovosti njegovega poučevanja verjetno ne bo mogel preseči nihče drug na našem majhnem področju. Vsaka beseda, ki jo je uporabil, je bila zelo premišljena in vsak projekt, narejen z njim, je bil vedno vreden, da zanj porabite vso energijo, ki ste jo imeli. Naš čas na oddelku za konserviranje knjig v West Deanu je bil neverjetno zahteven – delavnice so bile odprte vsak dan od 7. do 22. ure. A delo se je zdelo lahko in preprosto. Chris je imel navado, da vas je zaradi tega, kar počnete, dobesedno privezal na klop, njegov način dela je bil nalezljiv. Imeli ste občutek, da je to edini način, ki ga je treba storiti, a Chris vam je pokazal način dela in ne recepta. Vsako vprašanje je imelo odgovor, vendar pot do tega odgovora ni bila nikoli ravna in gladka; to je bilo dolgo potovanje, korak za korakom, pri čemer ste vi prevzeli svoj delež prednosti. Nikoli ni bilo hitrih odgovorov na preprosta vprašanja.[33]

Chris je cenil predvsem izobraževanje drugih pri razvijanju praktičnih veščin, ki jih ni več poučeval. Njegovo življenje je zajemalo prehod iz »obnovitve« preteklosti v današnjo znanstveno vodeno ohranitev in iz prve roke je poznal materiale, ki so bili še na voljo v njegovih zgodnjih letih, vendar so se njihovi proizvajalci umikali, ko so se upokojili in nihče ni zasedel njihovega mesta. To ga je zelo skrbelo in dolgo je govoril z mano, kako bo to vplivalo na prihodnost. Z ohranjanjem knjig je začel že pred prihodom računalnikov in digitalne fotografije, medtem ko njihova današnja uporaba pomeni, da se zanemarjajo praktične spretnosti. Pogosto me je poklical v svojo delavnico, da bi mi pokazal rokopise, ki so bili v tako slabem stanju, da je bilo težko razmišljati, kako začeti, a zaradi njegovega praktičnega znanja bi to storil. Prevzel je tisto, kar se je zdelo nemogoče, in ob ohranjanju prvotnega gradiva bi ohranil rokopis.[34]

Chris je odločno nasprotoval slepi uporabi postopka ali ustvarjanju faksimila zgodovinske strukture knjige – verjel je, da je globoko razumevanje vsake posamezne knjige kot artefakta v njenem zgodovinskem kontekstu bistvenega pomena za kakršen koli poseg v konserviranje-restavriranje. Njegovo široko razumevanje knjige kot tridimenzionalnega predmeta, skupaj z afiniteto do njenega zgodovinskega konteksta in izzivov, ki so jih predstavljali izvirni materiali in strukture, so na nas pustili izjemen vtis. Njegova predanost obrti, lahkotnost izvajanja zapletenih postopkov, poglobljeno poznavanje zgodovine knjige in odprtost za raziskovanje novih pristopov zdravljenja so bili navdihujoči.[35]

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

Avguštin Florjanovič, Blanka: *Minimalni konservatorsko-restavratorski posegi na starejših knjižnih vezavah,* magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2011.

Avguštin Florjanovič, Blanka: Restavriranje poznogotskega Pontifikala po načelih minimalnih posegov. V: *Konserviranje knjig in papirja 2 - Book and Paper Conservation 2* (ur. Jedert Vodopivec Tomažič). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, str. 30–39.

Avguštin Florjanovič, Blanka, Harauer, Darja: Konstrukcija po meri izdelane zaščite za hrambo in razstavljanje arhivskega in knjižničnega gradiva. V: *Arhivi* 24 (2001), št. 1, str. 69–72.

32 Pickwoad: Obituary: Christopher Clarkson.
33 Sidotti: Memories of Chris Clarkson, *The Book & Paper Gathering*.
34 Bernard: Memories of Chris Clarkson, *The Book & Paper Gathering.*
35 Rhea, Campagnolo: A Tribute to Christopher Clarkson.

Bell, Nancy, Clarkson, Christopher: Personal and Professional Reflections: A Conversation with Christopher Clarkson. V: *The Paper Conservator* 25 (2001), str. 71–84.

Clarkson, Christopher: Exhibiting Archival, Library Material and Works of Art on Paper and Parchment with his paper titled The Permanent Display of the Single Parchment Membrane in Fluctuating Environmental Conditions; From Small Charter to the Mappa Mundi. V: *Exhibiting archival and Library Material and works of Art on Paper* (ur. Jedrt Vodopivec in Nataša Golob). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2004, str. 33–50.

Clarkson, Christopher: *Limp Vellum Binding and its Potential as a Conservation Type Structure for the Rebinding of Early Printed Books – A Break with 19th and 20th Century Rebinding Attitudes and Practices*. Benetke/Venice, 1975; reprint 2005.

Clarkson, Christopher: Minimum intervention in treatment of Books. V: *Preprints from the 9th International Congress of IADA.* Copenhageen, 15.–21. August 1999, neoštevilčeno.

Clarkson, Christopher: The Conservation of Early Books in Codex Form: A Personal Approach: Part I. V: *The Paper Conservator* 3 (1978), str. 33–50.

Clarkson, Christopher: The personal development of the three binding techniques. V: *The Paper Conservator, Edinburgh Conservation Papers* 2006, str. 87–96.

Clarkson, Christopher: The Safe Handling and Display of Medieval Manuscript and Early Printed Books. V: *Book and Paper Conservation* (ur. Jedrt Vodopivec in Nataša Golob). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1997, str. 141–188.

DeStefano, Rhea, Campagnolo, Alberto: A Tribute to Christopher Clarkson. In: Christopher Clarkson: Legacy and Influence of a Conservator. V: *Journal of Paper Conservation* 20 (2019), št. 1–4, str. 1.

DeStefano, Rhea; Campagnolo, Alberto: Christopher Clarkson, Legacy and Influence of a Conservator. V: *Journal of Paper Conservation* 20 (2019), št. 1–4, str. 232.

Gobić Vitolović, Iva: Conservation of Archival Book Collection in the State Archives in Rijeka. V: *Konserviranje knjig in papirja 2 – Book and Paper Conservation 2* (ur. Jedert Vodopivec Tomažič). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, str. 108–121.

Gobić Vitolović, Iva: *Konserviranje in restavriranje knjižnih vezav v arhivih*: magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2011.

Gobić Vitolović, Iva, Avguštin Florjanovič, Blanka: The Conservation-Restoration of Four 19th Century Archival Bindings – Konserviranje-restavriranje štirih arhivskih vezav iz 19. stoletja. V: *Konserviranje knjig in papirja 2 – Book and Paper Conservation 2* (ur. Jedert Vodopivec Tomažič). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, str. 122–137.

Golob, Nataša: A Few Thoughts on Christopher Clarkson's Lectures at the Faculty of Arts in Ljubljana, Slovenia. V: *Conservator, Journal of Paper Conservation* 20 (2019), št. 1–4, str. 47-48.

Golob, Nataša: Pogovor s prof. Christiopherjem Clarksonom /A Discussion with Prof. Christopher Clarkson. V: *Arhivi* 21 *(*1998), št. 1–2, str. 87–93.

Golob, Nataša, Vodopivec Tomažič, Jedert (ur.): *Bookbindings Theoretical Approaches and Practical Solutions.* Bibliologia, vol. 45. Turnhout: BREPOSL Publishers, 2017.

Gspan, Alfonz, Badalič, Josip: *Inkunabule v Sloveniji.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1957, št. 193.

Kos, Milko, Stelè, France: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo, 1931.

Planinc, Lucija et al: Izpopolnjevanje v specialnih tehnikah konservatorstva pod vodstvom prof. Christopherja Clarksona /Advanced professional Course in Special Tachniques of Conservation consulted by Prof. Clarkson, Ljubljana. V: *Arhivi* 24 (2001), št. 1, str. 73–78.

Vodopivec, Jedert: Book conservation training with prof. Christopher Clarkson. V: *International preservation news: a newsletter of the IFLA core programme on preservation and conservation* (2009), št. 48, str. 34–35.

Vodopivec Tomažič, Jedert: Christopher Clarkson and Teaching: Book Conservation Staff Training in Ljubljana. V: *Journal of Paper Conservation* 20 (2019), št. 1–4, str. 36–46.

Vodopivec Tomažič, Jedert (ur.): *Konserviranje knjig in papirja 2 - Book and Paper Conservation 2*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016.

Vodopivec, Jedert: *Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah: soodvisnost s konservatorskimi in restavratorskimi posegi,* doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. 1998.

Vodopivec, Jedert: *Vezave srednjeveških rokopisov - Strukturne prvine in njihov razvoj / Medieval Bindings in Slovenia – Binding Structures on Stiff-Board Manuscripts.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Zor, Miha: Interview with Christopher Clarkson. V: *Journal of Paper Conservation*, 20 (2019), št. 1–4, str. 16–23.

ČASOPISNI VIRI

Brejc Irena: Mojster za stare knjige. V: *Dnevnik*, 15. 11. 1999, str. 10.

Najdragocenejši knjižni zaklad – nacionalna sirota. V: *Družina* 48, 1. 12. 2002, str. 11.

Puhar, Alenka: V slavo umnega rokodelstva: konservatorstvo. V: *Delo,* 13. 11. 1997, str. 15.

Škrbo Karabegović, Klavdija: Vlažnost in insekti uničujejo Kapucinsko knjižnico. V: *Loški utrip*, december 2002, str. 14.

NEOBJAVLJENI VIRI

Clarkson, Christopher: *Programi izobraževalnih tečajev, Ljubljana, 1997–2010*, neobjavljeno (hrani Center za konserviranje in restavriranje, Arhiv Republike Slovenije).

Vodopivec Tomažič, Jedert; Clarkson, Christopher: *Konservatorsko-restavratorsko poročilo: Inkunabula (Gspan 193), Rokopisni kodeks (Kos-Stelè 148) Škofijski arhiv Maribor*, poročilo Ljubljana 2005 (hrani Center za konserviranje in Restavriranje, Arhiv Republike Slovenije).

INTERNETNI VIRI

Ligatus Summer School (2014): Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 22. september–6 oktober 2014, https://www.ligatus.org.uk/summerschool/2014 (dostop: 10. avgust 2021).

Ligatus Summer School (2015): Državni arhiv Hrvaške, Zagreb, 7.–17. september 2015, https://www.ligatus.org.uk/summerschool/2015 (dostop: 10. avgust 2021).

Pickwoad, Nicholas: Obituary: Christopher Clarkson. *International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works* 2017, https://www.iiconservation.org/node/6977 (dostop: 10. avgust 2021).

Sidotti, Alessandro; Allen, Bernard: Memories of Chris Clarkson, *The Book & Paper Gathering*, https://thebookandpapergathering.org/2017/05/11/memories-of--chris-clarkson (dostop: 14. december 2020).

Online book presentation 2020 Christopher Clarkson: Legacy and Influence of a Conservator: IADA, *Journal of Paper Conservation*, https://iada-home.org/resources/media/online-book-presentation-2020-christopher-clarkson-legacy-and-influence-of--a-conservator/ (dostop: 10. avgust 2021).

SUMMARY

CHRISTOPHER CLARKSON'S REVOLUTIONARY WORK IN THE FIELD OF BOOK CONSERVATION AND RESTORATION IN THE WORLD AND SLOVENIA

Christopher Clarkson's revolutionary work in the field of storage, conservation and restoration of books had and still has a great influence in the world. In the late 1960s and early 1970s, Christopher Clarkson introduced a new discipline - conservation-restoration of books, which was contradictory to the general practices of the 19th and 20th century.

His innovations and numerous publications strongly influenced the understanding of book structures and preservation of books in general. For the purpose of achieving this goal, he started to develop quality education classes for book conservation and restoration, published many fundamental articles and cooperated with suppliers in the development of quality tools and materials for this field of work.

Clarkson was convinced that the best way to advance the conservation-restoration profession is the education of employees in their institutions. For him it was crucial to develop education in a way to achieve the balance between academic and practical needs. When teaching, he gave most importance to the research of book structures, inclusion of good engineering techniques and the choice of materials. Due to his extensive knowledge of book conservation-restoration and his teaching talent, numerous institutions around the world invited him to carry out educational theoretical-practical workshops in the field of book conservation and restoration. Among them was also the Centre for conservation and restoration of books and paper of the Archives of the Republic of Slovenia.

Clarkson's main contribution was undoubtedly the abolishment of the 19th and 20th century bookbinding tradition in favour of professional and scientifically based principals of modern conservation and restoration of books in archives, libraries and museums.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 736.3(497.413)"1451/1709"
Prejeto: 29. 9. 2021

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK
FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

Viseči pečati na listinskem arhivskem gradivu župnij dekanije Dravograd–Mežiška dolina

VINKO SKITEK
dr. zgodovinskih znanosti, arhivist
Pokrajinski arhiv Maribor, Enota za Koroško
Čečovlje 12a, SI–2390 Ravne na Koroškem
e-pošta: vinko.skitek@pokarh-mb.si.

Izvleček

V prispevku predstavljeni viseči pečati so del zelo pomembne koroške arhivske dediščine. Med tem, ko jih na poznosrednjeveških in novoveških listinah s Prevalj in Šentanela (Sv. Danijela nad Prevaljami) ne srečamo, so se ohranili na pergamentnih listinah župnije Libeliče in proštije Dravograd. Časovno lahko nastanek visečih pečatov datiramo v čas med letoma 1451 in 1709. Te so za potrditev svojih pravnih dejanj odtisnili tukajšnji rokodelci, obrtniki, člani plemiških rodbin, duhovniki in člani kolegiatnega kapitlja oziroma proštije v Dravogradu.

Ključne besede:

Koroška,
Dravska dolina,
župnija Libeliče,
proštija
Dravograd,
kolegiatni
kapitelj,
sfragistika, pečati

Abstract

PENDANT SEALS ON CHARTERS IN ARCHIVES OF PARISHES IN THE DEANERY OF DRAVOGRAD-MEŽICA VALLEY

Pendant seals, presented in the article, are an important part of the Carinthian cultural heritage. While we cannot find any attached to late Middle and Modern Age charters from Prevalje and Šentanel (Sv. Danijel nad Prevaljami), there are some preserved on parchment charters of the Libeliče parish and the provost's house in Dravograd. Chronologically we can date the creation of pendant seals to between the years 1451 and 1709. As confirmations of legal acts, they were impressed by craftsman, tradesman, members of the aristocracy, priests and members of the Collegiate Chapter or the provost's house in Dravograd.

Key-words:

Carinthia,
the Drava Valley,
Libeliče parish,
provost's house
in Dravograd,
Collegiate
Chapter,
sphragistics, seals

Uvod

V prispevku podrobneje opisani viseči pečati župnijskega arhiva v Libeličah in proštijskega arhiva v Dravogradu so bili prvič na kratko omenjeni ob izidu znanstvene monografije *»Popis arhivov župnij dekanije Dravograd–Mežiška dolina«*.[1] Tam jih srečamo ob kratkih regestih poznosrednjeveških in novoveških listin iz obeh arhivov. Na splošno so ohranjeni viseči pečati na listinah, ki se tičejo slovenskega dela Koroške, dokaj redki. In to ne samo v slovenskih, temveč tudi avstrijskih arhivih. Ob njihovem sistematičnem prebiranju lahko dobi raziskovalec občutek, kakor da bi jih v preteklosti načrtno »zbirali«. Kljub temu ne gre prehitro soditi, saj je ravno ta del Slovenije doživel marsikatero pustošenje tujih vojska, da o požarih, naravnih nesrečah in premajhni skrbi za vestno hrambo arhivske dokumentacije v preteklih stoletjih niti ne razpredamo preveč. Kljub temu ne smemo prezreti prakse, ki je bila v veljavi v muzejih še nekaj desetletij nazaj, da so listine načrtno ločevali od pečatov, predvsem zaradi različnih materialov, iz katerih so oboji narejeni, in s tem povezanih različnih idealnih pogojev hrambe. Ob takšni praksi so se tudi pečati veliko lažje izgubili. Toda pomembnejše od vzrokov za izgubo prenekaterega visečega pečata je, da podrobneje raziščemo te, ki so ohranjeni.

Pri proučevanju pečatov si raziskovalec lahko v osnovi pomaga z dvema pomožnima zgodovinskima vedama, s sfragistiko in heraldiko. Če se heraldika – veda o grbih pri pečatih omejuje predvsem na upodobitve grbov, se sfragistika – veda o pečatih ukvarja s pečati, pečatniki, njihovo obliko, velikostjo in materialom, iz katerega so narejeni. Kljub temu da nista samostojni znanstveni vedi, sta v velikih muzejih in arhivih v tujini obe vedi povsem samostojno zastopani, kar je povsem nasprotno od stanja v Sloveniji. Proučevanje teh dveh področij je v naših strokovnih in znanstvenih institucijah prepuščeno priložnostnim raziskavam srednjeveškega in novoveškega listinskega gradiva. Na tem gradivu je razumljivo ohranjenih tudi največ pečatov. Posledica te obstranske pozornosti, ki so je deležni pečati v Sloveniji, je tudi precej skromna bera strokovnih in znanstvenih prispevkov, ki segajo na področje teh ved. Po mnenju Marije Hernja Masten bi razvoju slovenske znanosti nedvomno zelo koristila vzpostavitev delovne skupine znanstvenikov, ki bi se strokovno posvetila raziskavam pečatov in grbov na slovenskih srednje- in novoveških listinah.[2] In ne bi bilo napak, če bi naredili kakšen korak v tej smeri.

Sfragistika, sigilografija ali pečatoslovje

Preden bo na vrsti podroben opis ohranjenih pečatov, je vendarle koristno, če podamo nekaj osnovnih informacij glede nekaterih temeljnih pojmov, kot so pečat, žig in štempelj. Skratka, pojmov, s katerimi se skoraj tedensko, če ne vsakodnevno srečuje skoraj vsak arhivist. Čeprav je gornji podnaslov sestavljen iz treh pojmov, se vendar vsi trije nanašajo na isto stvar, to so raziskave pečatnikov in pečatov, žigovnih matric in žigov ter štampiljk in štempljev. Naj na začetku razjasnimo, kaj pomenijo navedeni pojmi, saj jih v slovenskem prostoru pogosto zamenjujemo.

Dokaj posrečeno je zadevo orisal Valt Jurečič, da imamo na eni strani orodja in na drugi strani izdelke. Orodja so pečatnik, žigovna matrica in štampiljka, medtem ko so izdelki pečat, žig in štempelj. Z njimi so v preteklosti, in ravno tako tudi še danes, ustvarjali simbolično potrditev ali zanikanje dokumentarnega zapisa o zadevi, ki obravnava neko stanje. V današnjem vsako-

1 Omenjeni popis župnijskih arhivov je izšel leta 2017 samo v e-obliki.
2 Hernja Masten: *Pečat in grb*, str. 10.

dnevnem življenju se za potrjevanje dokumentov največkrat uporablja štampiljka oziroma štempelj in nekoliko manj žigi. Iz uporabe so skoraj povsem izginili pečati.[3]

Pečatnik – pečat

Latinska beseda »sigillum« pomeni majhno podobo, figuro ali relief. Iz nje izhaja sopomenka za sfragistiko, sigilografija. V slovenski jezik bi jo lahko prevedli z besedo pečatoslovje. Z besedo pečatnik označujemo tipar – ročaj in matrico oziroma negativ pečatnika, medtem ko je pečat voščen ali kovinski izdelek pečatnika. V srednjem veku je pečatnik pomenil znamenje, ki so ga vladarji, funkcionarji, cerkveni dostojanstveniki in državne ustanove ter nekatere civilne osebe uporabljali kot razpoznavni znak, ki so ga vtisnili ali obesili na dokumente in s tem potrdili njihovo pristnost ali zagotovili njihovo zaprtost in tajnost.[4]

Pravico do pečata oziroma pečatnika so v srednjem veku imeli vladarji, cerkveni dostojanstveniki, plemstvo, mesta, trgi, meščani, rokodelci, judje in ponekod celo kmetje. Vsi našteti so svoje pečatnike potrebovali za pečatenje oziroma overjanje pisem in uradnih potrdil. Za mesta in trge so bili pečatniki posebna mestna oziroma trška insignija, za katero je veljalo posebno pravilo hrambe. Primer Ljubljane razkriva, da so mesta in trgi svoje pečatnike uporabljali več stoletij.[5]

Razlikovati je treba med pojmoma pečatnik in pečat. Pečatniki so bili sestavljeni iz kovinske matrice, v kateri je bil graviran negativ določene podobe ali napisa, medtem ko je bila matrica pritrjena na ročaj, izdelan bodisi iz kovine ali lesa. Za izdelavo negativa oziroma matrice so uporabljali železo, medenino, zlato, srebro, bron, svinec, slonovo kost, kosti, les in kamen. Na začetku so bile matrice združene s prstanom, vendar so se sčasoma zaradi povečanega obsega pečata od prstana ločile in pritrdile na nosilec z ročajem, kar je običajno tudi pri današnjih štampiljkah in žigih. Pri papeških bulah sta bili potrebni dve matrici, ki sta pri pečatenju sočasno stisnili kovino, vsaka s svoje strani. Kovina in vosek sta bila najpogosteje uporabljena materiala pri izdelavi pečatov. Kovinski pečati – bule so bili običajno izdelani iz svinca, redkeje iz zlata, zelo redko iz srebra. Najpogostejši so bili voščeni pečati, ki so ohranili svoje prvenstvo do 17. stoletja. Pri pečatenju voščenih pečatov se je običajno pečatna matrica pritisnila na topel vosek, ki so ga poprej tekočega izlili na podlago.[6]

Pri izdelavi voščenih pečatov se je na začetku uporabljal čisti čebelji vosek brez primesi drugih snovi ali barv, ki so jih dodajali kasneje. Običajno so srednjeveški pečati vsebovali dve tretjini čistega voska, tretjino smole ali katrana oziroma celo barvane zemlje. Obarvane pečate poznamo sicer že od 9. stoletja naprej. Posebno v visokem srednjem veku so se uveljavili rdeči voščeni pečati, pri čemer so vosku primešali svinčev oksid, in zeleni voščeni pečati, ki so vsebovali bakrov oksid. V nekaterih dvornih pisarnah je bila predpisana uporaba različnih pečatov glede na naslovnike ali stopnjo pomembnosti izdanih dokumentov.[7]

Oblike pečatnikov in pečatov so bile zelo različne. Na temelju ohranjenih srednjeveških in novoveških pečatov ter pečatnikov lahko zapišemo, da so bili voščeni pečati okrogle, ovalne ali ovalno zašiljene oblike, ki so jih uporabljali predstojniki samostanov, ter v obliki ščita, kvadrata, romboida, petero-, šeste-

3 Jurečič: *Pečat – žig,* str. 19.
4 Ambrožič: *O cerkvenih pečatih*, str. 228; Ewald: *Siegelkunde*, str. 21.
5 Masten: *Pečat in grb*, str. 12.
6 Prav tam; Ewald: *Siegelkunde*, str. 122–127.
7 Prav tam; Ewald: *Siegelkunde*, str. 155–158.

ro- ali osmerokotnika in drugih oblik. V primerjavi z voščenimi so bili kovinski pečati vedno okrogle oblike.[8]

Večina pečatnikov in posledično tudi pečatov je imela legendo oziroma napis. Pečatniki brez napisa so bili sprva zelo redki. S prenosom plemiških grbov v podobe pečatov so legende postajale redkejše. Legende glede na njihov položaj na pečatu razvrstimo v dve skupini: legende v napisnem traku, ki poteka ob robu pečatnika, in legende, ki se pojavljajo na pečatnem polju in so razporejene horizontalno ali vertikalno. Ločimo dve poimenski skupini legend, onomastične in geslovne. Onomastične vsebujejo ime, dostojanstvo, naziv in poklic lastnika pečata. Pri cerkvenih dostojanstvenikih je dodano tudi ime samostana, škofije, konventa, reda. Geslovne legende običajno izražajo kakšno pobožno misel ali navedek iz *Svetega pisma*. Številne vsebujejo okrajšave, besedne kratice in monograme. Začetek legende je običajno s križem ali kakšnim drugim znamenjem naznačen na najvišji točki pečatnika oziroma pečata.[9]

Pečatenje je bil zadnji postopek pri dokončni izdelavi listine ali potrditve pristnosti relikvij, zato običajno ni bilo izvedeno na dan njihove datacije. Od pečata je bila odvisna pravna veljava dokumenta ali relikvij. V srednjem veku je bila navada, da je bil pečatnik ali vsaj pečatna matrica ob smrti lastnika uničena. Običajno se je njen material pretopil in dal v cerkvene dobrodelne namene.[10] V kolikšni meri so se držali navedenega uničevanja pečatnikov z njihovim pretapljanjem, ni moč ugotoviti. Kljub vsemu lahko dopustimo možnost, da so zaradi nezaupanja v poštenost obrtnikov, ki so pečatnike pretapljali, le-te raje odvrgli na samem v naravi, kjer je bila verjetnost, da jih kdo najde, precej majhna.

Pečatnike in pečate v grobem delimo na naslednje skupine:

- Pečati z legendo/napisom: Ti pečati lahko vsebujejo ime lastnika pečata ali ne.
- Portretni pečat: Tudi ti pečati lahko vsebujejo ime lastnika pečata ali ne.
- Portretni pečat s podobo lastnika pečata: Na tej vrsti pečata so lahko upodobljeni: samo glava ali doprsje lastnika pečata, celopostavna figura lastnika pečata, stoječa figura (vladar, cerkveni dostojanstvenik, ženska), sedeča figura, klečeča figura, lastnik pečata na konju, vojaški konjenik, lovski konjenik in paradni konjenik.
- Grbovni ali heraldični pečat: Ta vrsta pečata ima upodobljen: samo napis, napis nad ščitom ali zastavo, šlem in čop, napis s šlemom ali krono, emblemsko/likovno znamenje, osebno (družinsko, hišno) znamenje (uporabljali so jih trgovci in obrtniki) in pečat z rebusom (besedno igro). Ta je s pomočjo upodobljenih figur ali predmetov ponazarjal družinsko poreklo ali dejavnost lastnika pečata.
- Hagiografski pečat: Na teh pečatih so upodobitve Jezusa Kristusa, device Marije ali katerega od drugih svetnikov.
- Arhitekturni ali topografski pečati: Pečati iz tega sklopa imajo upodobljene arhitekturne elemente, kot so gradovi, cerkve, mostovi …
- Fantazijski pečati: Ti so običajno vsebovali podobe orožja, orodja, živali, rastlin.[11]

Skozi zgodovino so uporabljali pečatnike različnih velikosti in s tem tudi različnih pomembnosti. Za pomembne dokumente stalne vrednosti so uporabljali veliki pečat sigillum maius. Kot potrjevanje istovetnosti takšnih potrditev oziroma za potrditev njegove verodostojnosti so mu na hrbtni strani pritisnili še manjši protipečat. Za pečatenje splošnih dokumentov običajne korespondence

8 Prav tam; Ewald: *Siegelkunde*, str. 181.
9 Ambrožič: *O cerkvenih pečatih*, str. 229.
10 Prav tam; Ewald: *Siegelkunde*, str. 107.
11 Prav tam; Ewald: *Siegelkunde*, str. 181–182.

so uporabljali mali pečat parvum. Kot potrditev velikih pečatov so dodajali tudi manjše osebne pečate signete. Podobno funkcijo so imeli tudi majhni pečati, imenovani secret, ker naj bi imeli pomen tajnega pečatenja.[12]

Žigovna matrica – žig

Žigovna matrica je orodje, s katerim izdelamo žig in je narejena iz kovine. Tudi tu gre za odtis neke podobe ali besedila na neko podlago, ki je lahko različne anorganske ali organske sestave (kamen, les, kovina, plastika, koža, usnje, papir, glina itd.). Postopek izdelave žiga oziroma odtis žiga imenujemo žigosanje. Le-to je lahko barvno ali reliefno. Barvne žige poznamo na primer v poštnem prometu in prehrambni industriji. Na področju reliefnih žigov lahko izpostavimo žigosanje v gozdarstvu, zlatarstvu, metalurgiji, kovinsko predelovalni industriji in carini.[13]

Štampiljka – štempelj

Kot zadnja v vrsti potrditvenih sredstev je štampiljka. Izdelek štampiljke je štempelj. Ta je v gumo ali drugo podobno prožno plastično maso vrezana zrcalna podoba nekega simbola, sestavljenega iz črk, znakov ali podob. Tudi tu je negativ narejen v matrico v obliki izrezljane gumijaste podloge. Matrica je nalepljena na nosilno leseno, plastično, kovinsko ali iz katerega drugega materiala narejeno ročko ali samo na posebno nosilno ploščico. Štampiljka je najmlajša po starosti, saj izvira s konca 18. oziroma začetka 19. stoletja, ko je hiter industrijski, upravni razvoj in razvoj sodstva narekoval vedno pogostejše potrjevanje najrazličnejših dokumentov. Uporaba štampiljk se je nato v 19. in 20. stoletju tako razširila, da je izpodrinila vse druge načine potrjevanja dokumentov.[14]

Cerkvenoupravni položaj Dravograda in Libelič

Mežiška dolina je v zgodnjem srednjem veku sodila pod oglejski patriarhat, ki je za koroško območje južno od reke Drave ustanovil koroški arhidiakonat, in sicer kot nekakšno vmesno stopnjo med (pra)župnijami in patriarhatom. Območje Mežiške doline sta pokrivali dve pražupniji: pražupnija Šmihel pri Pliberku/St. Michael ob Bleiburg, ki je obsegala območje današnje Črne, Mežice, Šentanela in Strojne, ter pražupnija Šmartno pri Slovenj Gradcu, kamor so spadali današnje Kotlje, Guštanj, Farna vas, Libeliče in Črneče. Pražupnija Šmartno je v srednjeveških zapisih prvič omenjena leta 1106. Takrat je patriarh Ulrik I. ustanovil samostan avguštinskih korarjev v Dobrli vasi/Eberndorf in jo skupaj s še tremi župnijami podelil novoustanovljenemu samostanu.[15] Prva župnija, ki se je odcepila iz pražupnije Šmartno, je bila župnija sv. Martina v Libeličah. V listinah jo prvič zasledimo leta 1154, navedena je z dvema kapelama v krajih »Luchwich« in »Mise«.[16] Skupaj z njima jo je patriarh Peregrin I. podelil samostanu

[12] Ambrožič: *O cerkvenih pečatih*, str. 229; Jurečič: *Pečat – žig*, str. 20; Mahnič: *Srednjeveški ženski pečati*, str. 13; Ewald: *Siegelkunde*, str. 35, 85; Curk: *Srednjeveški pečati*, str. 277–280.

[13] Jurečič: *Pečat – žig*, str. 19–20.

[14] Jurečič: Pečatoslovje – sigilografija: http://www.grboslovje.si/shramba09/sigilografija.pdf (dostop: 28. 9. 2021); Jurečič: *Pečat – žig*, str. 21.

[15] Höfler: O prvih cerkvah, str. 133.

[16] Večina zgodovinarjev in jezikoslovcev je kraj Lucwich locirala v Lokovico pri Prevaljah, kjer ni prek arhivskih ne kakih drugih virov izpričana nobena cerkev – ne v srednjem veku ne kdaj kasneje. Dejstvo je, da je za pravilno lociranje te cerkve treba vzeti v ozir veliko različnih

v Dobrli vasi. Kot ena od samostanskih župnij je ostala v okviru samostana ne samo do leta 1603, ko so ga ukinili, temveč je ostala pod njegovim vplivom vse do leta 1773, ko so prepovedali jezuitski red, ki je samostan nasledil od korarjev na začetku 17. stoletja.[17]

Na levem bregu Drave je bil pražupnijski sedež v Labotu/Lavamünd. Prvi podatki o kasnejši proštijski cerkvi sv. Vida v Dravogradu segajo v leto 1177. Peregrin, opat samostana v Št. Pavlu, se je tega leta pritožil papežu Aleksandru III. zoper Kolona I. Trušenjskega, ker je ta na samostanski posesti sezidal grad Dravograd in se polastil imetja v okolici tega gradu. Isti Kolon je najverjetneje dal postaviti tudi cerkev sv. Vida v dravograjskem trgu. Dne 9. avgusta 1177 je papež Aleksander III. določil, da se mora grad porušiti in posest vrniti samostanu. Hkrati je dovolil posvetitev cerkve sv. Vida samo v imenu samostana.[18] Cerkev sv. Vida in z njo Dravograd sta ležala na območju pražupnije, ki je imela sedež v Labotu. Po dolgih prizadevanjih je Otonu I. Dravograjskemu in njegovemu bratu Henriku uspelo doseči pri salzburškem nadškofu Eberhardu, da je bil 8. marca 1237 sedež labotske pražupnije prenesen k cerkvi sv. Vida v Dravogradu.[19] Istočasno jo je salzburški nadškof Eberhard povzdignil v proštijo in pri njej ustanovil kolegiatni kapitelj s šestimi kanoniki, ki se jim je leta 1247 pridružil še sedmi.[20] Zaradi nizkih dohodkov je nadškof ustanovil še šest prebend, Oton in Henrik sta dodala še tri in zanje nadškofu podelila tri kapele: v Brovjah pri Rožeku/Frojach, Malem Št. Pavlu/Klein St. Paul in Hodišah/Keutschach. Oton I. je dal kapitlju na razpolago enega od obeh dvorcev v dravograjskem trgu. Kapitlju je načeloval dekan, ki je bil hkrati proštov namestnik, eden izmed kanonikov je bil župnik oziroma vikar v Labotu, drugi na Muti in tretji v takratnem Marenbergu (Radljah ob Dravi).[21] Leta 1244 je bila proštija priključena lavantinski škofiji.[22] Sedež kapitlja in župnije je bil vsaj do srede 14. stoletja pri cerkvi sv. Vida. Okrog leta 1386 so ga prenesli k dotedanji podružnični cerkvi sv. Janeza Evangelista.[23] Med letoma 1445 in 1456 je bila dravograjski proštiji priključena kot menzalna posest župnija Št. Janž pri Mostiču/St. Johann am Brückl. S tem je dravograjski prošt postal tudi župnik te župnije. Zato tudi ne preseneča, da so nekateri prošti celo rezidirali v Št. Janžu.[24] Okoli leta 1620 so pri proštiji ukinili kapitelj. S tem je proštija kot ustanova ostala, a je brez kapitlja vedno bolj postajala tako imenovana proštijska župnija, kjer je bil vsakokratni župnik hkrati tudi infulirani prošt.[25]

dejstev (še posebej nespremenljivost zunanjih župnijskih meja) in ne samo jezikovni izvor. Na to opozarja tudi Janez Höfler v svojem večkrat citiranem delu. Pri kraju Luchwich je po vsej verjetnosti mišljen Žvabek/Schwabegg. Kraj Mise moramo locirati na današnje Prevalje oziroma v cerkev Device Marije na Jezeru v Farni vasi. Pri tej cerkvi je bil prvotno sedež guštanjske župnije. Po ustanovitvi samostojne župnije v trgu Guštanj leta 1861 se je začel za prvotno farno cerkev uporabljati naziv župnija Prevalje (Glede krajev Luchwich in Mise gl. Vinko Skitek: *Guštanj in Kotlje skozi srednji in zgornji novi vek*).

17 Höfler: *O prvih cerkvah*, str. 135; Skitek: Popis arhivov, str. 13–24; Skitek: *Guštanj in Kotlje*, str. 207–211.

18 Mravljak: *Dravograd*, str. 7.

19 Prav tam, str. 26, 27; Bele: *Rodbina Trušenjskih*, str. 15.

20 Curk: *Dravograd*, str. 4–5.

21 Mravljak: *Dravograd*, str. 27, 28; Bele: *Rodbina Trušenjskih*, str. 15; Skitek: *Popis arhivov*, str. 19–20.

22 Hermann: *Handbuch*, str. 395, 396; glej tudi Höfler: *O prvih cerkvah,* str. 68.

23 Curk: *Dravograd*, str. 5.

24 Prav tam; Leitner: *Die Inschriften:* http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/kaernten-2/teil2/kaernten-2-obj340.xml (dostop: 8. 11. 2017).

25 Curk: *Dravograd*, str. 5; ADG, Propstei Unterdrauburg, t. e. I-III, dopis ordinariata krške škofije z dne 22. 10. 1936. V navedenem dokumentu je citirano cerkvenopravno določilo, da proštije, pri katerih ni kapitlja oziroma katere prošt nima glasovalne pravice ali sedeža v kapitlju, ne moremo več pojmovati za enakovredno cerkvenim ustanovam s kolegiatnimi kapitlji.

Viseči pečati iz proštijskega arhiva Dravograd

V arhivu proštije Dravograd je hranjenih 22 pergamentnih listin, ki zajemajo časovno obdobje od leta 1451 do leta 1707. Poleg naštetih sta še dve listini, ena iz leta 1437 in druga iz leta 1631, ohranjeni v obliki prepisov. Posebnost ohranjenih listin je tudi njihova opremljenost z visečimi pečati. Ti se glede na lastnika pečata in glede na svoj videz razlikujejo med seboj. Pečate kolegiatnega kapitlja v Dravogradu lahko uvrstimo med hagiografske pečate, saj imajo v sredini pečata upodobljenega svetega Vida. Hkrati imajo pečati kapitlja tudi onomastično legendo. Pečate, ki so jih izdali člani plemiških rodbin, lahko uvrstimo med grbovne ali heraldične pečate, saj so na njih upodobljeni plemiški grbi in so brez legende oziroma napisa. Medtem lahko pečata obeh obrtnikov iz leta 1455 uvrstimo med tako imenovane fantazijske pečate. Vendar so vsi viseči pečati na listine pritrjeni s pergamentnim trakom.

1. 1451 V 25., sine loco (s. l.)

Erhard ***[Ich Erhart Techant ze Traberg]***, dekan dravograjskega kapitlja, je izjavil, da bo za cerkev sv. Janeza na Ojstrici imenoval novega duhovnika.

Viseči pečat dravograjskega kapitlja je bil narejen iz ovalno zašiljene skodelice iz naravnega čebeljega voska. V njeni sredini je bil ulit črno obarvan vosek, v katerem je bil prostor za odtis pečata. To dokazuje tudi njegov manjši ohranjeni del. Od celotnega pečata je ohranjen majhen del, čigar velikost je 5 x 3 cm.

NAPIS NA PEČATU: »…T…A…« Glede na skromne ostanke pečata lahko domnevamo, da je bil napis napisan v gotski majuskuli.

PODOBA NA PEČATU: Ohranjeni del pečata ne zajema osrednje pečatne podobe.[26]

2. 1455 III 27., s. l.

Mihael Rek ***[Michel Regkch]*** je poročal o uboju svojega očeta Nikolaja Reka ***[Nicla dem Rekchen Saligen]***, bivajočega v »Graški« (Mislinjski) dolini. Listino so pečatili Anton Grymschnizer, ***[Anthoni Grymschnizer, purkgraff ze Traberg]*** sodnik in gradiščan v Dravogradu, čigar pečat je izgubljen, ter dravograjska tržana Jakob Pitan ***[Jacob Pitan]*** (levo) in Janez Pitan ***[Hanns Pitan]*** (desno). Pečat je izgubljen.

OBLIKA PEČATA: Na listini sta pritrjena dva okrogla viseča pečata dveh dravograjskih obrtnikov. Oba viseča pečata imata premer 3 cm. Oba pečata sta narejena na način okrogle skodelice iz naravnega čebeljega voska. V sredini le-te je na sloju črnega voska prostor za odtis pečata.

NAPIS NA PEČATU: Pečata sta brez napisov oziroma legende.

PODOBA NA PEČATU: Na desnem pečatu sta vtisnjeni podobi dveh križajočih se sekir ter črk I in P. Na temelju navedenega lahko sklepamo, da je pečat pripadal Jakobu Pitanu, ki je izvajal tesarsko obrt. Levi pečat ima vtisnjeno podobo škarij, ki je slabše razpoznavna. Zaradi slabše ohranjenosti na levem pečatu ni mogoče opaziti kakšnih inicialk imena. Na temelju dokaj nejasne upodobitve škarij lahko domnevamo, da je bil Janez Pitan, imetnik tega pečata, po poklicu krojač.[27]

3. 1525 VIII 10., s. l.

Nikolaj Lindawer, dekan dravograjskega kapitlja ***(Niclas Lindawer Dechant Zw Trabergk]***, ter ves kapitelj in Erhard Dietrichstein ***[Erhart von Dit-***

[26] APD, Zbirka listin, t. e. 15, listina 25. maj 1451.
[27] APD, Zbirka listin, t. e. 15, listina 27. marec 1455; Zunftzeichen: http://edition-digital.de/Berufszeichen/ (dostop: 8. 11. 2017).

trichstain], dedni točaj na Koroškem in oskrbnik na dravograjskem gradu, so naznanili, da sta cerkvena ključarja cerkve sv. Lenarta na Viču pri Dravogradu, Matej in Mihael z Brega na Viču pri Dravogradu ***[Mathe am Rain und Michel am Rain zu Sand Linhart]***, sporočila, da je prejšnji cerkveni ključar Blaž Brattnko ***[Blasy Brattnko]*** izgubil dokument v zvezi s kmetijo, podložno prej omenjeni cerkvi sv. Lenarta.

OBLIKA PEČATA: Viseč pečat ovalno zašiljene oblike, velikosti 8 x 5,5 cm. Pečat je poškodovan, saj manjka zgornji priostren rob pečata. Tudi ta pečat ima za osnovo skodelico iz naravnega voska, na sredini katere je ulit črn vosek, v katerega j odtisnjena pečatna podoba.

NAPIS NA PEČATU: Okoli podobe sv. Vida v kotlu je napis, ki je zaradi poškodb samo deloma berljiv in se glasi »…ITVLI …..SIE..+ TRA..+«. Skromno ohranjen napis oziroma legenda pečata je napisana v gotski majuskuli.

PODOBA NA PEČATU: Na pečatu je v sredini odtisnjena podoba sv. Vida v kotlu. Pečat ima na hrbtni strani odtisnjen tako imenovani protipečat pravokotne oblike, ki meri 1 x 1,5 cm.[28]

Listina z naznanilom dekana dravograjskega kapitlja Nikolaja Lindawerja o listini povezani s kmetijo podložno cerkvi sv. Lenarta na Viču pri Dravogradu z dne 10. avgusta 1525. Vir: Arhiv proštije Dravograd, AŠ 15.

28 Prav tam, listina 10. avgust 1525.

4. 1527 XI 17., s. l.

Janez Himmelberg ***[Hanns von Himmelbergg]*** je prodal dravograjskemu kapitlju puščo, ležečo na Aichbergu pri Ivniku/Eibiswald.

OBLIKA PEČATA: Viseč pečat iz naravnega voska je razdrobljen. Narejen je bil iz skodelice iz naravnega čebeljega voska, v katero je bila vstavljena črna podlaga, na katero so odtisnili podobo pečata. Iz ohranjenih kosov lahko sklepamo, da je bil okrogle oblike. Vsak od štirih ohranjenih kosov meri 0,5 x 0,5 cm.

NAPIS NA PEČATU: Na ohranjenih kosih pečata ni napisov.

PODOBA NA PEČATU: Na pečatu je bila podoba oziroma grb plemiške rodbine Himmelberg, katerega del je razviden na enem kosu.[29] Grb rodbine Himmelberg v svoji osnovi predstavlja navpično po sredini razdeljen ščit. Na desni strani je polovična podoba črnega kronanega orla na zlati podlagi. Na desni strani so upodobljeni trije poševni tramovi v barvnem zaporedju: rdeča, srebrna in rdeča.[30]

5. 1572 V 27., Dravograd

Dekan dravograjskega kapitlja Lenart Obser ***[Leonhart Obser Techent des wirdigen Capitl zu Undertraburg]*** in Gregor Scharfwind ***[Gregor Scharffwindt]***, člana kapitlja, sta izročila Vidu Greylliju in njegovi ženi Kristini ***[Veitten Greylly, Cristina seiner Erllichen Hauswirdtin]*** v zakup Santnerjevo hubo v kraju »Brück am Krappfeld«[31] na Koroškem.

OBLIKA PEČATA: Listini je dodan viseč pečat dravograjskega kolegiatnega kapitlja, katerega osnovni del predstavlja ovalno zašiljena skodelica iz naravnega voska. Vanjo je ulit črno obarvan vosek, na katerega so odtisnili osrednjo pečatno podobo. Pečat meri 8 x 5 cm.

NAPIS NA PEČATU: Okoli osrednje podobe je napis v gotski majuskuli »+ CAPITVLI ECLESIE TRABRCH«.

PODOBA NA PEČATU: V sredini pečata je podoba sv. Vida v kotlu, ki je na sredini deloma odlomljena.[32]

6. 1573 II 23., Dravograd

Lenart Obser ***[Leonhart Obser Techandt]***, dekan dravograjskega kapitlja, ter kanoniki Gregor Scharfwind ***[Gregor Scharfwindt Korher]***, župnik v Labotu/Lavamünd Janez Eisner ***[Johannes Eisner Pfarer Zu Lafemünd]***, in župnik na Muti Janez Menart ***[Johannes Menart Pharer an der Mauth, baide Khorhern des wierdigen Capitls zu Undertraburg]***, so dali dravograjskemu trškemu sodniku, svetu in vsej srenji v zakup kapiteljsko posest. Denar so potrebovali za plačilo podpore graškim jezuitom, za posojilo deželi Štajerski in za stroške, ki so jih ti imeli z zidavami svojih stavb.

OBLIKA PEČATA: Viseč pečat ima ovalno zašiljeno obliko in meri 5 x 8 cm. Njegovo osnovo tvori skodelica iz naravnega voska s črnim voskom, ulitim v sredino, in na katerem je odtis pečata. Na spodnjem delu skodelice je odlomljen njen spodnji priostreni del.

NAPIS NA PEČATU: Na pečatu je napis v gotski majuskuli »+CAPITVLI ECLESIE TRABRCH«.[33]

PODOBA NA PEČATU: Na pečatu je v sredini odtisnjena podoba sv. Vida v kotlu.

---

29 APD, Zbirka listin, t. e. 15, listina 17. november 1527.
30 Kraßler: *Steirischer Wappenschlüssel*, str. 285.
31 Pri omenjenem kraju lahko domnevamo, da je mišljen kraj Ober oziroma Unterbrückendorf pri Krappfeldu.
32 APD, Zbirka listin, t. e. 15, listina 27. maj 1572.
33 Prav tam, listina 23. februar 1573.

Pečat na listini o oddaji posesti kolegiatnega kapitlja v Dravogradu v zakup trgu Dravograd z dne 23. februarja 1573. Vir: Arhiv proštije Dravograd, AŠ 15.

7. 1616 XI 12., s. l.

Dravograjski prošt Jurij Herlich ***[Georg Herlich]*** in kapitelj sta podelila kmetu Blažu Rapatizu, njegovi ženi Mariji in njunima zakonitima dedičema ***[Blasy Ropatiz, seiner Hausfrawen Maria unnd Ihren beeden ehelichen Leibserben]*** hubo z imenom Rapatiz v zakup po kupnem pravu.

OBLIKA PEČATA: Listini sta dodana dva viseča okrogla pečata v lesenih škatlicah. Prvi pečat ima premer 4 cm, drugi meri 2,2 cm. Oba pečata sta iz rdeče obarvanega voska.

NAPIS NA PEČATU: Napis je samo na večjem pečatu, zapisan v latinici in je na enem mestu poškodovan ter se glasi »GEORGIVS * ..RLICH * PREPOSITVS * TRABVRGENSIS +«.

PODOBA NA PEČATU: Na večjem pečatu je v sredini podoba sv. Vida. Na manjšem je grb dravograjskega prošta. Ta grb je sestavljen iz ščita z osrednjo podobo. Nad ščitom je viteški šlem z okrasjem, na vrhu katerega je podoba velikonočnega jagnjeta. Ob jagnjetu so upodobljene črke G H na desni strani in P

T na levi strani. Navedene inicialke pomenijo kratice za napis, ki je na velikem pečatu.[34]

8. 1677 IV 1., s. l.

Grof Sigmund Ludvik Khuenburg ***[Sigmundt Ludtwig Graf von Khüenbürg]*** je z izstavljeno listino potrdil, da sta Janez Mander in njegova žena Katarina [**Hannß Mander, Chatarina sein ehewüerthin]** kupila od svaka Sebastjana Pelzla ***[Sebastian Pelzl]*** poldrugo četrtino »anderthalb viertl« gornine v Schmaleggu.

OBLIKA PEČATA: Listini je dodan okrogel viseč pečat s premerom 4 cm. Od tega meri grb samo 2 x 2 cm.

NAPIS NA PEČATU: Nad grbom so napisane začetnice imena izstavitelja listine S L G V K (Sigmund Ludwig Graf von Khuenburg).

PODOBA NA PEČATU: Na pečatu je upodobljen grb grofov Khuenburg.[35] Njihov grb, ki je upodobljen na pečatu, je upodobljen na ščitu, ki je razdeljen na štiri grbovna polja. Polji 1 in 4 sta navpično razdeljeni na levo rdeče in desno srebrno obarvano polovico. V sredi obeh polij je krogla, ki je tudi navpično razdeljena in rdeče obarvana na srebrni podlagi ter srebrno obarvana na rdeči podlagi. Polji 2 in 3 sta vodoravno deljeni in zgoraj obarvani črno, v spodnjem delu sta obarvani srebrno. V vsakem od njiju je navpično preko obeh polovic upodobljen vratni tečaj. Nad ščitom sta levo in desno postavljena viteška šlema z ogrinjalom. Oba šlema sta kronana. Nad desnim je upodobljena krogla iz grbovnih polj 1 in 4, ki je dodatno okrašena s petimi petelinjimi peresi. Nad desnim šlemom sta prikazani razprti orlovi peruti, znotraj katerih sta upodobljena vratna tečaja iz polj 2 in 3.[36]

9. 1684 I 1., Dravograd

Mihael Harter in njegova žena Ana Marjeta, hči pokojnega Erazma Frauendorfa ***[Ich Michael Harter und Ich Anna Margaretha dessen Ehewürthin, weillendt Herrn Erasamen Fraundorffer]***, sta poklonila proštijski cerkvi v Dravogradu njivo, ležečo pri zgornjih trških vratih v Dravogradu.

OBLIKA PEČATA: Na listino je pritrjen viseč okrogel pečat premera 4 cm. Od tega meri grb samo 1,5 x 1,5 cm.

NAPIS NA PEČATU: Na pečatu ni napisa.

Pečat proštije Dravograd leta 1616.
Vir: Arhiv proštije Dravograd, AŠ 15.

34 Prav tam, listina 12. november 1616.
35 Prav tam, listina 1. april 1677.
36 Prav tam; Kuenburg: https://de.wikipedia.org/wiki/Kuenburg (dostop: 17. 10. 2021).

PODOBA NA PEČATU: Na pečatu, ki ga je odtisnil Mihael Harter, je podoba plemiške rodbine Harter.[37] Grb omenjene družine je upodobljen na baročni ovalni kartuši, v kateri sta upodobljena eden proti drugemu na zadnjih nogah stoječa samoroga. Nad kartušo je viteški šlem z ogrinjalom in šlemnim okrasjem, v katerem je upodobljen na zadnjih nogah stoječi in v desno obrnjeni samorog.

Viseči pečati iz župnijskega arhiva Libeliče

V zbirki listin župnije Libeliče je ohranjenih 11 listin, ki so nastale med letoma 1563 in 1727. Od tega jih je osem na pergamentu, tri so napisane na papir. Od tega so na štirih pergamentnih listinah še ohranjeni viseči pečati, na štirih so se med stoletji izgubili. Pri tem se je od enega visečega pečata ohranila samo lesena škatlica. Na treh papirnatih listinah so tako imenovani suhi pečati odtisnjeni na papir.

10. 1610 IV 4., s. l.

Brata Tomaž in Jurij Siegersdorf z Grosswinklerna pri St. Johannu v Labotski dolini in Črneč ***[Wir Gebrüeder Thoman unnd Georg von Sigestarff Zü Groswinckhlern und Tscherberg]*** sta prodala njune štiri njive za 153 goldinarjev Blažu Helmerju ***[Blasy Helmer]*** in njegovim zakonitim dedičem. Od omenjenih štirih njiv sta se dve nahajali za dvorcem Črneče in dve ob reki Dravi.

OBLIKA PEČATA: Viseča pečata sta na listino pritrjena s pergamentnim trakom, imata okroglo obliko, narejena sta iz rdečega voska in merita v premeru 2,5 cm. Prvotno sta bila zaščitena z lesenima škatlicama okrogle oblike, od katerih sta se ohranili samo posodici s pečatoma.

NAPIS NA PEČATU: Pečata sta brez napisa.

PODOBA NA PEČATU: Na obeh pečatih je odtisnjen grb rodbine Siegersdorf.[38] Ta je upodobljen na ščitu, ki je razdeljen na štiri grbovna polja. V poljih 1 in 4 je upodobljen rdeč mož z gorjačo na srebrni podlagi, v poljih 2 in 3 je upodobljen srebrn (včasih tudi zlat) lev na modri podlagi. Na vrhu ščita sta dva viteška šlema s šlemnim ogrinjalom, pri čemer je nad levim podoba leva in nad desnim podoba moža. Obe podobi na šlemih sta identični tistima na ščitu.[39]

11. 1620 IV 16., Dravograd

Primož Straunnigg ***[Primus Straunnigg]***, črneški podložnik, ki je živel na kmetiji Hualz, je za svoj dušni blagor poklonil cerkvi sv. Jakoba in Andreja v Črnečah svojo kmetijo, imenovano Grilova huba, ležečo ob reki Meži. Listino so pečatili dravograjski prošt Jurij Herlich ***[Georg Hörlich Probsten Zu Unndter Traburg],*** župnik v Guštanju in nadžupnik v Podjuni Matej Khamnizer ***[Matthaeum Khamnizer Pfarrern Zu Guettenstein, unnd Erzpriesters in Jaunthal]*** ter oskrbnik gospostva Pliberk Jurij Prüggler ***[Georgen Prüggler Pflegern der Herrschafft Pleyburg]***.

OBLIKA PEČATA: Vsak od treh visečih okroglih pečatov meri v premeru 3,0 cm. Vsi so na listino pritrjeni s pergamentnimi trakovi. Uliti so v pripadajoče lesene škatlice, od katerih so se ohranili samo spodnji deli. Pečat na skrajni desni ima nekoliko poškodovan in odlomljen spodnji del pečatne posodice. Delno odkrušen je pečat na sredini, a se poškodba ne razprostira čez grbovno polje, ki je še v celoti ohranjeno. Vendar nam ta poškodba razkriva tehniko izdelave teh pečatov. Za podlago končnemu pečatu so uporabili okrog 4 mm debelo plast

[37] APD, Zbirka listin, t. e. 15, listina 1. januar 1684.
[38] AŽL, Zbirka listin, t. e. 1, listina 4. april 1610.
[39] Kraßler: *Steirischer Wappenschlüssel*, str. 248, 251, 254.

naravnega voska, ki je ohranil svojo rumenkasto-rjavo barvo vse do danes. Na to podlago so ulili približno 2 mm rdečega voska, na katerega so odtisnili končno pečatno podobo. Pečat dravograjskega prošta Jurija Herlicha in pečat Jurija Prügglerja lahko uvrstimo med heraldične pečate. Pečat guštanjskega župnika lahko uvrstimo med fantazijske pečate, saj je na renesančnem ščitu upodobljena vzpenjajoča se koza oziroma kozorog, kakršnega so v grbu svoj čas imele plemiške rodbine Guštanjskih, Gamsov in Javorniških.

NAPIS NA PEČATU: Pečat prošta Jurija Herlicha je brez napisa. Na sredinskem pečatu guštanjskega župnika Mateja Khamnizerja sta nad njegovim grbom začetnici njegovega imena M K. Na pečatu Jurija Prugglerja je nad grbom napis *GEORG PRVGLLER*. Oba slednja pečata imata torej dodano legendo oziroma napis. Vsi navedeni napisi na obeh pečatih so zapisani v latinici.

PODOBA NA PEČATU: Na pečatih so odtisnjene podobe grbov Jurija Herlicha, dravograjskega prošta, Jurija Prügglerja, oskrbnika gospostva Pliberk, in guštanjskega župnika Mateja Khamnizerja.[40] Grb Jurija Prügglerja sestavlja ščit, na katerem je upodobljen zidan dvoločni most s streho. Nad njim so upodobljene tri šestkrake zvezde v ravni vrsti. Nad ščitom je viteški šlem s krono in šlemnim ogrinjalom. Nad krono je upodobljen kronan grifon oziroma krilati lev.[41] Grb župnika Mateja Khamnizerja sestavlja renesančni ščit, ki je poševno od leve proti desni razdeljen na dva dela. V zgornjem delu je upodobljen vzpenjajoči gams oziroma kozorog. V spodnjem delu, ki je tudi poševno deljen na dva dela, je v levem podoba moškega in v desnem podoba ključa. Okoli spodnjega dela grba je pripisana letnica 1610. Grb dravograjskega prošta Jurija Herlicha je upodobljen na renesančnem ščitu, v katerem je podoba sv. Vida v kotlu. Nad ščitom je viteški šlem z ogrinjalom. V šlemnem okraju je upodobljeno velikonočno jagnje z bandero, kakršnega najdemo še danes v grbu mesta Dravograd.

12. 1621 V 19., Gradec/Graz

Jurij Galler, baron na Schwambergu … deželni upravitelj na Štajerskem ***[Georg Galler Freyherr auf Schwamberg … und Landesverweser in Steyr]***, je pisal, da se mu je Janez Jakob Wäschall ***[Hanns Jacob Wäschall]*** pritožil nad bratoma Tomažem in Jurijem Sigersdorfom ***[Thoman und Georgen denen vonn Sigerßdorf]*** zaradi njunega nepoplačanega dolga v višini 150 goldinarjev. Omenjenih 150 goldinarjev sta si brata Tomaž in Jurij Sigersdorf izposodila od Janeza Jakoba Wäschalla leta 1613. Leta 1615 sta mu v zameno za vračilo denarja ponudila tako imenovano Grilovo posest pri Črnečah, katera je bila ocenjena na 120 goldinarjev. Ker Wäschall s ponujeno odškodnino ni bil zadovoljen, se je pritožil na deželno sodišče.

OBLIKA PEČATA: Pečat je okrogle oblike, ulit v leseno posodico, od katere se je ohranil samo njen spodnji del, ki je tudi poškodovan. Manjše poškodbe so tudi na pečatu, ki je narejen na isti način kot pečati v prej omenjeni listini. Pečat je v premeru velik 4 cm, medtem ko pečatno polje z grbovno podobo meri 2 cm v premeru.

NAPIS NA PEČATU: Na pečatu je legenda oziroma napis v latinici, ki je deloma berljiv: * …RG GALLER FREIHER.. S L VW *.

PODOBA NA PEČATU: Na pečatu je odtisnjen grb Jurija Gallerja. Pečat sodi med heraldične pečate.[42] Grb Jurija Gallerja je upodobljen na baročni ovalni kartuši, ki jo diagonalno deli lenta. Tako lenta kot ozadje kartuše sta damascirana. Heraldične upodobitve grba Gallerjev prikazujejo zlato lento na črnem ščitu.[43]

---

40 AŽL, Zbirka listin, t. e. 1, listina 16. april 1620.
41 Kraßler: *Steirischer* Wappenschlüssel, str. 170.
42 AŽL, Zbirka listin, t. e. 1, listina 19. maj 1621.
43 Scheibler'sches Wappenbuch, älterer Teil, Seite 462: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Unsortiert-G-Steyrer?uselang=de#/media/File:G-Scheibler462ps.jpg, (dostop: 11. 10. 2021).

Listina o sporu zaradi 150 goldinarjev, opremljena z visečim pečatom izstavitelja Jurija Gallerja z dne 19. maja 1621. Vir: Arhiv župnije Libeliče, AŠ 1.

13. 1709 I 2., Celovec/Klagenfurt

Rektor Jezuitskega kolegija v Celovcu ter proštije v Dobrli vasi in nadžupnik v Podjuni pater Frančišek Cobelli[44] ***[P. Franciscum Coballium S. J. ... Co-***

[44] Ime Frančiška Cobellija je sicer zapisano kot »Franciscus Coballium«, kljub temu pa je okrog njegovega pravega priimka tudi nekaj nejasnosti. V nekaterih sočasnih virih se namreč pojavlja tudi s priimkom Codelli oziroma Cadelli. Zaradi tega ni mogoče nedvoumno zapisati katera oblika njegovega priimka je prava.

legy Zu Klagenfurt und Brobstey Eberndorf Rectorn, ... und Erzpriester in Jaunthall] in bakalaver teologije, upokojeni mestni župnik v Celovcu Jakob Rohrmeister ***[Jacoben Rohrmeister SS. Theologiae Baccalaureum ... emeritirten Stattpfarrern Zu Clagenfurth]***, sta ustanovila kaplansko mesto v župniji Libeliče. V ta namen je Jakob Rohrmeister 31. decembra 1708 daroval vsoto 2000 goldinarjev s 5% letnim obrestovanjem, ki je bila naložena v samostanu Št. Pavel v Labotski dolini. Od letnih obresti so morali v samostanu odvajati koroškemu generalnemu prejemniškemu uradu vse potrebne davščine in dajatve. Preostanek obresti v višini 100 goldinarjev si je za časa življenja pridržal župnik Rohrmeister zase. Po njegovi smrti pa je bila ta vsota namenjena vzdrževanju kaplana v Libeličah. Na drugi strani se je pater Cobelli, ki je bil istočasno župnik v Libeličah zavezal, da bodo on in njegovi nasledniki skrbeli, da bo libeliški kaplan prejelmal tudi pravičen del svojih prihodkov iz libeliškega župnijskega premoženja in tam pobranih nabirk. Novi libeliški kaplan je bil obvezan najmanj dvakrat tedensko maševati v libeliški župnijski cerkvi sv. Martina in po potrebi v podružni cerkvi sv. Jakoba in Andreja v Črnečah. Vsako leto 24. julija je moral na predvečer goda apostola Jakoba v župnijski cerkvi sv. Martina v Libeličah opraviti slovesen oficij ter brati dve sveti maši za dušni blagor župnika Jakoba Rohrmeistra.

OBLIKA PEČATA: Od dveh okroglih visečih pečatov se je ohranil samo eden, in sicer pečat jezuitskega kolegija v Celovcu. Ta v premeru meri 4 cm in je narejen iz rdečega voska. Od drugega pečata se je ohranila samo škatlica za pečat. Oba sta na listino pritrjena oziroma privezana z rdečo vrvico.

NAPIS NA PEČATU: Na pečatu je deloma čitljiv napis oziroma legenda v latinici: »R..CTOR S ….. GI CLAGENFVRT SOCIETAT …V.«.

PODOBA NA PEČATU: Na pečatu je odtisnjen grb jezuitskega kolegija v Celovcu, ki predstavlja sonce, v čigar sredini so Jezusov kronogram IHS s križem in trije žeblji.[45]

Listina o ustanovitvi in vzdrževanju kaplanskega mesta v župniji Libeliče z dne 2. januarja 1709. Vir: Arhiv župnije Libeliče, AŠ 1.

Zaključek

Ohranjene srednje- in novoveške listine, predstavljene v tem prispevku, pomembno dopolnjujejo podobo zgodovine Dravograda, Libelič in Dravske doline v poznem srednjem in novem veku. Celotni prepisi listin bodo stvar prihodnje-

45 AŽL, Zbirka listin, t. e. 1, listina 2. januar 1709.

ga znanstvenega dela. Kljub neprecenljivi vrednosti predstavljenega listinskega gradiva gre v primeru le-tega verjetno za drobec prvotno precej obsežnejšega arhivskega fonda. In to ne samo v primeru listinskega gradiva proštije Dravograd, temveč tudi župnije Libeliče. Do danes se je ohranilo v dravograjskem proštijskem arhivu 19 pergamentnih listin v originalu in dve v prepisu na papirju. V libeliškem župnijskem arhivu je ohranjenih 11 listin, od tega devet na pergamentu in dve na papirju.

Na primeru listin iz Dravograda lahko ugotovimo, da so predstavljene listine opremljene s pečati različnih izstaviteljev. Med temi so štirje pečati proštije oziroma kolegiatnega kapitlja v Dravogradu. Kakšen je bil pečat dravograjskega kapitlja pred sredo 15. stoletja, je zaradi odsotnosti virov nemogoče ugotoviti. Najstarejši je manjši del kapiteljskega pečata ohranjen na listini z dne 25. maja 1451. Na temelju ohranjenega drobca lahko ugotovimo, da se kapiteljski pečat ni spreminjal med sredo 15. in koncem 16. stoletja. To nam potrjujejo skoraj v celoti ohranjeni kapiteljski pečati na listinah z dne 10. avgusta 1525, 27. maja 1572 in 23. februarja 1573. Od teh manjka pri prvih dveh del pečatnega roba, enemu na zgornji in drugemu na spodnji strani. Pri obeh je osrednja pečatna ploskev dobro ohranjena, pri čemer so nekoliko slabše razpoznavne nekatere črke. Pečat na listini iz leta 1525 je opremljen dodatno tudi s protipečatom na hrbtni strani, s katerim so hoteli preprečiti morebitno ponarejanje pečata. Pečat na listini iz leta 1573 ima poleg poškodovanega roba poškodovan tudi osrednji pečatni del, kjer manjka polovica upodobljenega kapiteljskega zavetnika sv. Vida. Vsi našteti pečati so narejeni iz naravnega voska, pri čemer je glavnina pečata narejena v obliki priostrenega ovala. Na hrbtni strani so pečati polkrožno zaobljeni. Črno obarvan vosek je ulit v osrednji del pečata, kamor je tisti, ki je pečatil, odtisnil tudi svoj pečatnik. Ostanki pečata na listini iz leta 1451 in poškodbe na pečatu na listini iz leta 1573 nam razkrivajo, da je bila plast črnega voska zelo tanka in je znašala slaba 2 milimetra.

Na začetku 17. stoletja je verjetno prišlo do spremembe kapiteljskega oziroma proštijskega pečata. Da je razlika do prej navedenih pečatov velika, nam potrjuje pečat proštije Dravograd na listini z dne 12. novembra 1616, že ulit v leseno okroglo škatlico in narejen iz rdečega voska. Tudi na tem pečatu je še vedno podoba sv. Vida, okoli katerega je tudi napis, ki več ne vsebuje besede »CAPITVL«, kar je ponazarjalo obstoječi kapitelj, ampak besedo »PREPOSITUS«, s katero so označevali prošta. Na temelju tega bi lahko domnevali, da je bil kapitelj takrat že ukinjen,[46] medtem ko je vsakokratni župnik v Dravogradu nosil le še naziv prošta. Po drugi strani bi lahko šlo v tem primeru tudi za proštov osebni pečat, saj je kolegiatni kapitelj omenjen še v listini kot eden od njenih izstaviteljev. Vsekakor bo dilema glede ukinitve dravograjskega kapitlja eden izmed tistih zgodovinskih orehov, ki jih bo še treba streti. Poleg navedenega pečata je listini dodan tudi manjši pečat z grbom prošta. Tudi ta pečat je bil dodan z namenom, da bi preprečeval morebitno kasnejše ponarejanje listine, saj sta resničnost navedb v listini dokazovala pečata proštije in takratnega prošta.

Na treh listinah iz Dravograda so ohranjeni pečati plemiških rodbin. Na listini z dne 17. novembra 1527 je bil pritrjen pečat Janeza Himmelberga. Ta je bil narejen iz naravnega čebeljega voska, medtem ko je v sredinskem delu, kjer je bila podoba grba, obarvan v črno oziroma je bila vosku dodana smola. Pečat se je skozi stoletja razdrobil in so od njega ohranjeni samo štirje večji kosi, na temelju katerih lahko sklepamo tudi o celostni podobi tega pečata. Na listini z dne 1. aprila 1677 je pečat grofa Sigmunda Ludvika Khuenburga, ki je narejen iz rdeče obarvanega voska in je ulit v leseno škatlico. Odtis pečata je za polovico manjši od pečatnega polja, ki ga je imel na razpolago tisti, ki je pečatil. Domnevamo lahko, da zaradi uporabe manjšega pečata listina za rodbino Khuenburg ni

[46] Glej opombo 25 in Curk: *Ob osemstoletnici*, str. 5–10.

bila toliko pomembna. Še en plemiški pečat je na listini z dne 1. januarja 1684, ki ga je odtisnil Mihael Harter. Tudi ta odtis pečata v rdeče obarvanem vosku in v leseni škatlici je manjši od razpoložljivega pečatnega polja.

Žal nam listina z dne 27. marca 1455, na kateri sta pečata, ne izda, kakšen poklic sta opravljala oba obrtnika, zato lahko o njunem poklicu sklepamo iz podob na obeh pečatih. Na temelju teh podob lahko domnevamo, da pripada en pečat tesarju in drugi krojaču. Oba pečata imata narejeno skodelico iz naravnega čebeljega voska, sta okrogle oblike in imata osrednji del narejen iz voska, obarvanega v črno barvo.

Pri ohranjenih visečih pečatih iz libeliškega arhiva so ohranjeni pečati plemiških rodbin Siegersdorf iz leta 1610, Prüggler iz leta 1620 in Galler iz leta 1621. Ohranila sta se tudi pečata dravograjskega prošta Jurija Herlicha in guštanjskega župnika Mateja Khamnitzerja iz leta 1620. Pečat Khamnitzerja je zanimiv zaradi dejstva, ker ne gre za klasičen plemiški pečat, temveč bi ga lahko uvrstili prej med fantazijske pečate. Pečat ima sicer obliko renesančnega ščita, na katerem se v enem delu lepo vidi vzpenjajoča se koza (lahko tudi kozorog), ki je bila v grbu Guštanjskih, Gamsov in kasneje Javorniških. Kot zadnjega lahko izpostavimo lepo ohranjen pečat jezuitskega kolegija v Celovcu iz leta 1709, ki skupaj s pripadajočo listino kaže na tesno vez med kolegijem in nekdanjimi samostanskimi župnijami dobrlovaškega samostana, ki je obstajala med letoma 1603 in 1773.

Ohranjeni viseči pečati imajo nedvomno velik zgodovinski in kulturni pomen, najprej za občino Dravograd, a seveda tudi za območje celotne Koroške regije. Njihov obstoj priča o pomembni vlogi kolegiatnega kapitlja oziroma proštije v Dravogradu ter župnije Libeliče, ki sta jo ta dva duhovna in gospodarska subjekta imela v štajersko-koroškem obmejnem prostoru.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Archiv der Diozöse Gurk/Arhiv škofije Krka na Koroškem (ADG):

- Propstei Unterdrauburg, t. e. I–III, dopis ordinariata krške škofije z dne 22. 10. 1936.

Arhiv proštije Dravograd (APD):

- Zbirka listin, t. e. 15.

Arhiv župnije Libeliče (AŽL):

- Zbirka listin, t. e. 1.

LITERATURA

Ambrožič, Matjaž: O cerkvenih pečatih z ozirom na relikvijska pečata v p. c. sv. Martina v Žirovnici. V: *Arhivi* 34 (2005), št. 2, str. 227–242.

Bele, Martin: Rodbina Trušenjskih. V: *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 59 (2011), št. 1, str. 5–34.

Curk, Jože: Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 334. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 60 (1989), št. 2, str. 277–280.

Curk, Jože: *Dravograd z okolico.* Maribor: Obzorja, 1985.

Curk, Jože: Ob osemstoletnici trga Dravograda. V: *Kronika* 33 (1985), št. 1, str. 5–10.

Ewald, Wilhelm: *Siegelkunde; Wappenkunde*. München, Berlin: R. Oldenbourg, 1914.

Hernja Masten, Marija: Pečat in grb trga Središče ob Dravi. V: *Arhivi* 30 (2007), št. 1, str. 9–17.

Höfler, Janez: O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. Ljubljana: Viharnik, 2016 (druga izdaja).

Hermann, Heinrich: *Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten*. Klagenfurt: J. Leonische Buchhandlung, 1843.

Jurečič Valt: Pečat – žig – štempelj: suverenost kraja, občine, okraja itd. V: *Heraldica Slovenica: heraldika, genealogija, veksilologija* (1999), št. 4, str. 19–21.

Kraßler, Josef: *Steirischer Wappenschlüssel*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1968.

Mahnič, Katja: *Srednjeveški ženski pečati iz Arhiva Republike Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Arhiv Republike Slovenije, 2006.

Mravljak, Josip: *Dravograd I. del (1161–1261): Zgodovinski opis*. Dravograd: Tujsko-prometno društvo, 1932.

Skitek, Vinko: *Guštanj in Kotlje skozi srednji in zgodnji novi vek.* Ravne na Koroškem: Zgodovinsko društvo za Koroško.

INTERNETNI VIRI

Jurečič: Pečatoslovje sigilografija: http://www.grboslovje.si/shramba09/sigilografija.pdf (dostop: 28. 9. 2021).

Leitner, Friedrich Wilhelm, Die Inschriften des Politischen Bezirks St. Veit an der Glan, Brückl, Pfarrkirche hl. Johannes d. T: http://hw.oeaw.ac.at/inschriften/kaernten-2/teil2/kaernten-2-obj340.xml (dostop: 28. 9. 2021).

Scheibler'sches Wappenbuch, älterer Teil, Seite 462: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Unsortiert-G-Steyrer?uselang=de#/media/File:G--Scheibler462ps.jpg, (dostop: 11. 10. 2021).

Skitek, Vinko: Popis arhivov župnij dekanije Dravograd – Mežiška dolina. Ravne na Koroškem: Zgodovinsko društvo za Koroško, 2017, str. 13–24: http://zdk.si/wp-content/uploads/2018/05/popis_arhivov_zupnij-1.pdf (dostop: 28. 9. 2021).

Zunftzeichen: http://edition-digital.de/Berufszeichen/ (dostop: 8. 11. 2017).

SUMMARY

PENDANT SEALS ON CHARTERS IN ARCHIVES OF PARISHES IN THE DEANERY OF DRAVOGRAD-MEŽICA VALLEY

Researchers of Slovenian Middle and Modern Age history will surely find preserved seals from the collection of Middle and Modern Age charters from the archives of the Dravograd provost's house and the Libeliče parish interesting. Sadly, there are no signet rings preserved. All discussed seals are attached to parchment charters and date to the years between 1451 and 1709. According to their origins, we can divide them to groups consisting of Collegiate Chapter seals, seals of Jesuitical Chapter in Klagenfurt, seals of noble houses: Himmelberg, Harter, Siegersdorf, Khuenburg, Prüggler and Galler, seals of the priest Matej Khamnizer and seals of craftsmen from Dravograd. The seal of the Dravograd Collegiate Chapter on the charter from May 25, 1451, is preserved in small fragments. Collegiate seals on chapters from August 10, 1525, May 27, 1572 and February 23, 1573, are preserved almost completely. The Collegiate seal on the charter from November 12, 1616, is preserved in whole. Collegiate seals from

the 15th and 16th century are made of natural beeswax and are shaped in a sharp oval form. In the centre of the seal there is an imprint in black beeswax. The Collegiate seal from 1616 is made from red wax and casted in a round wooden box. Among seals of noblemen we can find Janez Himmelberg's seal from November 17, 1527, which is also made of natural beeswax with a black centre. The other nobleman's seal was issued by count Sigmund Ludvik Khuenburg on April 1, 1677. This seal is made of red coloured wax and casted in a round wooden box. Specialities among the discussed seals are also the seals of a carpenter and a tailor from Dravograd, which are attached to the charter from March 27, 1455. They are also made of natural beeswax, coloured black in the centre of the seal. The preserved seals are an important witness to the rich history of the former Collegiate Chapter, the provost's house in Dravograd and the Libeliče parish.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25:726.9(497.4Ljubljana)"1935/1946"
726.9(497.4):929Rožman G.
Prejeto: 22. 9. 2021

Če Gospod ne zida hiše, se zastonj trudijo oni, ki jo zidajo: Baragovo semenišče v Ljubljani

TINA POTOČNIK
dr. arhitekturnih znanosti, raziskovalka, konservatorka
Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana
Tržaška cesta 4, SI–1000 Ljubljana
e-pošta: tina.potocnik@zvkds.si

Izvleček

Prispevek obravnava Baragovo semenišče v Ljubljani, katerega idejno zasnovo je leta 1936 izdelal arhitekt Jože Plečnik. Na temelju novih ugotovitev, ki izhajajo iz preučitve arhivskega gradiva, zlasti zapuščine škofa dr. Gregorija Rožmana ter drugih relevantnih spisov in načrtov v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, ter gradbene dokumentacije in zapisnikov sej ljubljanskega mestnega gradbenega odbora v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani, opredeljuje okoliščine, ki so vplivale na financiranje gradnje in na izbor lokacije ter pojasnjuje tako svojevrstno arhitekturno zasnovo semeniškega kompleksa kakor tudi vlogo škofa pri načrtovanju nove bogoslovne stavbe.

Ključne besede:

Friderik Baraga, Gregorij Rožman, Jože Plečnik, Baragovo semenišče, Ljubljana, arhitektura, kulturna dediščina, UNESCO, ameriški Slovenci

Abstract

UNLESS THE LORD BUILDS THE HOUSE, THEY LABOUR IN VAIN WHO BUILD IT: THE BARAGA SEMINARY IN LJUBLJANA

The article discusses the Baraga Seminary in Ljubljana, conceptually designed in 1936 by the architect Jože Plečnik. On the basis of new facts discovered in archival records, mostly in the legacy of the bishop dr. Gregorij Rožman and other relevant files and plans at the Archiepiscopal Archives in Ljubljana, construction documents and minutes of the city construction board at the Historical Archives Ljubljana, the article defines circumstances affecting the financing and the location choice. It also explains the architectural design of the seminary building and the bishop's role at its planning.

Key-words:

Frederik Baraga, Gregorij Rožman, Jože Plečnik, Baraga Seminary, Ljubljana, architecture, cultural heritage, UNESCO, American Slovenes

Malo znana Plečnikova stvaritev

V izteku tridesetih let preteklega stoletja je po idejnih zasnovah arhitekta Jožeta Plečnika začela nastajati ena izmed največjih monumentalnih zgradb v Ljubljani, Baragovo semenišče. Stavba je bila tedaj verjetno ena redkih, če ne edina arhitektura na Slovenskem, poznana papežu in javnosti na drugi strani Atlantika. Kljub temu slovenska arhitekturna historiografija in tudi strokovna javnost Baragovemu semenišču v okviru Plečnikovega opusa ne priznavata prvenstvene pozicije. Najbrž je razlog v domnevi, da je Plečnik semenišče načrtoval le nerad in da se je avtorstvu pozneje odpovedal.[1] Baragovo semenišče naj bi mu bilo »mrlič«, kot je zapisal na razglednici, poslani vodji gradnje Antonu Suhadolcu dne 25. decembra 1938.[2] Nadalje je razlog verjetno v tem, da je Baragovo semenišče le delno zgrajeno in v zatečenem stanju rezultat projektantskega dela več avtorjev – zlasti dveh Plečnikovih najtesnejših sodelavcev, Suhadolca in Toneta Bitenca. Pisci sicer številnih prispevkov o Plečnikovem delu so ob obravnavi Baragovega semenišča navajali večinoma isti nabor podatkov (domnev) in niso preverjali vloge pobudnika gradnje, škofa dr. Gregorija Rožmana pri nastanku in zasnovi tega ambicioznega objekta. Niti se niso poglabljali v dogajanje leta 1935, ki je prek snovanja ideje o spomeniku, imenovanem po slovenskem misijonarju med Indijanci, Frideriku Baragi, povezalo Jugoslavijo in Združene države Amerike. Vprašanje, zakaj se je ljubljanska škofija leta 1936 odločila na opuščenem mestnem pokopališču, kjer je Plečnik načrtoval Slavnostno pokopališče z monumentalno cerkvijo Hram slave, zgraditi semeniški kompleks, je ostalo neodgovorjeno.

Ob pripravi gradiva za konservatorski načrt za prenovo stavbe, ki se varuje kot spomenik državnega pomena in kot del Plečnikove arhitekturne zapuščine[3] – tej je bil z vpisom na UNESCOV seznam svetovne kulturne dediščine leta 2021 priznan celo nadnacionalni pomen –, je bila opravljena poglobljena raziskava arhivskih virov. Poleg tistih, s strani raziskovalcev Plečnika v določeni meri že obravnavanih virov in pri istih raziskovalcih spregledanih spominov Ignacija Nadraha, so bili med drugim pregledani relevanten del zapuščine škofa dr. Rožmana ter spisi in načrti iz enote Baragovo semenišče v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Prav tako so bili preučeni zadevna gradbena dokumentacija in zapisniki sej ljubljanskega mestnega gradbenega odbora v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani. V raziskavi so bili na temelju te arhivske dokumentacije natančno opredeljeni vzroki za zagon ambicioznega projekta semenišča in za izbor lokacije, prav tako so bile osvetljene okoliščine, ki so vplivale na financiranje gradnje. Pojasnjene so bile umestitev semeniške stavbe v prostor, njena arhitekturna zasnova, funkcionalna zasnova notranjosti in vloga škofa dr. Rožmana pri načrtovanju ter številne druge podrobnosti, ki so pomembne za vrednotenje semenišča in regulacijo posegov v zgradbo ter njeno neposredno okolico.

Baraga, Rožman in Združene države Amerike – financiranje ambicioznega projekta

Semeniški kompleks so na severnem obrobju Ljubljane, na opuščenem pokopališkem prostoru pri cerkvi sv. Krištofa, začeli graditi poleti 1938. Načrte

1 Krečič: *Jože Plečnik*, str. 262.
2 Krečič: *Plečnik in jaz*, str. 115.
3 Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena. V: *Uradni list RS*, št. 51/2009, 88/2014, 19/2016, 76/2017, 17/2018, 74/2021. Konservatorski načrt je delo interdisciplinarne ekipe strokovnjakov pod vodstvom 360-Arhitekturni posnetki, Smiljan Simerl s. p., medtem ko je bilo gradivo za elaborat pripravljeno v okviru ljubljanske območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

za gradnjo je signiral Suhadolc,[4] le-ti izhajajo iz Plečnikove idejne zasnove. Znane so tri Plečnikove idejne skice za Baragovo semenišče, signirane in datirane marec/april 1936. To sta upodobitev semenišča v »kavalirski« perspektivi in načrt *Baragovo, študija v merilu 1:500, nadstropje, prerezi, detajli celic in toalet*.[5] Tretja, naslovljena *Baragovo, študija v merilu 1:500, pritličje*, je bila tako kot tudi prej navedena kavalirska perspektiva prvič prikazana javnosti v pastirskem pismu škofa dr. Rožmana oktobra 1936, s katerim je škof nagovarjal potencialne darovalce prispevkov za novo semeniško stavbo.[6] Korespondenca ali drugi arhivski viri, ki bi razkrili, kdaj točno se je Plečnik s škofijo dogovoril za izdelavo idejnih načrtov, doslej še niso znani. Iz datacije idejnih zasnov v marec oziroma april 1936 in Plečnikovega pisma škofu dr. Rožmanu z dne 19. januarja 1936, ki se nanaša šele na izbor lokacije za novo semenišče,[7] lahko sklenemo, da je Plečnik dobil naročilo med koncem januarja in marcem 1936. Zaradi prostorske stiske in neustreznosti bivalnih in delovnih pogojev je škofija Plečnika sicer že leta 1934 naprosila za načrte prenove prostorov starega semeniškega poslopja v središču Ljubljane.[8] Zamisel o novi semeniški stavbi je, kot kaže, dozorela leta 1935, ko je bilo odločeno, da se študij bogoslovja podaljša. »*V začetku l. 1935*

se je odločilo postaviti pri nas dostojen Spomenik, ki bo vezal Ameriko s Slovenijo, Jugoslavijo z vsem svetom: spomenik, — v katerem naj se vzgaja 200 izbranih, vrednih netilcev in nosilcev olympijskega ognja sv. Trojice, edinega pravega Boga.

Načrt Baragovo semenišče, študija v merilu 1:500, pritličje je bil prvotno objavljen v pastirskem pismu škofa Rožmana oktober 1936 (zgoraj izrez). Vir: Zasebni arhiv.

4 SI ZAL LJU/0474, šk. 11; NŠAL 35, šk. 6 (serija: Baragovo semenišče); MGML, Plečnikova zbirka. Nabor (izvedbenih) načrtov hrani Muzej za arhitekturo in oblikovanje v Ljubljani.

5 Gre za načrta s signaturo DPP_0104 in DPP_0103, hranjena v MGML, v Plečnikovi zbirki.

6 Pastirsko pismo je v spletni bazi podatkov COBISS zavedeno kot plakat z naslovom Nagovor škofa Rožmana za prispevke za zidanje Baragovega semenišča, z datacijo »med 1936 in 1938«.

7 NŠAL 35, šk. 6, Pismo Plečnika škofu dr. Rožmanu, datirano dne 19. 1. 1936.

8 SI ZAL LJU/0493, šk. 118, Dopis z dne 6. 7. 1934.

je sporočil zagrebški nadškof (Dr. Antun Bauer) našemu škofu, da nameravajo v Zagrebu upeljati za filozofijo še eno leto. Pa sta se škofa kar po telefonu dogovorila, da se na obeh fakultetah filozofski in bogoslovni študij razširi na šest let. […] Začelo nas je skrbeti, kako bomo spravili vse to mlado ljudstvo pod streho. […] Naprosili smo profesorja arhit[ekta]Plečnika Josipa, naj nas reši iz stiske,« je v svojih spominih zapisal nekdanji ravnatelj semenišča in generalni vikar ljubljanske škofije Ignacij Nadrah.[9] Da bi postavili novo semenišče kje drugje kot v Ljubljani, ni bilo možno, saj so bogoslovci obiskovali predavanja na univerzi, bogoslovno fakulteto so poleg škofijskih gojencev obiskovali tudi gojenci drugih zavodov.[10] Tako je bil cilj škofije čim prej, v Ljubljani, zgraditi novo semenišče. Imenovanje semenišča po škofu Frideriku Ireneju Baragi (1797–1868), slovenskemu misijonarju v Združenih državah Amerike, ki je deloval med Indijanci in je bil leta 1852 posvečen v škofa v Cincinnatiju, v državi Ohio,[11] ni naključno. V raziskavi se je pokazalo, da je poimenovanje stavbe *de facto* omogočilo njen obstoj.

Škof dr. Rožman, na plečih katerega je slonelo breme stare, neustrezne semeniške stavbe v Ljubljani, je zadnje četrtletje leta 1935 preživel v Združenih državah Amerike. Tam je obiskal vse večje slovenske naselbine in se udeležil med drugim proslave v čast škofu Baragi, in sicer 21. in 22. septembra 1935 v Clevelandu, v državi Ohio. Odkritje Baragovega spomenika 22. septembra 1935 v Clevelandu je bilo izjemno odmevno. Kot so poročali časopisi, se je ob odkritju v »Jugoslovanskem kulturnem vrtu«[12] zbralo več kot 50.000 »Slovencev in Slovanov«. Rožman je v pismu zapisal, da »*pravijo, da je bila to največja slovenska prireditev, ki se je kdaj v Ameriki vršila*«.[13] Najbrž je bilo odkritje spomenika Baragi vezano na ideje o kanonizaciji. »*Hočemo, da bo Baraga svetnikom prištet: verujemo, da je bil svetnik. […] Temu, kakor trdno verujemo, bodočemu Svetniku naše Cerkve, […] se je odločilo postaviti pri nas dostojen Spomenik, ki bo vezal Ameriko s Slovenijo, Jugoslavijo z vsem svetom […],*« je bilo zapisano v že omenjenem pastirskem pismu, v katerem je škof dr. Rožman javnosti nagovarjal ne samo s prošnjo za prispevke, marveč tudi z idejo, naj Združene države Amerike in Slovenija skupno postavijo spomenik škofu Baragi. Iz tega sledi vprašanje, ali je društvo Ameriških Slovencev želelo Baragi postaviti spomenik v domovini, npr. za promocijo postopka kanonizacije, ali je to predlagal škof dr. Rožman ob obisku v Združenih državah Amerike. In tudi – ali je spomenik v obliki semeniške stavbe z imenom škofa Barage plod podjetnosti in iznajdljivosti ljubljanskega škofa? »*Gospodje v Minnesoti so sklenili: Baragovo semenišče mora biti spomenik Ameriških Slovencev, predno umrjejo v tujini. Ljudstvo oprijema idejo z velikim navdušenjem,*« je poročal škofu iz Združenih držav Amerike pater Odilo Hajnšek marca 1936.[14] Semenišče je bilo očitno ameriškim Slovencem predstavljeno kot spomenik slovenskim izseljencem. Ta – zelo praktična – ideja spomenika v obliki zgradbe se je, kot se je potrdilo v raziskavi, izoblikovala na tej strani Atlantika. V pismu z dne 24. septembra 1935, v katerem je opisano zanimivo srečanje z župnikom indijanskega porekla, z mogočno perjanico na glavi (njega starega očeta je krstil sam Baraga), je škof dr. Rožman zapisal: »*[o]b tej priliki sem slovesno izročil Baragovi zvezi kopijo Langusovega potreta Barage kot kaplana v Šmartnem, dar pranečakinje škofa Barage, gospe dr. Sajovičeve v*

9 Ambrožič: *Spomini in semeniška kronika*, str. 59.
10 Glej npr. NŠAL 332, šk. 6, Študijski in vzgojni zavodi, Poročilo o stanju v bogoslovnem semenišču v Ljubljani, datirano dne 28. 1. 1932.
11 Dolinar, Slavec Gradišnik: *Baraga, Friderik Irenej*, http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi133914/#novi-slovenski-biografski-leksikon (dostop: 3. julij 2021).
12 Danes Slovenski kulturni vrt, glej Slovenian Cultural Garden Associatio: http:// www.cleslo.com/scga (dostop: 11. julij 2021).
13 NŠAL 332, šk. 15, Pismo škofa dr. Rožmana Jožetu Jagodicu z dne 24. 9. 1935.
14 NŠAL 35, šk. 6, Dopis patra Odila Hajnška škofu dr. Rožmanu z dne 22. 3. 1936.

Ljubljani.« Škof dr. Rožman se je, kot kaže, odpravil na pot z jasno agendo. To potrjuje tudi naslednje škofovo pismo iz Združenih držav Amerike, kjer za izrecnim opozorilom, da naslednje ni za javnost, zapiše: »*Misel, da se v Ljubljani postavi Baragov spomenik v obliki novega bogoslovnega semenišča, je užgala. Osnoval se je poseben duhovniški odbor s predsednikom župnikom Omanom na čelu, ki bo po mojem odhodu začel zbirati darove. Jaz povsod samo to povem, da sem napravil obljubo Baragi postaviti tak spomenik*«.[15] Domnevamo lahko, da je podjetni škof dr. Rožman potem, ko se je z zagrebškim nadškofom dogovoril glede podaljšanja bogoslovnega študija na šest let, v Združene države Amerike odpotoval že z jasnim ciljem – s pomočjo začetnega kapitala ameriških Slovencev zgraditi novo semeniško stavbo. To potrjujejo tudi spomini Nadraha: »*L. 1935 je bil v Ljubljani jugoslovanski evharistični kongres. To leto je dozorel v škofu dr. Rožmanu načrt zgraditi novo semenišče, ki naj nosi ime ameriškega apostola škofa Friderika Baraga. Omenjeno leto se je mudil dalj časa v naši škofiji ameriški Slovenec Ivan Oman, župnik župnije Sv. Lovrenca v Clevelandu. Z njim se je škof razgovarjal. Sad teh razgovorov je bil postaviti škofu Baragu v Ljubljani spomenik: Baragovo semenišče.*« Nadrah je bil prepričan, da je škofa dr. Rožmana na misel, da Baragi v Ljubljani postavijo spomenik »Amerikanci«, napeljal župnik Oman, kar v raziskavi sicer nismo mogli dokončno potrditi. Vendar je gotovo, da so duhovniki škofu dr. Rožmanu na »posebnem sestanku« v Clevelandu obljubili, da mu bodo pomagali zidati Baragovo semenišče. Iz zapuščine škofa dr. Rožmana v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani je tudi razvidno, da so za gradnjo semenišča med prvimi, že za časa škofovega obiska v Združenih državah Amerike, prispevali prav ameriški Slovenci.[16]

Nameravana gradnja Baragovega semenišča je bila od takrat v Združenih državah Amerike precej promovirana. Darovalce je motiviral škofov odposlanec Vital Vodušek, ki je leta 1936 prav tako potoval po Združenih državah Amerike in obiskoval slovenska naselja. Uporabljene so bile tudi druge »promocijske metode«. V eni izmed objav v katoliškem glasilu slovenskih izseljencev v Združenih državah Amerike, *Ave Maria*, je bila aprila 1936 zapisana zgodba o romanju škofa dr. Rožmana na Baragov grob. Ta skozi in-

riderik Baraga which was dedicated last Sun-
CLEVELAND PLAIN DEALER SUNDAY, SEPTEMBER 29, 1935
Yugoslavian Archbishop Here for Visit

Izrezek iz časopisa s fotografijo clevelandskega pomožnega škofa Jamesa A. McFaddena in škofa dr. Gregorija Rožmana pred kipom Barage v Jugoslovanskem kulturnem vrtu v Rockefellerjevem parku. Vir: Cleveland Plain Dealer, 29. 9. 1935 (izrezek, hranjen v spominskem albumu obiska škofa Rožmana v ZDA), Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 332, šk. 15.

15 NŠAL 332, šk. 15, Pismo škofa dr. Rožmana Jožetu Jagodicu z dne 26. 9. 1935.

16 NŠAL 35, šk. 6, Dopis škofa dr. Rožmana z dne 25. 10. 1936.

terpretacijo Rožmanove priprošnje Baragi na njegovem grobu povzema argumente za izgradnjo Baragovega semenišča v Ljubljani in za darovanje prispevkov, zlasti ameriških Slovencev. »*Iz tvoje in moje domovine, tam daleč za morjem, sem priromal k tebi, da ti priporočim važno zadevo. Poznaš moje bogoslovno semenišče, saj si tri leta preživel v njem. Bistveno je še prav tako kot je bilo takrat, ko je tebi odprlo vrata. Stara hiša, vtesnjena v sredino Ljubljane, brez zadostne luči in zraka in vrta. […]. Je pa še nekaj, kar me sili, da jim zgradim udobnejši dom. Oni morajo po sedanjih zahtevah prebiti v semenišču še enkrat toliko let, kot si jih ti.*« Besedilo se nadaljuje z interpretacijo Baragovega odgovora na Rožmanovo priprošnjo: »*[…] čuj še en praktičen nasvet! Glej, ko je bila Amerika še vsa misijonska dežela, četudi ne taka misijonska ledina, kot sem jo moral jaz orati, je Evropa mnogo pripomogla k njenemu verskemu in kulturnemu podvigu. Z njenimi misijonskimi prispevki so se dvigale cerkve, šole in drugi versko-kulturni zavodi. […] Jaz mislim, da je prav in pravično, da zdaj, ko je Amerika Evropo v blagostanju daleč prekosila, od nje prejete dobrote povrne. Obrni se torej nanjo! […] Potrkaj pri rojakih. […] Povej jim, da se jim sicer lepo zahvalim za navdušenje zame, ki so ga pokazali s tem, da so mi spomenik postavili, katerega si pravkar odkril. A še mnogo bolj vesel in hvaležen bi jim bil, če ti pomagajo zgraditi spomenik, ki si ga ti zamislil*.«[17] V prispevku je tudi natančno navedeno, kolikšna sredstva se zbirajo in kako bodo darovalci poplačani. Predvidena so bila različna poplačila, od podobice do poimenovanja ene od semeniških sob po darovalcu. Jasno je, da je škofija računala na sredstva iz tujine (ne samo Združenih držav Amerike), saj je v že citiranem pastirskem pismu obljubljala: »*Inozemski darovalci večkratnih večjih zneskov prejmejo v zahvalo in znak hvaležnosti izbrano lep, tipičen predmet umetne obrti Slovenije ali vobče Jugoslavije.*« Toda, kot je zapisal predsednik Cerkvenega odbora župnijske cerkve sv. Petra v Ljubljani, župnik Janez Petrič na začetku leta 1936, je bilo hkrati prisotno zavedanje, da bo treba »glavno breme« prevzeti v domovini.[18] Natančni popisi prejetih prispevkov razkrivajo, da so za gradnjo prispevale župnije ljubljanske škofije, podjetja in posamezniki v domovini. Dobrepoljski župnik je tako poleti 1937 celo svetoval, naj se tudi v domovini ustanovi »*nova gibčna in živahno delujoča organizacija, ki naj bo svetno društvo in obenem cerkvena bratovščina obdarovana z odpustki,*« tj. Baragovo društvo, s svojim »odsekom za propagando«.[19] Škofu dr. Rožmanu je bilo celo predlagano, naj se za zidavo semenišča proda Tintorettovo sliko sv. Nikolaja, ki jo hrani novomeška kapiteljska cerkev in za katero so »*Angleži ponujali okrog 200 milijonov dinarjev*.« Kot je zapisal pisec pisma, bi se »*teoretično govorjeno, novo semenišče dalo zgraditi zgolj s to sliko*«.[20] Za gradnjo semenišča naj bi prispeval celo papež Pij XI., ki ga je škof Rožman obiskal poleti 1938.[21]

Izbor lokacije za Baragovo semenišče

Škof dr. Gregorij Rožman naj bi še med potovanjem po Združenih državah Amerike izrazil željo, da bi bila lokacija za novo semenišče že izbrana ob njegovi

[17] Hugo: Za Baragovo semenišče v Ljubljani, str. 9–10.
[18] SI ZAL LJU/0489, šk. 2144, Dopis Predsedstvu mestnega načelstva z dne 8. 1. 1936.
[19] NŠAL 35, šk. 6, Razgovor o načrtu zbiranja za Baragovo semenišče – dopis Župnika Mrkuna z dne 28. 6. 1937.
[20] NŠAL 35, šk. 6, Pismo škofu dr. Rožmanu, datirano dne 15. 7. 1936 in signirano Turk (podpis je delno nečitljiv).
[21] Rojaki iz ZDA za vrnitev Baragovega semenišča: https://radio.ognjisce.si/ sl/190/ssd/24153/rojaki-iz-zda-za-vrnitev-baragovega-semenisca.htm (dostop: 11. julij 2021). Kot se spominja Nadrah, je škof dr. Rožman o novem semenišču poročal papežu, in sicer na avdienci 6. novembra 1936. Papež naj bi delo pohvalil in blagoslovil. Nadrah v nadaljevanju dodaja, da je škof pri svoji naslednji avdienci papežu celo pokazal načrt novega semenišča. Ambrožič: *Spomini in semeniška kronika*, str. 64.

vrnitvi v domovino.[22] Iz arhivske dokumentacije izvemo, da je Cerkveni odbor župnijske cerkve sv. Petra v Ljubljani, z župnikom Petričem na čelu, vsaj že 8. januarja 1936, »*prišel na misel, da bi bil za semenišče, kakor si ga škof predstavlja po najnovejših načrtih, primeren prostor okoli župnijske cerkve sv. Petra.*« V mislih je imel zemljišče, imenovano Šilingov beneficij, in zemljišče nekdanje šempetrske vojašnice.[23] Navedbe v citirani dokumentaciji razkrivajo več doslej neznanih podatkov. Prvi pomemben podatek je, da je Baragovo semenišče vsaj v osnovni strukturi prostorov najpozneje na začetku januarja 1936 »načrtoval« škof dr. Rožman. Načrti za semenišče, »kakor si ga škof predstavlja« in ki jih pisec imenuje »najnovejši«, so bili, kot je razvidno iz ohranjene arhivske dokumentacije, vendarle samo tekstualni. Vezani so bili na vsebino oziroma zasnovo prostorov in nevezani na lokacijo, saj je tudi iz obeh citiranih dopisov župnika Petriča, datiranih januarja 1936, jasno, da tedaj prostor za semenišče še ni bil dokončno izbran. Nadaljnji podatek, ki ga razberemo iz te dokumentacije, je, da je bila za novo semenišče sprva aktualna druga lokacija, in sicer ob cerkvi sv. Petra in na območju vojašnice, ki po mnenju župnika Petriča »*ni v ponos mestu*« in naj bi jo zato podrli. »*Bolj primernega poslopja kot semenišče pri župnijski cerkvi sv. Petra si ni mogoče misliti*,« argumentira dalje imenovani in v drugem dopisu podobno: »*Prostor je ugoden, vse naokrog reguliran, kanaliziran, blizu tramvaja in blizu cerkve, in pa še v sredini mesta, in blizu stolnice. Ugodno za alumne in profesorje.*« Petrič v zagonu argumentacije upravičenosti dodelitve območja vojašnice (v lasti mesta) za izgradnjo semenišča še pikro pristavi, da se je mestna občina »*v prejšnjih letih izkazala zelo šarmantno pri darovanju sveta: za pravoslavno cerkev, za Tabor, za Sokole na raznih krajih mesta, za športna igrišča, Ilirijo itd.*« Toda, kot je možno sklepati iz zapisnika 4. seje mestnega gradbenega odbora z dne 31. januarja 1936,[24] sta umestitvi semenišča na to lokacijo nasprotovala tajnik gradbenega odbora Matko Prelovšek in Plečnik. Prvi zaradi predvidene zidave hidrocentrale ob Ljubljanici, medtem ko naj bi Plečnik menil, da bi na tej lokaciji morala občina postaviti pristan. Iz literature je znano, da je Plečnik že leta 1933 dobil naročilo za oblikovanje zapornice na Ljubljanici, njegov prvi načrt je vključeval tudi ureditev okolice s pristaniščem na Vrazovem trgu in manjšo elektrarno na nasprotnem bregu.[25] Domnevno je prav zaradi teh načrtov arhitekt nasprotoval umestitvi novega semenišča ob cerkev sv. Petra. Iz navedb v že omenjenem pismu škofu dr. Rožmanu z dne 19. januarja 1936 je jasno, da je imel Plečnik za to lokacijo že dolgo svojo vizijo: »*Bil je pri meni neki zastavnik Št. Peterske linije. Povedal sem mu, da ni prišel k pravemu, v teku razgovora pa razodel moje nekdanje napore za regulacijo okoliša te slavne farne cerkve ki so bili usmerjeni nekako tako kot jo predočuje priložena skizza [skica pismu ni priložena, op. a.]. Čutim se dolžnega, da vas o tem nemudoma obvestim – kajti treba bi bilo, po mojem mnenju, pri volitvi tega kraja z mestom tudi vprašanja regulacije etc. etc. zavezno razčistiti!*« Zanimivo je, da gradbeni odbor, upoštevajoč tudi prihodnjo hidrocentralo, ni nasprotoval gradnji semenišča na tej lokaciji. Sklenjeno je bilo le, da naj Cerkveni odbor predloži točno skico, na temelju katere naj bi se zadeva dalje obravnavala.[26] Toda že na 7. seji gradbenega odbora dne 17. februarja 1936 je bila obravnavana izgradnja semenišča v svetokriškem okraju, na opuščenem mestnem pokopališču. Škofija se je oči-

[22] SI ZAL LJU/0489, šk. 2144, Dopis Predsedstvu mestnega načelstva z dne 8. 1. 1936.

[23] Zemljišče za župniščem, ki sega do Ljubljanice, vključno z območjem vojašnice, se je razprostiralo na približno 30.000 m^2. SI ZAL LJU/0489, šk. 2144, Dopis župnika Janeza Petriča Predsedstvu mestnega načelstva z dne 8. 1. 1936; NŠAL 35, šk. 6, Dopis župnika Janeza Petriča škofu dr. Rožmanu z dne 17. 1. 1936.

[24] SI ZAL LJU/0488, šk. 162, Zapisnik 4. seje mestnega gradbenega odbora z dne 31. 1. 1936.

[25] Zapornico so naposled zgradili po bistveno spremenjenem načrtu iz leta 1939. Hrausky, Koželj, Prelovšek: *Plečnikova Ljubljana*, str. 125–126.

[26] SI ZAL LJU/0488, šk. 162, Zapisnik 4. seje mestnega gradbenega odbora z dne 31. 1. 1936.

tno v prvi polovici februarja 1936 odločila postaviti novo semenišče na (tedaj še) obrobju mesta, na opuščenem pokopališču ob cerkvi sv. Krištofa. Iz dopisa škofijskega ordinariata Mestnemu načelstvu z dne 11. maja 1936 je razvidno, da se je škofija naposled odločila za to lokacijo, ker naj ne bi bilo v Ljubljani na razpolago nobenega drugega primernega prostora ali je bil ta predrag.[27] Zemljišče so od Pokopališkega sklada kupili namreč po polovici tržne cene.[28] V zgoraj navedenem dopisu škofije ta še dodatno utemeljuje izbor lokacije opuščenega pokopališča pri sv. Krištofu v smislu zadostitve pieteti s postavitvijo semenišča. »*Če bi bilo na prostoru starega pokopališča, ki je svet kraj, kaj drugega, bi bila pieteta katoliških vernikov brez dvoma užaljena. Če pa se postavi na to mesto dom molitve in resnega bogoslovnega študija – Virtuti et Musis [napis na prekladi portala starega ljubljanskega semenišča, op. a.] – bo vsa poštena publika to sprejela z zadovoljstvom in odobravanjem*.«

Izgradnja Baragovega semenišča na naposled izbrani lokaciji opuščenega pokopališča je bila mogoča šele s ponovno spremembo regulacijskega načrta. Do leta 1936 je namreč okvir za razvoj in pozidavo tega območja določal Plečnikov regulacijski načrt svetokriškega okraja, sprejet dne 14. februarja 1929. Načrt je Plečnik izdelal leta 1928, medtem ko je bil z obrazložitvijo osnovne ideje objavljen v reviji *Dom in svet* 15. marca 1929.[29] Poznan je po motivu žarkasto razpirajočih se osi s prečnimi povezavami v četrtinskem krožnem izseku, v njem je Plečnik območje pokopališča preoblikoval v reprezentativni parkovni prostor, nacionalni panteon s spominom na »zaslužne« Slovence. S to mikrolokacijo se je sicer Plečnik ukvarjal že leta 1919, ko je izdelal prvi predlog povečave cerkve sv. Krištofa, sprva s prizidkom na južni strani.[30] Ideja povečave cerkve sv. Krištofa, naposled s prizidavo na severu, je bila leta 1932 vključena v Plečnikov novi ambiciozni načrt za območje opuščenega pokopališkega prostora, ki je predvideval na tem mestu Slavnostno pokopališče s cerkvijo Hram slave. Ta sprememba regulacijskega načrta je bila sprejeta 30. novembra 1932 in naslednje leto predstavljena v reviji *Dom in svet*.[31] Plečnik je v tem načrtu osrednjo os geometrijsko zasnovanega pokopališkega kompleksa Slavnostnega pokopališča začel z veličastno novo cerkvijo, ki jo je umestil severovzhodno od obstoječe pokopališke cerkve. Na vzhodni strani je os zaključil s potezo ohranjenega arkadnega objekta iz 19. stoletja, dopolnjenega z novimi arkadami na način, da se med njimi ustvarja velika tržna oziroma parkovno urejena površina.[32] Načrt je bil realiziran le v prizidavi cerkve sv. Krištofa, med letoma 1933 in 1934.[33] Kot fragment Plečnikovih velikopoteznih idej preureditve zapuščenega pokopališča v slovenski panteon[34] je bilo sicer po njegovih načrtih na vzhodnem robu pokopališkega prostora, vzhodno od Baragovega semenišča, urejeno častno pokopališče »zaslužnih mož«, imenovano Navje.[35] Plečnikov načrt Navja je bil doslej

27 NŠAL 35, šk. 6, Dopis škofijskega ordinariata Mestnemu načelstvu z dne 11. 5. 1936.

28 Parcelo v izmeri 47.253 m^2, torej bistveno večjo, kot je bila na voljo pri cerkvi sv. Petra, je škofija plačala po 1 dinar na m^2, čeprav je bila po mnenju tedanjega ravnatelja mestnega gradbenega urada »prometna vrednost« nepremičnine 2 dinarja na m^2. NŠAL 35, šk. 6, Izjava Pokopališkega sklada v Ljubljani za odmero taks z dne 4. 1. 1938.

29 Podrobno o Plečnikovem urbanizmu (o velikopoteznih mestnih regulacijah in ureditvah posamičnih mikrolokacij) piše Stabenow: *Jože Plečnik, Städtebau*.

30 Valena: *O Plečniku*, str. 248.

31 Glej Stele: *Hram slave pri sv. Krištofu*, s.p. in npr. načrt 6235 v Plečnikovi zbirki MGML.

32 Potočnik, Simonič Korošak: *Arkade na Navju*.

33 Glej Valena: *O Plečniku*, str. 247–248.

34 O Plečnikovih zamislih »slovenskega Panteona« na območju opuščenega pokopališča pri cerkvi sv. Krištofa piše Lazarini: *Prekrasni arhitektov sen o našem Pantheonu*, str. 63–77.

35 Poglobljena raziskava o Navju je bila opravljena ob izdelavi konservatorskega načrta. Simonič, Potočnik: *Konservatorski načrt za pokopališče Navje*. Domnevamo lahko, da se je potrditev spremembe regulacije za območje pokopališča leta 1936 odrazila tudi v okrepitvi prizadevanj tako javnosti kot mestnih oblasti za ureditev »pokopališča zaslužnih«. Konec istega leta se je namreč mestna oblast odzvala na pobude za ohranitev posameznih nagrobnih spomenikov na

Plečnikov načrt, naslovljen Častno pokopališče, datiran 5. 7. 1937, izsek.
Vir: NŠAL 35, šk. 6.

znan le po objavi v časopisu *Slovenec* dne 31. oktobra 1937.[36] V Nadškofijskem arhivu je bil v raziskavi odkrit doslej nepoznan Plečnikov načrt umestitve Baragovega semenišča na parcelo, datiran 5. julija 1937. Na tem načrtu so označene posamezne parcele oziroma območja, ki naj bi jih zagotovila občina za zaokroženje zemljišča škofijskega semenišča (obarvano rumeno), in hkrati zemljišče z arkadami na vzhodnem robu opuščenega pokopališča (obarvano modro). To naj bi za pokopališče zaslužnih mož, ki ga je urejala mestna oblast, prispevala škofija. Načrt je zanimiv tudi zato, ker prikazuje doslej neznano, najzgodnejšo idejo ureditve Navja.[37]

Na 31. seji mestnega gradbenega odbora dne 27. maja 1936 je bilo naposled sklenjeno, da se prošnji ljubljanskega Škofijskega ordinariata za spremembo regulacije ugodi in da se na območju pokopališča dovoli zidava semenišča.[38] Predlagane so bile nove regulacijske črte, v okviru katerih je bila dovoljena postavitev nove stavbe.[39]

Načelnik gradbenega odbora, član mestnega sveta ter velik zagovornik

pokopališču pri cerkvi sv. Krištofa in ureditev primernega poslednjega počivališča »za narod zaslužnih«. Načrt za pokopališče Navje je poverila Plečniku. Glej mdr. SI ZAL LJU/0499, šk. 2, Zapisnik z dne 4. 2. 1937. Ob novih ugotovitvah o potovanju dr. Rožmana po Združenih državah Amerike postane zanimivo časovno sovpadanje teh prizadevanj z namero postaviti ob bok spomeniku Baragi še spomenika Ivanu Cankarju in Simonu Gregorčiču v clevelandskem Jugoslovanskem kulturnem parku (naposled odkrita leta 1944). NŠAL 332, šk. 16, Pismo škofu dr. Rožmanu z dne 22. 9. 1936.

36 *Novo urejeno pokopališče zaslužnih slovenskih mož pri sv. Krištofu*, str. 16.

37 Razpoznavna je pravokotna zasnova z diagonalno potezo glavne poti, ki vodi vzdolž arkad, vendar ne tudi pahljačasta zasnova povezav med spomeniki. Možno je, da gre za načrt, ki ga Milena Piškur (glej Piškur, Žitko: *Ljubljansko Navje*, str. 14) omenja kot načrt Navja, potrjen v juliju 1937.

38 SI ZAL LJU/0488, šk. 162, Zapisnik 31. seje mestnega gradbenega odbora z dne 27. 5. 1936.

39 SI ZAL LJU/0493, šk. 135, Načrt z vrisom novih regulacijskih črt je priložen Dopisu predsedniku gradbenega odbora z dne 24. 9. 1936.

Načrt z označitvijo starih regulacijskih črt (Slavnostno pokopališče s Hramom slave) in novih za izgradnjo semenišča, ki jih je mestna oblast potrdila maja 1936.
Vir: ZAL, LJU 493, šk. 135.

in promotor Plečnikovega dela dr. France Stele je o načrtovani izgradnji Baragovega semenišča in s tem povezani spremembi regulacijskega načrta poročal na 10. javni občinski seji dne 23. oktobra 1936: »*Z odobrenim regulacijskim načrtom za svetokrižki okraj je namenjen glavni del pokopališča pri sv. Krištofu za park, odnosno 'Hram slave', za kar je profesor Plečnik izdelal idejno skico. Pokopališče se je povsem zanemarilo in obupno opustošilo. Škofijski ordinariat, ki nujno potrebuje novo semenišče, je predložil načrt za dokončno ureditev pokopališča pri sv. Krištofu tako, da se na tem mestu postavi novo, modernemu času in novim potrebam primerno semenišče. […] Mnenje gradbenega urada je, da so načrti idejno lepi […]*«[40] Zanimivo je, da v pregledanem arhivskem gradivu ni zabeleženega Plečnikovega nasprotovanja umestitve semenišča na lokacijo, kjer je sam le nekaj let poprej predvidel Slavnostno pokopališče s Hramom slave. Glede na to, da je dr. Stele v številnih primerih brez zakrivanja izrazite naklonjenosti Plečnikovim idejam te promoviral in pojasnjeval obči javnosti, lahko sklepamo, da je bil Plečnik postavitvi semenišča na tej lokaciji naklonjen. Morda je ljubljanska škofija izbrala to lokacijo celo na temelju njegovega predloga, ne samo ugodne cene zemljišča in argumenta pietete. Vendarle je na tem območju, v bližini arkad tudi grob njegovih staršev, ki bi mu semeniški park predstavljal solidno sosedstvo.

Škofova »moderna načela« in Plečnikova zasnova: javno – monumentalno in sveto – svetu skrito

Želje ljubljanske škofije glede funkcionalne zasnove in podobe novega semenišča v arhivski dokumentaciji niso eksplicitno izražene. Vendar se v listi-

[40] SI ZAL LJU/0488, šk. 125, Zapisnik 10. javne občinske seje z dne 23. 10. 1936.

nah večkrat omenja, da naj bi semenišče gradili »po modernih načelih« oziroma, da je bila ideja postaviti »modernemu času in novim potrebam primerno semenišče«.[41] Ta moment modernosti je bila, kot kaže, zahteva škofa dr. Rožmana, tudi v smislu primerjave s starim semeniščem. Škofova ideja semeniške zgradbe je razvidna iz (sicer nedatiranega) popisa prostorov novega semenišča, ki se je ohranil v njegovi zapuščini.[42] Nov kompleks, dovolj velik za 200 oseb (bogoslovce, vodstvo in goste), naj bi ob stanovanjskem delu in semeniški kapeli obsegal med drugim še servisne prostore in prostore za osebje, upravni del in teološko fakulteto. Predvidena oprema prostorov je bila dejansko precej napredna. Vsaka od 150 stanovanjskih sob naj bi poleg »omare v zidu«, postelje in »pisalnika« imela tudi tekočo vodo za umivanje. Iz pripisa ob omembi drvarnic lahko razberemo, da je bila od začetka želja v stavbi vzpostaviti centralno kurjavo. V prepisu (tipkopisu) seznama, ki vsebinsko ni povsem identičen, je že apriori predvidena centralna kurjava, porazdeljena tako, da se predavalnice lahko posebej ogrevajo. Načrtovanih je bilo namreč pet manjših fakultetnih predavalnic (za 40 slušateljev) in ena velika (za 80 slušateljev). Poleg kapele, opremljene s prezračevanjem in možnostjo ogrevanja, so bili na seznam prostorov uvrščeni dvorana z malim odrom in kabino za »Kino-aparaturo« ter tudi prostor oziroma dvorana za rekreacijo v slabem vremenu – s pripisom, da ta ne bo potrebna, če bodo hodniki »dosti široki in svetli«. Tudi za sestre, ki bi imele na voljo šest celic in kapelo, je bila predvidena soba za rekreacijo. V semenišču naj bi bila tudi bolnišnica s 15 posteljami, higieni naj bi zadostili s kopalnico s štirimi do šestimi banjami, 16 stranišči in – 16 prhami! Stavba naj bi bila tudi podkletena, kleti so bile natančno predvidene. Iz popisa je razvidna še zelo zgovorna zahteva, da so »gospodarski prostori« (kuhinja, jedilnice, prostori za perilo) ter prostori za sestre in dekle v posebnem poslopju. Od začetka je bilo ob semeniškem kompleksu predvideno še ločeno domovanje vratarja.[43] Plečnik v svojih načrtih vseh teh zahtev ni upošteval. Kot bo razvidno v nadaljnji obravnavi Plečnikove idejne zasnove stavbe in ureditve odprtega prostora ob njej, je arhitekt vendarle rešil več težav starega ljubljanskega semenišča, ki jih v svojih spominih opisuje Nadrah: »*poslopje brez vrta, brez sonca, tesni hodniki. Clausura skoraj nemogoča, ker hodi vse skozi ista vrata v stanovanja vodstva in gojencev: bogoslovci, hlapci, dekle in drugi ljudje.*«[44]

Plečnikova idejna zasnova semeniškega kompleksa, ki je bila realizirana zgolj z delno izgradnjo začelnega sklopa volumnov, sestoji iz dveh enot. Prva riše tloris nad kolobarjem, na katerega se z notranje strani pripenja prečni trakt. Kolobarni del naj bi bil prek prečnega trakta dodatno povezan z dvema ožjima in nižjima, pravokotno umeščenima traktoma. Z južne strani naj bi se pripenjal na severno stavbno skupino, tj. na monumentalni obcestni trakt, longitudinalnega, pravokotnega tlorisa, podaljšan z različno oblikovanima »krakoma«. Nad zahodnim povišanim stopniščnim delom (prevojem med obcestnim traktom in začelnim krožnim volumnom) naj bi stal na visokem podstavku kip, domnevno Friderika Barage, orientiran proti začelnemu delu. Čeprav se v literaturi večkrat Baragovo semenišče opredeljuje kot »krožni« objekt, je bil vse od Plečnikove idejne zasnove, datirane marec/april 1936, in, kot je razvidno iz korespondence z mestnimi oblastmi, vse do druge svetovne vojne, ko se je gradnja ustavila, arhitekturno enakovreden sestavni del stavbe longitudinalni obcestni trakt. Ta je imel s svojo monumentalno zasnovo reprezentančno prostorsko vlogo in je

41 To se omenja npr. v dopisu z dne 24. septembra 1936, naslovljenem na predsednika gradbenega odbora. SI ZAL LJU/0493, šk. 135.

42 NŠAL 35, šk. 6, Rokopisa z naslovom Baragovo semenišče in Novo semenišče z detajlnim popisom predvidenih prostorov in prepis (tipkopis) z naslovom Baragovo semenišče.

43 Vratarjeva hiša je bila umeščena v začelje cerkve sv. Krištofa, južno ob poti, ki naj bi vodila od Tyrševe ceste do zahodne vstopne partije Baragovega semenišča. Načrt je datiran leta 1940, podpisal ga je Suhadolc, SI ZAL LJU/0474, šk. 11, p. e. 2537/46.

44 Ambrožič: *Spomini in semeniška kronika*, str. 63.

bil v renesančni maniri izpostavljen oddaljenim pogledom. Stavba je bila umeščena namreč točno na zalom avenije, vzdolž katere bi bilo njeno pročelje vidno iz zelo oddaljenih točk. Plečnik je ob semenišču predvidel geometrijsko zasnovano parkovno ureditev, ki je, kot je razvidno iz prikaza, objavljenega oktobra 1936 v pastirskem pismu škofa dr. Rožmana, z drevoredi bodisi zakrivala bodisi usmerjala poglede na želene točke kolobarnega dela (vhodni partiji). Očitno je, da za kolobarni del objekta s krožno potekajočo fasado nikoli ni bila predvidena reprezentančna vloga v prostoru. Na seji mestnega gradbenega odbora dne 27. maja 1936, na kateri je bilo sklenjeno, da se prošnji ljubljanskega škofijskega ordinariata za spremembo regulacije na območju opuščenega pokopališča ugodi, je bil celo postavljen pogoj, »*da se stavbe izvrši v celoti, če tudi postopoma[,] točno po predloženih načrtih 1:200 g. prof. Plečnika*«.[45] Ob zgornjem pogojevanju spremembe regulacijskega načrta lahko domnevamo, da se je mestna oblast zavedala, kakšen pomen ima v smislu oblikovanja prostora severni del objekta, ki naj bi bil zgrajen nazadnje. Škofija je namreč že na začetku predvidela fazno gradnjo kompleksa. Najprej je bila načrtovana izgradnja prečnega trakta s kapelo, nato južnega kolobarnega dela, nazadnje naj bi bila zgrajena severna stavbna skupina. To je razvidno iz arhivskega gradiva[46] in v takem sosledju so nastajali tudi načrti za pridobivanje dovoljenj za gradnjo. Nadrah je v svojih spominih dodatno osvetlil okoliščine fazne gradnje: »*Do l. 1938 se je nabralo denarja že nekaj nad en milijon. Denar hraniti ni kazalo, ker je v sedanjih negotovih časih vedno nevarnost, da zgubi svojo veljavo; saj se je vedno govorilo o inflaciji. Zato sklene škof začeti z zidavo in zidati postopoma, naenkrat toliko, kolikor bo mogoče z denarjem, ki se je že nabral.*«[47]

Dejstvo je, da si je Plečnik za novo ljubljansko bogoslovno semenišče zamislil neobičajno oziroma kakor je zapisal pisec prispevka v časopisu *Slovenec* dne 22. septembra 1940, »*za bogoslovje prav zanimivo obliko*«.[48] Škof naj bi Plečnikov načrt sprejel, ker »*bi bil mestni stavbni urad načrt kakega drugega arhitekta najbrže zavrgel. Mestni magistrat je po raznih pomislekih načrt odobril in zidavo dovolil,*« je zapisal Nadrah in pred tem argumentiral: »*Prof. Plečnik je pa imel velik vpliv na mestnega župana in mestno zastopstvo, ker je delal mestu brezplačne načrte za preureditev mestnih trgov in ulic, načrte za mestne stavbe itd. […] Le če bi Plečnik naredil načrt za novo semenišče, je bilo upanje, da mesto dovoli zidavo. Zato se je škof obrnil na Plečnika, ki se je res lotil dela in naredil načrt*«.[49] Plečnikovi zasnovi novega semenišča je del javnosti nasprotoval, kar omenja v svojih spominih tudi Nadrah: »*Mnogi so ob tem načrtu majali z glavo in se zdi, da po pravici. Navadna oblika štirikotne stavbe bi bila za semenišče veliko bolj praktična in velika, morda polovico cenejša*«.[50] Močno je Plečnikovi zasnovi Baragovega semenišča nasprotoval tudi duhovnik in pisec o umetnosti Josip Dostal, ki je poučeval umetnostno zgodovino na bogoslovju v Ljubljani, v obdobju 1921–1936 na Teološki fakulteti. Dostal je dne 23. avgusta 1938 škofijskemu ordinariatu v Ljubljani poslal obsežno pisanje,[51] v katerem je argumentiral (po njegovem mnenju) slabosti predvidene stavbe: »*Ker mora biti semenišče predvsem praktična stavba in ne samo kak umetniški, arhitektonski monument je vprašanje, ali odgovarja projekt namenu. […] projekt ni zgleden, naj tudi novost ideje in oblike na prvi hip preseneča.*« Dostal je argumentiral neustreznost oblike za namen semenišča primerjalno, z navedbo več primerov stavb krožnega tlorisa pri nas in v tujini ter omembo dveh semeniških zgradb pri nas (stavbe Zavoda

45 SI ZAL LJU/0488, šk. 162, Zapisnik 31. seje mestnega gradbenega odbora z dne 27. 5. 1936.
46 SI ZAL LJU/0474, šk. 11, Uradno poročilo z dne 4. 3. 1938.
47 Ambrožič: *Spomini in semeniška kronika*, str. 64.
48 *Novo bogoslovje v Ljubljani lepo napreduje*, str. 7.
49 Ambrožič: *Spomini in semeniška kronika*, str. 64.
50 Prav tam.
51 NŠAL 35, šk. 6, Pismo Josipa Dostala škofijskemu ordinariatu v Ljubljani z dne 23. 8. 1938.

svetega Stanislava in stavbe semenišča v Mariboru): »*Rotunda se uporablja za nekatere objekte težke kemične industrije, potem za gazometre, za razstavne prostore (Dunaj, Breslau, Hannover), za velike čitalnice (drž. knjižnica v Berlinu), za planetarije, znotraj na posamezne prostore razčlenjena v Ameriki – za jetnišnice (n. pr. Joliet, I11). O rotundi, centralnih stavbah v cerkveni arhitekturi tu ni treba govoriti. Trdim, da centralna stavba za semenišče ni primerna. Za utilitarno stavbo je pred vsem potreben zrak, svetloba in za vzgojne zavode še preglednost.*« Dostal je še poudaril, da hodnikov ne bo možno zračiti, da centralni del stavbe in notranji dvorišči ne bodo dobivali dovolj svetlobe, prav tako naj bi sobe pozimi dobivale »*preveč poševnih, celo tangencialnih žarkov*«. Glede na to, da so hodniki v tovrstnih zgradbah namenjeni tudi sprehajanju v slabem vremenu, je menil, da je krožna zasnova za vzgojni zavod tudi zaradi nepreglednosti neustrezna. Baragovo semenišče je bilo namreč namenjeno študentom teološke fakultete – gre torej za t. i. Veliko semenišče, v katerem življenje bogoslovcev poteka podobno kot v zaprti redovni skupnosti. »*Za take zavode, kakor so semenišča, ni še nikdo in nebo nikdo iznašel boljše rešitve, kakor je talna osnova v obliki velike črke E. Med podolžnim in stranskima traktoma se dajo v sredi krasno namestiti tako zvani reprezentančni prostori, dvorana in kapela. Med temi trakti je dvoje odprtih velikih dvorišč, dosti zraka in svetlobe (sonca) od vseh strani*,« je zapisal Dostal. Ta je škofijski ordinariat v svojem pisanju opozarjal tudi na visok predviden znesek gradnje, ki naj bi bil v primeru zidave semenišča v Mariboru[52] bistveno nižji – navaja zneska osem in štirinajst milijonov.

Baragovo semenišče je s svojo tlorisno zasnovo, zlasti kolobarnim obodom okoli notranjega dvorišča, ki je predeljeno s prečnimi trakti, redkost v evropskem merilu. Peter Krečič podaja širši razmislek o potencialnih vzorih.[53] Domneva, da so na oblikovanje take tlorisne zasnove vplivali teoretiki neoklasicizma konec 18. stoletja, pri čemer kot konceptualno predhodnico znotraj opusa samega avtorja omenja Plečnikovo Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani, zgrajeno med letoma 1936 in 1941. Isti avtor opozori tudi na primere v arhitekturni zgodovini, ki s svojim tlorisom oblikujejo črke z določeno simbolno pomenskostjo, med drugim tudi s posredovanjem idej povezanih z Bogom oziroma sakralnim. Nadalje Krečič zasnovo kolobarnega dela s prečnimi trakti v obliki črke H – ti tvorijo sistem hodnikov in stopnišč, ki vodijo h kapeli v prečnem traktu – razlaga kot rezultat Plečnikove znane nagnjenosti k procesijam oziroma njegove predstave liturgičnega gibanja, zbiranja semeniščnikov z vseh strani v smeri proti osrednji kapeli, v smislu poustvarjanja kristocentričnega univerzuma. Toda na temelju preučitve arhivske dokumentacije in analize prostorske situacije leta 1936, upoštevajoč značilen Plečnikov modus operandi, se je v raziskavi potrdilo naslednje. Krožna oblika začelnega volumna in iz nje izhajajoč potek fasade sta v zapleteni prostorski situaciji, upoštevajoč neugodno obliko parcele in historične grajene prvine, ki jih je Plečnik upošteval v vseh zgodnejših načrtih za to območje – grobne arkade na vzhodnem robu opuščenega pokopališča in na zahodu pozidava ob Tyrševi (današnji Dunajski) cesti s cerkvijo sv. Krištofa – optimalna.[54] Omogoča odpravo kakršnih koli vogalov in zalomov, ki bi motili vtis enovitosti stavbne mase. Enako velja za prvotno predvideni krožni stopnišči v osi prečnega trakta. Na sredini zahodnega stopnišča se os, ki vodi od Tyrševe ceste severno od cerkve, zalomi in se nadaljuje skozi prečni trakt ter ponovno zalomi na vzhodnem stopnišču

52 Temeljni kamen bogoslovne visoke šole v Mariboru, pod Kalvarijo, je bil, kakor je možno razbrati iz zapisa na fotografiji makete bogoslovne visoke šole v Mariboru, ki je hranjena v arhivu ZVKDS, OE Maribor, posvečen maja 1938, tik preden se je začela gradnja novega semenišča v Ljubljani.

53 Krečič: *Jože Plečnik*, str. 262.

54 Na možnost povezave glavnih prostorskih osi na nepravilno oblikovani parceli s krožno zasnovano stavbo je opozoril že Damjan Prelovšek. Glej Prelovšek: *Josef Plečnik*, str. 307.

in vodi dalje proti arkadam. Geometrijsko uravnoteženost prostora, h kateri je Plečnik težil in se kaže v več njegovih ureditvah, tudi v zasnovi Navja, bi bilo v dani situaciji npr. s štiritraktnim poslopjem nad pravokotnim tlorisom veliko težje ali nemogoče doseči.

Plečnikovo idejno zasnovo semenišča lahko razložimo tudi kot posledico ne samo prostorske situacije, marveč tudi segmentacije funkcij posameznih delov stavbe. Obcestni – javni – pročelni trakt, ki ga je Plečnik namenil Teološki fakulteti ter prostorom za sestre in dekle, naj bi bil orientiran proti javnemu prostoru, ga soustvarjal in bil namensko izpostavljen pogledom iz zelo oddaljenih točk vzdolž avenije. Stik tega trakta z začelnim kolobarnim delom – klavzuro – naj bi bil minimalen. Prav tako naj bi se iz začelnega trakta dostopalo neposredno v semeniški park oziroma vrt. Zasaditev naj bi (z izjemo z zelenjem uokvirjenih vizur na oba glavna vhoda v kolobarni del) povsem zakrivala poglede z mestne strani na kolobarni del. S tem je arhitekt rešil tudi težave, s katerimi so se spoprijemali v starem semenišču, kjer so se ob vstopu v stavbo mladi fantje, bogoslovci, srečevali z drugimi, tudi z ženskim delom osebja (npr. deklami). V raziskavi se je prav tako izkazalo, da je najverjetneje kolobarni tloris stanovanjskega dela z neprekinjenim povezovalnim hodnikom na notranjem obodu tudi odgovor na zahteve škofa dr. Rožmana po »šetališču« za semeniščnike v slabem vremenu. To potrjujeta tlakovanje hodnikov s trpežnim terazzom in prvotno načrtovana zasnova fasade notranjega oboda, z neprekinjenim nizom oken praktično brez ostenja, ki daje vtis stebriščnih fasad križnih hodnikov. Plečnikova ideja kombinacije za poglede izpostavljenega longitudinalnega in za njim skritega kolobarnega trakta z najsvetejšim jedrom – kapelo kljub vsem podanim razlagam ostaja intrigantna. Še zlasti zaradi Plečnikovega zapisa v pismu škofu dr. Rožmanu z dne 10. aprila 1936, v katerem arhitekt škofu obljublja skorajšnje dokončanje načrtov semenišča, a hkrati pismo nenavadno zaključi: »*dobiste če bog da, študijo za 'Baragovo', ki ima najskromnejši namen biti vam nekoliko v orientacijo in končni cil: koš*«.[55]

Preizvišani gospod!
Ja pirhe ni bilo, ampak vedelga po velikanočnih praznikih. Ki naj so
Vam do vrha sneve srečni in blagoslovljeni, dobiste če bog da
študijo za 'Baragovo', ki ima najskromnejši namen biti Vam
nekoliko v orientacijo in končni cil: koš
Z najspoštlivejšimi pozdravi
10 aprel 36.
Vam udani

Plečnikovo pismo škofu dr. Rožmanu z dne 10. aprila 1936.
Vir: Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 35, šk. 6.

[55] NŠAL 35, šk. 6, Plečnikovo pismo škofu dr. Rožmanu z dne 10. 4. 1936.

Zaključek ali, kako je zadeva Baragovega semenišča obstala na mrtvi točki

Baragovo semenišče so začeli graditi poleti 1938,[56] ravno v času, ko je bila prenova arkad na Navju končana in je potekala izvedba pahljačasto zasnovanega sistema poti.[57] Škof dr. Rožman je 16. oktobra 1938 blagoslovil temeljni kamen semeniške stavbe, kmalu za tem, 30. oktobra 1938, so otvorili Navje.[58] V juliju 1939 so začeli zidati še kolobarni (stanovanjski) del semenišča. Baragovo semenišče je bilo tako v tlorisu, kakršnega obsega danes, pozidano do septembra 1940,[59] medtem ko lahko iz arhivske dokumentacije sklepamo, da je načrtovanje v predvojnem času potekalo vsaj do februarja 1941, ko je mestna oblast prejela še Suhadolčev načrt za severno stavbno skupino.[60] Bogoslovci naj bi se vselili v kolobarni del stavbe na začetku študijskega leta 1941/1942, toda zaradi začetka vojne delno zgrajen objekt semenišča nikoli ni bil predan namenu, za katerega je bil načrtovan.[61] Čeprav je nekaj načrtov datiranih v leto 1946, sta po vojni, ko je škofija dala Baragovo semenišče v najem Ministrstvu za socialno politiko, medtem ko so preostale prostore zasedli med drugim OZNA, Štab za repatriacijo in Rdeči križ,[62] načrtovalna vnema in interes za dograditev stavbe po Plečnikovi idejni zasnovi povsem upadla. »*Zadeva Baragovega semenišča je obstala na mrtvi točki,*« je zabeležil mestni uradnik.[63] Tudi gradbena dovoljenja za že zgrajene segmente še vedno niso bila pridobljena, saj vse zahteve mestnih oblasti glede izpopolnitve načrtov niso bile izpolnjene. »*Ker se bivše semenišče uporablja sedaj in v bodoče v povsem druge svrhe, ne kaže izdati gradbenega dovoljenja za prvotni projekt semenišča,*« je bilo ugotovljeno na strani mestne oblasti leta 1946.[64] Maja leta 1946 je naposled škofija odredila ukinitev slehernih del (tudi projektiranja) na Baragovem semenišču. Tako je bilo v prvih letih po vojni izvedenih več bolj ali manj nepovezanih posegov v stavbo in predelav posameznih prostorov. Stavbo je »dograjevalo« Ministrstvo za socialno skrbstvo,[65] vendar je iz arhivske dokumentacije jasno razvidno, da navedeno ministrstvo ni imelo v načrtu v bližnji prihodnosti dograditi preostanka semenišča. »*Zade-*

---

56 SI ZAL LJU/0474, šk. 11, Zapisnik ogleda stavbne komisije mestnega poglavarstva v Ljubljani z dne 23. 6. 1938.

57 SI ZAL LJU/0493, šk. 156, Poročilo z dne 17. 3. 1938.

58 Adlešič: *Županov govor ob otvoritvi Navja*, str. 244.

59 Zidava je dokumentirana tudi v okviru fotografske zbirke Petra Nagliča, ki jo hrani SEM.

60 MGML, Plečnikova zbirka, načrt s signaturo DPP_0100.

61 Med vojno je bila kljub nedokončanosti stavba v uporabi. Prepuščena je bila Zavodu sv. Stanislava in je tako postala domovanje brezdomnih družin ter dijakov in profesorjev, ki so jih Nemci pregnali iz Šentvida pri Ljubljani. Okoli 60 sob je bilo brezplačno oddanih v najem železničarjem in njihovim družinam (iz Subotice in Maribora). Popis družin in s tem povezana dokumentacija se hranita v Nadškofijskem arhivu. Večina nepozidanega zemljišča ob semeniški zgradbi je služila za igrišča otrokom družin, ki so stanovale v semenišču, in dijakom Zavoda sv. Stanislava. Deloma so ta zemljišča v stavbi živeče družine uporabljale za pridelavo hrane oziroma za »skromne gredice«. NŠAL 35, šk. 6, Dopis Opombe k Baragovemu semenišču, s.d.

62 Glede najema stavbe s strani navedenega ministrstva glej SI ZAL LJU/0474, šk. 11, Dopis škofijskega ordinariata v Ljubljani Oddelku za gradnje in obnovo Mestnega narodnega odbora v Ljubljani z dne 27. 5. 1946. Po koncu vojne je prostore Zavoda sv. Stanislava zasedel Rdeči križ za Slovenijo, medtem ko je druge prostore zasedla OZNA. V stavbi je imel prostore tudi Štab za repatriacijo, ki prostorov po besedah pomočnika ministra *»še dogleden čas ni mislil izprazniti.«* Vratarjevo hišo in del parcele, ki je mejil na Plečnikovo in Tyrševo ulico, je zasedla Jugoslovanska armada – prevzela naj bi že pred nemško okupacijo ustanovljeno veterinarsko postajo (bolnišnico za konje), ki so jo priredili in deloma na novo pozidali Italijani. NŠAL 35, šk. 6, Dopis Opombe k Baragovemu semenišču, s.d.

63 SI ZAL LJU/0474, šk. 11, Zabeležka z dne 8. 5. 1946, podpis nečitljiv.

64 SI ZAL LJU/0474, šk. 11, Pravni ref. 30. 5. 1946.

65 SI ZAL LJU/0474, šk. 11, Dopis škofijskega ordinariata v Ljubljani Oddelku za gradnje in obnovo Mestnega narodnega odbora v Ljubljani z dne 27. 5. 1946.

va naj počiva do definitivne odločitve, kaj bo v stavbi,«[66] je tako nazadnje glede izdaje gradbenega dovoljenja, sredi junija 1946, sklenila mestna oblast. Glede na to, da je leta 1946 škofija kolobarni del Baragovega semenišča že oddajala in da spremenjene družbenopolitične okoliščine niso bile naklonjene prvotno predvidenemu namenu prečnega trakta, tj. kapeli, je razumljivo, da je škofija oddala v najem tudi prostore osrednjega trakta[67] in ustavila kakršna koli vlaganja v objekt. Leta 1952 je bilo semenišče še formalno podržavljeno in poslej namenjeno profanim (javnim) funkcijam.

Baragovo semenišče je nastalo iz skupnih prizadevanj ljubljanske škofije in ameriških Slovencev ter priča o podjetnosti ljubljanskega škofa dr. Rožmana, ki mu je uspelo zagnati tako ambiciozen projekt. V nadnacionalnem smislu predstavlja Baragovo semenišče pomemben simbol, ki povezuje Slovence in slovenske izseljence v Združenih državah Amerike. Gre za vez med ljubljanskim Navjem in Slovenskim (nekdaj Jugoslovanskim) kulturnim vrtom v Clevelandu. Hkrati je semeniška zgradba največji spomenik škofu Baragi na slovenskem ozemlju. Stavba priča tudi o tem, kako lahko spremenjene družbenopolitične okoliščine povzročijo začetek degradacije sicer izjemno zamišljenega, v formalnem smislu edinstvenega arhitekturnega kompleksa, odlično vpetega v zgodovinski, prostorski in simbolni kontekst, ki sta ga tako povojni urbanistični razvoj tega dela mesta kakor tudi razvoj v zadnjih desetletjih skorajda povsem izbrisala. Izbrisala sta tudi navezavo Baragovega semenišča na le leto pozneje načrtovano, toda hkrati urejano Plečnikovo Navje z arkadami, ki so bile vseskozi vključene v Plečnikove načrte za to območje, z izhodiščno točko pahljačaste zasnove poti na lokaciji groba arhitektovih staršev. V pismu Dostala škofu dr. Rožmanu z dne 26. novembra 1938, v katerem je prvi močno kritiziral načrtovano stavbo novega semenišča,[68] preberemo, da je Plečnik »*dober fasadist in dekorater, torej formalist. Oblikam žrtvuje vse,*« pri čemer je Dostal še pikro pristavil: »*No, zunanjščina univerzitetne knjižnice se mu je temeljito ponesrečila*.« Toda Dostal, kot kaže, ni vzel v ozir zahtevne prostorske situacije južno od načrtovane nove bežigrajske avenije, v času načrtovanja Baragovega semenišča na načrtih imenovane Plečnikova cesta, in neugodno oblikovano parcelo, na katero je moral Plečnik umestiti nov objekt. Dejstvo načrtovane avenije na severu, ki bi se zalomila točno na lokaciji semenišča, ter obstoj zgodovinsko, arhitekturno in na splošno kulturno pomembnih grajenih struktur, tj. cerkve sv. Krištofa s prizidkom na zahodnem robu in arkad na vzhodnem robu nekdanjega mestnega pokopališča, so najverjetneje pogojevali obliko semenišča. V formalni zasnovi do danes le delno zgrajene semeniške stavbe, v nakazani zunanji ureditvi in umestitvi kompleksa v prostor, se kaže kulminacija Plečnikovih predhodnih premislekov in vrednotenja te lokacije ter historično grajenih prvin. Ne glede na to, da je Baragovo semenišče ostalo nedokončano in da so ga sooblikovali tudi drugi akterji, predvsem Suhadolc in Bitenc, kot je pokazala raziskava, tudi škof dr. Rožman, je dejstvo, da je za njegov obstoj ključen Plečnikov input – ta je zabeležen tudi v vsebini spominskega zapisa v temeljnem kamnu stavbe: »*Ko je vladal katoliški cerkvi sv. Oče Pij XI., Jugoslaviji pa v imenu mladega kralja Petra II. princ Pavle, je prevzvišeni gospod dr. Gregorij Rožman, škof Ljubljanski, dne 16. oktobra 1938, v trdnem zaupanju v Gospoda, najvišjega arhitekta in v spomin na to zazidal to, vrezano v svinec, v temeljni kamen. Zgradbi je dal lice arhitekt Jože Plečnik*«.[69]

[66] SI ZAL LJU/0474, šk. 11, Dopis Ministrstva za socialno skrbstvo LRS z dne 12. 6. 1946.
[67] Tedaj je npr. nastal Suhadolčev načrt *Baragovo: Predlog preureditev kapeličnega prostora v dvorano*, NŠAL 35, šk. 6.
[68] NŠAL 35, šk. 6, Pismo Dostala škofu dr. Rožmanu z dne 26. 11. 1938.
[69] NŠAL 35, šk. 6, Baragovo semenišče – načrti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Muzej in galerije mesta Ljubljane
- Plečnikova zbirka

Nadškofijski arhiv Ljubljana,
- NŠAL 35, šk. 6, fond: Župnijski arhiv, serija: Baragovo semenišče
- NŠAL 332, šk. 15, Zapuščine škofov, fond: Gregorij Rožman

Slovenski etnografski muzej
- Fotografska zbirka Petra Nagliča

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Ljubljana
- LJU/0342, Zbirka fotografij
- LJU/0474, MLO Ljubljana, Komunala in gradnje, Poverjeništvo za komunalo in gospodarjenje, šk. 11
- LJU/0488, Rokopisne knjige, šk. 125
- LJU/0488, Rokopisne knjige, šk. 162
- LJU/0489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura, šk. 2144
- LJU/0493, Mesto Ljubljana, gradbena registratura, šk. 135
- LJU/0493, Mesto Ljubljana, gradbena registratura, šk. 156
- LJU/0499, Mesto Ljubljana, kulturni oddelek, šk. 2

ZVKDS – Javni zavod Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine,
- Arhiv ZVKDS Območna enota Maribor

LITERATURA

Adlešič, Juro: Županov govor ob otvoritvi Navja. V: *Kronika slovenskih mest* 5 (1938), str. 244.

Ambrožič, Matjaž: *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010.

Naš Bežigrad v luči zgodovine, kulture, gospodarstva (ur. Vilko Fajdiga in France Jesenovec). Ljubljana: Stavbarska zadruga Bežigrajski dvor, 1940.

Hrausky, Andrej, Koželj, Janez in Prelovšek, Damjan: *Plečnikova Ljubljana. Vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: DESSA, 1996.

Krečič, Peter: *Jože Plečnik*. Ljubljana: DZS, 1992.

Plečnik in jaz. Pisma Jožeta Plečnika Antonu Suhadolcu. Suhadolčevi spomini na Plečnika (ur. Peter Krečič). Ljubljana: Založništvo tržaškega tiska Trst, 1985.

Lazarini, Franci: »Prekrasni arhitektov sen o našem Pantheonu«. Plečnikovi neuresničeni načrti za slavnostno pokopališče zaslužnih Slovencev. V: *Studia universitatis hereditati* 7 (2019), str. 63–77.

Piškur, Milena in Žitko, Sonja: *Ljubljansko Navje*. Ljubljana: Založba DZS, 1997.

Plečnik, Jože: Študija regulacije severnega dela Ljubljane. V: *Dom in svet* 42 (1929), št. 3, str. 91.

Potočnik, Tina in Simonič Korošak, Tanja: Arkade na Navju. Monumentalna pokopališka arhitektura 19. stoletja in Plečnikova predelava. V: *Kronika* 68 (2020), št. 2, str. 241–256.

Prelovšek, Damjan: *Josef Plečnik. 1872–1957. Architectura perennis.* Salzburg, Dunaj: Residenz Verlag, 1992.

Simonič Korošak, Tanja in Potočnik, Tina: *Konservatorski načrt za pokopališče Navje. EŠD 383, Ljubljana – Pokopališče Navje. Mapa 1* (tipkopis). Maribor: Studio TSK, 2020.

Stabenow, Jörg: *Jože Plečnik, Städtebau im Schatten der Moderne*. Braunschweig, Wiesbaden: Vieweg, 1996.

Stele, France: Hram slave pri sv. Krištofu. V: *Dom in svet* 46 (1933), št. 1–2, str. 50, 64–71.

Valena, Tomáš: *O Plečniku. Prispevki k preučevanju, interpretaciji in popularizaciji njegovega dela*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2013.

ČASOPISNI VIRI

Novo bogoslovje v Ljubljani lepo napreduje. V: *Slovenec*, 22. 9. 1940, str. 7.

Novo urejeno pokopališče zaslužnih slovenskih mož pri sv. Krištofu. V: *Slovenec*, 31. 10. 1937, str. 16.

P. Hugo. Za Baragovo semenišče v Ljubljani. V: *Ave Maria*, 28. 4. 1936, str. 9–10.

Temeljni kamen Baragovega semenišča blagoslovljen. V: *Ponedeljski Slovenec*, 17. 10. 1938, s.p.

INTERNETNI VIRI

Baraga, Friderik Irenej (1797–1868). Slovenska biografija: http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi133914/#novi-slovenski-biografski-leksikon (dostop: 3. julij 2021).

Rojaki iz ZDA za vrnitev Baragovega semenišča: https://radio.ognjisce.si/sl/190/ssd/24153/rojaki-iz-zda-za-vrnitev-baragovega-semenisca.htm (dostop: 11. julij 2021).

Slovenian Cultural Garden Association: http://www.cleslo.com/scga (dostop: 11. julij 2021).

DRUGI VIRI

Odlok o razglasitvi del arhitekta Jožeta Plečnika v Ljubljani za kulturne spomenike državnega pomena. V: *Uradni list RS*, št. 51/2009, 88/2014, 19/2016, 76/2017, 17/2018, 74/2021.

Nagovor škofa Rožmana za prispevke za zidanje Baragovega semenišča, pastirsko pismo, oktober 1936, zasebni arhiv.

SUMMARY

UNLESS THE LORD BUILDS THE HOUSE, THEY LABOUR IN VAIN WHO BUILD IT: THE BARAGA SEMINARY IN LJUBLJANA

Following the conceptual designs made by the architect Jože Plečnik, the construction of one of the biggest monumental buildings in Ljubljana, the Baraga Seminary, began at the end of the 1930s. At that time, the building was probably the only architectural feat on Slovenian ground known to the pope and the public on the other side of the Atlantic. On the basis of new facts discovered in archival records, mostly in the legacy of the bishop dr. Gregorij Rožman and other relevant files and plans at the Archiepiscopal Archives in Ljubljana, construction documents and minutes of the city construction board at the Historical Archives Ljubljana and also three Plečnik's conceptual drawings dated on March/April 1936, the article defines circumstances affecting the financing and

the location choice and also explains the architectural design of the seminary building and the bishop Rožman's role at its planning.

In 1935, with the idea of a monument named after the Slovene missionary among Native Americans, Friderik Irenej Baraga, the initiator of the building's construction, the bishop of Ljubljana dr. Gregorij Rožman, connected Yugoslavia and the United States of America. Baraga's seminary was presented to the American public as a monument to Slovene immigrants, who were the first to donate money for its construction. The seminary building was in its basic room structure designed by bishop Rožman as a building adapted to modern needs. In 150 rooms he planned running water, 16 showers, central heating and even a hall with a »cinema-apparatus«. Initially the location was set next to the Church of Saint Peter, which was contradicted by the then secretary of the construction board Marko Prelovšek and Plečnik himself. Finally, the diocese decided to build a new seminary at the edge of the city, on the abandoned cemetery by the Saint Christoph's church.

Even though the Baraga Seminary is in literature usually defined as a »circular« building, the longitudinal tract with the faculty of theology and rooms for nuns and maids was, from Plečnik's concept to the halt of the construction, in its architecture equivalent to the residential ring-shaped transversal tract (chapel). It had a representative role and was exposed to distant views in a renaissance manner. The rear part of the building, formally conditioned by the unfavourable form of the land parcel and historically built elements (sepulchral arcades on the Eastern edge of the abandoned cemetery and the Saint Christoph's church on the West), was planned as a seclusion accompanied with suitable planting along the seminary building.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.25(497.4Ptuj)
Prejeto: 1. 10. 2021

Izdaja dokumentov v Zgodovinskem arhivu na Ptuju od začetkov do danes

MONIKA ČUŠ
univ. dipl. zgodovinarka, arhivistka
Zgodovinski arhiv na Ptuju, Vičava 5, 2250 Ptuj
e-pošta: Monika.Cus@arhiv-ptuj.si

Izvleček

Zgodovinski arhiv na Ptuju izdaja vlagateljem za uveljavljanje njihovih pravic overjene ali neoverjene kopije, prepise, izpise in potrdila na temelju dokumentov, ki jih hrani. Od 60. let 20. stoletja do današnjega časa se vloge za izdajo dokumentov v okviru pravnega interesa vsebinsko niso veliko spremenile, odstopanja so le v določenih zakonskih podlagah, ki zahtevajo v upravnih postopkih posebna dokazila. Število vlog se v Zgodovinskem arhivu na Ptuju skozi desetletja povečuje. V celotnem obdobju je prevladovala izdaja kopij sodnih dokumentov, dokazil za delovno dobo, gradbene dokumentacije in prepisov šolskih spričeval.

Ključne besede:

vloge, izdaja dokumentov, pravni interes, upravni postopek

Abstract

ACCESS TO ARCHIVES FOR OFFICIAL PURPOSES AT THE HISTORICAL ARCHIVES PTUJ FROM ITS BEGINNING TO TODAY

For applicants who demand access to archives for official purposes and/or for assertion of personal rights, the Historical archives Ptuj issues verified and non-verified copies, transcripts and certificates of kept documents. From the 1960s, request forms for the acquisition of copies needed for legal purposes, have not changed much. There were only some deviations considering the changes in legislation, which demand specific documents for various administrative procedures. The number of requests at the Historical archives Ptuj has been increasing through decades. In this period most requests referred to issuing copies of judicial documents, certificates of employment, construction documents and transcripts of school report cards.

Key-words:

requests, issuing of documents, legal interest, administrative procedure

Uvod

Pravnih določil o ravnanju z arhivskim gradivom je bilo v 50. letih 20. stoletja kar nekaj. Splošni zakon o državnih arhivih ni konkretno določal načina izdaje dokumentov, saj je prevzeto gradivo v prvi vrsti bilo namenjeno ohranjanju in raziskovanju. Prvi arhivski zakon o arhivskem gradivu in arhivih je med drugim omenjal, da so arhivi zadolženi tudi za dajanje gradiva v uporabo.[1] Zakon o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 je podrobneje opredelil naloge arhivov, kjer je omenjeno tudi izdajanje dokumentov za upravne postopke, in sicer je navajal, da arhivi dajejo arhivsko gradivo v uporabo, izdajajo prepise dokumentov in potrdila na temelju dokumentov.[2]

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (ZAGA) iz leta 1997 je v 47. členu navajal, da »*dokumenti, ki se hranijo v arhivu in jih organi državne oblasti ter organi lokalnih samoupravnih skupnosti potrebujejo za svoje delo oziroma jih občani potrebujejo za uveljavitev svojih pravic, izroči arhiv v uporabo praviloma v obliki overjene kopije, ki se šteje za original. V izjemnih primerih, kadar je za razrešitev zadeve nujno potrebna uporaba originala, se lahko državnemu organu za določen čas posodi originalno arhivsko gradivo, s tem, da se na stroške organa izdela varnostna kopija.*«[3]

Pravni interes in dostopnost arhivskega gradiva

86. člen Uredbe o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (*Uradni list RS*, št. 42/2017) se nanaša na dostopnost in uporabo varovanih podatkov v primeru upravo-pravnega namena uporabe gradiva, s katerimi razpolaga stranka ob prejemu kopij dokumentov. O varovanju podatkov govorita 63. člen ZVDAG-A in 84. člen UVDAG-A, ki zavezujeta uporabnika k upoštevanju uporabe podatkov v skladu z zakonodajo.

Zaradi uvedbe ali udeležbe v uradnih postopkih mora oseba, ki želi vpogledati v arhivsko gradivo, ki vsebuje varovane podatke, izkazati pravni interes z ustrezno listino. Pravni interes se mora nanašati neposredno na vlagatelja, pri čemer se mu omogoči le vpogled v tiste dele gradiva z varovanimi podatki, ki so potrebni za uveljavljanje njegovega pravnega interesa. Oseba mora v vlogi konkretno navesti, v katere dele arhivskega gradiva, ki vsebuje varovane podatke, želi vpogledati in obrazložiti razloge, zaradi katerih sta vpogled in uporaba takšnega gradiva pomembna za odločitev v konkretnem uradnem postopku. V okviru že uvedenih upravnih in pravnih postopkov je za državne organe, organe samoupravnih lokalnih skupnosti, nosilce javnih pooblastil ali druge osebe javnega prava, ki vodijo postopek, arhivsko gradivo, ki vsebuje varovane podatke, na temelju zahtevka dostopno brez omejitev. Zakoniti zastopnik ali pooblaščenec uporabnika, ki prosi za uporabo gradiva iz tega člena, se mora o tem izkazati oziroma predložiti pooblastilo o zastopanju. Odvetnik uporabnika dostopa do varovanih osebnih podatkov iz drugega odstavka 65. člena zakona v skladu s predpisi, ki urejajo odvetništvo.[4]

Pravilnik o uporabi javnega arhivskega gradiva v arhivih iz leta 1999 je v 16. členu določal: »*Oseba, ki želi uporabiti arhivsko gradivo, mora v prijavi uporabe arhivskega gradiva izkazati svoj pravni interes. Prijava uporabe arhivskega gradiva iz prejšnjega odstavka se lahko poda tudi ustno na zapisnik v arhivu. Če*

1 Melik: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*, str. 167–169.
2 Zakon o naravni in kulturni dediščini. V: *Uradni list SRS*, št. 1/1981, člen 93.
3 Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. V: *Uradni list RS,* št. 20/1997, člen 47.
4 Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. V: *Uradni list RS,* št. 42/2017, člen 86.

prosi za uporabo arhivskega gradiva iz prvega odstavka tega člena pravni zastopnik ali drugi zakoniti zastopnik, mora predložiti tudi pooblastilo o zastopanju. Če se prijava uporabe arhivskega gradiva nanaša na arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke o zasebnosti posameznika in se ti podatki ne nanašajo na prosilca, je treba v prijavi natančneje opredeliti sorodstvene zveze z osebo, na katero se podatki nanašajo oziroma navesti čas smrti te osebe. Če oseba iz prvega odstavka tega člena ne izkaže pravnega interesa za uporabo arhivskega gradiva, minister, pristojen za kulturo, zavrne prijavo za uporabo arhivskega gradiva z odločbo. Odločba iz prejšnjega odstavka se izda na podlagi strokovnega mnenja arhiva, ki je zadevo obravnaval«.[5] Veljavni arhivski zakon daje v 68. členu arhivu pravico do zavrnitve vloge, če niso izpolnjeni pogoji, ki jih določa zakonodaja.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva v 84. členu navaja dostopnost in uporabo arhivskega gradiva zaradi potreb uradnih postopkov ter opredeljuje izpolnitev vloge za pridobitev podatkov iz arhivskega gradiva, ki je objavljena na spletni strani državnega arhiva.[6] Vloga vsebuje: identifikacijske podatke uporabnika:

a) *fizična oseba: osebno ime, naslov stalnega ali začasnega prebivališča, vrsta in številka osebnega dokumenta;*
b) *pravna oseba: naziv in sedež pravne osebe, matična številka vpisa v poslovni ali sodni register, osebno ime zakonitega zastopnika; kontaktne podatke uporabnika, opredelitev, ali uporabnik nastopa kot stranka v postopku ali pa izraža pravni interes za uvedbo ali udeležbo v postopkih, vrsto uradnega postopka in naziv organa, ki ga vodi; izjavo uporabnika, da bo varoval podatke iz prvega in drugega odstavka 65. člena zakona; opisno čim več podatkov o gradivu, ki ga želi uporabiti zaradi potreb uradnih postopkov, datum izpolnitve vloge in podpis uporabnika*.[7]

Vloga se lahko poda osebno v arhivu, po elektronski pošti, z dopisom po pošti ali po telefonu.

Izdaja dokumentov v Zgodovinskem arhivu na Ptuju v preteklosti in danes

V ustanovitveni odločbi Mestnega arhiva na Ptuju iz leta 1955 je bila navedena naloga ustanove, in sicer, da zbira, hrani in ureja arhivsko gradivo upravnih, gospodarskih in družbenih organov ter ustanov, ki imajo svoj sedež na Ptuju, vodi evidenco in zbira arhivsko gradivo ptujske okolice. Kasneje se je ta pristojnost razširila še na ormoško območje, predvsem z namenom, da se zaščiti gradivo pred propadanjem.[8] Novoustanovljeni arhiv na Ptuju je s svojim delom začela seznanjati širšo javnost najprej s članki iz lokalne zgodovine. Začetni prostori so bili majhni, zato so gradivo zbirali v omejenem obsegu, prevladovali so fondi okoliških gospoščin, ki ga je bilo treba še urediti. V letu 1957 so začeli s pripravo registrov vseh evidentiranih listin. Pri načrtovanju prevzema gradiva je prišlo v ospredje tudi gradivo sodišč, šolskih ustanov ter gospodarskih in družbenih organizacij ter s tem tudi potreba po izdajanju prepisov in kopij teh dokumentov. Gradivo Okrajnega sodišča Ptuj je Zgodovinski arhiv na

5 Pravilnik o uporabi javnega arhivskega gradiva v arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 58-59/1999, člen 16.
6 Zakonodaja Arhiva Republike Slovenije: https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/arhiv/zakonodaja-arhiva-republike-slovenije (dostop: 1. 10. 2021).
7 Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 42/2017, člen 84.
8 Zupanič, Hernja Masten: *Zgodovinski arhiv na Ptuju od svojih začetkov. Resnice preteklosti hranimo za dejstva prihodnosti*, str. 17.

Ptuju prevzel leta 1961 in od takrat začel izdajati kopije sodnih spisov.[9]

V prvotnih nalogah arhiva niso bili omenjeni predpisi za izdajo dokumentov za upravne namene, zaradi omejenega kadra je ena oseba izdajala dokumente za raziskovalne namene in upravne postopke. Prav tako ni bilo posebnih obrazcev za vloge, ampak so uporabnika in izdano gradivo vpisovali v splošni delovodnik. V knjižico so po mesecih vpisovali stranke na izdaji dokumentov in uporabnike – raziskovalce. Navedli so zaporedno številko, datum obiska, ime in priimek stranke, ki je prosila za izdajo dokumenta, včasih še naslov in datum rojstva, nato v naslednji alineji naslov obravnavane naloge in iskane podatke, za tem so vpisali ime gradiva, ki so ga pregledovali oziroma iz katerega so naredili prepis ali kopijo ter vrsto izdaje (npr. potrdilo) in podpis stranke.[10]

Podatki za kroniko od leta 1967 do 1971.
Vir: SI_ZAP/0080, Zgodovinski arhiv Ptuj, t. e. 105.

V 70. letih 20. stoletja so v Zgodovinskem arhivu na Ptuju poleg Antona in Petra Pavla Klasinca dali pooblastilo za izdajanje dokumentov Mariji Hernja Masten, prav tako je občasno na tem položaju delovala Kristina Šamperl Purg. Nato je izdajo dokumentov prevzela Neža Rašl vse do upokojitve leta 2019, ko jo je nasledila Monika Čuš.

V 80. letih 20. stoletja je arhiv vodil delovodnik uporabnikov po mesecih, pri čemer so vanj priložili navodilo, kako se mora beležiti evidenca strank v Zgodovinskem arhivu na Ptuju, in sicer *»se v knjigo vpisujejo vse stranke, ki prihajajo v zavod, vse osebe ali organizacije, ki se javljajo po telefonu ali ki v zavod pošljejo dopis (v tem primeru se mora navesti še delovodna številka), pod rubriko opombe je potrebno napisati ali je bila zadeva pozitivno (+) ali negativno (-) rešena in kdo je zadevo reševal. V kolikor si stranka gradivo izposodi se z rdečim*

9 Fekonja: *Skozi Zgodovinski arhiv v Ptuju 1955–1980*, str. 4–10.
10 SI_ZAP/0080, t. e. 105, a. e. 208, Podatki za kroniko od leta 1967 do 1971.

svinčnikom pod zaporedno številko zapiše veliki R (reverz).« Upravnim organom, kot je upravna enota, in sodnim organom so gradivo, ki je nastalo pri njih, tudi posojali z rokom vrnitve. Za vlogo so kot obrazec uporabljali posebno štampiljko.[11]

Od leta 1977 se je začel voditi tudi delovodnik posebej za izdajo dokumentov uporabnikom za upravne postopke. Vanj so vpisovali zaporedne številke, datum, vložnika, zadevo in pri rešitvi navedbo, ali so dokument našli in kako ga je stranka prevzela (osebno, po pošti). Uvedli so tudi obrazec za vlogo, kjer so bili navedeni ime in priimek uporabnika, naslov, datum in podpis stranke ter zaprosilo. Na drugi strani vloge je bil obrazec za reševanje vloge z logotipom Zgodovinskega arhiva na Ptuju, kjer so vpisali datum, številko zadeve, vlagatelja, kdo je zadevo urejal, katero gradivo in v katerih fondih se je pregledovalo, kaj je bilo izdano, porabljeni čas, opomba, datum rešitve, podpis delavca, katero listino je stranka prejela, datum prejema in podpis stranke.[12]

13

8	Krajnc Viktor - Zgečena 10 Ptuj - iz Sigme / Ptuj - stare slike Ptuja : 19/8/19	1	P. Klasinc
9	Repič Janko - Brstje 7 - Ptuj pomožniško priročnik - peč - (Viktor Reš - pekarna)	1	F. Klasinc
10	21. I. 75 - Lukuž Janez - Fond za spom. varstvo Maribor - katastrske mape mesta Ptuja	1	A. Klasinc
11	24. I. 75 - Lesjak Jože, Hermanci 2 prosi za gradbeno dovoljenje za Horvat Karel in Elizabeta - Sl. 03/3 - 842/1 - 1958 - naročen za sredo	1	
12	hajdar Čeh, prinesla dispozicijo za mesto Ptuj iz Muzej. zbirke nazaj.		MK
13	Prof. Matija Maučec, pride, se zanima za gostovo in Teden aljptih vrat	1	MK
14	Lukek, za slike vprašat in pomoč, za ponedeljek	1	MK

Evidenca strank v Zgodovinskem arhivu na Ptuju od 1974 do 1978.
Vir: SI_ZAP/0080, Zgodovinski arhiv Ptuj, t. e. 105.

Oblike izdaje dokumentov

V konceptu Pravilnika o uporabi arhivskega gradiva Zgodovinskega arhiva na Ptuju iz leta 1977 so v 14. členu navedeni načini uporabe gradiva pri izkazanem pravnem interesu, in sicer so to: Vpogled v gradivo, izposoja gradiva izven arhiva, razen če gre za historično gradivo posebnega pomena ali za vezane enote mešane vsebine (npr. zapisnike, delovodnike), potrdilo ali overjen prepis gradiva in reprodukcija gradiva. V 15. členu je navedeno, da o obliki podaje gradiva strankam odloči arhiv, pri čemer po možnosti upošteva uporabnikove želje.[13] V preteklosti so zaradi omejenih komunikacijskih sredstev vložili zahtevek osebno v arhivu ali pisno, kasneje že v telefonski obliki. V današnjem času v Zgodovinskem arhivu na Ptuju večino vlog prispe po elektronski pošti ali jih podajo stranke telefonsko, predvsem upravni organi in sodišče vloge pošiljajo po uradni pošti. V času epidemiološke krize se je osebni obisk uporabnikov v arhivu še zmanjšal. Zahtevki se vlagajo na elektronski ali telefonski način, prav tako se številnim uporabnikom varnostno

[11] SI_ZAP/0080, t. e. 105, a. e. 208, Evidenca strank v Zgodovinskem arhivu na Ptuju, od 1974 do 1978.

[12] SI_ZAP/0080, t. e. 105, a. e. 208, Delovodnik izdanih dokumentov strankam, od 1977 do 1988.

[13] SI_ZAP/0080, t. e. 57, a. e. 91, Pravilnik o uporabi arhivskega gradiva Zgodovinskega arhiva na Ptuju, leto 1977.

šifrirani prepisi ali skenirani dokumenti pošiljajo po elektronski pošti. Vpogledov v gradivo je dokaj malo, večinoma gre za vpogled v projektno dokumentacijo, pri čemer je zaradi večjega formata potrebno fotografiranje ali drug način reprodukcije.

Izdajanje dokumentov glede na vsebino

Delovno poročilo Zgodovinskega arhiva na Ptuju za leto 1970 navaja okrog 40 primerov posredovanja podatkov iz arhivskega gradiva za upravne namene.[14] V letu 1979 je na osnovi arhivskih dokumentov arhiv izdal uradna potrdila in prepise dokumentov 80 strankam, ki so večinoma potrebovale prepise šolskih spričeval, potrdila o delovni dobi, potrdila o sodelovanju v narodnoosvobodilnem boju in potrdila o izseljenstvu.[15] V letu 1980 je od 77 strank 49 teh potrebovalo prepise spričeval osnovne oziroma poklicne šole. Prav tako so stranke podale nekaj zaprosil za izdajo potrdil o zaposlitvi pri postopku ureditve delovne dobe, vse več je bilo tudi prošenj za gradbena dovoljenja in kupoprodajne pogodbe.[16] V letu 1984 se je število uporabnikov v primerjavi izpred štirih let povečalo skoraj za 50 %. Zahtevki so se poleg šolskih spričeval, podatkov o zaposlitvi razširili na širšo gradbeno dokumentacijo, podatke o zdravljenju, o delitvi zemlje, o agrarni reformi, o obrtnih dovoljenjih, priznavanju očetovstva, pogosta so bila tudi učna pisma.[17] Leta 2019 se je število vlog v primerjavi z letom 1970 povečalo za 11-krat. Po številu je največ vlog bilo podanih v letu 2019, nakar je v letu 2020 zopet padlo, čemur botruje vpliv epidemiološke krize, predvsem zaradi občasnih motenj v delu nekaterih organov in s tem upočasnjenih upravnih postopkov.

Gibanje števila vlog od leta 1970 do leta 2020

Podatki nakazujejo, da se vsebinska izdaja dokumentov za pravni interes spreminja glede na zakonodajo, ki od strank zahteva pri upravnih postopkih določena dokazila. V 90. letih 20. stoletja je prevladovala denacionalizacija, v sedanjem času prevladujejo vloge za gradbeno dokumentacijo, še zlasti za gradbena dovoljenja, saj zakonodaja pri prodajah nepremičnin, njihovih dograditvah, obnovah, legalizaciji ali pridobitvi subvencij zahteva predložitev gradbenega

[14] SI_ZAP/0080, t. e. 57, a. e. 92, Delovno poročilo Zgodovinskega arhiva na Ptuju za leto 1970.
[15] SI_ZAP/0080, t. e. 57, a. e. 92, Delovno poročilo Zgodovinskega arhiva na Ptuju za leto 1979.
[16] SI_ZAP/0080, t. e. 57, a. e. 92, Delovno poročilo Zgodovinskega arhiva na Ptuju za leto 1980.
[17] SI_ZAP/0080, t. e. 57, a. e. 92, Delovno poročilo Zgodovinskega arhiva na Ptuju za leto 1984.

dovoljenja. Zaradi naraščanja brezposelnosti se odraža tudi večje povpraševanje po izdaji prepisov spričeval, ki jih stranke potrebujejo pri dokazovanju izobrazbe.

Tabela 1 *Vsebinsko gibanje vlog v okviru pravnega interesa v Zgodovinskem arhivu na Ptuju za leta 1994, 1999, 2020*

	Vsebina leto 1994 v %	Vsebina leto 1999 v %	Vsebina leto 2020 v %
Denacionalizacija	32 %	19 %	/
Državljanstvo	18 %	/	/
Potrdila in prepisi spričeval	16 %	17 %	14 %
Zaposlitev in delovna doba	16 %	25 %	10 %
Prijava vojne škode	1 %	5 %	/
Gradbene zadeve	7 %	12 %	46 %
Priznanje očetovstva	0,5 %	/	/
Premoženjsko pravne zadeve	8.5 %	18 %	25 %
Ostalo	1 %	4 %	5 %

Zaprosila, razvrščena po vsebini

Grafikon podaja pregled nad vsebinsko variacijo vlog skozi čas. Pod zaposlitev in delovno dobo spadajo zahtevki za podatke o plači in prijavi na Zavodu za zaposlovanje. Pri prepisih spričeval prevladujejo potrdila o končanju srednjih ali osnovnih šol in tudi ljudskih univerz za izobraževanje odraslih in pomožnih osnovnih šol. Nekaj povpraševanja je v preteklosti bilo tudi za informacije o pogrešanih vojakih in drugih osebah ter zaprosil za zemljiškoknjižne listine v zvezi s postopkom denacionalizacije podržavljenega premoženja. V novejšem času se vse pogosteje pojavlja zahtevek v zvezi s postopki o dokazovanju lastništva za nepremičnine, ki niso vpisane v zemljiško knjigo, in v gradbenih postopkih za dokazovanje legalizacije. Drugo predstavljajo zahtevki za potrdila o plačilu komunalnih prispevkov, razne pogodbe in odločbe, priznavanje določenih socialnih pravic, podatki o parcelah v zemljiškem katastru (posestni listi, zakoličbe) in urbanistični načrti posameznih občin. V fondu sodišč je največje povpraševanje s strani Okrajnega sodišča Ptuj, predvsem za zapuščinske sklepe ter smrtovnice in zemljiškoknjižne listine. Občasno se vloži zahtevek tudi za kazenske spise, predvsem zaradi obnove kazenskih postopkov.

Omejitev dostopa do gradiva in varovanje osebnih podatkov

Pri vsaki posamezni vlogi se smotrno uporabljajo načela dostopnosti do arhivskega gradiva. 65. člen Zakona o dokumentarnem in arhivskem gradivu ter arhivih govori o nedostopnosti določenih dokumentov, če vsebujejo občutljive osebne podatke, vendar 68. člen za uveljavljanje pravnega interesa določa izjemo, in sicer: »*Omejitve dostopnosti arhivskega gradiva iz 65. člena tega zakona ne veljajo za uporabo posamičnih dokumentov in zadev, če gre za postopke, ki jih vodijo državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti, nosilci javnih pooblastil in druge osebe javnega prava*.« Stranka s podpisom vloge izjavi, da je seznanjena s svojimi obveznostmi in omejitvami glede uporabe gradiva z občutljivimi osebnimi podatki. »*Vpogled obsega pregled, izpis, prepis ali kopiranje gradiva ter uporabo tako pridobljenih podatkov v uradnih postopkih oziroma za drugo uveljavljanje pravic oseb. Če arhiv ugotovi, da niso izpolnjeni pogoji iz prejšnjega odstavka, lahko dostop zavrne oziroma zahteva dodatna dokazila za dokazovanje pravnega interesa. Dokumente, ki so v arhivu in jih državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti ali nosilci javnih pooblastil potrebujejo za svoje delo oziroma jih osebe potrebujejo za uveljavitev svojih pravic, izroči arhiv v uporabo praviloma v obliki overjene kopije, ki se šteje za izvirnik. V izjemnih primerih, kadar je za razrešitev zadeve nujno potrebna uporaba izvirnika, se lahko organu za določen čas in na podlagi pisne pogodbe posodi izvirno arhivsko gradivo, s tem, da se na stroške organa izdela varnostna kopija.*«[18]

V Zgodovinskem arhivu na Ptuju stranka na vlogi podpiše naslednjo izjavo: »*Podpisani izjavljam, da sem seznanjen s svojimi obveznostmi in omejitvami glede uporabe podatkov iz 65. člena ZVDAGA (Uradni list RS, št. 30/06 in 51/14) in 3. člena ZAGOPP (Uradni list RS, št. 85/16), na katere bi lahko naletel ob uporabi arhivskega gradiva ter da bom tako pridobljene podatke varoval v skladu s tem zakonom ter zakonodajo s področja varovanja osebnih podatkov, varovanja tajnih podatkov, davčne tajnosti.*« Regionalni arhivi v Sloveniji imajo vsak svojo obliko obrazca za vložitev zahtevka za izdajo dokumentov oziroma se od arhiva do arhiva obrazci razlikujejo, vendar v skladu z zakonodajo. Pri izdaji dokumentov uporabnikom se lahko smiselno poleg obstoječe arhivske zakonodaje uporabljajo tudi nekatera določila Zakona o splošnem upravnem postopku, ki v 4. členu navaja, da se upravni postopek prav tako lahko smiselno uporablja zaradi potreb v drugih javnopravnih stvareh, ki nimajo značaja upravne zadeve, čeravno arhivov omenjeni zakon ne obvezuje.[19]

Overitev izdanih dokumentov in prepisov

V 85. členu Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva opredeljuje tudi listine, ki jih izdajajo arhivi, njegovo verodostojnost in način overitve: »*Verodostojnost izpisov ter istovetnost prepisov in reprodukcij z izvirnikom arhivskega gradiva arhivi potrdijo v fizični ali digitalni obliki. Potrditev v fizični obliki se opravi z odtisom pečata na hrbtni strani izpisa, prepisa ali reprodukcije. Ob večjem številu listov se potrditev opravi tako, da se listi zvežejo z vrvico, ki je zavarovana z nalepko z žigom in z odtisom pečata na hrbtni strani. Potrditev v digitalni obliki se izvede z osnovnimi tehnološkimi sredstvi (na primer prstni odtis, elektronski podpis, časovni žig*).«[20]

---

[18] Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 30/2006 in 51/2014, člen 68.

[19] Zakon o splošnem upravnem postopku. V: *Uradni list RS*, št. 24/2006, člen 4.

[20] Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. V: *Uradni list RS*, št. 42/2017, člen 85.

Prepisi in kopije dokumentov se za upravne postopke overjajo predvsem fizičnim osebam, upravnim in sodnim organom gradiva, ki je nastalo pri njih, arhiv praviloma ne overja.

Primer potrdila o overitvi:

»Na temelju pooblastila iz enajste alineje 1. odstavka 53. člena Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (Uradni list RS, št. 30/06 in 51/14) se potrjuje, da se ta izpis, prepis ali kopija ujema z izvirnikom, ki se hrani v fondu ali zbirki.

SI_ZAP/0069/021 Skupščina občine Ptuj, gradbena in lokacijska dovoljenja za območno Geodetsko upravo Ptuj, k. o. Ptuj, škatla štev. 68, ovoj 109/10-9, številka lokacijskega dovoljenja 351-126/74-3-BL, z dne 18. 5. 1976.

Datum, kraj in podpis odgovorne osebe ter žig.«

Zaključek

Ena izmed najpomembnejših nalog arhivov poleg pridobivanja in ohranjanja arhivskega gradiva je posredovanje gradiva uporabnikom, ki v upravnih postopkih potrebujejo kopije ali prepise dokaznih listin. V skladu z ZVDAG-A je treba upoštevati dejanski pravni interes in varstvo osebnih podatkov. V Zgodovinskem arhivu na Ptuju se natančnejši podatki o izdaji dokumentov hranijo od leta 1967 naprej. Sprva so uporabnike evidentirali v improviziranih delovodnikih, v današnjem času se evidence uporabnikov oziroma prejete vloge, vročeni dokumenti in podatki o reševanju vlog vodijo v računalniškem programu KRPAN in ScopeArchiv ter v fizični obliki. Za iskanje dokumentov v posameznih fondih je potrebno precejšnje poznavanje vsebine gradiva v fondih ter ustroja upravnih, sodnih in gospodarskih subjektov. Od 60. let 20. stoletja do današnjega časa se vloge za izdajo dokumentov v okviru pravnega interesa vsebinsko niso veliko spremenile, vendar je mogoče na desetletni ravni opaziti naraščanje števila zaprosil.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuju

- SI ZAP/0080, Zgodovinski arhiv na Ptuju, šk. 56, 57, 105.

LITERATURA

Fekonja, Andrej: Zgodovinski arhiv v Ptuju in njegovih 25 let. V: *Skozi Zgodovinski arhiv v Ptuju 1955-1980*. Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuju, 1980, str. 4–10.

Melik, Jelka: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2011.

Zupanič, Katja; Hernja Masten, Marija: Zgodovinski arhiv na Ptuju od svojih začetkov. V: *Resnice preteklosti hranimo za dejstva prihodnosti.* Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuju, 2015, str. 17.

ZAKONODAJA

Pravilnik o uporabi javnega arhivskega gradiva v arhivih. *Uradni list RS*, št. 58–59/1999, člen 16.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. *Uradni list RS*, št. 42/2017, člen 84, člen 85 in člen 86.

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. V: *Uradni list RS*, št. 20/1997, člen 47.

Zakon o naravni in kulturni dediščini. V: *Uradni list SRS*, št. 1/1981, člen 93.

Zakon o splošnem upravnem postopku. V: *Uradni list RS,* št. 24/2006, člen 4.

SUMMARY

ACCESS TO ARCHIVES FOR OFFICIAL PURPOSES AT THE HISTORICAL ARCHIVES PTUJ FROM ITS BEGINNING TO TODAY

Issuing copies, transcripts and other reproductions of archives for administrative purposes is one of the most important tasks of archival institutions. To gain a copy or a transcript of a document, the applicant must show a legal interest. In the past, the legislation had been very vague in this field, but the Protection of Documents and Archives and Archival Institutions Act from 2006 and 2014 and the Decree on the Protection of Documentary and Archival Material from 2017 define it in great detail. The Historical Archives Ptuj initially kept records on received requests and issued documents in separate books, later in work registers. Nowadays, users of archives are managed in electronic form, using the scopeArchiv software, requests are managed in the KRPAN system. Graphical statistical analysis shows the fluctuation of numbers and content of requests at the Historical archives Ptuj through history. It can be seen that the number of requests increases each decade, however, the content stays rather the same.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.253:004.738.5(497.4)
Prejeto: 4. 10. 2021

Arhivsko gradivo skozi prizmo digitalnih izdaj – primer izdelave digitalne izdaje Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)

JOŽE GLAVIČ
univ. dipl. zgod., inž. inf., višji arhivist
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: joze.glavic@zal-lj.si

Izvleček

Namen članka je predstaviti digitalne izdaje v razmerju do splošno razširjenih tiskanih izdaj, na temelju izdelave digitalne izdaje *Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)*. Skozi proces izdelave lastne digitalne izdaje korespondence so predstavljeni metode, načini, izzivi in teoretske osnove, s katerimi se srečujemo. Poleg poskusa opredelitve digitalne izdaje in kaj je tisto, kar razlikuje tiskane izdaje od digitalne izdaje, je predstavljen tudi delovni proces izdelave po korakih. Poleg značilnosti digitalizacije so predstavljena tudi orodja za pomoč pri transkribiranju, standardi in tehnologije za označevanje in kodiranje tekstovnih besedil, kot so označevalni jezik XML in standard TEI.

Ključne besede:

digitalna izdaja, označevanje besedil, kodiranje, korespondenca, kritična objava virov, digitalna paradigma

Abstract

ARCHIVAL RECORDS AS DIGITAL EDITIONS – THE PREPARATION OF »JOŽEFINA AND FIDELIJ TERPINC CORRESPONDENCE (1825–1858)« DIGITAL EDITION

On the case of preparing the digital edition of »Jožefina and Fidelij Terpinc Correspondence (1825–1858),« the article tries to present digital editions in relation to generally more common print editions. Through the process of making an own digital edition of the correspondence, methods, manners, challenges and theoretical grounds, which we faced, are presented. Besides trying to define a digital edition and facts that differentiate it from a print edition, the article also presents the work flow step by step. It also presents characteristics of digitization and tools for transcription, standards and technologies for markup and coding of text, like XML and TEI standard.

Key-words:

digital edition, text markup, coding, correspondence, critical publishing of sources, digital paradigm.

Uvod

Izdajanje kritičnih izdaj pomembnih zgodovinskih pisnih virov ima dolgo tradicijo. Na Slovenskem je eden izmed zastopnikov tega področja prav Arhivsko društvo Slovenije, ki z izdajanjem zbirke Viri od leta 1980 skrbi za objavljanje »*pomembnih virov za slovensko zgodovino, v kritičnih izdajah, urejenih po načelih, kakor veljajo v znanstvenem svetu, z uvodi, transkripcijami (po potrebi), opombami, razlagami in pojasnili*«.[1] V okviru številke 41 je v Virih izšla tudi *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)*, kritična izdaja pisem urednice in avtorice spremne študije Nataše Budna Kodrič.[2] Poleg objave virov je bil o vsebini izdan članek »Jožefina Terpinc, ljubljanska »femme fatale« 19. stoletja«.[3]

Primarni medij izdaje virov je bil dolgo časa le tisk. S pojavom računalnikov in razvojem tehnologije označevanja besedil se je pojavila nova možnost obdelave in izdaje kritičnih izdaj skozi drug medij – digitalne izdaje. Terminologija poimenovanja izdajanja virov v digitalni obliki ali z digitalnim medijem je tako kot praksa še razvijajoča in spreminjajoča se. Tako se v slovenskem prostoru na začetku pojavljajo različni termini, kot so »elektronska izdaja«, »digitalna izdaja«, »digitalna edicija«, ki načeloma opisujejo isti predmet. Nič drugače ni v tuji literaturi.[4] Za namen jasnosti bo v tem članku uporabljen izraz digitalna izdaja, ki je v pojavnosti nadomestil starejši izraz elektronska izdaja.

Prvi zbornik razprav, svojevrstno omejen na to temo, je izšel leta 2005 v založništvu ZRC SAZU, pod naslovom *Znanstvene izdaje in elektronski medij*.[5] Kljub že dokaj zgodnjem pojavu digitalnih izdaj v slovenski strokovni srenji je izdajanje digitalnih izdaj na slovenskem območju redko, prav tako ostaja večinoma v domeni inštitutov. Predvsem na tem področju prednjači Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU s projektom eZISS (Elektronske znanstveno kritične izdaje slovenskega slovstva)[6] in eZMono:[7] Elektronske znanstvene monografije.[8] Vprašanje, ki se pojavlja, je, zakaj kljub nekaterim prednostmi (te bodo obravnavane v nadaljevanju), ki jih ponuja izdajanje virov v digitalni obliki, te niso bolj razširjene in priljubljene, in zakaj institucije, ki same hranijo besedilne vire, ne izkoristijo digitalne možnosti izdaje virov.

Namen tega članka je obravnava digitalnih izdaj z vidika opredelitve, kaj digitalna izdaja je. V nadaljevanju bodo obravnavani izzivi in koraki skozi prizmo poskusa izdelave lastne digitalne izdaje na primeru omenjene *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc*, ki se hrani v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Pri tem želimo poskusiti odgovoriti na vprašanje, ali so digitalne izdaje primeren način izdajanja virov ter kakšne so prednosti in slabosti takega načina v primerjavi z uveljavljenim izdajanjem v tiskani obliki.

Digitalna izdaja

Koristi objave virov v tiskani obliki so znane. Znanstveno-kritične izdaje virov omogočajo ogled vsebine izvirnika hkrati v več izvodih in tako omo-

1 Viri – Arhivsko društvo Slovenije (dostop: 22. 9. 2021).
2 Budna Kodrič*: Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)*.
3 Budna Kodrič: Jožefina Terpinc, ljubljanska »femme fatale« 19. stoletja, str. 111–133.
4 Sahle: Archiv und Edition: Standards und Best Practices.
5 Ogrin: Uvod. O Znanstvenih izdajah in digitalni humanistiki, str. 7–21.
6 eZISS: Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva (dostop: 22. 9. 2021).
7 eZMono je primarno repozitorij elektronskih monografij, vsebuje tudi objavo nekaterih primarnih virov, a kar je še pomembneje, sledi načelom tehnologije in standardom, obravnavanim v tem članku.
8 Elektronske Znanstvene Monografije (eZMono) (dostop: 22. 9. 2021).

gočajo več uporabnikom hkratno raziskovanje istega vira. S tem se preprečijo prepogosta uporaba izvirnika ter njegova obraba in preprečevanje pred morebitnimi poškodbami. Z uporabo tiskane publikacije izdaj nismo več odvisni od obiska institucij, kjer hranijo gradivo, prav tako izdaje spremljajo komentarji in študije, ki pomagajo raziskovalcem razumeti izvirne materiale.[9] Vprašanje, ki se pojavi, je, ali se s spremembo medija objave, torej če namesto uporabe tiska uporabimo digitalni medij, ohranijo omenjene koristi in ali se pojavijo tudi kakšne nove.

Digitalna paradigma

Pri primerjavi tiskane znanstveno-kritične izdaje z digitalno znanstveno kritično izdajo je najočitnejša razlika v mediju objave kot takšnem. Vendar če se osredotočimo na termin digitalno, le-ta zajema precej širše področje. Ko označujemo znanstveno-kritično izdajo z dodatnim pridevnikom digitalno, le-tega ne smemo razumeti samo v ozkem pomenu medija izdaje. Kajti v tem primeru lahko kaj hitro objavljeni izdelki postanejo preprosto le elektronska besedila, digitalni faksimili, digitalni arhiv, digitalna knjižnica ali galerija digitaliziranih faksimilov.

Kaj je tisto, kar naredi digitalno izdajo digitalno, ni le medij kot takšen (npr. objava na spletu), glavna razlika se kaže v tako imenovani spremembi digitalne paradigme. Kljub temu da imata tradicionalna znanstveno-kritično izdajanje in digitalna izdaja skupni predmet obravnavane in isti namen (cilj), moramo preseči predstavo, da je digitalna izdaja preprosto pretvorba analognega predmeta v digitalno obliko.

To najlepše ubesedi E. Pierazzo v naslednjem citatu:

»Izdaje, kot jih poznamo iz kulture tiskanja, se bistveno razlikujejo od tistih, ki jih najdemo v digitalnem mediju. Morda predstavljajo isto vsebino, na enak način kot njihov tiskani dvojnik […], vendar se glede na tradicionalne modele razlikujejo v svojem bistvu.

»[E]ditions as we know them from print culture are substantially different from the ones we find in the digital medium. They may perhaps present the same material in the same way as their printed counterpart […] but they are intrinsically different with respect to traditional models.«[10]

Digitalna paradigma je zapleten pojem, ki nima preproste opredelitve. To je kombinacija različnih atributov, ki na koncu sestavljajo končni izdelek. Na neki način lahko opredelimo digitalno paradigmo v okviru znanstveno-kritične digitalne izdaje kot dodatne funkcionalnosti, ki jih implementiramo v končno spletno objavo: razporejanje s pomočjo filtrov, iskalnik po besedilu, povezave znotraj besedil do metapodatkov, samodejno generirana kazala itd.

Digitalna paradigma predstavlja način, kako preseči objavo pisem kot le navadne digitalizate in ji dodati dodatno vrednost v obliki multimedijskega objekta. E. Pierazzo tudi argumentira, da ta bistvena razlika nastane pri procesu kodiranja besedila,[11] oziroma pri procesu označevanja[12] besedila (na primer z uporabo XML (eXtensible Markup Language)[13]). P. Sahle prav tako omeni označevalne jezike, in sicer kot način, ki omogoča digitalno paradigmo, hkra-

9 Mihelič: Zgodovinske edicije virov in elektronski medij, str. 229–236.
10 Pierazzo: A rationale of digital documentary editions, str. 464.
11 Angleško »encoding«.
12 Angleško »annotating" tudi »markup«.
13 XML je označevalni jezik, podoben HTML (Hyper Text Markup Language), ki omogoča zapisovanje besedil v formatu za opisovanje strukturiranih podatkov. Značilna je uporaba »<« »>« znakov.

ti povezuje pojem digitalne paradigme s pojmi multimedija, hiperpovezava in transmedializacija.[14]

Prav transmedializacija je pojem, ki je potreben razlage. Na neki način lahko razumemo pojem kot to, da presežemo način dojemanja digitalnih izdaj, kot neki končni izdelek skozi oči medija, ki ga opredeljuje. Gre za način, pri čemer se lahko osredotočimo na materiale, ki jih obdelujemo in želimo objaviti, medtem ko medij objave opredelimo na koncu. P. Sahle zagovarja, da je treba na digitalno izdajo gledati kot na proces in ne kot na končni izdelek, in da je način objave odvisen od tako imenovanega »načela enotnega vira«.[15] V praksi to pomeni, da so vse informacije in znanje o besedilu, izvirnem gradivu, združeni v enoten vir, iz katerega se potem generirajo različne oblike objav, na temelju določenih pravil. To lahko vidimo tudi na primeru že objavljenih digitalnih izdaj, kjer je izvirno gradivo shranjeno v XML-formatih, medtem ko spletne objave delujejo po načelu XSLT-pretvorb v HTML-format. Ta HTML-format služi tudi za izdelavo spletnih objav, ki je na koncu tudi t. i. grafični vmesnik za uporabnike. V primeru sprememb na izvirnem gradivu se spremembe spletnih objav popravijo samodejno. Lepota takšnega pristopa je, da lahko isto izvirno gradivo uporabimo tudi za izdelavo novih spletnih objav. Tako izhajajmo iz enotnega izvirnega gradiva, medtem ko lahko izdelamo poljubno število publikacij – tudi tiskano.

S tem, ko ločimo vsebino od oblike, preusmerimo osredotočenost (fokus) iz načina objave (medija) h gradivu kot takšnemu oziroma podatkom. S tem lahko digitalne izdaje na neki način ne obravnavamo kot objavljen izdelek, ampak kot informacijski vir, ki je lahko objavljen, kolikokrat želimo. S tem poenostavimo tudi upravljanje gradiva, predvsem z vidika prihranka časa in nadzora nad vsemi različicami.

Pri odločitvi za izdelavo digitalne izdaje se pogosto pojavi vprašanje, zakaj se odločimo za izdelavo digitalne izdaje. Predvsem v kontekstu do tiskane izdaje in kaj prinese digitalna izdaja dodatne v primerjavi s tiskano izdajo. M. Ogrin lepo ubesedi primerjavo digitalne izdaje v kontrastu do tiskane izdaje, ko pravi:

> »*Digitalni faksimile rokopisa vidno vpne besedilo v njegov čas in kulturni prostor, pisava poudari pečat osebnosti. Izvirna historična skladnja, starejše besedišče, pravopis, interpunkcija in še marsikaj – vse to pomenljivo zasidra besedilo v časovno-prostorsko kontinuiteto, v kateri je nastalo in nam je bilo v njej posredovano. Faksimilu lahko sledijo gradivo z variantami, prepisi in aparat, brez časovnih in prostorskih omejitev, značilnih za tiskano knjigo. Skratka: pri pripravi e-izdaj ohranijo vodila tekstne kritike nezmanjšano veljavo*.«[16]

Kot je iz konteksta citata in opisa digitalne paradigme mogoče zaznati, so prednosti digitalne izdaje očitne. Posebej v primeru, ko želimo kljub temu izdati tudi tiskano izdajo, to lahko storimo z minimalnim vložkom. Kajti bistveni del, znanstveno-kritična obdelava izvirnega gradiva, je osnova obeh načinov. Prednost digitalne izdaje je v tem, da je tiskana izdaja lahko le eden izmed medijev in načinov predstavitve in objave.

Od izvirnega arhivskega gradiva do digitalne izdaje

Gradivo tiskane izdaje *Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)* se hrani v Zgodovinskem arhivu Ljubljana in je del fonda Graščine Fu-

[14] Sahle: What is a Scholarly Digital Edition?, str. 19–40.
[15] Angleško »single source principle«.
[16] Ogrin: Uvod. O Znanstvenih izdajah in digitalni humanistiki, str. 9.

žine.[17] Od skupno 319 pisem, hranjenih v fondu, je v tiskani izdaji objavljenih 212 pisem. Pisma, v katerih si člani družine Terpinc dopisujejo med seboj in v svojem družbenem krogu, so zapisana v nemškem jeziku v pisavi pisane gotice 19. stoletja. Pisma so datirana med leti 1823 in 1875 in služijo kot primarni vir za lokalno zgodovino mesta Ljubljana. Vsebina in pomen pisem sta natančneje opisana v spremni študiji objavljene korespondence, v kateri je tudi podatek, da so vsa pisma digitalizirana in dostopna na spletni strani Zgodovinskega arhiva Ljubljana.[18] Zaradi omejitve tehnologije, na katerem sloni spletna stran Zgodovinskega arhiva Ljubljana,[19] temelji objava teh pisem na klasičnem ročnem dodajanju digitalizata v obliki slikovne JPEG-datoteke in besedila pisem. Tak način objavi posledično ne nudi vseh prednosti in funkcionalnosti prave digitalne izdaje, ki jih bomo obravnavali v nadaljevanju.

Ideja o izdelavi digitalne izdaje *Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc* se je razjasnila postopoma. Za tiskano izdajo korespondence je urednica in avtorica spremne študije N. Budna Kodrič pisma najprej transkribirala (tj. spremenila tujo pisavo, gotico, v današnjo razumljivo in vsesplošno uporabljeno latinico). Ker je transkribiranje[20] potekalo z uporabo klasičnega urejevalnika besedila (Office Word), medtem ko del pisem še ni bil transkribiran, se je pojavila ideja o tem, da bi preizkusili programsko orodje Transkribus, ki omogoča poenostavljeno in bolj standardizirano transkribiranje. Prednosti uporabe programske opreme so poleg uporabniškega vmesnika, kjer lahko hkrati na istem zaslonu hkrati beremo izvirnik in transkribiramo, tudi možnost izvoza v več standardiziranih formatov (XML, navadno besedilo, DOC, PDF, TEI) ter tudi izgradnje HTR[21]-modela, ki omogoča avtomatizirano transkribiranje. Dejstva o procesu in prednostih uporabe programskega orodja Transkribusa so natančneje obdelana v članku »Primer uporabe programa Transkribus in izdelava modela za avtomatsko optično prepoznavanje znakov za poenostavljeno transkribiranje ročno pisane gotice«, ki je izšel leta 2020 v zborniku *Moderna arhivistika*.[22] Prav možnost izvoza transkripcij[23] v različne formate, predvsem XML-format, podprt s TEI-standardom (Text Encoding Initiative),[24] je odprla dodatno možnost prilagoditve transkripcij za spletno objavo. Besedila, označena v XML-formatu, podprta s TEI-standardom, se lahko uporabijo kot osnovni gradnik pri izdelavi digitalnih izdaj v (digitalni) humanistiki.

Postopek

Delo na gradivu izdelave digitalne izdaje *Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)* poteka v več korakih. Stanje projekta je na dan pisanja tega članka še v delu, trenutno se pripravlja XSLT-datoteka, ki bo skrbela za transformacijo izvirnega gradiva v spletno obliko. Kljub temu so se v okviru

17 SI_ZAL_LJU/0296.
18 Budna Kodrič: *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)*, str. 41.
19 Zgodovinski arhiv Ljubljana (dostop: 22. 9. 2021).
20 S pomočjo spletnega portala Fran Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, naslednika portala Slovarske in besedilne zbirke, najdemo terminu transkripcija sinonim v besedi prečrkovánje. Prečrkovanje pomeni zapis črk določene pisave s črkami druge pisave. Zaradi vsesplošne razširitve tega termina bom tudi sam v nadaljevanju uporabljal izraza transkripcija in transkribiranje (proces uporabe transkripcije).
21 Ang. Handwritten Text Recognition ali po slovensko proces optične prepoznave ročne pisave.
22 Glavič: Primer uporabe programa Transkribus in izdelava modela za avtomatsko optično prepoznavanje znakov za poenostavljeno transkribiranje ročno pisane gotice, str. 86–97.
23 Transkripcija označuje končni rezultat transkribiranja, to je besedilo, ki je bilo transkribirano iz ene oblike pisave v drugo.
24 TEI: Text Encoding Initiative (dostop: 24. 9. 2021).

dela na projektu razjasnili tipični koraki postopka. Nastala je t. i. interna shema korakov procesov, ki je vidna na sliki 1.

Slika 1: Shema korakov postopka procesa izdelave digitalne izdaje na primeru Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858). Vir: lastni.

Proces se začne z digitalizacijo izvirnih fizičnih pisem. Pisma korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc so bila v našem primeru digitalizirana v arhivu. Uporabljen je bil optični bralnik EPSON DS-50000 z nastavitvami 300dpi, 24-bitno globino slike. Digitalizati so shranjeni v TIFF-formatu, kar je tudi v skladu z aktualnim *Pravilnikom o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki.*[25] Skupno je nastalo 1.142 TIFF-datotek (eno pismo ima lahko več strani). Digitalizati so nato bili uvoženi v program Transkribus, kjer poteka transkripcija pisem. Transkripcija lahko poteka ročno ali samodejno z uporabo +HTR-modela. V svojem primeru smo uporabili že transkribirano besedilo (avtorice N. Budna Kodrič) in ga vnesli v program. Na temelju tega je bil tudi izgrajen +HTR-model, ki omogoča avtomatizirano transkribiranje s 95,5-odstotno natančnostjo.26 Iz programa Transkribus so bili izvožene TEI-podprte XML-datoteke za vsako pismo posebej. Ker so se pojavile napake v izvozu, smo uporabili XSLT-transformacijo za popravke (več o tem v poglavju o označevanju). Popravljene XML-datoteke so bile nato ročno dopolnjene na temelju pravil označevanja, ki smo jih dorekli v arhivu. Med označevanjem sta

[25] *Uradni list RS*, št. 118/2020, str. 40.
[26] 4,5-odstotnastopnja napak po posameznih znakih na testnem setu. Angleško CER (Character Error Rate) 4,5% on validation set.

se hkrati ustvarili tudi XML-datoteki s krajevnimi in osebnimi kazalniki imen. Ti datoteki sta vsebovali združene podatke o osebah in krajih, ki so se pojavili v pismih. Sledeč postopku imamo na koncu izbrane digitalizirane faksimile pisem in XML-označene datoteke za vsako posamično pismo.

Označevanje

Predstavitev korespondence pisem mora odražati vse pomembne informacije, ki nam jih ponuja izvirno gradivo. Tako je najprej treba prepoznati in določiti vse potrebne metapodatke, ki odražajo lastnosti, značilnosti in funkcije, ki postavijo tako posamično pismo kot tudi celotno korespondenco v ustrezen kontekst. Ta korak se pri izvedbi digitalne izdaje začne pri t. i. označevanju oziroma kodiranju posamičnih pisem.

Kljub temu da po svetu digitalne izdaje objavljajo različni arhivi, knjižnice, še vedno ni soglasja o postopku, kako ustvariti digitalno izdajo za posamično vrsto arhivskega gradiva. To posebej velja za zvrst korespondence, ki je v primerjavi z drugimi svojevrstnimi zvrstmi (predvsem rokopisi) gradiva v manjšini.[27] Zato smo za potrebe označevanja pisem projekta *Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc* opredelili lastne smernice označevanja. Glavna pomoč pri zapisu smernic je bil »*Priročnik za kodiranje pisem in razglednic v TEI-XML in DTABf*« (A Manual for Encoding Letters and Postcards in TEI-XML and DTABf)[28] ter raziskovanje in zgledovanje objavljenih kritik primerov digitalnih izdaj korespondence publikacije v spletni objavi (RIDE, A review journal for digital editions and resources) »*Revija za pregled digitalnih izdaj in virov*«.[29]

Samodejna preoblikovanja

TEI XML-izvoz posamičnega pisma iz Transkribusa je vseboval vse potrebne elemente za veljavno datoteko po standardu TEI. Pri izvozu pisma sta se pojavili dve pomembni težavi. Prva težava je bila, da datoteka vsebuje prazen element <teiHeader>.[30] Za rešitev tega problema je bila pripravljena posebna XSLT-datoteka, v katero so bili vključeni vsi ponavljajoči se metapodatki (urednik, lokacija, hramba itd.) in prazni element <correspDesc>, in sicer za potrebe kasnejšega ročnega dodajanja vsebine (več o tem v nadaljevanju). Pripravljena XSLT-datoteka je bila nato uporabljena v scenariju transformacije za vsako pismo posebej. Transformacija je bila izvedena s programsko opremo Oxygen XML Editor 22.1 z uporabo transformatorskega motorja[31] Saxon-PE 9.9.1.7. Druga težava je bila, da je izvoz napačno opredelil element <facsimile>. Smernice TEI opredeljujejo izraz »digitalni faksimile« kot *»digitalno besedilo, sestavljeno iz digitalnih slik izvirnega vira, običajno po ene na stran«*.[32] Poleg tega je *»digitalni faksimile lahko v najpreprostejšem primeru sestavljen samo iz zbirke slik z nekaj metapodatki za njihovo identifikacijo in prikazanih izvornih materialov*«. Po tej opredelitvi je treba za posamično pismo uporabiti le en element <facsimile>, saj je pismo opredeljeno kot samostojno »digitalno besedilo«. Vendar je pri izvozu po TEI-standardu iz programa Transkribus vsako besedilno polje (označeno v orodju Transkribus) opredelil kot posamični element <facsimile>. To je v praksi pomenilo, da je pismo, ki je imelo več strani in s tem več uvoženih

27 Desenclos: Early Modern Correspondence A New Challenge for Digital Editions, str. 183–200.
28 Dumont, Börner: Correspondence Metadata Interchange Format (CMIF).
29 RIDE. A review journal for digital editions and resources (dostop: 23. 9. 2021).
30 Element vsebuje vse metapodatke o dokumentu.
31 Angleško »transformation engine«.
32 Representation of Primary Sources – The TEI Guidelines (dostop: 16. 9. 2021).

Slika 2: Primer digitalnih faksimilov pisma SI_ZAL_LJU-0296_35_ovoj I_pismo 35. Vir: lastni.

```
<facsimile xml:id='facs_1'>
        <surface ulx='0' uly='0' lrx='1769' lry='2697' corresp='LJU296_35_I_P73_001.tif'>
                <graphic url='LJU296_35_I_P73_001.tif' width='1769px' height='2697px'/>
                <zone ulx='138' uly='172' lrx='1764' lry='2346' rendition='TextRegion' >
                </zone>
        </surface>
</facsimile>
<facsimile xml:id='facs_2'>
        <surface ulx='0' uly='0' lrx='3528' lry='2709' corresp='LJU296_35_I_P73_002.tif'>
                <graphic url='LJU296_35_I_P73_002.tif' width='3528px' height='2709px'/>
                <zone ulx='138' uly='489' lrx='1754' lry='2377' rendition='TextRegion' >
                </zone>
                <zone ulx='1850' uly='126' lrx='3483' lry='2590' rendition='TextRegion' >
                </zone>
        </surface>
</facsimile>
```

Primer kode 1: Stanje datoteke XML pisma SI_ZAL_LJU-0296_35_ovoj I_pismo 35 pred transformacijo. Vir: lastni.

```
<facsimile>
        <surface xml:id="facs_1" ulx="0" uly="0" lrx="1769" lry="2697"
        corresp="LJU296_35_I_P73_001.tif">
                <graphic url="LJU296_35_I_P73_001.tif" width="1769px" height="2697px"/>
                <zone ulx="138" uly="172" lrx="1764" lry="2346" rendition="TextRegion">
                </zone>
        </surface>
        <surface xml:id="facs_2" ulx="0" uly="0" lrx="3528" lry="2709"
        corresp="LJU296_35_I_P73_002.tif">
                <graphic url="LJU296_35_I_P73_002.tif" width="3528px" height="2709px"/>
                <zone ulx="138" uly="489" lrx="1754" lry="2377" rendition="TextRegion">
                </zone>
                <zone ulx="1850" uly="126" lrx="3483" lry="2590" rendition="TextRegion" >
                </zone>
        </surface>
</facsimile>
```

Primer kode 2: Stanje datoteke XML pisma SI_ZAL_LJU-0296_35_ovoj I_pismo 35 po transformaciji. Vir: lastni.

datotek TIFF, imelo več elementov <facsimile>. V skladu s smernicami TEI mora vsako pismo vsebovati le en element <faksimile>, kadar ima več strani, moramo uporabiti element <surface>. Za rešitev tega problema je bil prav tako uporabljen scenarij preoblikovanja s predhodno pripravljeno XSLT-datoteko. Na primeru kode 1 in 2 lahko na primeru pisma SI_ZAL_LJU-0296_35_ovoj I_pismo 35 (slika 2) vidimo stanje pred in po transformaciji.

Na primeru reševanja težave prazne glave in napačne uporabe <facsimile> elementa pri izvozu vidimo, kako uporabna je lahko XSLT-transformacija, še posebno na večji količini gradiva. Namesto ročnega popravljanja se vsak posamični dokument (v našem primeru pismo) transformira s pomočjo pripravljenih ukazov v XSLT-datoteki.

Ročno označevanje

Po izpeljanih popravkih je sledilo ročno označevanje metapodatkov v pismih. Uporabljeni metapodatki so tisti, ki najbolje predstavljajo tako strukturne podatke kot tudi vsebinske. Pisma imajo v svojem življenjskem ciklu (ko so ustvarjena, poslana, prejeta, prebrana, odgovorjena in na koncu shranjena) jasno funkcijo in organizacijsko strukturo. Večino časa jih lahko dojemamo kot kronološko izmenjavo dokumentov med dvema subjektoma, pošiljateljem in prejemnikom. Ko je treba pisma shraniti in organizirati, lahko sledimo preprostemu kronološkemu vrstnemu redu, kjer jih postavimo eno za drugo glede na datum pošiljanja. Ko je vključenih več subjektov (dopisnikov), jih lahko razdelimo po določenih dopisnikih in tako dodamo dodatno dimenzijo strukturni organizaciji zbirke pisem. Sistem shranjevanja fizičnih pisem je na ta način obvladljiv in preprost za razumevanje uporabnikom. Ko gre za njeno digitalno predstavitev, se postavlja vprašanje, kako shraniti informacije o značilnostih korespondence, kako opredeliti metapodatke o pošiljatelju in prejemniku na prijazen in po možnosti strojno berljiv način.

To vprašanje lahko rešimo z uporabo CMIF (Correspondence Metadata Interchange Format) in vpeljavo že omenjenega elementa <correspDesc>. Prav uporaba tega elementa dovoljuje, da identificiramo in razlikujemo pisma med seboj. Element vsebuje podmnožico elementov, kot sta pošiljatelj in prejemnik, prav tako kraj in čas pošiljanja ter prejema pisma. Vsi ti metapodatki skupaj tvorijo unikatni podpis, po katerem lahko identificiramo pisma ter jih na temelju posebne-

ga merila povežemo in umestimo, ne samo znotraj določene digitalne izdaje, ampak tudi z drugimi že objavljenimi izdajami, ki povzemajo ta postopek. Primer kode 3 prikaže implementacijo <correspDesc> v našem projektu.

Dodatna vrednost je tudi, da si z dodajanjem elementa <correspDesc> odpremo možnost kasnejše izpeljave CMIF-formata. Kot že omenjeno, lahko s tem povežemo lastno izdajo z izdajami, ki imajo implementiran ta standard. Primer dobre prakse je spletna storitev correspSearch,[33] tako imenovani indeks digitalnih pisem, ki omogoča iskanje skozi celotno kolekcijo pisem na temelju meril, kot so pošiljatelj, prejemnik, lokacija in datum pošiljanja in prejema pisma. S tem se nam tudi odpira možnost, da posamična pisma postanejo del celote, kjer obstaja možnost odkritja povezav med pismi, ki so bila prej skrita.

Po označevanju <correspDesc> je sledilo označevanje besedila pisem. Za opredelitev strukture pisma so bili vključeni elementi <opener> in <closer>, ki so vsebovali pozdrav <salute>, datumsko vrstico <dateline> in podpis pisma <siganture>. V primeru, da so se v pismu pojavili tudi znamka, vodni žig, pripis, je bilo tudi to ustrezno označeno. Besedilo kot takšno je bilo razdeljeno na strani <pb/>, odstavek <p> in vrstice <lb>.

Za razumevanje pisem kot način komunikacije ljudi skozi čas in prostor so v pismih označene tudi osebe <persName> in lokacije <placeName>. Zaradi ponavljanja oseb skozi pisma sta bili ustvarjeni dodatni XML-datoteki. Tako imenovana osebni in krajevni indeks imen. Vsak pojem, oseba ali lokacija, smo povezali med pismom in indeksom z atributom xml:id (primer <person xml:id=«fidelij«>). Znotraj indeksov smo za vsak pojem nato zapisali dodatne metapodatke, pri osebah na primer kraj in čas rojstva in smrti, pri krajih koordinate in različice imena v različnih jezikih. Prav različice imen, tako za osebe kot za lokacije, so priročen podatek za raziskovalce in bralce, ki ne poznajo vseh različic imen. Tak pristop omogoča tudi kasnejše popravljanje informacij o določenem kraju in osebah na enem mestu, namesto da bi morali popraviti napake za vsako pojavitev pojma v vsakem pismu, kjer se pojavi.

Druge označbe, ki so bile uporabljene, so predvsem okrajšave <choice>, kjer je bila vključena tako celotna beseda <expan> kot tudi okrajšava <abbr>. Uporabljeni so bili tudi označbe za

```
<profileDesc>
    <correspDesc>
      <correspAction type="sent">
        <persName ref="persName.xml#fidelij">Fidelis Terpinz</persName>
        <placeName ref="placeName.xml#kranj">Krainburg</placeName>
        <date when="1825-05-23"/>
      </correspAction>
      <correspAction type="received">
        <persName ref="persName.xml#josephine">Josephine Zeschka</persName>
        <placeName ref="placeName.xml#ljubljana">Laibach</placeName>
      </correspAction>
    </correspDesc>
 </profileDesc>
```

Primer kode 3: Primer implementacije correspDesc elementa. Vir: lastni.

[33] correspSearch – Briefeditionen durchsuchen und vernetzen (dostop: 28. 8. 2021).

popravke <add> in izbrisi <del>, uporaba tujega jezika <foreign>, nejasno besedilo <unclear>. Za podčrtano in poševno besedilo je bil uporabljen element <hi> z unikatnimi atributi.

Spletna objava

Končni rezultat opisanega procesa so TIFF-datoteke digitalizatov in XML--datoteka označenega besedila za vsako pismo posebej ter skupni osebni in krajevni indeks imen. Končni korak projekta je njegova objava. Kot že omenjeno, je status projekta v fazi priprave XSLT-datoteke, ki bo skrbela za transformacijo v HTML-obliko. Pripravljen je konceptualni načrt funkcionalnosti, ki jih želimo implementirati v spletno podobo. Poleg tega se je bilo treba tudi odločiti za ustrezno tehnološko rešitev oziroma infrastrukturo, ki bi podpirala objavo. Za objavo tega projekta se je poleg XSLT-transformacije za oblikovanje statičnih HTML-strani razjasnila še možnost objave prek TEI-programskih rešitev, kot so GAMS (Geisteswissenschaftliches Asset Management System),[34] TEI Publisher[35] in CETEIcean.[36]

Odločili smo se za objavo v okviru infrastrukture GAMS, ki se vzdržuje v okviru Centra za informacijsko modeliranje v Gradcu (Avstrija).[37] Predvsem zato, ker imajo izdelan delovni potek za objavljanje digitalnih izdaj in podporo ZIM (Center za informacijsko modeliranje). Odločilen dejavnik je bila informacija, da imajo implementiran model OAIS za potrebe dolgoročnega hranjenja in podporo *de facto* standardom digitalnih izdaj XML in TEI. To ustvarjalcu digitalne izdaje omogoča, da se bolj osredotoči na delo na digitalni izdaji ter manj na tehnično izvedbo in skrb za infrastrukturo.

Vprašanje trajnosti

Na tem mestu bi se dotaknili tudi vprašanja trajnosti digitalne izdaje. Predvsem v primerjavi do tiskanih izdaj. D. Mihelič[38] v članku primerja odnos zgodovinskih izdaj virov do elektronskih medijev. Tam poudari:

> »*Kljub napredkom tehnike sama kot zgodovinarka in uporabnica pisnih izvirnikov dajem prednost tiskani objavi izvirnika pred elektronsko. Zaupam njeni tradicionalni (dolgo)trajnosti – gre namreč za vrsto publikacije, ki ohranja svoj pomen na dolgi rok, čemur pa hitri razvoj računalniške tehnologije za zdaj ni prilagojen.*«

Zapis iz leta 2005 vsekakor poudari problematiko trajnosti digitalnih izdaj v primerjavi s tiskanimi. Od zapisa je minilo že 16 let, vendar kljub temu ne moremo zanikati, da je problematika še vedno aktualna. Izziv vseh digitalnih projektov je dolgoročna hramba virov na tak način, da ohranijo vse prvotne značilnosti, kot so dinamičnost, interaktivnost in možnost iskanja po vsebini. Torej kako digitalnim izdajam približati dolgoživost in stabilnost, ki je značilnost tiskanih izdaj.

Za rešitev tega izziva je bil začet petletni projekt, ki ga financira kanadski

[34] GAMS and Cirilo Client: Policies (dostop: 28. 9. 2021).
[35] TEI Publisher (dostop: 28. 9. 2021).
[36] GitHub – TEIC/CETEIcean (dostop: 28. 9. 2021).
[37] Zentrum für Informationsmodellierung – Austrian Centre for Digital Humanities Karl-Franzens Universität Graz.
[38] Mihelič: Zgodovinske edicije virov in elektronski medij, str. 236.

Svet za družbene in humanistične raziskave,[39] imenovan The Endings Project.[40] Njihov cilj je razviti orodja, priporočila, strategije in načela, ki pripomorejo k stabilnosti in dolgotrajnosti digitalnih projektov. Njihov pristop temelji na praktičnih primerih in na temelju tega so že razvili načela za digitalno dolgoživost. Za naš primer je posebej zanimiva prva kategorija, ki govori o podatkih,[41] kjer opredelijo, da je treba »*podatke hraniti samo v formatih, ki so v skladu odprtimi standardi in so primerni za obdelavo (TEI XML, GML, ODF, TXT)*«.[42] Prav tako je zanimiva četrta kategorija, kjer je zapisano, da končni izdelki »*ne bi smeli biti odvisni od strežniške programske opreme: potrebno je zgraditi statično spletno mesto brez podatkovne baze, brez PHP, brez Pythona*«.[43] O uporabi statičnih spletnih strani z vidika trajnosti digitalnih izdaj je z vidika portala SIstory predstavil tudi A. Pančur.[44] Digitalne izdaje ne bodo nikoli dosegle trajnosti in uporabnosti tiskanih izdaj. Materialne omejitve, spreminjanje tehnologije zahtevajo nenehno skrb za digitalno gradivo. Kljub vsem pomanjkljivostim je pomembno, da se iščejo ustrezne rešitve, ki bi podaljšale dolgoživost digitalnih izdaj.

Zaključek

Arhivi in druge kulturne ustanove, ki se ukvarjajo z ohranjanjem pisne kulturne dediščine, so v edinstvenem položaju, da objavljajo gradivo, ki ga hranijo in dajejo v nadaljnjo uporabo končnim uporabnikom. Poleg hrambe imajo neomejen dostop do gradiva, z dnevno uporabo in upravljanjem gradiva imajo tudi dober pregled nad vsebino tega, kar hranijo. Na ta način so te ustanove v najboljšem položaju, da poznajo pravo vrednost gradiva.

Danes je možnost objave gradiva večplastna. Poleg klasične tiskane oblike znanstveno-kritičnih izdaj se pojavi tudi možnost digitalnih izdaj. Tema tega članka je tudi vprašanje, kaj razlikuje digitalne izdaje od klasične tiskane izdaje, kljub istemu objektu obravnave. Prav tako se ukvarja s postopki, standardi, ki so bili uporabljeni na svojevrstnem primeru *Korespondence Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858)*. Prednosti digitalne oblike so očitne. Uporabnik gradiva nima več omejitev klasičnih omejitev dostopa do institucij, kjer se hrani gradivo. Tako ni več omejen na uradne ure institucije, prav tako ni potrebe po fizičnem obisku na lokaciji. Digitalna izdaja ponuja napredne funkcije, kot so iskanje po besedilu, filtriranje po vsebini, samodejno oblikovanje indeksov, interaktivno podajanje vsebine itd. Uporaba računalniške tehnologije prav tako prinaša s seboj slabosti. Vprašanje trajnosti in dolgoročne dostopnosti do gradiva je glavna pomanjkljivost digitalnih izdaj. Z določenimi pristopi, razvojem tehnologije je mogoče te slabosti omiliti. S spremembo dojemanja digitalnih izdaj, kot le enega izmed medijev izdajanja gradiva, v kontekstu do tiskanih izdaj, dojemamo digitalne izdaje kot način, kako usmeriti pozornost na obravnavano gradivo. Namesto da se ukvarjamo z oblikovanjem, se osredotočimo na vsebino in prav ta sprememba nam omogoča, da se v zadnjem koraku, koraku objave, odločimo za oba načina, na neki način hibridni pristop, kjer hkrati objavimo tako digitalno kot tiskano izdajo.

Sledi vprašanje: Ali bi morali arhivi in institucije, ki se ukvarjajo z ohranjanjem pisne kulturne dediščine, navkljub vsem prednostim in slabostim, več pozornosti nameniti tudi digitalnim izdajam?

---

39 Social Sciences and Humanities Research Council (SSHRC).
40 The Endings Project (dostop: 23. 9. 2021).
41 Angleško »Data«.
42 The Endings Project (dostop: 23. 9. 2021).
43 Ibid.
44 Pančur: Uporaba statičnih spletnih strani na portalu Zgodovine Slovenije – Sistory, str. 196–202.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL LJ – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Ljubljani

- SI ZAL_LJU/0296, Graščina Fužine, Ljubljana, t. e. 24.

LITERATURA

Budna Kodrič, Nataša: *Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858).* Viri št. 41. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2018.

Budna Kodrič, Nataša: Jožefina Terpinc, ljubljanska »femme fatale« 19. stoletja. V: *Arhivi* 43 (2020), št. 1, str. 111–133.

Desenclos, Camille: Early Modern Correspondence A New Challenge for Digital Editions. V: *Digital Scholarly Editing Theories and Practices* (ur. Matthew Driscoll in Elena Pierazzo). Cambridge: Open Book Publishers, 2016, str. 183–200.

Dumont, Stefan; Börner, Ingo: Correspondence Metadata Interchange Format (CMIF). V: *Encoding Correspondence. A Manual for Encoding Letters and Postcards in TEI--XML and DTABf* (ur. Stefan Dumont, Susanne Haaf, and Sabine Seifert). Berlin: 2019–2021.

Glavič, Jože: Primer uporabe programa Transkribus in izdelava modela za avtomatsko optično prepoznavanje znakov za poenostavljeno transkribiranje ročno pisane gotice. V: *Moderna arhivistika* 3 (2020), št. 1, str. 86–97.

Mihelič, Darja: Zgodovinske edicije virov in elektronski medij. V: *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 229–236.

Ogrin, Matija: Uvod. O Znanstvenih izdajah in digitalni humanistiki. V: *Znanstvene izdaje in elektronski medij* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 7–21.

Pančur, Andrej: Uporaba statičnih spletnih strani na portalu Zgodovine Slovenije – Sistory. V: *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika* (ur. Darja Fišer, Andrej Pančur). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018, str. 196–202.

pETZ, Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki: V: *Uradni list RS*, št. 118/2020, str. 40.

Pierazzo, Elena: A rationale of digital documentary editions, V: *Literary and Linguistic Computing* 26 (2011), str. 463–477.

Sahle, Patrick: 2. What is a Scholarly Digital Edition?. V: *Digital Scholarly Editing: Theories and Practices* (ur. Matthew J. Driscoll, Elena Pierazzo). Cambridge: Open Book Publishers, 2016, str. 19–40.

Sahle, Patrick: Archiv und Edition: Standards und Best Practices. V: *Digitales Edieren im 21. Jahrhundert* (ur. Martin Schlemmer). Essen: Klartext Verlag, 2017.

INTERNETNI VIRI

correspSearch - Briefeditionen durchsuchen und vernetzen: https://correspsearch.net/de/start.html (dostop: 28. 8. 2021).

GAMS and Cirilo Client: Policies, documentation and tutorial: https://gams.uni--graz.at/archive/objects/o:gams.doku/methods/sdef:TEI/get?locale=de (dostop: 28. 9. 2021).

GitHub: GitHub - TEIC/CETEIcean: https://github.com/TEIC/CETEIcean (dostop: 28. 9. 2021).

eZISS: Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva 2021: http://nl.ijs.si/e-zrc/ (dostop: 22. 9. 2021).

Elektronske Znanstvene Monografije (eZMono) 2021: http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ezmono/VIEW/ (dostop: 22. 9. 2021).

Principles 2021: https://endings.uvic.ca/principles.html (dostop: 23. 9. 2021).

Representation of Primary Sources - The TEI Guidelines. 11.1 Digital Facsimiles: https://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/PH.html (dostop: 16. 9. 2021).

RIDE (= RIDE. A review journal for digital editions and resources, Issues): https://ride.i-d-e.de/issues/ (dostop: 23. 9. 2021).

TEI Publisher 2021: https://teipublisher.com/index.html (dostop: 28. 9. 2021).

TEI: Text Encoding Initiative 2021: https://tei-c.org/ (dostop: 24. 9. 2021).

The Endings Project 2021: https://endings.uvic.ca/projects.html (dostop: 23. 9. 2021).

Viri – Arhivsko društvo Slovenije: http://www.arhivsko-drustvo.si/viri/ (dostop: 22. 9. 2021).

Zgodovinski arhiv Ljubljana: http://www.zal-lj.si/ (dostop: 22. 9. 2021).

SUMMARY

ARCHIVAL RECORDS AS DIGITAL EDITIONS – THE PREPARATION OF »JOŽEFINA AND FIDELIJ TERPINC CORRESPONDENCE (1825–1858)« DIGITAL EDITION

Computers and the development of web technologies gave way to different approaches to publishing scientifically critical editions of sources. The article presents the case of preparing a digital edition of »Jožefina and Fidelij Terpinc Correspondence (1825–1858).« It shows basic steps needed for creating a digital edition, from original physical letters to the final web publication. The article describes the initial digitization step, carried out in accordance with standards, created and used in archival profession. The use of the Transkribus software provides automatized transcription, which, when implemented correctly, eases the workflow.

Main focus is given to the manner of implementing all needed information and metadata, which provide a better understanding of the letters. Using XML markup language and TEI standard, the digital edition is not only a typical gallery of photos, but a digital edition as defined by the so-called digital paradigm. Despite knowing that digital and print editions have the same content and purpose, the case of the »Jožefina and Fidelij Terpinc Correspondence (1825–1858)« shows, that the digital edition is more than a mere transformation of analogue letters to digital form.

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE
ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Ugotovitve in sklepi 30. zborovanja Arhivskega društva Slovenije

Rimske Toplice, 30. september–1. oktober 2021

Tema 30. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, ki je potekalo v Rimskih Toplicah od 30. septembra do 1. oktobra 2021, je bila v luči težav, ki se pojavljajo pri izvajanju arhivske službe, posvečena tematiki hibridnih arhivov.

Arhivisti smo vedno bolj odvisni od informacijskih tehnologij, tako pri svojem delu kot pri delu z ustvarjalci. Te so pri ustvarjalcih povzročile vedno večje število dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalni obliki, pri čemer prehod na uporabo informacijskih tehnologij ni odpravil poslovanja s papirnatim gradivom. Ker prihaja pri številnih ustvarjalcih do reorganizacije poslovanja v smislu oblikovanja centraliziranih podatkovnih zbirk in odlaganja fizičnega gradiva decentralizirano, to povzroča situacijo, ko bo pri prevzemu nemogoče zagotoviti celovitost informacij, ki bi uporabnikom omogočale rekonstrukcijo zgodovinskih dejstev in hkrati tudi zagotavljale njihovo pravno veljavo.

Tako je skupina za pripravo in oblikovanje sklepov zborovanja v sestavi: dr. Borut Batagelj, dr. Zdenka Semlič Rajh, mag. Nada Čibej in mag. Nina Gostenčnik oblikovala naslednje sklepe:

1. Arhivska služba se mora bolj proaktivno vključevati v upravljanje dokumentacije pri ustvarjalcih že od najzgodnejše faze načrtovanja upravljanja, saj je za učinkovito varovanje hibridnega gradiva ključno usklajeno delovanje ustvarjalca in pristojnega arhiva.
2. Zaradi pojava hibridnega poslovanja mora slovenska javna arhivska služba nujno najti rešitve, ki bodo pravilno razmejile pristojnosti glede prevzemanja in obvladovanja arhivskega gradiva, ter poenotiti strokovne postopke.
3. Hibridno gradivo zahteva upoštevanje vseh načel vrednotenja arhivskega gradiva, s posebnim poudarkom na ohranjanju celovitosti, saj gre v tem primeru za najbolj ogroženo načelo.
4. Slovenska javna arhivska služba naj o nujnosti sprejetja notranjih pravil ozavešča odgovorne osebe pri ustvarjalcu, ki so pristojne za uvedbo tovrstnih postopkov. Pri tem naj ustvarjalcu ponudi ustrezno strokovno svetovanje.
5. V luči digitalne transformacije naj slovenska javna arhivska služba poenoti stališča glede ohranjanja izvirnih video in zvočnih zapisov.
6. Odgovori na strokovne dileme, poudarjeni na okrogli mizi, naj se pripravijo v obliki »Pogosto zastavljena vprašanja«, ki bodo na voljo in dostopni vsem zaposlenim.

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH
ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Mednarodno arhivsko posvetovanje »Arhivi – preteklost, ki traja«

Novi Sad (Srbija), 6.–8. oktober 2021

V imenu Arhivskega društva Slovenije sem se v oktobru udeležila tridnevnega mednarodnega arhivskega posvetovanja, ki ga je organiziralo Arhivsko društvo Srbije v sodelovanju z Arhivom Vojvodine iz Novega Sada. Pod glavnim naslovom posvetovanja *Arhivi – preteklost, ki traja* so bili na programu trije programski sklopi: *1. Zgodovinski viri, 2. Nova arhivska stvarnost, 3. Arhivske zgradbe in arhivsko gradivo – sedanjost in prihodnost*.

Po pozdravnih besedah organizatorjev posvetovanja, predstavnika srbskega kulturnega ministrstva ter predstavnikov arhivskih društev in nekaterih arhivov sosednjih držav (iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Slovenije) je bil najprej predvajan promocijski film o Arhivu Vojvodine, ki domuje v mestnem jedru Novega Sada, v stavbi, ki je sama po sebi kulturni spomenik. Za tem je Vlatka Lemić iz organizacije ICARUS Hrvatska predstavila dejavnosti in cilje te organizacije, ki med drugim promovira raziskovanje zgodovine, uporabo arhivskih virov s pomočjo nove IT-tehnologije ter medinstitucionalno in mednarodno sodelovanje na področju kulture, znanosti in drugih področij. Program prvega dne, ki se je začel šele v večernih urah, se je zaključil s predstavitvijo zbornika Arhivskega društva Srbije z naslovom *Arhivsko gradivo v teoriji in praksi*, *št. 4* (Beograd, 2020), v katerem so objavljeni prispevki z lanskoletnega strokovnega srečanja Arhivskega društva Srbije, ki je potekalo v Nišu od 7. do 9. oktobra 2020.

Drugi delovni dan je bil skoraj v celoti posvečen **zgodovinskim virom** (Izvori za povesnicu). Zvrstilo se je več kot dvajset prispevkov, katerih avtorji so prišli iz različnih držav in različnih ustanov, medtem ko so predstavili arhivsko gradivo številnih arhivskih fondov in ustvarjalcev, ki nudi podatke za različne raziskovalne teme, za raziskave raznih področij življenja. Omenila bom le nekatere. *Martin Drevišič s Filozofske fakultete v Zagrebu (Hrvaška*) je predstavil svoje ugotovitve iz evidentiranja arhivskih virov za jugoslovansko zgodovino na univerzi v Stanfordu (Hoover Institution Library and Archives, Stanford University). Omenil je zapuščine več pomembnih mož nekdanje Jugoslavije, v katerih so zanimivi podatki za jugoslovansko zgodovino. Iz gradiva Konstantina Fotića, ambasadorja jugoslovanske kraljeve vlade v Ameriki v času druge svetovne vojne, so po Drevišičevih besedah razvidna prizadevanja kraljeve vlade, da bi zahodnim zaveznikom prikazala pozitivno vlogo Draže Mihajloviča in ne Josipa Broza Tita v boju proti okupatorju v Jugoslaviji; iz dokumentov Milana Gavrilovića, ministra jugoslovanske vlade v Londonu, pa prizadevanja za uveljavitev emigrantske vlade v času po končani drugi svetovni vojni. Iz dokumentov Milovana Đilasa (razna besedila, dnevniški zapisi, intervjuji, prevodi) so med drugim razvidne njegove ocene Tita in komunizma v Jugoslaviji. Drevišić je iskal tudi podatke o krizi v Jugoslaviji v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, in sicer med dokumenti Warrena Christopherja, diplomata v prvi Clintonovi vladi, a ni našel ničesar. *Ljubinka Škodrić z Inštituta za sodobno zgodovino v Beogradu (Srbija*) je predstavila zanimivo usodo arhivskega gradiva kralja Aleksandra Obrenovića, medtem ko je *Elma Dervišbegović iz Zgodovinskega arhiva Sarajevo (Bosna in Hercegovina)* predstavila arhivsko gradivo, pisano v orientalskih jezikih, ki se hrani v tamkajšnjem arhivu. *Ivan Hofman iz Arhiva Jugoslavije v Beogradu (Srbija)* je govoril o gradivu Zvezne komisije

za kulturne povezave z inozemstvom kot pomembnem viru za proučevanje zunanje politike Jugoslavije v obdobju 1949–1971. Omenjena komisija je organizirala turneje jugoslovanskih umetnikov v tujini in tujih v Jugoslaviji, delovala pa je do leta 1981, nakar so njene naloge prešle v pristojnost posameznih republik. *Dragoš Petrović iz Arhiva Jugoslavije (Srbija)* je predstavil kulturno sodelovanje med Jugoslavijo in Češkoslovaško v obdobju med obema vojnama. Poudaril je zlasti izmenjavo študentov (za jugoslovanske študente na Češkem je obstajala fundacija kralja Aleksandra) ter izmenjavo otrok med šolskimi počitnicami z namenom spoznavanja jezika in kulture drugih narodov. *Aleksandra Pijuk Pejčić iz Zgodovinskega arhiva Sarajevo (Bosna in Hercegovina)* je orisala arhivske fonde šolstva kot vire za zgodovino*, Maja Nikolova iz Pedagoškega muzeja v Beogradu (Srbija)* je predstavila gradivo, vezano na otroke nemške narodnosti, ki so med drugo svetovno vojno in še nekaj časa po njej živeli v taboriščih v Banatu (pisma otrok, staršev, dopisi Rdečega križa ipd.). Sledili sta dve predstavitvi gradiva s področja gospodarstva. *Nataša Veličković iz arhiva v Nišu (Srbija)* je govorila o Gospodarski zbornici Niš med leti 1962 in 1979, *Stjepan Prutki iz Državnega arhiva v Vukovarju (Hrvaška)* je govoril o dobro ohranjenem gradivu Biđ-Bosutske vodne zadruge iz obdobja med 1924 in 1948, katere naloga je bila zaščita pred poplavami. *Ivo Oreškovič iz Državnega arhiva v Dubrovniku (Hrvaška)* je predstavil zapuščinske spise okrajnega sodišča v Cavtatu kot ogledalo vsakdanjega življenja tamkajšnjega prebivalstva v času avstrijske uprave in države SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije. Na posvetovanju so referenti govorili tudi o gradivu v fondih uprave, osebnih fondih, fotografijah, plakatih, razglednicah, vabilih, jedilnikih in podobnih dokumentih kot zgodovinskih virih, o razkoraku med željami uporabnikov in možnostih arhiva pri uporabi cerkvenih matičnih knjig in še bi lahko naštevala. Dva predavatelja sta skušala orisati, v kako številnih fondih in včasih tudi na nepričakovanih mestih je treba iskati ter moč najti gradivo na določeno temo. *Svetlana Stefanović iz Arhiva Jugoslavije (Srbija)* je govorila o gradivu za dogajanja v Mednarodnem letu žensk 1975, *Dragomir Bondžić z Inštituta za sodobno zgodovino v Beogradu (Srbija)* je po dokumentih različnih ustvarjalcev iskal odgovor na vprašanje, ali je Jugoslavija zares imela atomsko bombo. Zadnji referat drugega dne posvetovanja je bil zelo aktualen. *Mirjana Bogosaljević iz Državnega arhiva Srbije* je opozorila na pomen zaščite arhivskih zapisov, nastalih v času epidemije koronavirusne bolezni Covid-19. Zanimivost tega dne je bila predstavitev knjige z naslovom *Kralj Petar II Karađorđević (1920–1970),* ki jo je napisal *Momčilo Vuković Birčanin*, član jugoslovanske kraljeve vojske. Knjigo so izdali Arhiv Vojvodine, Arhiv Republike Srbske, Društvo arhivskih delavcev Republike Srbske, Arhiv Srbske pravoslavne cerkve ter zgodovinska arhiva v Kraljevu in Užicah. Predstavitve se je nameraval udeležiti tudi Aleksander Karađorđević, sin kralja Petra II., a je zaradi zasedenosti poslal svojega zastopnika.

Tretji dan posvetovanja se je začel s predstavitvijo doslej izdanih številk (1–15) *Arhivskega glasnika, informativnega biltena Arhivskega društva Srbije*. Govorniki so arhivske kolege vabili k sodelovanju in poudarili, da glasilo ni namenjeno le strogo strokovnim člankom in razpravam, temveč v prvi vrsti opozarjanju na težave in iskanju rešitev pri vsakodnevnem arhivskem delu ter izmenjavi izkušenj in dobrih praks.

Sledili so referati drugega dela zborovanja, bilo jih je štirinajst, pod naslovoma **Nova arhivska stvarnost** ter **Arhivske zgradbe in arhivsko gradivo – sedanjost in prihodnost.** Predstavljen je bil arhivski informacijski sistem ARHIS, ki ga uporabljajo srbski arhivi, in podane konkretne izkušnje z njegovo uporabo. Govora je bilo tudi o novem arhivskem zakonu, ki je bil v Srbiji sprejet januarja 2020, in o arhivskih zgradbah, izkušnjah pri urejanju arhivskega gradiva, nekaj prispevkov je bilo tudi ta dan namenjenih predstavitvam arhivskega gradiva. Predavatelji so bili iz Srbije, Hrvaške ter Bosne in Hercegovine.

Aleksandra Pavšič Milost

PRIDOBITVE ARHIVOV
ACQUISITIONS OF ARCHIVES

Pridobivanje javnega arhivskega gradiva

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

SI AS 352, Javno pravobranilstvo, 1995–1995, 321 škatel, 39,2 tm (A. Škoro Babić)
SI AS 706, Društvo farmacevtsko–medicinskih informatorjev Slovenije, 1 škatla, 0,1 tm, 1975–1995 (A. Kačičnik Gabrič)
SI AS 1214, Služba družbenega knjigovodstva Republike Slovenije, 1947–2002, 13 škatel, 1,4 tm (J. Kogovšek)
SI AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij, Zapori Celje, 1980–1984, 81 škatel; Zapori Dob, 216 škatel; Zapori Ig, 1957–1980, 162 škatel, 459 škatel, 49 tm (V. Gotovina)
SI AS 1465, Eko sklad, 1993–2012, 160 škatel, 17,8 tm (A. Starman Alič)
SI AS 1466, Uprava RS za telekomunikacije, 1966–2011, 196 škatel, 23 tm (M. Povalej)
SI AS 1469, Inšpektorat RS za šolstvo in šport, 1993–2010, 80 škatel, 8,9 tm (M. Povalej)
SI AS 1470, Go zveza Slovenije, 1960–2019, 13 škatel, 1,4 tm (D. Juričić Čargo)
SI AS 1471, Zbirka gradiva tiskovnih agencij, 1978–1979, 18 škatel, 2 tm (T. Tominšek Čehulić)
SI AS 1998, Inštitut RS za rehabilitacijo, 1919–2014, 2 škatli, 0,2 tm (M. Grabnar)
SI AS 2019, Služba Vlade RS za zakonodajo, 2006–2008, 104 škatel, 11,6 tm (Ž. Štrumbl)
SI AS 2026, Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije, Izobraževanje begunskih otrok, 1993–1997, 1 škatla, 0,1 tm (M. Povalej)
SI AS 2041, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS, Inšpektorat za kmetijstvo, gozdarstvo, lovstvo in ribištvo, Območna enota Maribor, 2003–2011, 10 škatel, 1,1 tm (Ž. Štrumbl)
SI AS 2104, Republiški sekretariat za finance SRS, 1948–1992, 103 škatle, 11,4 tm (J. Križaj)
SI AS 2109, Carinska služba Slovenije, serija Carinska uprava Ljubljana, 1958–2013, 7 škatel, 264 knjig, 23 tm (J. Kogovšek)
SI AS 2190, Slovenski državni holding, Dokumentacija v zvezi z zahtevami za denacionalizacijo podržavljenega premoženja, 1992–2017, 413 škatel, 45,9 tm (J. Križaj)

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

Mestna občina Velenje, Občinski komite za družbene dejavnosti, 1984–1986, 2 škatli, 0,2 tm (H. Zdovc)
Občinska volilna komisija Laško, 1965–1994, 8 škatel, 0,8 tm (H. Zdovc)
Razvojni center, Planiranje d. o. o. Celje, Mestna občina Celje (tehnične risbe), 1850–1941, 6 kosov, 0,1 tm (H. Zdovc)
SI_ZAC/0417, Skupščina občine Velenje (neevidenčno gradivo), 1974–1994, 116 škatel, 11,6 tm (H. Zdovc)
SI_ZAC/0507, Zbirka turističnih izdaj, 1974–2020, 0,2 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/0511, Zbirka raznih dokumentov industrijskih, obrtnih in trgovskih podjetij, 1909–1986, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/0524, Zbirka fotografij in slik, 1962–2007, 23 kosov (B. Himmelreich)
SI_ZAC/0526, Zveza združenj borcev NOV Celje, 1925–1998, 6,9 tm (B. Himmelreich)

SI_ZAC/0766, Aero Celje, 1943–2016, 15,0 tm (J. Kranjec)
SI_ZAC/0845, I. gimnazija v Celju, 1920–2000, 10 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/0880, Osnovna šola Polzela, 1928–2000, 3,2 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/0886, Osnovna šola Slivnica, 1938–1995, 2,3 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/1022, Zbirka načrtov, 1962–1999, 2,2 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1030, Varia, 1949–1969, 2 kosa (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1039, Skupščina občine Laško (neevidenčno gradivo), 1963–1994, 3 škatle, 0,3 tm (H. Zdovc)
SI_ZAC/1060, Zbirka časopisov in revij, 1950–1959, 2 kosa (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1138, Valvazorjeva knjižnica Krško, 1992–2006, 0,4 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1204, Kulturno rekreacijski center Hrastnik, 2000–2005, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1258, Kovinotehna Celje, 1943–2009, 4,3 tm (J. Kranjec)
SI_ZAC/1274, Zbirka razglednic in dopisnic, 1908–1957, 15 kosov (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1285, Zbirka osebnih dokumentov, 1947–1978, 3 kosi (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1345, Komisija za izvajanje Zakona o popravi krivic, 2019, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1367, Osnovna šola Vinska Gora, 1917–1995, 0,5 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/1406, Zbirka gradiva različnih društev, 1937–1978, 3 kosi (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1501, Samoupravne interesne skupnosti občine Velenje, 1975–1978, 1 škatla, 0,1 tm (H. Zdovc)
SI_ZAC/1550, Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo Slovenije, 1973–2019, 0,2 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1645, Zbirka malih tiskovin, 1939–1985, 3 kosi (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1662, Kozjanski park, 1980–2008, 1,6 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1671, Vrtec Zagorje ob Savi, 1948–2000, 1,0 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/1677, Kulturni dom Krško, 1977–2000, 0,3 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1679, Osnovna šola Andraž, 1915–1985, 0,2 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/1680, SIMBIO Celje, 1948–2001, 1,1 tm (J. Kranjec)
SI_ZAC/1682, Zavod za mladino Zreče, 2003–2011, 0,8 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1688, DOM Nazarje, 1997–2016, 0,2 tm (J. Kranjec)
SI_ZAC/1690, Vrtec Krško, 1975–2000, 0,6 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/1691, Osnovna šola Gorica Velenje, 1981–2000, 1,8 tm (V. Kočevar)
SI_ZAC/1692, Zgornjesavinjska kmetijska zadruga Mozirje, 1948–2014, 5,0 tm (J. Kranjec)
SI_ZAC/1693, Samoupravne interesne skupnosti občine Laško, 1978–1988, 6 škatel, 0,6 tm (H. Zdovc)
SI_ZAC/1695, Gostinsko podjetje Celje, 1955–2016, 1,7 tm (J. Kranjec)

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

SI_PAK/0019, Luška kapitanija Piran, 1910–1929, 2 t. e., 0.2 tm
SI_PAK/0712/001, SO Koper, 1965–1975, 266 t. e., 26,6 tm (od leta 1969 brez klasifikacijskega znaka 351)
SI_PAK/1013, Vrtec Izola, 1974–2000, 5 t. e., 0,5 tm
SI_PAK/1041, Istrabenz Koper, 1947–1989, 1 fascikel, 0,1 tm
SI_PAK/1041, Istrabenz Koper, 1947–1989, 2 albuma (1. album 71 fotografij, 2. album 157 fotografij), 0,2 tm

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

SI_PAM/0016, Zbirka dvojnikov matičnih knjig Prekmurja in Medžimurja, 1820–1943, 11 knjig, 1 tm
SI_PAM/0039, Zbirka gradiva za Prekmurje, 1767–1991, 1 škatla, 0,1 tm

SI_PAM/0114, Rudnik svinca in cinka Mežica, 1921–2004, 20 tm
SI_PAM/0459, Skupščina občine Ravne na Koroškem, 1962–1994, 40 škatel, 4 tm
SI_PAM/0773, Osnovna šola Antona Ingoliča Spodnja Polskava, 1826–1995, 34 škatel
SI_PAM/0973, Tovarna vozil in toplotne tehnike Boris Kidrič Maribor, 1860–2009, 1 kos
SI_PAM/0990, Tovarna avtomobilov in motorjev Maribor, 1941–2008, 4 mape
SI_PAM/1115, Skupščina občine Radlje ob Dravi, 1945–1994, 125 škatel, 12,5 tm
SI_PAM/1693, Zbirka fotografij in razglednic, 19. stoletje, 20 kosov
SI_PAM/1807, Zbirka lepakov, letakov in plakatov, 1790–2013, 1 kos
SI_PAM/2014, Vinogradniško gospodarstvo Kapela 12 AŠ, 1971–2013, 1,2 tm
SI_PAM/2017, Stavbno pohištvo Polskava, 1953–2013, 11 škatel, 2 knjigi, 1,2 tm
SI_PAM/2018, Društvo Mena – humanitarna organizacija za pomoč ženskam, prizadetim za inkontinenco in menopavzo, 2004–2020, 7 škatel, 0,7 tm
SI_PAM/2019, Rudnik Sitarjevec Litija, 1791–1965, 31 škatel, 3 tm
SI_PAM/2022, Tovarna mesnih izdelkov Košaki, 1951–2003, 24 škatel, 2,4 tm
SI_PAM/2023, Pomurka mesna industrija Murska Sobota, 1923–2008, 37 škatel, 6 tm
SI_PAM/2024, Vodna knjiga Zalaegerszeg, 1889–1918, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PAM/2026, Gradbeno podjetje Radlje ob Dravi, 1950–2012, 28 škatel, 1 album, 2,8 tm
SI_PAM/2027, Zbirka podobic in nabožnih tiskov, 19. stoletje, 20. stoletje, 5 škatel, 0,5 tm
SI_PAM/2028, Zavod za turizem in šport Radenci, 2005–2020, 19 škatel, 1,9 tm
SI_PAM/2029, Demokrati Slovenije, 1995–2010, 1 tm
SI_PAM/2031, Gimnazija Ravne na Koroškem, 1945–1950, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PAM/2032, Osnovna šola Mežica, 1942–1943, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PAM/2033, Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, 1949–1955, 1 škatla, 0,1 tm

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA

SI_PANG/0084, Okrajni ljudski odbor Tolmin, 1939–1959, 1 mapa
SI_PANG/0104, Skupščina občine Nova Gorica, 1954–1994, 60 škatel, 12 knjig, 34 map, 26 načrtov, 9,4 tm
SI_PANG/0108, Skupščina občine Tolmin, 1962–1990, 10 knjig, 39 kartotečnih kazal, 1 mapa, 4,9 tm
SI_PANG/0373, Gimnazija Nova Gorica, 1947–1986, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/0385, Osnovna šola Vipava, 1951–1993, 14 škatel, 1,4 tm
SI_PANG/0409, Splošna bolnišnica dr. Franca Derganca Nova Gorica, Šempeter pri Gorici, 1966–2003, 23 škatel, 2,3 tm
SI_PANG/0469, Občinski komite Zveze komunistov Slovenije Nova Gorica, 1952–1991, 39 fasciklov, 1 kartonska škatla, 2 zvezka, 11 albumov fotografij, 3 knjige, 4,1 tm
SI_PANG/0535, Varia – družbeno-politične organizacije, 1976–1986, 2 mapi
SI_PANG/0571, Foto klub Nova Gorica, 2013–2014, 1 mapa
SI_PANG/0647, Splošno gradbeno podjetje Primorje Ajdovščina, po letu 1960, 92 fotografij, 26 načrtov
SI_PANG/0665, Osnovna šola Most na Soči, 1898–1997, 15 škatel, 1,5 tm
SI_PANG/0668, Ljudska univerza Ajdovščina, 1998–2019, 6 škatel, 0,6 tm
SI_PANG/0675, Samoupravne interesne skupnosti gospodarskih dejavnosti občine Nova Gorica, 1966–1983, 2 škatli, 0,2 tm
SI_PANG/0685, Srednja ekonomska in trgovska šola Nova Gorica, 1949–2009, 122 škatel, 12,2 tm
SI_PANG/0693, Turistično društvo Nova Gorica, 1952, 1963–2017, 6 škatel, 1 mapa, 0,6 tm
SI_PANG/0702, Zdravstvena šola Šempeter pri Gorici, 1956–1990, 14 škatel, 1,4 tm

SI_PANG/0722, Iskra Avtoelektrika Nova Gorica, Šempeter pri Gorici, 1979–1991, 13 škatel, 1,3 tm
SI_PANG/0728, Samoupravne interesne skupnosti gospodarskih dejavnosti občine Tolmin, 1979–1989, 9 kartotečnih kazal, 0,3 tm
SI_PANG/0750, Moški pevski zbor Tolmin, 1975–1979, 1 mapa
SI_PANG/0789, Srednja lesarska šola Nova Gorica, 1948–1991, 15 škatel, 1,5 tm
SI_PANG/0836, Varia – društva, s. d., 1 razglednica
SI_PANG/0841, Krajevna skupnost Solkan, 1967–2019, 57 škatel, 3 kartotečna kazala, 2 mapi, 6,7 tm
SI_PANG/0842, Krajevna skupnost Branik, 1966–2015, 19 škatel, 1,9 tm
SI_PANG/0912, Tehniški šolski center Nova Gorica, 1946–1990, 137 škatel, 13,7 tm
SI_PANG/0927, Krajevni odbor Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Dobrovo, 1955–2007, 16 škatel, 1,6 tm
SI_PANG/0959, Kmetijska šola Nova Gorica, 1975–1986, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, 1957–1978, 30 škatel, 3 tm
SI_PANG/0975, Katastrski urad Tolmin, 1923–1928, 1 mapa
SI_PANG/1004, Turistično društvo Dobrovo, 1962, 1 mapa
SI_PANG/1050, Krajevna skupnost Osek-Vitovlje, 1970–2016, 7 škatel, 0,7 tm
SI_PANG/1176, Mestna občina Nova Gorica, 1998–2002, 12 map, 1 knjiga
SI_PANG/1210, Krajevna skupnost Lozice, 1976–1982, 1 mapa
SI_PANG/1241, Odvetnik Vogrič Alojz, Tolmin, 1930–1945, 19 škatel, 1,9 tm
SI_PANG/1242, Odvetnik Stecchina Giovani, Tolmin, 1935–1943, 3 škatle, 0,3 tm
SI_PANG/1244, Komisija za ugotovitev in likvidacijo vojne škode Tolmin, 1921–1930, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/1245, Gasilsko društvo Dobrovo, 1977–1980, 1 mapa
SI_PANG/1247, Telovadno društvo Sokol v Ajdovščini, 1910–1912(?), 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/1249, Krajevni odbor Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Lozice, 1960–1982, 1 mapa
SI_PANG/1251, Krajevna organizacija Društva izgnancev Slovenije Branik, 1993–2020, 6 škatel, 1 album, 0,7 tm
SI_PANG/1252, Društvo upokojencev Dobrovo, 1972–1983, 2 škatli, 0,2 tm
SI_PANG/1253, Krajevna organizacija Združenja rezervnih oficirjev in podoficirjev Dobrovo, 1958–1968, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/1254, Krajevna organizacija Rdečega križa Osek-Vitovlje, 1966–1994, 1 škatla, 0,1 tm

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

SI_ZAP/0093, Občinski javni pravobranilec, 1945–2001, 31 škatel, 3,10 tm
SI_ZAP/0285, Geodetska uprava Ormož, 1929–1989, 2 škatli, 0,2 tm
SI_ZAP/0637, Območna obrtno podjetniška zbornica Ormož, 1925–1995, 5 škatel, 0,5 tm
SI_ZAP/0638, Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, razni zapisniki, 1950–1990, 93 škatel, 9, 3 tm
SI_ZAP/0639, Krajevna skupnost Ivanjkovci, 1955–2010, 23 škatel, 2,3 tm
SI_ZAP/0640, Krajevna skupnost Polenšak, 1967–1996, 22 škatel, 2,2 tm
SI_ZAP/0642, Krajevna skupnost Leskovec, 1974–2008, 10 škatel, 1 tm
SI_ZAP/0643, Krajevni urad Leskovec, 1986–1997, 1 škatla, 0,1 tm
SI_ZAP/0644, Vrtec Ptuj, 1947–2015, 48 škatel, 4,8 tm
SI_ZAP/0645, Krajevna skupnost Miklavž pri Ormožu, 1970–2015, 17 škatel, 1,7 tm

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

Enota v Ljubljani

SI_ZAL_CER/0048, Osnovna šola Notranjski odred Cerknica, 1936–1996, 31 škatel, 3,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0050, Osnovna šola Gorenja Otava, 1940–1961, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0056, Osnovna šola Grahovo, 1924–1982, 5 škatel, 0,5 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0088, Osnovna šola Begunje, 1923–1962, 2 škatli, 0,2 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0089, Osnovna šola Bezuljak, 1945–1955, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0090, Osnovna šola Cajnarje, 1937–1962, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0091, Osnovna šola sv. Vid nad Cerknico (Žilce), 1937–1962, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0092, Osnovna šola Gorenje Jezero, 1917–1963, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0093, Vzgojno varstveni zavod Cerknica, 1969, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0094, Nižja gimnazija Cerknica, 1950–1959, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_CER/0095, Vajenska šola Cerknica, Šola za učence v gospodarstvu raznih strok, 1950–1958, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_KAM/0112, Osnovna šola Frana Albrehta Kamnik, 1978–1992, 6 škatel, 0,6 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_KAM/0140, Osnovna šola Marije Vere, Kamnik, 1978–1992, 6 škatel, 0,6 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_KOČ/0052, Center poklicnih šol Kočevje, 1965–1993, 36 škatel, 3,6 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_KOČ/0056, Gimnazija Kočevje, 1930–1984, 21 škatel, 2,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_KOČ/0097, Skupščina občine Kočevje, 1919–1995, 83 škatel, 8,3 tm (N. Budna Kodrič)
SI_ZAL_KOČ/0098, Večerna delavska gimnazija Kočevje, 1947–1951, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_KOČ/0099, Tečajna gimnazija za upravno-politični kader Kočevje, 1950–1951, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_KOČ/0100, Srednja šola tehničnih usmeritev in družboslovja Kočevje, 1981–1993, 14 škatel, 1,4 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_LIT/0009, Občinski ljudski odbor Litija, 1957–1965, 8 škatel, 0,8 tm (N. Budna Kodrič)
SI_ZAL_LIT/0049, Skupščina občine Litija, 1955–1973, 98 škatel, 9,8 tm (N. Budna Kodrič)
SI_ZAL_LIT/0051, Kmetijska zemljiška skupnost občine Litija, 1980–1991, 1 škatla, 0,1 tm (N. Budna Kodrič)
SI_ZAL_LIT/0052, Samoupravna interesna skupnost občine Litija, 1973–1989, 1 škatla, 0,1 tm (N. Budna Kodrič)
SI_ZAL_LIT/0053, Samoupravna komunalna skupnost občine Litija, 1984–1985, 1 škatla, 0,1 tm (N. Budna Kodrič)
SI_ZAL_LJU/0030, Okrajni ljudski odbor Ljubljana, cca. 1953, 4 škatle, 0,4 tm (T. Šenk)
SI_ZAL_LJU/0190, Gimnazija Ljubljana - Moste, 1948–2001(2017), 41 škatel, 4,1 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0211, Državna trgovska akademija – Srednja ekonomska šola Boris Kidrič Ljubljana, 1979–1984, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_LJU/0225, Osnovna šola Ledina, Ljubljana, 1842–1996, 67 škatel, 6,7 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_LJU/0367, Osnovna šola Zalog pri Ljubljani, 1923–2013, 35 škatel, 3,5 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0403, Osnovna šola Marjan Novak-Jovo, Ljubljana–Vič, 1922–1997, 88 škatel, 8,8 tm (H. Habjan)

SI_ZAL_LJU/0429, Zavod za usposabljanje Janez Levec Ljubljana, 1919–2002, 249 škatel, 24,9 tm (D. Bahun)
SI_ZAL_LJU/0456, Osnovna šola Franca Marna Vodice, 1934–2003, 30 škatel, 3 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0524, Osnovna šola narodnega heroja Toneta Tomšiča Ljubljana, 1926–1994, 40 škatel, 4 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0610, Astra Veletrgovina Ljubljana, 1979–2006, 7 škatel, 0,7 tm (J. Bregar)
SI_ZAL_LJU/0630, Komunalno podjetje Žale Ljubljana, 1948–2011, 127 škatel, 12,7 tm (J. Bregar)
SI_ZAL_LJU/0663, Chemo Ljubljana, 1946–2006, 59 škatel, 5,9 tm (J. Bregar)
SI_ZAL_LJU/0852, Osnovna šola Vrhovci, 1951–1996, 17 škatel, 1,7 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0853, Vrtec Mladi rod, 1955–1996, 19 škatel, 1,9 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0855, Šola za odrasle pri II. osnovni šoli Vič, Ljubljana, 1959–1965, 1 škatla, 0,1 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_LJU/0856, Osnovna šola Toneta Čufarja Ljubljana, 1952–1999, 50 škatel, 5 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0857, Vrtec Šentvid, 1942–1996, 11 škatel, 1,1 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0858, Vrtec Ciciban, 1948–1998, 63 škatel, 6,3 tm (H. Habjan)
SI_ZAL_LJU/0859, Srednja frizerska šola Ljubljana, 1981–1996, 22 škatel, 2,2 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0860, Osnovna šola Mirana Jarca, Ljubljana, 1945–1999, 38 škatel, 3,8 tm (T. Dolinar)
SI_ZAL_LJU/0861, Davčni urad Ljubljana, 1997, 111 škatel, 11,1 tm (T. Šenk)
SI_ZAL_VRH/0041, Osnovna šola dr. Ivana Korošca Borovnica, 1926–1996, 11 škatel, 1,1 tm (T. Dolinar)

Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

SI_ZAL_NME/0016, Okrožno sodišče Novo mesto, 1900–1848, 1 kos, 0,1 tm (I. Hotko)
SI_ZAL_NME/0256, Osnovna šola Šmihel, 1864–1915, 1 škatla, 0,1 tm (D. Mušič)
SI_ZAL_NME/0316, Novotehna Novo mesto, 1947–1994, 9 škatel, 0,9 tm (J. Glavič)
SI_ZAL_TRE/0087, Notar Tonček Bevc, Trebnje, 1995–2010, 121 škatel, 12,1 tm (J. Glavič)

Enota za Gorenjsko Kranj

SI_ZAL_KRA/0090, Glasbena šola Kranj, 1964–2010, 24 škatel, 2,4 tm (G. Stariha)
SI_ZAL_KRA/0278, Osnovna šola Jakoba Aljaža, 1980–2016, 20 škatel, 2 tm (L. Cerar)
SI_ZAL_RAD/0041, Občinski ljudski odbor Radovljica, 50 škatel, 5 fasciklov, 6 tm (G. Stariha)
SI_ZAL_RAD/0144, Krajevna skupnost Gorje, 1959–1992, 6 škatel, 0,6 tm (L. Cerar)
SI_ZAL_TRŽ/0028, Osnovna šola Križe, 1945–2016, 15 škatel, 1,5 tm (L. Cerar)
SI_ZAL_TRŽ/0040, Občinski odbor Zveze združenj borcev Tržič, 1961–1985, 1 škatla, 0,1 tm (L. Cerar)

Enota v Idriji

SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, 1700–1996, 6 škatel, 0,6 tm (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0203, Skupščina občine Idrija, 1963–1994, 100 škatel, 10,0 tm (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0203, Skupščina občine Idrija, 1963–1994, 3 škatle, 0,3 tm (D. Hvala)
SI_ZAL_IDR/0237, Okrajno sodišče v Idriji, 1824–1995, 117 škatel, 11,7 tm (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0244, Samoupravna komunalna interesna skupnost Idrija, 1960–1989, 5 škatel, 0,5 tm (D. Hvala)

SI_ZAL_IDR/0262, IMP Tovarna instalacijske opreme Idrija 1952–1998, 4 dokumenti (D. Hvala)
SI_ZAL_IDR/0272, Krajevna skupnost mesto Idrija, 1949–2010, 1 škatla, 0,1 tm (D. Hvala)
SI_ZAL_IDR/0280, Komunala Idrija, 1948–2016, 2 škatli, 0,2 tm (D. Hvala)
SI_ZAL_IDR/0282, Krajevna skupnost Dole, 1948–2009, 23 škatel, 2,3 tm (D. Hvala)
SI_ZAL_IDR/0283, Center za socialno delo Idrija 1955–2018, 54 škatel, 5,4 tm (M. Hodnik, D. Hvala)
SI_ZAL_IDR/0286 Krajevna skupnost Godovič, 1989, 1 škatla, 0,1 tm (D. Hvala)

Enota v Škofji Loki

SI_ZAL_ŠKL/0085, Prostovoljno gasilsko društvo Škofja Loka, 1886–2009, 12 škatel, 1,2 tm (E. Eržen Podlipnik)
SI_ZAL_ŠKL/0090, Tovarna klobukov Šešir Škofja Loka d. d., 1929–2016, 27 škatel, 2,7 tm (E. Eržen Podlipnik)
SI_ZAL_ŠKL/0093, Občinski ljudski odbor Škofja Loka, 1951–1960, 1 škatla, 0,1 tm (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0141, Skupščina občine Škofja Loka, Premoženjsko-pravni spisi, 1976–1978, 12 škatel, 1,2 tm (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0141, Skupščina občine Škofja Loka, Sejni zapisniki sveta in zbora delovne skupnosti, 1961–1979, 17 škatel, 1,7 tm (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0141, Skupščina občine Škofja Loka, Splošno ljudsko premoženje, 1959–1975, 1 škatla, 0,1 tm (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0173, Okrajno sodišče v Škofji Loki, 1961–1978, 20 škatel, 2,0 tm (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0281, Zbirka drobnih tiskov, 2019, 1 škatla, 0,1 tm
SI_ZAL_ŠKL/0342, Zbirka lokalnega časopisja, 2018–2019, 1 škatla, 0,1 tm
SI_ZAL_ŠKL/0352, Škofjeloški pasijon, 1999, 11 registratorjev, 0,4 tm (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0391, Loški muzej Škofja Loka, 1954–1982, 1 škatla, 0,1 tm (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0467, Remont Žiri, 1949–1985, 1 škatla, 0,1 tm (J. Šega)

Pridobivanje zasebnega arhivskega gradiva

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

SI AS 96, Paternost Metod, 1 mapa, 0,05 tm, izročitelj Sonja Bojadžiev (G. Šmid)
SI AS 1404, Slodnjak Anton, cca. 1962–1982, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Anka Slodnjak Dermelj (A. Kačičnik Gabrič)
SI AS 1467, Zbirka diapozitivov Bojana Adamiča, 1960–1985, 1559 kosov, izročitelj Alenka Adamič (T. Rezec Stibilj)
SI AS 1468, Zbirka Edija Gobca, 1900–2015, 357 škatel, 40 tm, izročitelj dr. Edi Gobec (B. Cvelfar)
SI AS 1471, Zbirka gradiva tiskovnih agencij, 1942–1949, 54 škatel, 6 tm, izročitelj Inštitut za novejšo zgodovino (T. Tominšek Čehulić)
SI AS 1769, Zbirka okupatorjevi zapori in taborišča, 1945–2006, 1 škatla, 0,1 tm, izročiteljica Milka Simoneti (P. Trobec Mlakar)
SI AS 2160, Čebulj Albert, 1953–1961, 13 zvitkov načrtov, 1 tm, izročitelj Mojca Žerovec (A. Kačičnik Gabrič)
SI AS 2187, Valenčič Dušan, 2. polovica 20. stoletja, 2 tm, izročitelj Jana Valenčič (A. Kačičnik Gabrič)
SI AS 2193, Bremšak France, 1907–2011, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Mojca Žerovec (A. Kačičnik Gabrič)

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

SI_ZAC/0252, Strašek Milenko, 1961–2010, 0,4 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/0758, Železarna Štore, 1954–1960, 0,1 tm, izročitelj Stanislav Kocjan (J. Kranjec)
SI_ZAC/1061, Horvatič Lenart, 1959–2015, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1109, Društvo gluhih in gluhonemih Celje, 1956–2019, 1,0 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1395, Zbirka fotografij Sherpa, (2020), sprotno prevzemanje fotografij Fotografske agencije Sherpa, 279 datotek (A. Žižek)
SI_ZAC/1484, Grdina Igor, 1868–2020, 0,2 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1511, Videčnik Aleksander, 1991, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1670, Družina Žic, 1933–1974, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1672, Mešani pevski zbor Slavček Trbovlje, 1969–2012, 2,4 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1673, Družina Ocvirk, 1878–2015, 1,6 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1678, Gobec Lado, 1903–2019, 2,7 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1681, Kolbič Marjetica, 1918–1963, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1683, Andragoško društvo univerza za III. življenjsko obdobje, 1989–2019, 2,6 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1684, Vrabl Tone, 1931–2020, 0,1 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1685, Kegljaški klub Celje, 1951–2000, 0,6 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1686, Zveza astronavtičnih in raketnih organizacij Slovenije, 1978–1997, 0,2 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1687, Družina Osole, 1962–2015, 4 škatle, 0,4 tm, izročitelj Jernej Osole (J. Kranjec)
SI_ZAC/1689, Družina Lesjak, 1880–2012, 0,8 tm (B. Himmelreich)
SI_ZAC/1697, Marovt Ivan, 1934, 0,1 tm (B. Himmelreich)

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

SI_PAK/1017, Zbirka Karla Rustje, 1910–1980, serija dokumentov o gradnji Istrskih železnic, 1 t. e., 0,1 tm, izročitelj Karel Rustja
SI_PAK/1032, Kocjančič Alojz, 1645–1992, 70 t. e., 7 tm, izročitelj Mestna občina Koper
SI_PAK/1033, Društvo pedagoških delavcev Koper, 1986–1992, 2 t. e., 0,2 tm, izročitelj Jadranka Šturm
SI_PAK/1034, Društvo matematikov, fizikov in astronomov Koper, 1964–2010, 4 t. e., 0,4 tm, izročitelj Eda Okretič
SI_PAK/1039, Obalni alpinistični klub, 1979–2019, zbirka plakatov ob 40 letnici organiziranega alpinizma na Obali, 20 kosov, 0,1 tm, izročitelj Obalni alpinistični klub
SI_PAK/1045, Društvo za varstvo okolja Piran, 1982–1989, 1 t. e., 0,1 tm, izročitelj Rebeka Konc

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

SI_PAM/0623, 1841–1899, Imenje Bresternica, 1 mapa, 0,1 tm
SI_PAM/2015, Vodnik Igor, po 1880, 23 škatel, 1 mapa, 2,4 tm
SI_PAM/2016, Pečenko Borut, po 1950, 2 škatli, 1 mapa, 6 tulcev, 0,5 tm
SI_PAM/2018, Društvo Mena – humanitarna organizacija za pomoč ženskam, prizadetim za inkontinenco in menopavzo Maribor, 7 škatel, 0,7 tm
SI_PAM/2030, Pečnik Franc, 1924–1927, 1 škatla, 0,1 tm

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA

SI_PANG/0458, Plesničar Pavel, 1898–1992, 1 mapa
SI_PANG/0583, Zbirka fotografij, 1977–1987, 140 kosov
SI_PANG/0667, Zbirka razglednic krajev, 1910–1939, 19 kosov
SI_PANG/0837, Zbirka načrtov, zemljevidov in skic, 1974–2019, 8 kosov
SI_PANG/0894, Pavlica Anton, 1909–2018, 1 mapa
SI_PANG/1034, Lušina Branko, 1998–2020, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/1085, Muznik Albin, 1909–1985, 4 škatle, 1 mapa, 0,4 tm
SI_PANG/1098, Črnilogar Otmar, 1934–2019, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/1195, Orel Marjan, 1947–2003, 1 škatla, 0.1 tm
SI_PANG/1237, Rodman Magda, 1987–2020, 1 škatla, 1 mapa, 0,1 tm
SI_PANG/1243, Rudež Branko, 1925–2007, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/1246, Bratina Emil (Milko), 1987–2020, 1 škatla, 1 mapa, 0,1 tm
SI_PANG/1248, Jamšek Marija, 1891–1988, 1 škatla, 0,1 tm
SI_PANG/1250, Kraigher Jernej, 1963–2019, 10 škatel, 49 map, 1 tm
SI_PANG/1255, Feigel Miklavž, 1897–2019, 15 škatel, 1,5 tm

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

SI_ZAP/0427, Zveza sindikatov Slovenije, Občinski svet Ptuj, 1955–1990, 32 škatel, 3,2 tm
SI_ZAP/0641, dr. Jože Neudauer, 1951–1991, 4 škatle, 0,4 tm

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

Enota v Ljubljani

SI_ZAL_LJU/0333, Zbirka listin Ljubljana, 1480–1710, 5 kosov, izročitelj Andrej Klanjšček Somer (B. Žabota)
SI_ZAL_LJU/0201, Titovi zavodi Litostroj Ljubljana, 1979–1997, 65 škatel, 6,5 tm, izročitelj PARKELJ servis, trgovina in storitve d. o. o. (J. Bregar)
SI_ZAL_LJU/0342, Zbirka fotografij, 1856–2014, 38 kosov, izročitelj Mišo Gorič (B. Žabota)
SI_ZAL_LJU/0845, TRANSING – transportni inženiring d. o. o., 1988–2011, 5 škatel, 0,5 tm, izročitelj TRANSING – transportni inženiring d. o. o. – v stečaju (J. Bregar)
SI_ZAL_LJU/0850, RAM INVEST, 1994–2012, 5 škatel, 0,5 tm, izročitelj RAM INVEST podjetje za investicijski inženiring d. o. o. – v stečaju (J. Bregar)
SI_ZAL_LJU/0851, Družina za spoštovanje in ohranjanje kulturne dediščine Ivan Cankar Ljubljana, 2005–2016, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj dr. Aleksander Bassin (M. Kos)

Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

SI_ZAL_NME/0195, Kronist Novega mesta, 2011–2019, 320 kosov, izročitelj Boštjan Pucelj (I. Hotko)
SI_ZAL_NME/0249, Zbirka razglednic, ok. 1890–ok. 1965, 32 kosov, izročitelj Mišo Gorič (I. Hotko)
SI_ZAL_TRE/0088, Marin Marko, 1940–1985, 4 škatle, 0,4 tm, izročitelj Marija Kerševan (J. Glavič)
SI_ZAL_TRE/0089, Turistično društvo Šentrupert, 1992–1995, 4 škatle, 0,4 tm, izročitelj Turistično društvo Šentrupert (J. Glavič)

Enota za Gorenjsko Kranj

SI_ZAL_KRA/0273, Turistično društvo – Preddvor, 1953–2012, 9 škatel, 0,9 tm, izročitelj Občina Preddvor (G. Stariha)
SI_ZAL_KRA/0281, Pirc Metod, Kranj, 1970–1975, 4 škatle, 0,4 tm, izročitelj Darja Okorn (L. Cerar)
SI_ZAL_RAD/0070, Tomaž Godec, Bohinjska Bistrica, 1923–1950, 3 mape, 0,1 tm, izročitelj Gorenjski muzej (G. Stariha)

Enota v Idriji

SI_ZAL_IDR/0014, Dramatično društvo v Idriji, 1902–1987, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Vladimir Pivk (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0040 Mestna hranilnica Idrija, 1907–1924, 1 kos, izročitelj Lucijan Franzini (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0055, Rudnik živega srebra Idrija, 1700–1996, 1 kos, izročitelj Lucijan Franzini (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0218, Zbirka razglednic in fotografij, Idrija 1890–2010, 17 kosov, izročitelj Lucijan Franzini (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0218, Zbirka razglednic in fotografij, Idrija, 1890–2010, 29 kosov, izročitelj Anton Kavčič (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0272, Zbirni fond, Idrija, 1842–1950, 1 kos, izročitelj Vladimir Pivk (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0279, Zbirni fond, Idrija, 1842–1950, 53 kosov, izročitelj Anton Kavčič (M. Hodnik)
SI_ZAL_IDR/0284, Mirko Tratnik, Idrija, 1939–2001, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Mirko Tratnik (M. Hodnik)

Enota Škofji Loki

SI_ZAL_ŠKL/0058, Občina Poljane, 1939, 1 mapa, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0061, Občina Sorica, 1934–1940, 1 mapa, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0073, Združenje trgovcev za srez Škofja Loka, 1940, 1 kos, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0108, Karl Strahl, Stara Loka, 1880–1910, 1 mapa, izročitelj Slavko Vidic (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0165, Zasebne dekliške šole pri uršulinkah v Škofji Loki, 1936–1940, 3 kosi, izročitelj Branka Svoljšak (J. Šega, E. Eržen Podlipnik)
SI_ZAL_ŠKL/0168, Osnovna šola Škofja Loka–Mesto, 1977, 2 mapi, izročitelj Branka Svoljšak (J. Šega, E. Eržen Podlipnik)
SI_ZAL_ŠKL/0172, Nabavno prodajna zadruga Železniki, 1946–1948, 1 mapa, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0182, Osnovna šola Trata/Gorenja vas, 1917–1923, 1 kos, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0221, Tovarna vodnih turbin Schneiter, Škofja Loka, cca. 1935, 1 kos, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0240, Kmetijska zadruga Češnjica, 1952–1963, 1 kos, 1 mapa, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0278, Ivan in Franja Tavčar, 1928, 1 kos, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, 1902–1995, 62 kosov, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0279, Zbirka fotografij in razglednic, 1904–1908, 2 kosa, izročitelj Antikvariat Glavan (J. Šega)

SI_ZAL_ŠKL/0291, Zbirni fond, 1907–1955, 11 kosov, 1 mapa, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0292, Gimnazija Škofja Loka, 1991–2015, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Jernej Antolin Oman (E. Eržen Podlipnik)
SI_ZAL_ŠKL/0303, Transturist–Alpetour, 1959–1960, 1 mapa, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0382, Zbirka podobic, 1924–2019, 93 kosov, izročitelj Ana Florjančič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0444, Električna strojna zadruga Sorica, 1939–1954, 1 kos, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0468, Krajevna skupnost Železniki, Odbor za gradnjo pokritega plavalnega bazena, 1972–1977, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Marjana Rejc (J. Šega, E. Eržen Podlipnik)
SI_ZAL_ŠKL/0469, Živinorejska zadruga Sorica, 1946–1948, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0470, Kmetijska zadruga Sorica, 1948–1963, 2 škatli, 0,2 tm, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)
SI_ZAL_ŠKL/0471, Kmetijska zadruga Davča, 1954–1957, 1 škatla, 0,1 tm, izročitelj Anton Kavčič (J. Šega)

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

ŠAK Ž Jel, Župnija Jelšane, 5,70 tm

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

NŠAL 338, Zapuščina Alojz Uran, 7,5 tm
NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragelj, 1 tm
NŠAL, ŽA Ajdovec, 0,2 tm
NŠAL, ŽA Črnomelj, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Dobrepolje – Videm, 1 tm
NŠAL, ŽA Javorje pri Litiji, 0,5 tm
NŠAL, ŽA Koprivnik pri Kočevju, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Kovor, 0,7 tm
NŠAL, ŽA Kranj, 0,3 tm
NŠAL, ŽA Ljubljana – sv. Peter, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Ljubljana – bolnica, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Ljubljana – Ježica, 0,4 tm
NŠAL, ŽA Ljubljana – Marijino Oznanjenje, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Loški Potok, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Podzemelj, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Sv. Križ – Gabrovka, 0,2 tm
NŠAL, ŽA Sv. Planina, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Šentrupert, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Šmartno pri Litiji, 2 tm
NŠAL, ŽA Šmartno v Tuhinju, 0,3 tm
NŠAL, ŽA Št. Peter – Otočec, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Tržič, 0,3 tm
NŠAL, ŽA Tunjice, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Vače, 3,5 tm
NŠAL, ŽA Zagorje ob Savi, 0,1 tm
NŠAL, ŽA Žužemberk 0,3 tm

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

NŠAM, Dvojniki matičnih knjig, 0,35 tm
NŠAM 0037, Dramlje, 0,8 tm
NŠAM 2086, Zapuščine duhovnikov, Rajhman, Jože, 2,51 tm
NŠAM 2084, Zapuščine duhovnikov, Šolinc, Viljem, 0,3 tm

Pridobivanje filmskega arhivskega gradiva

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

SI AS 1086, Zbirka filmov (A. Teršan, T. Rezec Stibilj)

Filmsko arhivsko gradivo izročeno na podlagi določil 43. člena ZVDAGA (55 filmskih naslovov, 11 LTO, 362.285 datotek):

- Aatalanta, Ljubljana, 1 film, 24 datotek, 19.398.700.724 bajtov
- Aatalanta, Ljubljana, 1 film, 35.200 datotek, 369.963.727.200 bajtov
- Arsmedia, Ljubljana, 1 film, 1,11 TB
- Art 7, Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 224.792.365.316 bajtov
- Cvinger film, Ljubljana, 1 film, 20.531 datotek, 224.792.356.316 bajtov
- Cvinger film, Ljubljana, 1 film, 35 datotek, 63.184.889.097 bajtov
- Ena banda, Ljubljana, 1 film, 14 datotek, 94.767.753.589 bajtov
- Fatamorgana, Ljubljana, 1 film, 89 datotek, 125.888.855.630 bajtov
- Fixmedia, Ljubljana, 1 film, 10 datotek, 48.307.083.245 bajtov
- Gustav film, Ljubljana, 1 film, 31 datotek, 19.000.000.000.000 bajtov
- Invida, Škofja Loka, 5 filmov
- Iridium film, Ljubljana, 4 filmi, 8 LTO 6
- Nordcross, Ljubljana, 1 film, 32 datotek
- Ozor, Ljubljana 2 filma, 21 datotek, 4.813.334.916 bajtov
- Petra Pan film, Ljubljana, 1 film, 2 datoteki, 9.891.663.454 bajtov
- Sever, Ljubljana, 1 film, 128104 datoteke, 353.651.557.166 bajtov
- Slovenska kinoteka, 1 film, 3 LTO 6
- Stara gara, Ljubljana, 1 film, 177.367 datotek
- Stara gara, Ljubljana, 1 film, 31 datotek, 7.671.391.609 bajtov
- Studio Virc, Novo mesto, 1 film, 31 datotek, 97.849.201.113 bajtov
- Vertigo, Ljubljana, 1 film, 287 datotek, 241.813.510.052 bajtov
- Vertigo, Ljubljana, 25 filmov, 483 datotek, 612.733.095.979 bajtov
- Viba film, Ljubljana 1 film, računalniški zapis zvoka, 1 datoteka, 2,65 GB

Zasebno filmsko arhivsko gradivo (53 filmskih naslovov, 10 kolutov, 4 DVD, 122 datotek):

- Dušica Kunaver, Ljubljana, 2 filma, 2 koluta
- Grossmannov filmski festival, Ljutomer, 1 film, 13 datotek 110.951.435.905 bajtov
- Ljubo Struna, Ljubljana, 1 film, 21 datotek, 348, 481.948 bajtov
- Miha Peče, Ljubljana, 2 filma, 3 datoteke, 223.734.631 bajtov
- Milan Čoh, Ljubljana, 9 filmov 24 datotek, 39.415.904.156 bajtov
- Nejč Slapar, Kranj, 3 filmi, 4 datoteke, 4.986.214.026 bajtov
- Nova Ljubljanska banka, 21 filmov, 43 datotek, 17.960.143.786 bajtov
- Studio Siposh, 1 film, 1 DVD
- Zgodovinski arhiv Celje, 5 filmov, 14 datotek, 7.905.014.530 bajtov
- Zgodovinski arhiv Celje, 8 filmov, 8 filmskih kolutov

SI AS 1287, Zbirka videokaset (A. Teršan):

- VHS-kasete, 15 kosov, različni izročitelji
- Beta kasete, 3 kosi, različni izročitelji

BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV V LETU 2020
BIBLIOGRAPHY OF ARCHIVISTS IN 2020

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

AVGUŠTIN FLORJANOVIČ, Blanka

»Ne berem zapisov – berem zaprto knjigo«: s konservatorko-restavratorko mag. Blanko Avguštin Florjanovič o teoretičnem znanju in praktičnih veščinah, ki so potrebne, če hočemo starim knjigam podaljšati življenje. [Elektronski vir] V: Podobe znanja, radijska oddaja predvajana dne 10. 4. 2020 na 3. programu Radia Slovenije – program Ars (intervjuvanka).

Strukture gnostičnih rokopisov iz Nag Hammadija [predavanje iz cikla »Prvi torek v mesecu« ob razstavi Koptske tkanine iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije, Narodni muzej Slovenije – Metelkova, Ljubljana, 3. 3. 2020].

Področje papirja, pergamenta in knjižnih vezav. V: *Konservator-restavrator* (2020), str. 53–61.

CANKAR, Tadej

»Čas mojega skrivanja je bil zelo dolg ---«: izjava nekdanjega domobranca Janeza Rusa ob koncu njegovega triintridesetletnega (6. 5. 1945–4. 1. 1978) skrivanja. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, februar 2020.

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije – priložnostna razstava Arhiva Republike Slovenije. V*: Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 241–243.

CVELFAR, Bojan

Marija Oblak Čarni (1932–2020): nekrolog. V: *Delo* 62 (19. 8. 2020), št. 190, str. 17.

Razstavi na pot. V: *Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita*. Maribor: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020, str. 5 (soavtor).

GOTOVINA, Vesna

Arhivi dokumentirajo odločitve, aktivnosti in spomine. V: *Osamosvajanje Slovenije in dogajanje v mojem kraju*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2020, str. 55–65.

GRABNAR, Marija

Mestni arhivar Vladislav Fabjančič na življenjskem razpotju: vse je politično. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, marec 2020.

GRKMAN, Stanka

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 473–480 (soavtorica).

Konserviranje in restavriranje negativov zemljiškokatastrskih načrtov. V: *Konservator-restavrator* (2020), str. 144 (soavtorica).

HAJTNIK, Tatjana

Skladnost s standardom ISO 16363 – je to odgovor za našo digitalno prihodnost? [Elektronski vir] V: *Zbornik recenziranih prispevkov*. 5. znanstveno raziskovalni, študijski in izobraževalni simpozij Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov: relevance v raziskavah arhivske znanosti [v okviru prireditve] 8. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: relevanca znanosti in izobraževanja, Maribor, 13. –14. 3. 2020. Maribor: Alma Mater Europaea, ECM, Alma Mater Press, 2020, str. 72–81.

Priprava in prenos elektronskega arhivskega gradiva od ustvarjalca v javni elektronski arhiv e-ARH.si: online predavanje na konferenci ZAUH 2020 – Konferenca o zajemu, arhiviranju, upravljanju in hrambi podatkov ter digitalizaciji, 18. 6. 2020.

Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki – kaj prinaša novega?: online predavanje na konferenci Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, 23. 10. 2020.

PETZ-predpis, ki ureja področje priprave, presoje in izvajanja notranjih pravil ter področje certificiranja programske in strojne opreme ter storitev v zvezi z varstvom gradiva v digitalni obliki: online predavanje na Delavnici o varstvu prostorskih podatkov v skladu s Pravilnikom o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki, 20. 11. 2020.

SI SIP, Legislation and geodata: online predavanje na delavnici Geodata preservation: international workshop on IP structure, formats and best practices, 3. 11. 2020.

HARAUER, Darja

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 473–480 (soavtorica).

JENUŠ, Gregor

Krvavi ponedeljek v Mariboru ob obisku ameriške teritorialne komisije 27. januarja 1919?: (1. del). V: *SLO, slovenski zgodovinski magazin* (maj 2020), št. 26, str. 48–51.

Krvavi ponedeljek v Mariboru ob obisku ameriške teritorialne komisije 27. januarja 1919?: (2. del). V: *SLO, slovenski zgodovinski magazin* (sept. 2020), št. 27, str. 46–51.

Maribor med prevratom in senžermensko pogodbo: »Zasijalo nam je sonce svobode: Maribor je jugoslovanski!« V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 60 (2020), št. 3 (soavtor).

Zemljiškokatastrski načrti na steklu in poliestrskih folijah v digitalni dobi: popisovanje, konserviranje, restavriranje in digitalizacija katastrskih načrtov Geodetske uprave Republike Slovenije na steklu in plastičnih folijah ter njihova uporaba v digitalni dobi. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 1–27 (soavtor).

Maister je ukrepal: slovenizacija Maribora po veliki vojni. V: *Časopis za prijazen Maribor* (20. 10. 2020), št. 1, str. 14–15.

In memoriam: Marija Oblak Čarni (1932-2020). V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 491–492.

JERAJ, Mateja

Upravljanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom v Narodnem muzeju Slovenije: dejstva in izkušnje. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 154–168 (soavtorica).

Mnogoteri obrazi Josipa Broza-Tita: sledi v domačih in tujih arhivskih dokumentih iz obdobja druge svetovne vojne ter po njej. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 135–153 (soavtorica).

JURIČIĆ ČARGO, Danijela

Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. Zv. 4, Urbarji iz zbirke mikrofilmskih kopij in zbirke digitalnih kopij ter urbarji iz raznih fondov in zbirk. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020 (soavtorica).

Iz življenja v Himalaji: ob 60. obletnici prve slovenske himalajske odprave. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, oktober 2020.

Evidentiranje arhivskega gradiva slovenskih izseljencev pri slovenskih izseljenskih društvih v Baden-Württembergu, Nemčija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 7–16 (soavtorica).

KAČIČNIK GABRIČ, Alenka

Tržič in Tržiško na prelomu 18. v 19. stoletje. V: *Kronika* 68 (2020), št. 3, str. 505–530.

KLASINC ŠKOFLJANEC, Andreja

Evidentiranje arhivskega gradiva slovenskih izseljencev pri slovenskih izseljenskih društvih v Baden-Württembergu, Nemčija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 7–16 (soavtorica).

Začetki usposabljanja gluhih in gluhonemih s Kranjske in Koroške. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, januar 2020.

Štipendijske ustanove v gradivu Arhiva Republike Slovenije do razpada Avstro-Ogrske leta 1918: razstava v parku pred Arhivom Republike Slovenije, Ljubljana, 30. 7. 2020 do jeseni 2020 (soavtorica razstave).

KOGOVŠEK, Jasmina

Zemljiškokatastrski načrti na steklu in poliestrskih folijah v digitalni dobi: popisovanje, konserviranje, restavriranje in digitalizacija katastrskih načrtov Geodetske uprave Republike Slovenije na steklu in plastičnih folijah ter njihova uporaba v digitalni dobi. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 1–27 (soavtorica).

Dr. Mirko Černič in 90. obletnica odprtja mariborskega sanatorija. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, maj 2020.

KOŠIR, Matevž

Pomen splošne uredbe o varstvu podatkov (GDPR) za arhive. [Elektronski vir] V: *Zbornik recenziranih prispevkov*, 5. znanstveno raziskovalni, študijski in izobraževalni simpozij Arhivi v službi človeka – človek v službi arhivov: relevance v raziskavah arhivske znanosti [v okviru prireditve] 8. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: relevanca znanosti in izobraževanja, Maribor, 13. –14. 3. 2020. Maribor: Alma Mater Europaea, ECM, Alma Mater Press, 2020, str. 60–71.

Josip Žontar in Eberhard von Künßberg. V*: Zbornik znanstvenih razprav* 80 (2020), št. 1, str. 59–88, 195, 205.

Poročilo o delovanju medarhivskih delovnih skupin v letu 2019. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 203–214.

Zastopanost posameznih deželnih stanov med kranjskimi deželnimi poverjeniki. V: *Program in povzetki referatov*. Ljubljana: Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2020, str. 15.

Decline of the Grand Lodge of the Kingdom of Yugoslavia: 1940–58. *V: Freemasonry in Southeast Europe from the 19th to the 21st centuries*. Belgrade: Zepter Book World: Institute for European Studies, 2020, str. 255–272.

KOTAR, Mateja

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 473–480 (soavtorica).

MATIĆ, Dragan

Pred sto leti so se odločili za vedno: večina ni bila strastno niti za eno niti za drugo stran, odločali so se po tem, kje bodo bolje živeli, pravi dr. Dragan Matić, večinski avtor razstave o koroškem plebiscitu v Narodnem muzeju Slovenije. V: *Večer v nedeljo* (1. 11. 2020), št. 44, str. 3–5 (intervjuvanec).

Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica Koroškega plebiscita. Maribor: Pokrajinski arhiv; [Ljubljana]: Arhiv Republike Slovenije, 2020 (soavtor).

Slovenci, za zmiraj gre!, razstava ob 100. obletnici koroškega plebiscita, Narodni muzej Slovenije, 10. 10. 2020–11. 4. 2021.V*: Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 553–558.

»Slovenci, za zmiraj gre!« [Elektronski vir]: razstava ob 100. obletnici koroškega plebiscita, Narodni muzej Slovenije, 10. 10. 2020–11. 4. 2021, 1 spletni vir (soavtor razstave).

NARED, Andrej

Kranjski deželni stanovi in zbori pred petsto leti: (1. del). V: *SLO, slovenski zgodovinski magazin* (sept. 2020), št. 27, str. 14–21.

Kranjski deželni stanovi in zbori pred petsto leti: (2. del). V: *SLO, slovenski zgodovinski magazin* (nov. 2020), št. 28, str. 6–11.

Deželni stanovi in zbori na Kranjskem do začetka 16. stoletja. V: *Zbornik znanstvenih razprav* 80 (2020), št. 1, str. 89–118, 196, 206.

Aškerčeva nagrada in Aškerčevi priznanji za leto 2020. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 481–486.

Arhivalija meseca. [Elektronski vir] Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020 (urednik).

PAULIČ, Anja

»--- in so se vrnili domu brez zdravniške preiskave ---« [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, september 2020.

Vernaculars in Slovenian and other European Reformations. V: *Pota k zgodovinskemu spoznanju našega časa*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020, str. 67–72.

PETELIN, Nataša

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 473–480 (soavtorica).

PIVK, Olga

Vrhniški razgledi, urednici: Marija Oblak Čarni in Tatjana Oblak Milčinski. Vrhnika: Vrhniško muzejsko društvo, letniki 18–20, 2017–2020. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 537–542.

PLANINC, Lucija

Zemljiškokatastrski načrti na steklu in poliestrskih folijah v digitalni dobi: popisovanje, konserviranje, restavriranje in digitalizacija katastrskih načrtov Geodetske uprave Republike Slovenije na steklu in plastičnih folijah ter njihova uporaba v digitalni dobi. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 1–27 (soavtorica).

Rokopis iz Škofič je izjemna najdba. [Elektronski vir] V: *Jezikovni pogovori*, Radio Slovenija, 3. program, program ARS, 28. 7. 2020 (intervjuvanka).

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 473–480 (soavtorica).

Konserviranje in restavriranje dveh pahljač. V: *Konservator-restavrator* (2020), str. 142.

Konserviranje in restavriranje negativov zemljiškokatastrskih načrtov. V: *Konservator-restavrator* (2020), str. 144 (soavtorica).

POVALEJ, Maja

»Zasenčenje luči je mnogim voznikom motornih vozil še vedno zamotan problem«. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, december 2020.

PROPS, Anja

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 473–480 (soavtorica).

STARMAN ALIČ, Alenka

Zemljiškokatastrski načrti na steklu in poliestrskih folijah v digitalni dobi: popisovanje, konserviranje, restavriranje in digitalizacija katastrskih načrtov Geodetske uprave Republike Slovenije na steklu in plastičnih folijah ter njihova uporaba v digitalni dobi. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 1–27 (soavtorica).

Zbrali smo pogum: razstava v parku pred Arhivom Republike Slovenije ob 30. obletnici plebiscita za samostojno in neodvisno Slovenijo, Ljubljana, 23. 12. 2020 do pomladi 2021 (avtorica razstave).

ŠKOFLJANEC, Jože

Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 17–18.

Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 19–20.

Pobuda o možnosti rednih izmenjav informacij o prostorskih podatkih in njihovi hrambi: online predavanje na Delavnici o varstvu prostorskih podatkov v skladu s Pravilnikom o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki, 30. 11. 2020.

ŠKORO BABIĆ, Aida

Podhody k provedeniju èkspertizy cennosti èlektronnyh dokumentov [Elektronski vir]: predavanje predstavljeno na 26. mednarodni znanstveni konferenci Dokumentacija v informacionnom obščestve: deloproizvodstvo i arhivnoe delo v uslovijah cifrovoj transformacii, Moskva, 8. 11. 2019.

Kako arhivi prevzemajo e-arhivsko gradivo? [Elektronski vir]: predavanje predstavljeno na mednarodni konferenci Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci 2020, spletna izvedba, 22. 10. 2020].

ŠMID, Gašper

Kolemonov žegen. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, julij 2020.

Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini: [v letu ... zbrana dokumentacija o arhivskem gradivu v tujini, ki se nanaša na Slovenijo in Slovence]. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020 (urednik).

ŠTRUMBL, Žarko

Zemljiškokatastrski načrti na steklu in poliestrskih folijah v digitalni dobi: popisovanje, konserviranje, restavriranje in digitalizacija katastrskih načrtov Geodetske uprave Republike Slovenije na steklu in plastičnih folijah ter njihova uporaba v digitalni dobi. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 1–27 (soavtor).

TANKO, Primož

Zemljiškokatastrski načrti na steklu in poliestrskih folijah v digitalni dobi: popisovanje, konserviranje, restavriranje in digitalizacija katastrskih načrtov Geodetske uprave Republike Slovenije na steklu in plastičnih folijah ter njihova uporaba v digitalni dobi. [Elektronski vir] V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 1–27 (soavtor).

Občina Sodražica med leti 1872 in 1947. V: *Sodraških 800*. Sodražica: Občina, 2020, str. 178–189.

TOMINŠEK ČEHULIĆ, Tadeja

Mnogoteri obrazi Josipa Broza-Tita: sledi v domačih in tujih arhivskih dokumentih iz obdobja druge svetovne vojne ter po njej. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 135–153 (soavtorica).

Dali so mu piti črno olje: dokumenti o pogrebu skladatelja Lojzeta Bratuža. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, november 2020.

TRŠAN, Lojz

Bojan Adamič – med fotografijo in filmom. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, april 2020.

V glavni vlogi nastopa Lilian: filmska ustvarjalnost na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v Slovenskem filmskem arhivu pri Arhivu Republike Slovenije s poudarkom na pridobitvah v obdobju od leta 1988 do leta 2020. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 459–472.

TUŠAR, Mojca

Pesem Ivana Cankarja, posvečena Alojziji Štebi. [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, junij 2020.

Darinka Drnovšek, letošnja jubilantka. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 15–17.

VINTAR, Anja

Projekt PalaeoDiversiStyria: arheološka dediščina kot navdih za trajnostni kulturni turizem. V: *Arheologija v letu 2019.* Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva na spletni videokonferenci, 11. 12. 2020. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2020, str. 11 (soavtorica).

Evropski dnevi arheološke dediščine v letu 2019 prvič, a izjemno uspešno tudi v Sloveniji. V: *Arheologija v letu 2019.* Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva na spletni videokonferenci, 11. 12. 2020. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2020, str. 50.

Arheologija na spletu: Arheoportal v letu 2019. V: *Arheologija v letu 2019.* Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva na spletni videokonferenci, 11. 12. 2020. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2020, str. 51.

VOLČJAK, Jure

Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana: 1140–1500. Ljubljana: Nadškofija, 2020.

Ordinacijski zapisniki Oglejskega patriarhata za slovensko ozemlje v 18. stoletju (1701–1749). Viri št. 43. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2020.

Poslednji grof Celjski in njegov El Camino. V: *SLO, slovenski zgodovinski magazin* (feb. 2020), št. 25, str. 24–29.

Janez Höfler: Lastniške cerkve v Sloveniji. Raziskana, registrirana in potencialna zgodnjesrednjeveška grobišča. Ljubljana: Viharnik, 2019, 140 strani. V: *Kronika* 68 (2020), št. 1, str. 150–152.

Zgodovina župnije Sodražica od ustanovitve vikariata do poznih osemdesetih let 18. stoletja. V: *Sodraških 800*. Sodražica: Občina, 2020, str. 229–252.

Rodbina baronov Müller-Hörnstein v gradivu Arhiva Republike Slovenije [Elektronski vir] V: *Arhivalija meseca*, avgust 2020.

K razvoju oglejske arhidiakonatske mreže na Kranjskem: gorenjski arhidiakonat in župnija Tržič v luči vizitacij gorenjskega arhidiakona Flachenfelda leta 1704. V: *Kronika* 68 (2020), št. 3, str. 489–504.

Janez Mlinar: Urbarji belopeškega gospostva (Thesaurus memoriae. Fontes; 14) (Novejši urbarji za Slovenijo; zv. 2), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018, 222 strani. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 543–544.

Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 28–34.

Celovec, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 21–27.

Trst, Italija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 35–51.

Videm, Italija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 52–68.

Štipendijske ustanove v gradivu Arhiva Republike Slovenije do razpada Avstro-Ogrske leta 1918: razstava v parku pred Arhivom Republike Slovenije, Ljubljana, 30. 7. 2020 do jeseni 2020 (soavtor razstave).

ŽNIDARŠIČ GOLEC, Lilijana

Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. Zv. 4, Urbarji iz zbirke mikrofilmskih kopij in zbirke digitalnih kopij ter urbarji iz raznih fondov in zbirk. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020 (soavtorica).

Mnoge sledi bratovščine sv. Mihaela v Mengšu pri nastanku poslikav Franca Jelovška. V: *Acta historiae artis Slovenica* 25 (2020), št. 1, str. 81–102.

Katoličtvu zmago zagotovi deželni knez: vera in Cerkev – prevlada katoličtva in usoda protestantizma. V: *Družina* 69 (24. 5. 2020), št. 21, str. 23.

Alojz Cindrič: Ljubljanski izobraženci skozi čas. Izobraževanje Ljubljančanov na dunajski univerzi 1392–1917, Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za kulturno zgodovino, 2019, 524 strani. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 544–547.

Reformirati Cerkev v glavi in udih: vera in Cerkev – vzpon protestantizma v dobi »reformacij«. V: *Družina* 69 (17. 5. 2020), št. 20, str. 23.

Ko zaveje zelo drugačen veter: vera in Cerkev – »razum«, »strogost« in posegi države. V: *Družina* 69 (7. 6. 2020), št. 23, str. 23.

Drevo »stare vere« postane še višje: vera in Cerkev – razcvet katoličtva. V: *Družina* 69 (31. 5. 2020), št. 22, str. 23.

Trst, Italija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 35–51.

Videm, Italija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 52–68.

Štipendijske ustanove v gradivu Arhiva Republike Slovenije do razpada Avstro-Ogrske leta 1918: razstava v parku pred Arhivom Republike Slovenije, Ljubljana, 30. 7. 2020 do jeseni 2020 (soavtorica razstave).

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

ARISTOVNIK, Bojana

Poročilo o projektu »Arhiv v regiji« in dveh razstavah: Razstava Bistrica ob Sotli v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje in Razstava Luče v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje, avtorica razstav Sonja Jazbec. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 548–551.

BATAGELJ, Borut

Herbert Kartin (1884–1958). V: *Akvarelni blok dr. Herberta Kartina.* Ur. Anita Koleša. Šentjur: JSKD OI, 2020, str. 3–6.

Uvod. Mavri, Andrej: *Primorski emigranti v Laškem***.** Slovenske Konjice: Grafoplast, 2020, str. 5–6.

Peter Omersel: *Želeli smo do zvezd : zgodovina celjskih raketarjev*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2020 (urednik).

International archives week challenge: choose a year and find a document!: 1820. Ieper: Stadsarchief; Celje: Zgodovinski arhiv, 2020 (urednik).

HIMMELREICH, Bojan

Prekmurje na pariški mirovni konferenci ter prizadevanja dr. Franca Kovačiča in dr. Matije Slaviča za njegovo priključitev k Sloveniji. V: *Acta Ecclesiastica Slovenia, Prekmurje v letu 1919 in Katoliška cerkev*, št. 40. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020.

Digitalizacija arhivskega gradiva – negativov celjskega fotografa Milana Božiča. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št.1, str. 36–47 (soavtor).

JAZBEC, Sonja

International Archives Week Challenge : Choose a Year and find a Document! 1820, #AW2020 – International Archives Week 2020 : 8th – 14th June 2020. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2020. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 534–535.

KOPITAR, Urh

Digitalizacija arhivskega gradiva – negativov celjskega fotografa Milana Božiča. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št.1, str. 36–47 (soavtor).

KRANJEC, Jože

Življenje in smrt v arhivskih virih prepletena. V: *Zgodovina za vse* (2020), št. 2, str. 112–113.

Digitalizacija arhivskega gradiva – negativov celjskega fotografa Milana Božiča. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št.1, str. 36–47 (soavtor).

KOČEVAR, Vesna

Dekade: petdeseta 1950–1959@ Celje. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 222–223.

PRŠA, Anja

Elektronsko poslovanje in vrednotenje elektronskega arhivskega gradiva sodišč. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 441–457.

ZDOVC, Hedvika

Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi – prilagoditve načrtov klasifikacijskih znakov organov javne uprave. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 1–12.

ŽIŽEK, Aleksander

Memento mori: smrt in odnos do nje v arhivskem gradivu. Celje: Zgodovinski arhiv, 2020.

Orientalski muzej Jelšingrad. V: *Jelšingrad: z ljubeznijo sem te ustvaril.* Pripravljeno ob razstavi, ki je nastala v sodelovanju Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Celje in Knjižnice Šmarje pri Jelšah, str. 32–34.

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

BONIN, Zdenka

Volčjak, Jure. *Ordinacijski zapisniki Oglejskega patriarhata za slovensko ozemlje v 18. stoletju (1701–1749)*. Viri št. 43. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2020 (odgovorna urednica).

Oskrbovanje s kožami v severozahodnih istrskih mestih. V: *Zbornik 2. međunarodnog znanstvenog skupa Istarsko gospodarstvo jučer i sutra*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli i Sveučilište Ca'Foscari u Veneziji, 2020, str. 135–161.

Il fondo del casato Gravisi custodito presso l'Archivio regionale di Capodistria. V: *I Gravisi. Ruolo, impegno e cultura di un casato capodistriano attraverso i secoli* (ur. Michele Grisoni). Acta Historica Adriatica: Società di studi storici e geografici/ Društvo za zgodovinske in geografske študije Piran, 2020, str. 145–167 (soavtorica).

Il monastero capodistriano di Santa Chiara: La vita nel monastero e le spese per l'acquisto di generi alimentari destinati al sostentamento delle monache e delle altre

residenti nel cenobio alla fine del Settecento: predavanje na 8. mednarodni konferenci Venezia e il suo Stato da mar, Benetke, 14. 2. 2020.

ČIBEJ, Nada

Pravo in pravni akti ter uprava in upravni akti – arhivsko pravo. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 19–44.

Vrag v glasbi nosi violino v roki. V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* XIII (april 2020), št. 3, str. 12–13.

Nalezljive nadloge. V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* XIII (junij 2020), št. 4, str. 12–13.

Ljudi opeval sem, vodé in skale. V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* XIV (oktober 2020), št. 1, str. 12–13.

Hodil po zemlji sem naši in pil nje prelesti… V: *Svetilnik – kulturni občasnik za mlade zanesenjake* XIV (december 2020), št. 2, str. 12–13.

Zakonodaja – splošno razumevanje in izvajanje: predavanje na 1. Kolokviju o razumevanju in izvajanju arhivske zakonodaje, Ljubljana, 5. 2. 2020.

Archivio regionale di Capodistria: predavanje na 8. mednarodni konferenci Venezia e il suo Stato da mar, Benetke, 13. 2. 2020.

Španska gripa in druge nalezljive bolezni v arhivskem gradivu: predavanje na kulturno-znanstvenem maratonu na YouTube kanalu eKoperCapodistria, Koper, 16. 5. 2020.

KONTESTABILE ROVIS, Mirjana

Cergol, Ines. *Kubejski.* Koper: Pokrajinski arhiv, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 2020 (urednica).

MUŽENIČ, Matej

Ni strahu, da bi Piran zatonil v pozabo. V: *Solni cvet, glasilo Občine Piran* (april 2020), št. 50, str. 18.

ROGOZNICA, Deborah

La tutela a Capodistria: Dalla Zentralkommission alla Civica Commissione Archeologica. V: *La conservazione dei monumenti a Trieste in Istria e in Dalmazia (1850–1950)* (ur. L. Caburlotto, R. Fabiani, G. Perusini). Udine: Forum Edizioni, 2020, str. 61–76.

Pianta di Capodistria, Opis in pričevanje mesta. V: *Koper. Urbana geneza* (ur. D. Rogoznica). Koper: Histria Editiones, 2020, str. 14–18.

Descrizione e testimonianza della città. V: *Koper. Urbana geneza* (ur. D. Rogoznica). Koper: Histria Editiones, 2020, str. 19–24.

Utrdbeni sistem mesta Koper: nastanek, razvoj in propad/ Il sistema fortificatorio di Capodistria: nascita, sviluppo, rovina. V: *Koper. Urbana geneza* (ur. D. Rogoznica). Koper: Histria Editiones, 2020, str. 180–219 (soavtorica).

Il fondo del casato Gravisi custodito presso l'Archivio regionale di Capodistria. V: *I Gravisi. Ruolo, impegno e cultura di un casato capodistriano attraverso i secoli* (ur. Michele Grisoni). Acta Historica Adriatica: Società di studi storici e geografici/ Društvo za zgodovinske in geografske študije Piran, 2020, str. 145–167 (soavtorica).

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

FRAS, Ivan

Gradivo za zgodovino Maribora. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1975 (odgovorni urednik 2012–).

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [elektronska izd.] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018– (odgovorni urednik 2018–).

Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita. Maribor: Pokrajinski arhiv; [Ljubljana]: Arhiv Republike Slovenije, 2020 (avtor dodatnega besedila).

GOSTENČNIK, Nina

TVT Tovarna vozil in toplotne tehnike Boris Kidrič Maribor: ob progi in za progo: 1863–2009: arhivsko gradivo mariborskega gospodarstva v Pokrajinskem arhivu Maribor. 1. elektronska izd. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (avtorica, prevajalka).

Stopite v Modno hišo s prazno denarnico: legendarna blagovnica. V: *Večer, V soboto* 76 (27. 6. 2020), št. 146.

TVT Boris Kidrič Maribor, Ob progi in za progo, 1863–2009. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 245–247 (recenzentka).

51. posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 214–216.

Metalna Maribor: fotografska zgodba v arhivskem gradivu: razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Per Gradus od 21. 12. 2020 do 31. 5. 2021 (soavtorica, oblikovalka).

TVT Tovarna vozil in toplotne tehnike Boris Kidrič Maribor: ob progi in za progo 1863–2009: razstava v razstavišču Archivum od 21. 1. do 18. 9. 2020 (avtorica, oblikovalka).

Avguštinski samostan na Muti skozi čas: Inventar samostana ob njegovi ukinitvi leta 1785. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalka).

Sejni zapisniki občinskega odbora Mestne občine Maribor v letu 1864: kritična objava arhivskih dokumentov. Gradivo za zgodovino Maribora, zv. 46. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalka).

Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690. [Elektronski vir] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalka).

Zapuščinski inventar po Mariji Eleonori grofici Orsini-Rosenberg, roj. grofici Khisl, iz leta 1725. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalka).

Gradivo za zgodovino Maribora. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1975– (glavna urednica 2012–).

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Elektronski vir] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018– (glavna urednica 2018–).

Cona Tezno nekoč. V: *Contact: informator poslovno proizvodne cone Tezno v Mariboru* 14 (2020), št. 53, str. 30–31.

Cona Tezno nekoč in danes. V: *Contact: informator poslovno proizvodne cone Tezno v Mariboru* 14 (2020), št. 54, str. 28–29.

Cona Tezno nekoč. V: *Contact: informator poslovno proizvodne cone Tezno v Mariboru* 14 (2020), št. 55, str. 32–33.

HORVAT, Mojca

Gospoščina Fala in povezave njenih lastnikov s cerkvijo. V: *Naši duhovniki in njihova dela*. Ruše: Lira – Društvo za razvoj, 2020, str. 93–107.

Robert Kukovec. V: *Osebnosti slovenske medicine*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2020, str. 151–162.

Avguštinski samostan na Muti skozi čas: Inventar samostana ob njegovi ukinitvi leta 1785. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalka).

MAČEK, Jure

Metalna Maribor: fotografska zgodba v arhivskem gradivu: razstava Pokrajinskega arhiva Maribor v razstavišču Per Gradus od 21. decembra 2020 do 31. maja 2021 (soavtor).

MIKEC AVBERŠEK, Leopold

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Elektronski vir] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018– (urednik).

NOVAK, Miroslav

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Elektronski vir] Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018– (urednik).

ROJHT, Ksenija

Sejni zapisniki občinskega odbora Mestne občine Maribor v letu 1864: kritična objava arhivskih dokumentov. Gradivo za zgodovino Maribora, zv. 46. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (soavtorica).

RAJH, Zdenka Semlič

Sejni zapisniki občinskega odbora Mestne občine Maribor v letu 1864: kritična objava arhivskih dokumentov. Gradivo za zgodovino Maribora, zv. 46. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (soavtorica).

Gradec, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 69–70.

Slovenci, za zmiraj gre!: 100. obletnica koroškega plebiscita. Maribor: Pokrajinski arhiv; [Ljubljana]: Arhiv Republike Slovenije, 2020. 218 str. (soavtorica, urednica, prevajalka).

»Slovenci, za zmiraj gre!«: razstava ob 100. obletnici koroškega plebiscita, Narodni muzej Slovenije, 10. 10. 2020–11. 4. 2021. Ljubljana: [s. n.], 2020–2021, https://www.nms.si/si/razstave/obcasne/10207-Slovenci-za-zmiraj-gre (soavtorica razstave).

SKITEK, Vinko

Avguštinski samostan na Muti skozi čas: Inventar samostana ob njegovi ukinitvi leta 1785. Gradivo za zgodovino Koroške; zv. 1. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020. 180 str.

V primežu nacistične Nemčije: Železarna Ravne med drugo svetovno vojno. V: *Od koroškega fužinarja do ravenskega jeklarja: publikacija ob 400-letnici železarstva in jeklarstva v Mežiški dolini*. Ravne na Koroškem, 2020, str. 18–21.

Dokumentacije na Ravnah za 61 m visok stolp: arhivsko gradivo Železarne Ravne v domačih in tujih arhivih. V: *Od koroškega fužinarja do ravenskega jeklarja: publikacija ob 400-letnici železarstva in jeklarstva v Mežiški dolini*. Ravne na Koroškem, 2020, str. 58–62.

Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690: Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor; 2019. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 230–231.

Zapuščinski inventar po Mariji Eleonori grofici Orsini-Rosenberg, roj. grofici Khisl, iz leta 1725. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (recenzent).

Celovec, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št 1, str. 71–76.

Naši duhovniki in njihova dela (simpozij), Ruše, 2020 (recenzent).

Djura Jelenko, Saša. *Slovenjgraški špital: arheološke raziskave srednjeveškega mestnega obzidja*. Slovenj Gradec – gimnazija 2000, Trg svobode 2010, Vorančev trg 2013: katalog občasne razstave, Slovenj Gradec, 2020 (avtor transkripcije situacijskega načrta slovenjgraškega špitala).

ŠÖVEGEŠ LIPOVŠEK, Gordana

Arhivsko gradivo o priključitvi Prekmurja 1918–1924 v slovenskih in madžarskih arhivih. V: *»Mi vsi živeti ščemo«: Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice: zbornik prispevkov mednarodnega in interdisciplinarnega posveta na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana, 29.–30. maj 2019*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2020, str. 67–87.

Budimpešta, Madžarska. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 77–82.

Budimpešta, Madžarska. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 83–84.

ZAJŠEK, Boštjan

Die Zukunft der Vergangenheit in der Gegenwart: Archive als Leuchtfeuer im Informationszeitalter. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsfor-

schung, zvezek 71. Dunaj: Böhlau Verlag, 2019. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 235–240 (recenzent).

Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse. [Elektronski vir]. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2018– (urednik).

Sejni zapisniki občinskega odbora Mestne občine Maribor v letu 1864: kritična objava arhivskih dokumentov. Gradivo za zgodovino Maribora, zv. 46. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalec).

Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690. Gradivo za zgodovino Maribora, zv. 44. 1. elektronska izd. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalec).

Zapuščinski inventar po Mariji Eleonori grofici Orsini-Rosenberg, roj. grofici Khisl, iz leta 1725. Gradivo za zgodovino Maribora, zv. 45. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2020 (prevajalec).

POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA

MARTELANC, Tanja

Arhivski dokumenti prostorskega planiranja mesta Nove Gorice in goriške regije v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici: predstavitev nedavno prevzetega arhivskega gradiva bivše občine Nova Gorica. V: *Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove Atenske listine: zbornik prispevkov Mednarodne konference projekta Mapiranje urbanih prostorov slovenskih mest v zgodovinskem okviru: Nova Gorica in njeni konteksti*. Nova Gorica, 11. –13. 3. 2020, str. 264–276.

Novo pokopališče mesta Nova Gorica. Kratka zgodovina izgradnje »mesta mrtvih« v Stari Gori. V: *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* (2020), št. 44, str. 189–206.

URŠIČ, Ivanka

Pilonov Prijatelj dr. Engelbert Besednjak, Pilonovi negativi fotografij iz fonda dr. Engelberta Besednjaka in Rozalije Vuk, 11. 9.–13. 12. 2020. Pilonova galerija Ajdovščina, str. 4–13.

Vesela Goriška: zbornik o ljubiteljski kulturi, Nova Gorica: Zveza kulturnih društev, 2019, 175 strani. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 233–235.

ZGODOVINSKI ARHIV PTUJ

ČUŠ, Monika

Stanje na področju materialnega varstva in prevzemanja arhivskega gradiva od oseb javnega in zasebnega prava na področju gospodarstva v upravnih enotah Ptuj in Ormož. Prispevek za mednarodno konferenco Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci 2020.

ZUPANIČ, Katja

Razstava in katalog »Fotografske metamorfoze Ptuja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja«, Zgodovinski arhiv na Ptuju, 20. junij 2019 – januar 2020, poročilo o razstavi. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 249–251.

Poplavljeno gradivo Mestne občine Ptuj ob naravni ujmi. Kako ukrepati? Strokovni članek, prispevek za mednarodno konferenco Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci 2021.

Jubilantka Marija Hernja Masten. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 263–267.

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

BUDNA KODRIČ, Nataša

Jožefina Terpinc, ljubljanska »femme fatale« 19. stoletja. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 111–133.

Luiza Crobath v Kranju leta 1844. V: *Kranjski zbornik 2020*, str. 39–47 (soavtorica).

Ko je poklic tudi delo za dušo. V: *Gorenjski glas* 73 (30. 10. 2020), št. 87, str. 15 (intervjuvanka).

Slovenci, začenjajo se novi časi (1918–1920) – potujoča razstava. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 243–245.

CERAR, Luka

»Vsa šestorica je prišla do častnega občanstva nekako tako kot Pilat v vero.« Zgode in nezgode ob imenovanju tržiških častnih občanov. V: *Kronika* 68 (2020), št. 3, str. 591–603.

ČIPIĆ REHAR, Marija

Jurij Humar – nova spoznanja o njegovem življenju in delu. V: *Kronika* 68 (2020), št. 1, str. 41–54.

Otroško zavetišče v Ljubljani – nastanek in delovanje v prvem desetletju (1834–1844). V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 45–62.

Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije 43 (2020), št. 1–2 (odgovorna urednica).

ERŽEN PODLIPNIK, Elizabeta

Oddaja Duhovni utrip: Razstava: Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920, (Televizija Slovenija), 25. 9. 2020 (intervjuvanka).

Oddaja Lynx magazine: Razstava: Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920 (Čezmejna TV), 30. 4. 2020 (intervjuvanka).

FEKONJA, Martina

David Petelin: Živeti v socialistični Ljubljani: Mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni. V: *Etnolog* 30 (2020), št. 30, str. 297–299.

Grzegorz Górny, Janusz Rosikoń: Vatikanski tajni arhiv: neznane strain cerkvene zgodovine. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, 533–534.

GLAVIČ, Jože

Primer uporabe programa Transkribus in izdelava modela za avtomatsko optično prepoznavanje znakov za poenostavljeno transkribiranje pisane gotice. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 86–97.

HODNIK, Mira

Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 89–91.

In memoriam Jože Žontar. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 494–498.

Oddaja Duhovni utrip: Razstava: Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920, 25. 9. 2020 (intervjuvanka).

Oddaja Lynx magazine: Razstava: Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920 (Čezmejna TV Slovenija), 30. 4. 2020 (intervjuvanka).

HVALA, Dejan

Življenje inženirja in ljubiteljskega fotografa Antona Sedeja iz Dol nad Idrijo. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 179–194.

Fotografska zapuščina inženirja Antona Sedeja iz Dol nad Idrijo. V: *Idrijski razgledi* 65 (2020), št. 1–2, str. 40–46.

KOS, Marjana

Epidemije črnih koz v Ljubljani v drugi polovici 18. stoletja. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 287–306.

MUŠIČ, Dunja

Arhivski detektivi: Spoznavanje arhivskih virov in delo arhivista v sklopu pedagoške dejavnosti Zgodovinskega arhiva Ljubljana. V: *Zgodovina v šoli* 28 (2020), št. 1, str. 85–93.

Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 89–94.

Arhivski kuharski rokovnik. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 228–229.

Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920. [Elektronski vir] V: *Kamra: digitalizirana kulturna dediščina slovenskih pokrajin* (3. 6. 2020).

Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije 43 (2020), št. 1–2 (urednica).

Oddaja Duhovni utrip: Razstava: Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920, 25. 9. 2020 (intervjuvanka).

Oddaja Lynx magazine: Razstava: Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920 (Čezmejna TV), 30. 4. 2020 (intervjuvanka).

STARIHA, Gorazd

Mestna občina Kranj v zapisnikih občinskega odbora od 1877 do 1881. V: *Kranjski zbornik 2020* (2020), str. 48–59.

Spolnost in nasilje. V: *Gorenjski glas* 73 (4. 9. 2020–18. 12. 2020), podlistek v številkah 71–101.

ŠEGA, Judita

Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 89–91.

Slovenci, začenjajo se novi časi … (1918–1920). V: *Loški razgledi* 66 (2020), str. 341–344.

Organizacija zdravstvene službe in nalezljive bolezni v Škofji Loki na prelomu iz 19. v 20. stoletje. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 331–358.

Oddaja Duhovni utrip: Razstava: Slovenci, začenjajo se novi časi … 1918–1920, 25. 9. 2020 (intervjuvanka).

ŽABOTA, Barbara

Auerspergi in reformacijsko gibanje v Škocjanu pri Turjaku. V: *Grad Turjak. Castellologica Slovenica; 2.*, Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 189–206.

Dunaj, Avstrija. V: *Evidentiranje arhivskega gradiva v tujini* 16 (2020), št. 1, str. 95–114.

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

CAR, Nataša

Urbarji Nadškofijskega arhiva Ljubljana. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 1, str. 221–222.

DOLINAR, France M.

Alojzij Šuštar (1920–2007): ljubljanski nadškof in metropolit (1980–1997). V: *Nadškof Alojzij Šuštar: 100-letnica rojstva.* Ljubljana: Družina, 2020, str. 17–31.

»Povsod sem začel na novo.« Tri odločilne prelomnice v življenju dr. Alojzija Šuštarja: Rim, Chur, Ljubljana. V: *Nadškof Alojzij Šuštar: 100-letnica rojstva*. Ljubljana: Družina, 2020, str. 81–98.

Čerin, Karel (1877–1949). V: *Novi Slovenski biografski leksikon*. 2020.

Gora nad Sodražico, od ribniške podružnice do samostojne župnije. V: *Sodraških 800: monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice*. Sodražica: Občina Sodražica, 2020, str. 309–321.

Marija Magdalena Gornik (1835–1896), mistikinja. V: *Sodraških 800: monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice*. Sodražica: Občina Sodražica, 2020, str. 840–844.

Die kirchenpolitischen und pastoralen Herausforderungen für die katholische Kirche nach dem Großen Krieg im heutigen Slowenien. V: *Die katholische Kirche in Ostmitteleuropa nach dem Ersten Weltkrieg: Neuordnung der Staaten - Neuordnung der Seelsorge*. (Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte der Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa, Bd. 27). Münster: Aschendorff, 2020, str. 279–306.

Luigi Tavano (1923–2018), duhovnik in cerkveni zgodovinar. V: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 2020*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2020, str. 239–241.

Mati Leopoldina Brandis: (1815–1900), HKL. Ljubljana: Družina, 2020, 62 str.

Slavnostni nagovor na podelitvi Aškerčevih nagrad. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 43 (2020), št. 2, str. 487–489.

KRAMPAČ, Tone

Volčjak, Jure. *Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana: 1140–1500*. Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2020 (reprodukcije).

Notranjske družine v 18. stoletju. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija, Slovenska matica, 2020 (korektor rokopisa, urednik, avtor dodatnega besedila).

Tržiške matične knjige – najstarejše na Gorenjskem. V: *Kronika* 68 (2020), št. 3, str. 469–488.

OTRIN, Blaž

Kratka biografija Franca Bernika. V: *Franc Bernik: Zgodovina fare Domžale: Svojim faranom doma in na ptujem v spomin na veliko dobo faren in domovinske ljubezni*. (2. natis). Domžale: Kulturni dom Franc Bernik, 2020, str. VII–XI.

Franc Bernik: Zgodovina fare Domžale, svojim faranom doma in na ptujem v spomin na veliko dobo farne in domovinske ljubezni. (2. natis). Domžale: Kulturni dom Franc Bernik, 2020 (član uredniškega odbora).

Odnos ljubljanske škofije do priključitev Prekmurja. V: *Acta Ecclesiastica Slovenia, Prekmurje v letu 1919 in Katoliška cerkev*, št. 40. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020, str. 249–259.

Vikariat Sodražica od prehoda iz goriške v ljubljansko nadškofijo do povzdignjenja v župnijo (1787–1862). V: *Sodraških 800: monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice*. Sodražica: Občina Sodražica, 2020, str. 253–270.

Nadškofova vizija Cerkve v ljubljanski škofiji po demokratičnih spremembah. V: *Nadškof Alojzij Šuštar: 100-letnica rojstva*. Ljubljana: Družina, 2020, str. 99–114.

Nadškof Alojzij Šuštar: 100-letnica rojstva (ur. Anton Jamnik in Bojan Žalec). Ljubljana: Družina, 2020 (urednik slikovnega gradiva).

Christian Paier (Kristjan Pajer) – slovenski Indiana Jones. V: *SLO, slovenski zgodovinski magazin* (nov. 2020), št. 28, str. 30–37.

VISOČNIK, Julijana

Čaščenje Nimf in Fontana v vzhodnoalpskem prostoru. V: *Studia Historica Slovenica* 20 (2020), str. 11–40.

Rimljani v Tržiču in njegovi okolici. V: *Kronika* 68 (2020), št. 3, str. 337–348.

Stara cerkev sv. Jurija pri Malem Korinju = The old church of St George (sv. Jurij) near Mali Korinj. V: Slavko Ciglenečki, Zvezdana Modrijan, Tina Milavec: *Korinjski hrib in poznoantične vojaške utrdbe v Iliriku = Korinjski hrib and late antique military forts in Illyricum*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 327–334 (soavtorica).

Tridesetletna vojna v Nadškofijskem arhivu Ljubljana (NŠAL). V: *Tridesetletna vojna in Slovenci: evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 359–373.

Župnija sv. Ruperta do jožefinskih reform. V: *Župnijska cerkev v Šentrupertu na Dolenjskem: 500-letnica izgradnje, oprave in posvetitve*. Ljubljana: Slovensko konservatorsko društvo, 2020, str. 29–61.

Atrans – Trojane. V: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru = Minor Roman settlements in Slovenia*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 249–293 (soavtorica).

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

FILIPIČ, Igor

Upravljanje in varovanje dokumentarnega in arhivskega gradiva v primeru združevanja ali soupravljanja župnij. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 2, str. 247–262.

Vodnik po matičnem gradivu in zapisnikih duš v Nadškofijskem arhivu Maribor: stanje november 2020. Maribor: Nadškofija Maribor, Nadškofijski arhiv Maribor, 2020.

URLEP, Lilijana

Cerkvenoupravna ureditev v Dravski dolini. V: *Naši duhovniki in njihova dela: zbornik simpozija 21. marca 2019 v Rušah* (ur. Vili Rezman). Ruše: Lira – Društvo za razvoj, 2020, str. 43–60.

Kaj o prednikih Arnolda Tovornika razkrivajo in skrivajo matične knjige? V: *Arnold Tovornik: podobe selniške kulture* (ur. Vili Rezman). Selnica ob Dravi: Javni zavod Arnolda Tovornika, 2020, str. 48–50.

Kirchenvisitationen und Visitationsberichte des Lavanter Fürstbischofs Joseph Oswald von Attems (1724–1744). V: *Herrschaftspraktiken und Lebensweisen Im Wandel: Die Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert. Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich: Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts*, Band 35. Dunaj, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2020, str. 67–89.

Ko zgodbo o knjigah in knjižnicah pišejo arhivi: razstava v knjižnici Janka Glazerja v Rušah, oktober 2020 (avtorica razstave).

Priključitev in cerkvenoupravna ureditev Prekmurja po priključitvi h Kraljevini SHS v virih Nadškofijskega arhiva Maribor: V: *Acta Ecclesiastica Slovenia, Prekmurje v letu 1919 in Katoliška cerkev*, št. 40. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020, str. 261–289.

Projekt digitalizacije konzistorialnih protokolov lavantinske škofije: predstavitev projekta. V: *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse* 3 (2020), št. 1, str. 28–35.

Štajerski duhovnik o priključitvi Prekmurja: kako je Januš Golec v svojih spominih opisal priključitev Prekmurja? V: *Acta Ecclesiastica Slovenia, Prekmurje v letu 1919 in Katoliška cerkev*, št. 40. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020, str. 97–116.

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH
REVIEWS AND REPORTS ON THE PUBLICATION AND EXHIBITIONS

Publikacije || Publications

dr. Borut Batagelj, Aleš Brod in Oskar Zoran Zelič: Stoletni kuharski zapiski za sodobno rabo

Celje in Krško: Zgodovinski arhiv Celje,
Srednja šola za gostinstvo in turizem Celje ter Kulturni dom Krško,
enota Mestni muzej Krško, 2021, 70 strani

Knjigo z naslovom **#receptiizarhiva: stoletni kuharski zapiski za sodobno rabo** so pripravili, oblikovali in predstavili širši javnosti trije partnerji: Zgodovinski arhiv Celje, Srednja šola za gostinstvo in turizem Celje ter Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško.

Navdih za izdajo knjige Stoletni kuharski zapiski za sodobno rabo je Kuhinjska knjiga za Hotel Triglav, ki je v Zgodovinskem arhivu Celje hranjena v zbirki rokopisov pod signaturo SI_ZAC/0006_00052.

Izviren vir vsebuje več sto receptov in zapiskov iz nekdanje hotelske kuhinje. Slednji za sodobno rabo sleherniku, ki se spopada z izzivi v domači kuhinji, ni najbolj praktičen in v marsikateri podrobnosti celo nerazumljiv. Zato so mentorji pri praktičnem pouku kuharstva na Srednji šoli za gostinstvo in turizem Celje razvozlali številne težave in izbor receptov prevedli v obliko za sodobno rabo.

Knjiga vsebuje tri poglavja. V prvem Od arhiva k loncem direktor Zgodovinskega arhiva Celje dr. Borut Batagelj predstavi zanimivo zgodbo o nastajanju knjige. Povod za izdajo knjige je namreč bila razglasitev Slovenije za evropsko gastronomsko regijo 2021 in še bolj evforija okrog kuhanja, ki v zadnjih letih preplavlja javni prostor, in postaja tudi dejavnik, ki se poudarja skozi zasebno življenje in prosti čas posameznika. Potreba po hrani in jedi se je razvila v veščino oblikovanja in posredovanja zgodb, ki pripravo in ponudbo hrane gradi v privlačen izdelek, medtem ko slednji išče navdih v tradiciji in domišljiji. Tako je bila logična izbira povezati se s šolo, ki pozna vsebine in veščine kuhanja ter uči kuharske mojstre za prihodnost.

Uganko sodobnim izzivom sta predstavljala tudi izvor zvezka in njegovo popotovanje do arhiva. Žig Rajhenburg na uvodni strani je nakazoval, da naj bi Hotel Triglav deloval v Brestanici, kar je bilo nekoliko zavajajoče. Hotel Triglav je deloval v Sevnici, kar je v zgodovinskem orisu delovanja hotela v tretjem poglavju (z naslovom Hotel Triglav v Sevnici) opisal Oskar Zoran Zelič. Navezave njegovih najemnikov izkazujejo vez na Brestanico in Nežko Arh, katere ime najdemo zapisano na isti naslovnici. Najbrž je nekdo, ki je manj čitljivo podpisan kot Feliks, po njenih zapiskih leta 1925 prepisal del vsebin v zvezku. Dodajanje vsebin kaže tudi na to, da je zvezek imel zelo dolgotrajno živo vlogo. Prenos zvezka iz Posavja v Celje je povezan z družino priznanega geologa Janeza Rihteršiča, ki se je skupaj s svojo ženo Ano ustalil v Celju. Nežka Arh je bila njegova teta, medtem ko je žena Ana zvezek z recepti tudi v desetletjih v drugi polovici 20. stol. skrbno hranila in pridno koristila. Navezava zapisov, ki so se sprva uporabljali v hotelski kuhinji z zgodbo o rabi zvezka v zasebnem stanovanju, izkazuje unikatno zgodbo, kako je kuhinja v naši družbi pomembna vez v tradiciji. Z izdajo knjige #receptiizarhiva se ta ugotovitev potrjuje in tudi nadgrajuje. Oskar Zoran Zelič je svoj prispevek obogatil s številnimi prilogami (načrt gradnje hotela, fotografije zunanjosti hotela, fotografije tečajnikov servirnega tečaja, reklamni oglasi za hotel in fo-

Razglednica, Hotel Triglav, SI_ ZAC_1274_001_083_00024

... 13 ...

Ajdova torta

Zahtevnost: 4/5

Za 16 kosov

SESTAVINE

- 200 g ajdove moke
- 40 g bele pšenične moke
- 200 g masla
- 200 g sladkorja
- 7 jajc
- 1 vanilin sladkor

1. Maslo, hranjeno na sobni temperaturi, damo v skledo in ga z ročnim mešalnikom penasto zmešamo. Dodamo 140 g sladkorja in le mešamo, da dobimo rahlo maso.

2. Posebej stepemo beljake, ki jim proti koncu stepanja dodamo preostanek sladkorja. Nato mast in rumenjakove dodamo pod snego in s kuhalnico vmešavamo penejano moko.

3. Maso vlijemo v model za peko tort in v predhodno segreti pečici 20 minut pečemo na 150 stopinj C, nato pa še 20 minut na temperaturi 180 stopinj C.

4. Ohladimo v modelu, damo na krožnik in prelijemo s čokoladnim ledom.
→ (glej recept 14 – čokoladni led).

KOMENTAR

Ker maso vedno rahlo nalahkem ostanem in pravzaprav malčkom pečemo bolečo pečico, najprej na nižji temperaturi, nato jo dogrevamo na 180 stopinj C. Torto preprečimo, da bi bolečo pečil.

Recept za bolečo zavzeli varovalci mnoštvo spomnija na rumeno barvico – bolečo, prelit z belim ledom.

V originalnem receptu je samo ajdova moka. Mi smo namesto dela ajdove moke uporabili pšenično (ker ne vsebuje gluten, in narediti bolečo bolj elastično).

Ce želimo, da je torta sočnejša, lahko bolečo nanešemo z rumeno vodo z dodatkom vanilje ali s pomarančnim sokom.

40

→ 17 Ajdova torta! →

41

Ajdova torta

tografija ruševin hotela, ko je bil le-ta maja 1945 porušen zaradi eksplozije vojaških eksplozivnih sredstev, ki so bila uskladiščena v stavbi).

Jedro knjige je drugo poglavje #receptiizarhiva, ki predstavlja 18 receptov, ki so jih dijaki skupaj z mentorji praktičnega pouka kuharstva pripravili za sodobno rabo. Kako je potekal praktični pouk na Srednji šoli za gostinstvo in turizem Celje, nam predstavi Aleš Brod s te šole. Mentorji, učitelji kuharstva Cecilija Božnik, Boštjan Bezgovšek in Luka Knez Lazar so z dijaki recepte preizkušali, jih posodabljali in ugotavljali, kako se je kulinarika v 100 letih spreminjala. Dijaki so ugotovili, da so se številne jedi, ki so bile na jedilnikih takrat, ohranile do danes in da se postopki priprave, če odmislimo uporabo sodobnih aparatov, niso bistveno spremenili. Mentorji in dijaki so postopke priprave jedi pri praktičnem pouku kuharstva tudi preizkusili. V knjigo je vključenih 18 receptov za raznolik nabor jedi, od juh, glavnih jedi, do sladic. Za pokušino nekaj naslovov receptov: Ješprenčkova juha, Goveje meso z kumino, Segedinar gulaš, Fižolova omaka, Ocvrta karfijola, Vanilijevi kifelčki, Ajdova torta, Husarski krofi. Vsi recepti so nekoliko posodobljeni in opremljeni z izvrstnimi fotografijami serviranih jedi (avtor je Vid Burnik). Dodano vrednost receptom dajejo komentarji, ki so pomembni za razumevanje posebnosti in več vrst razlik pri pripravi jedi nekoč in danes. Uporabnik receptov se lahko sam odloči, ali bo jed pripravljal po originalnih ali po posodobljenih receptih. Odločitev je posameznikova tudi, kako bo jedi serviral, po sodobnih trendih ali v slogu iz časa nastanka zgodovinskega vira. Knjigo namreč bogati fotografija Pogrinjek s servirnega tečaja v Hotelu Triglav v Sevnici iz leta 1938.

Arhivski vir Kuhinjska knjiga za Hotel Triglav je zbirka zapiskov za kuhinjo nekdanjega Hotela Triglav in vsebuje 175 oštevilčenih in 44 neoštevilčenih kuharskih receptov ter zapise o zdravilnih rastlinah in domačih zdravilih. Za vse, ki bi želeli sami preizkusiti originalne recepte in jih brati v izvirni obliki, je knjiga v celoti digitalizirana. Spletna povezava https://zac.si/2021/09/12/kuhinjska-knjiga/ do originalne kuharske knjige je objavljena na zadnji strani knjige #receptiizarhiva: stoletni kuharski zapiski za sodobno rabo.

Predstavljena knjiga je po zasnovi in vsebini izvrsten dokaz, kako lahko vir arhivskega gradiva postane osnova za vpeljavo v sodobne gastronomske trende. Zato so #receptiizarhiva odlično izhodišče, da postanejo vir novih gurmanskih zgodb.

Bojana Aristovnik

Jure Volčjak: Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana 1140–1500

Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana, 2020, 732 strani

V preteklem letu je luč sveta zagledala obsežna knjiga avtorja dr. Jureta Volčjaka z naslovom Listine Nadškofijskega arhiva Ljubljana, v kateri so, na 732 straneh, natančno popisane listine, ki jih najdemo v omenjenem arhivu med letoma 1140 in 1500. Časovno t. i. Zbirka listin, ki jo hrani arhiv, sicer sega vse do leta 2015.

Že na začetku je navedeno, da listine predstavljajo najdragocenejše arhivsko gradivo, iz česar bralec lahko sklepa, da si zaslužijo posebno pozornost slehernega arhivista, za kar je pričujoče delo več kot zgovoren dokaz.

Knjiga se začne s krajšim uvodom, v katerem avtor opredeli svojo vlogo pri popisu listin, ki mu je bila zaupana kot arhivistu in hkrati izrazi zahvalo vsem, ki so mu skozi daljše časovno obdobje njenega nastanka pomagali do končne izdaje.

V poglavju z naslovom Zbirka listin Nadškofijskega arhiva Ljubljana (NŠAL 101) najprej opozori na večleten proces oblikovanja dotične zbirke, ki je svoj epilog dobila v 20. stoletju. Vsebinsko jo razdeli na več sklopov, ki jih na naslednjih straneh podrobneje opiše, začenši z listinami, ki so nastale pred ustanovitvijo ljubljanske škofije leta 1461. Gre za obsežno količino listin benediktinskega samostana Gornji Grad, od njegove ustanovitve leta 1140 do ukinitve leta 1473.

V drugem velikem sklopu prikaže listine iz Škofijskega arhiva (ŠAL 1), fonda, ki vsebuje predvsem spisovno gradivo, nastalo v prvih treh stoletjih obstoja ljubljanske škofije.

Kot nadalje navaja ustvarjalec, naslednji sveženj predstavljajo listine Kapiteljskega arhiva Ljubljana (NŠAL 100). Pri tem poudari, da je popis 267 fasciklov po snovi že na začetku 30. let 19. stoletja izdelal Jožef Kek, medtem ko ga je leta 1836 dopolnil z repertorijem h kapiteljskim protokolom. Tekom desetletij so k urejanju svoje dodali še drugi ravnatelji in zaposleni v NŠAL.

V zadnjem sklopu dr. Volčjak omenja listine nekaterih župnij, ki so bile v zbirko uvrščene po sprejemu in ureditvi teh župnijskih arhivov ter jih hrani NŠAL. Naštete so župnije Bled, Dob, Kamnik, Kranjska Gora, Križe pri Tržiču, Mekinje, Naklo, Radovljica, Velesovo, Vodice itd. Sem se pogojno uvrščajo še listine tistih štajerskih župnij, ki so nekdaj spadale pod jurisdikcijo gornjegrajskega samostana (Braslovče, Bistrica ob Sotli, Mozirje, Planina pri Sevnici, Pilštanj, Podsreda, Rečica ob Savinji, Slovenj Gradec, Solčava, Šoštanj, Žusem), in župnije ljubljanske škofije na današnjem avstrijskem Koroškem, pri čemer velja posebej izpostaviti obe beljaški župniji.

Na koncu zapiše, da zbirka vsebuje nekaj zanimivih listin, izvirajočih iz arhivov nekdanjih samostanov, ki so dolga leta delovali na Kranjskem in so bili ukinjeni v času cerkveno-upravnih reform cesarja Jožefa II. Habsburško-Lotarinškega (1780–1790). Tu je govora o listinah ženskega dominikanskega samostana v Velesovem, listinah samostana klaris v Mekinjah, listinah kartuzije v Bistri in listinah samostana avguštincev v Ljubljani.

Vsebinsko gledano, v okviru celotne zbirke, na prvo mesto postavlja papeške potrditve ljubljanskih škofov, podelitve raznih spregledov in odpustkov. Kot pomembne za zgodovino škofije in stolnega kapitlja izpostavlja ustanovne listine stolnih kanonikatov in raznih beneficijev ter mašnih, dobrodelnih in drugih ustanov, listine o potrditvi ljubljanskih stolnih proštov, dekanov in kanonikov, listine nekaterih redovnih skupnosti, razna kupna, zakupna, prodajna in zadolžna pisma. Uvodni del zaključi z značilnostmi listin, hkrati nekaj besed nameni ureditvi popisa.

Sledita mu seznam uporabljenih kratic in slikovno gradivo po avtorjevem izboru.

Zaradi lažjega iskanja je ustvarjalec, še pred dejanskim popisom listin, pripravil regeste le-teh. Vsak od njih vsebuje zaporedno številko listine, datum in kratko vsebino iz naslova, vključi tudi listine, ki so ohranjene samo v obliki vidimusa ali transsumpta, na kar opozarja s kazalkami.

Jedro knjige predstavlja popis listin, ki so urejene in popisane po kronološkem vrstnem redu. Razdeljen je na dva dela. Prvi vsebuje popis originalnih listin, kamor je, po avtorjevih besedah, uvrščenih 526 kosov, medtem ko drugi zajema prepise listin, kjer je 60 kosov. Vsaka listina je opremljena z zaporedno številko, ki ji sledita datum in kraj izstavitve, naveden najprej v današnji obliki, medtem ko je v oklepaju s poševno pisavo zapisan še originalni zapis kraja. V nadaljevanju sledi daljši povzetek vsebine listine, kjer so vse osebe najprej zapisane v poslovenjeni obliki, nato v oklepaju, s poševno pisavo, stoji njihov natančni prepis po originalu. Na koncu daljšega regesta avtor navaja zapis datacije posamezne listine v originalni obliki, sledijo opis pravnega statusa (original ali prepis), vrsta pisne podlage (npr. pergament), zapis o velikosti, način overitve in število overiteljev, jezik ter opozorilo o morebitnih poškodbah na listini. Poleg naštetega k vsaki doda še dve koristni vrstici: vsebinsko sorodno gradivo, nanašajoče se na posamezno listino, ki se hrani v domačih ali tujih arhivih (prepisi, kopije), ter vse, avtorju poznane, objave, regeste ali omembe v literaturi.

Knjigo zaokroži s prikazom uporabljenih arhivskih in spletnih virov ter literature. Zraven doda še povzetke v treh tujih jezikih ter imensko in krajevno kazalo oseb in krajev, ki se pojavljajo v popisih, bodisi originalnih listin bodisi v prepisih.

Avtorju ob izdaji tako obširne strokovne publikacije lahko le čestitamo in izrazimo globoko spoštovanje za ves njegov trud in čas, ki ga je vložil, saj nam že pregled omenjenega dela da dobro vedeti, koliko zbranosti in odrekanj je potrebnih na poti do končnega cilja v knjižni obliki.

Nataša Car

Vlasta Beltram: Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno: narodnoosvobodilno in socialno-revolucionarno gibanje v nekdanjem brkinskem okrožju

Koper: Pokrajinski arhiv, 2021, 2 zvezka, 320 in 318 strani

V Pokrajinskem arhivu Koper smo v letu 2021 založili publikacijo Vlaste Beltram »Svet med Snežnikom in Slavnikom med drugo svetovno vojno: narodnoosvobodilno in socialno-revolucionarno gibanje v nekdanjem brkinskem okrožju«. Gre za komplet dveh knjig. Prva knjiga, Narodnoosvobodilno in socialno-revolucionarno gibanje v nekdanjem brkinskem okrožju, obravnava razvoj omenjenega gibanja v obdobju od leta 1941 do leta 1945, obdela področje ilegalne ljudske oblasti, njeno gospodarsko in finančno dejavnost, šolstvo, kulturo, agitacijo in propagando, narodno zaščito, zdravstvo ter komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, posveti se tudi vojnemu nasilju, spominskim pričevanjem ter popisu žrtev v drugi svetovni vojni, tako vojaških kot civilnih. Druga knjiga, Narodnoosvobodilno gibanje po posameznih krajih nekdanjega brkinskega okrožja, obravnava dogajanja po posameznih krajih med leti 1941 in 1945, ki zajamejo predstavitev kraja (vasi), število prebivalcev, naseljenih hiš, prihod partizanov, organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja, vključene domačine, upravno-politične organizacije, volitve, dejavnosti, pomembne dogodke, organizacijo šol, sovražnikove postojanke, požige, vklju-

čenost domačinov v druge vojaške formacije, zaprte, internirane domačine (vaščane), žrtve vojne in datum osvoboditve. Obdelanih je 113 krajev (vasi).

Za odločitev, da knjigo uvrstimo v svoj nabor publikacij, je bilo več razlogov. Med najpomembnejšimi je zagotovo dejstvo, da vsebina temelji na arhivskih virih, ki jih hranita Pokrajinski arhiv Koper in Arhiv Republike Slovenije, ter na gradivu, ki ga hrani Pokrajinski muzej Koper. Drugi pomemben razlog, da smo se odločili za izid, je dejstvo, da je to najobširnejši prikaz dogodkov iz časa druge svetovne vojne v krajih med Snežnikom in Slavnikom oziroma v tedanjem brkinskem okrožju, kot ga zameji avtorica, hkrati je tudi najobširnejši in do sedaj najcelovitejši pregled žrtev vojne po posameznih krajih nekdanjega brkinskega okrožja, gre za območje, ki sodi v pristojnost Pokrajinskega arhiva Koper. Knjiga nam nudi zelo natančne datacije dogodkov in njihovo rekonstrukcijo, ki temelji na zapisnikih, dopisovanjih, pričevanjih, osebnih spominih, in številna imena oseb (znanih in manj znanih), ki so zaznamovale zgodovino teh krajev v vojnem obdobju. Poleg izčrpnega opisa vojaških in političnih razmerij je velika pozornost namenjena tudi drugim dejavnostim, pomembnim za splošen življenjski utrip zlasti v času vojne. Tako so obsežno prikazani gospodarsko in finančno področje, šolstvo in kultura, narodna zaščita in zdravstvo. Pred končnim pregledom žrtev vojne je še razvejan opis izvajanega vojnega nasilja nad našimi ljudmi – od aretacij, zaporov, internacij do pobojev, požigov, ropanj.

Opis krajev in pregled delovanja ter organiziranosti le-teh v času vojne je za to območje edini tak vpogled, in četudi avtorica zapiše, da anketna predstavitev ni popolna, velja dejstvo, da je to najobsežnejši in najcelovitejši prikaz, ki je ta hip na voljo v eni publikaciji.

Nada Čibej

Mojca Horvat:
Gospostvo Negova, kot ga slikajo arhivski viri

Maribor: Pokrajinski arhiv, 2021, 204 strani

Gospostvo Negova je bilo najpomembnejše gospostvo med rekama Pesnica in Mura, medtem ko vas Negova, po kateri je dobilo ime, leži na vzhodnem robu Slovenskih goric. Nekoč so se na tem območju stikale ceste, ki so vodile proti Lenartu v Slovenskih goricah, Radgoni in proti Ljutomeru oziroma Ptuju. Kraj je bil kot last Spanheimov prvič omenjen v 12. stoletju, grad pa v prvi polovici 15. stoletja. Kakor druge gospoščine je imela tudi Negova burno zgodovino, saj se je na njej zamenjalo veliko plemiških lastnikov. Zadnji so bili Trauttmansdorfi, ki so bili njeni lastniki do konca druge svetovne vojne. Ker so večinoma živeli na svojih drugih posestvih, so Negovo v njihovem imenu upravljali oskrbniki. Prav to je bil glavni vzrok, da je v 19. stoletju Negova pomenila le še pristavo, na kateri so gospodarili najemniki, vendar se je kljub temu na gradu ohranilo precej stare opreme in orožja.

Nekdanja gospostva so na žalost redkeje deležna večje pozornosti in sistematične znanstvene obravnave. Vzrok je običajno večplasten, glavno težavo pa navadno predstavlja pomanjkanje arhivskih virov, čemur botruje več vzrokov. Eden je gotovo uničenje ali izguba gradiva, drugi, zelo pomemben pa je preselitev grajskega arhiva, ki je navadno sledil svojim lastnikom, če so živeli na kateri od svojih drugih posesti ali so se na drugo posestvo preselili. Tudi arhivsko gradivo negovske gospoščine, na katerem sloni in je bila napisana pričujoča knjiga, danes hranijo različni arhivi, glavnino pa najdemo v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in Pokrajinskem arhivu v Mariboru. Graški arhiv je na prelomu 19. v 20. stoletje prevzel srednjeveško negovsko gospoščinsko gra-

divo, gradivo, ki je nastalo po 16. stoletju, pa je na gradu ostalo do konca druge svetovne vojne, ko ga je v imenu Pokrajinskega muzeja Maribor prevzel Franjo Baš. Ko sta se Pokrajinski muzej v Mariboru in Pokrajinski arhiv Maribor ločila, je gradivo ostalo arhivu. Kasneje je bil fond dopolnjen, saj je v arhiv prišlo še nekaj gradiva iz nekaterih drugih institucij. Kljub delitvam in izgubi je danes fond Gospoščina Negova eden najceloviteje ohranjenih graščinskih fondov pri nas. Gradivo, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor, obsega 430 arhivskih škatel, devet map in osem knjig, skupaj 45 tekočih metrov gradiva, nastalega med letoma 1533 in 1941. Večina zapisov je v nemščini in rokopisni nemški kurenti (gotici), najti pa je tudi tipkopise in tiske, novejše dokumente v slovenščini in posamezne zapise v češčini.

Avtorica monografije Mojca Horvat se je priprave objavljenega dela lotila na precej inovativen način, ki predstavlja dragoceno novost v slovenski arhivistiki in zgodovinopisju. Čeprav je izhajala iz že obstoječe ureditve v uveljavljeni obliki urejanja graščinskih fondov in jo za pričujočo objavo le nekoliko priredila, je podatke skozi celotno besedilo dopolnjevala na izviren način s širšo razlago o obravnavani zvrsti gradiva, s čimer uporabnikom oziroma bralcem pomaga razumeti številne posebnosti, podrobnosti ter vzročno-posledični razvoj uprave in delovanja različnih področij družbe.

Seveda se največji del gradiva nanaša na zemljiško posest, ki je do razcveta industrije in razvoja industrijskih obratov vsem in vsepovsod predstavljala glavni vir dohodkov. V prvem poglavju, Dominicalia, kjer je v uvodu na razumljiv način razložila pojem zemljiškega gospostva, se je posebej posvetila dokaj kontinuiranim urbarjem in urbarialnim registrom. Vanje so lastniki, še pogosteje pa upravniki posestva beležili dajatve in obveznosti podložnikov, ki so predstavljale pomemben del dohodkov gospostva ter dokumente, ki so se nanašali na dominikalna zemljišča; v njih je mogoče najti opise gospostva, pa tudi druge davke, finance, gospodarske zadeve, zlasti kmetijstva, zadeve gozdnega urada, v 19. stoletju tudi zadeve, ki so se nanašale na zemljiško odvezo, in popise dokumentov gospoščinske pisarne. V odnosu do zakupnikov vinogradov po gorskem pravu je bilo negovsko gospostvo tudi t. i. gorsko gospostvo; v gorske bukve so vpisovali zadeve gorskih pravd ter tudi podrobnosti v zvezi z vinogradi in dajatvami gornine. V kronološko zastavljenem zaporedju tem v okviru poglavja se je v nadaljevanju dotaknila davkov in davčnih obveznosti do države, ki so se oblikovali vzporedno z gradnjo državnega uradniškega in vojaškega aparata ter fragmentom v fondu ohranjenih katastrskih evidenc, ki so predstavljale osnovo za izračunavanje davčnih obveznosti do države.

Drugo poglavje, naslovljeno Rusticalia, se nanaša na gradivo, ki ureja zadeve podložnikov. V tem gradivu lahko najdemo tudi posamezne plemiče, duhovnike ali vojake, ki bi jih najustrezneje označili kot zakupnike, saj je bil po definiciji podložnik vsak, ki je imel vsaj nekaj, kar je bilo podložno gospostvu. Med to gradivo sodijo ščitna pisma, zapuščinski inventarji, dokumenti v zvezi s tlako, razne podložniške listine, seznami obrtnikov, licitacije ipd. Ščitna pisma, ki jih je izdajal lastnik gospostva, so bila različnih vrst, v njih pa so bila navedena razmerja oziroma pravice obeh strani v postopku. Zlasti preučevanje zapuščinskih in predajnih inventarjev ter cenilnih zapisnikov po umrlih podložnikih, ki so ohranjeni od 17. do 19. stoletja, odstira pogled na vsakdanje življenje podložnih slojev prebivalstva in razmere, v katerih so živeli. Primerjava z na lestvici glede na premoženje višje postavljenimi upravniki je lažja, ker je med zapuščinskimi inventarji mogoče najti tudi zapuščinske inventarje po sedmih pokojnih upraviteljih gospostva Negova. Ti so bili že na pogled obsežnejši od zapuščinskih inventarjev podložnikov, razbrati pa je mogoče tudi dragocenosti in knjige, ki so jih imeli, njihove povezave s širšo okolico, nepremičnine, ki so jih posedovali, in drugo.

Posebno podpoglavje je avtorica namenila tlaki, saj velja, da so jo podložniki kot obveznost do zemljiškega gospoda najtežje prenašali. Glavni vzrok

temu je bila pogosta samovolja zemljiškega gospoda, ki je tlako prikrojeval in določal po lastni presoji, na kar ni imel vpliva niti deželni knez. Nekaj več reda je uspelo na tem področju uvesti šele absolutističnim vladarjem, npr. Mariji Tereziji s t. i. robotnim patentom leta 1778 in Jožefu II., ki je dodal še postopke in vsebino, ki jih je bilo v zvezi s sestavljanjem t. i. reluicijskih pogodb med gospostvom in njenimi podložniki (glede denarnega odkupa tlake) treba upoštevati.

V poglavju Ecclesiastica je avtorica opisala in razložila nastanek in pomen gradiva, ki se tiče župnij na območju, ki ga je gospostvo pokrivalo in v katerih so živeli njegovi podložniki. Te župnije so gospostvu pošiljale finančna in druga poročila zaradi odvetništva, ki je bilo namenjeno zlasti zaščiti cerkve in njenih pravic, gospostvo pa je imelo pravico nadzora nad upravljanjem cerkvenega premoženja. Dokumenti se tičejo župnij Apače, Benedikt, Negova, sv. Anton (Cerkvenjak), sv. Ana v Slovenskih goricah in Svetinje, nekaj dokumentacije pa je tudi o samostanu Admont, ki je bil upravičen do desetine v župniji Radgona.

Med korespondenco, ki jo obravnava poglavje Correspondentia, so zbrani prejeti in odposlani dopisi ter prejete normalije. Poleg dopisov so v to kategorijo uvrščeni delovodniki gospostva Negova, sicer pa je korespondenco najti tudi med dokumenti gozdnega urada, zemljiške odveze in tlake ter pri posameznih župnijah. Posebno poglavje je namenjeno še korespondenci lastnikov Trauttmansdorffov z upravitelji gospostva. Gre za zadnji sklop dopisov v dveh mapah, časovno pa zajema obdobje od leta 1610 do konca 18. stoletja. Vsebinsko gre npr. za sirotinske zadeve, tožbe, pogodbe, desetino, kupna pisma, obračune, beneficij, kazensko zadevo Janeza Petka s Kunovskega Vrha, čarovnice, šolo v Apačah, ribnike, seznam naturalij, inventar zalog mesa, vina, ščitna pisma. Med dopisi se hrani tudi pogodba med imenjem Prentlhof pri Radgoni in podložniki v Lutvercih iz leta 1790, v posebni mapi pa najdemo poročila upravitelja Vincenca Streinbrennerja o stanju veleposestva v letih 1917 in 1918 s priloženimi odgovori grofa Trauttmansdorffa.

Skozi čas se je na negovskem gospostvu zvrstilo kar nekaj instanc oziroma uradov, ki so imeli pristojnosti na področju sodstva. Gradivo, nastalo ob njihovem delovanju, je razpršeno po vsem fondu, v pričujoči knjigi pa ga avtorica obravnava v poglavju Iustitialia. Najstarejši sodni spisi so nastali pri patrimonialnem sodišču Negova in zadevajo sodne spore, ki jih je imelo gospostvo s sosednjimi gospostvi ali župnijami zaradi desetine, pomirja, davščin ipd. Po letu 1786, ko je moralo imeti vsako zemljiško gospostvo za izvajanje patrimonialnega sodstva zaposlenega šolanega pravnika, kar je za nekatere postalo prevelik strošek, je sodstvo začelo prehajati k večjim, t. i. delegiranim gospostvom, kakršno je bila tudi Negova. Najmlajši spisi so iz druge polovice 18. in iz 19. stoletja, ki jih je obravnavalo krajevno sodišče ali se nanašajo na delovanje gospodarskega urada. Krajevno sodišče, pri katerem je prav tako moral biti zaposlen plačani sodnik, je obravnavalo zadeve prve stopnje. Med spisi krajevnega sodišča Negova najdemo razne tožbe zaradi pretepov, dediščine, dolgov, odpovedi, sklepe dražb, poravnave in tudi dopise, zapisnike, pogodbe, sodne preklice, kurende, priloge ipd., pri obligacijskih zadevah pa je najti različne spore, npr. glede potoka, ločitve zakoncev, dolgov, tihotapstva ali prošnje za overovitve kupoprodajnih pogodb. Krajevno sodišče je urejalo tudi zemljiškoknjižne zadeve in vodilo zemljiške knjige, ki jih Pokrajinski arhiv Maribor hrani v Zbirki zemljiških knjig. Med sodno gradivo gospostva Negova pa so uvrščeni zemljiškoknjižni spisi za čas med letoma 1815 in 1827, ki se nanašajo na zemljišča, kupoprodajne pogodbe, razmejitve, izpiske iz urbarialnih registrov ipd. Pri vsaki spremembi lastništva je namreč morala biti sklenjena pogodba, najsi je šlo za prodajo ali nakup, za dedovanje, ki ga je spremljala pogodba o dedovanju po zapuščinski razpravi in inventar po pokojniku. Šele na temelju teh pogodb se je lahko v zemljiško knjigo vpisal novi lastnik. Avtorica je posebej opozorila še na najmlajšo knjigo,

v kateri so vpisane le ženitne oziroma predporočne pogodbe, ki so ena izmed različnih vrst pogodb. Posebno serijo pa tvorijo sodne zadeve gospodarskega urada Negova, ki je po določilih dvornega dekreta iz leta 1788 lahko opravljal tudi sodne naloge na prvi stopnji.

Kakor pri večini drugih okrajnih gosposk je nastanek negovske okrajne gosposke tesno povezan z novačenjem vojakov, posredno pa tudi s štetjem prebivalstva. Naborna gosposka je bila prva upravna instanca, ki je bila neposredno podrejena kresiji, za vodenje poslov pa so bili nastavljeni naborni komisarji. Z leti se je seznam njihovih nalog začel širiti. Sprva so jim poverili objavljanje odredb in nadzor nad izvajanjem ukazov in odredb, odkrivanje prestopkov, nato pa so postale odgovorne tudi za nadzor nad šolskimi in komunalnimi zadevami, skrbeti so morale za poštne storitve, nravstveno stanje, zdravje, reveže, obrtne in druge posle, zagotavljanje varnosti pred požari, pregon vagabundov ipd. Na začetku 19. se je njihova pristojnost razširila še na pobiranje nekaterih davkov, pisanje periodičnih statističnih poročil, zbiranje podatkov o žrtvah požarov, pobiranje davka na glasbene prireditve, organizacijo tlake pri gradnji glavnih cest in vodogradnjah ipd. Za opravljanje teh nalog okrajne gosposke niso dobile skoraj nobenega denarja; obdržati so smele le 2 % od pobranih deželnoknežjih davkov, uradniku pa so pripadali potni stroški in dnevnice.

Po navadi pri urejanju in popisovanju arhivskega na koncu ostanejo arhivalije, ki jih zaradi njihovih specifičnih lastnosti ni mogoče uvrstiti v nobeno od naštetih kategorij gradiva. Avtorica mu je posvetila zadnje tematsko poglavje in ga naslovila »Drugo«. Najstarejša med temi dokumenti je fragmentarno ohranjena knjiga izdatkov urada za rudnik soli pri gospostvu Altaussee, večinoma iz leta 1639, nekaj pa še iz leta 1650. Kako in zakaj se je knjiga znašla med gradivom gospostva Negova, ni znano. Naslednja arhivalija je tiskana knjiga z naslovom Kako so Francozi leta 1813 opustošili Saško, ki je bila izdana v Leipzigu, njen avtor je Wilhelm Engelmann.

Medtem ko se prvi dve arhivaliji neposredno ne dotikata gospostva Negova, je tretja z njim tesno povezana. Gre za zapiske negovskega župnika o zgodovini kraja, graščini, prebivalcih ipd., zapisane na prazne liste registra ribnikov iz 18. stoletja. Zapiski govorijo večinoma o 19. stoletju, ponekod pa posežejo tudi v starejše obdobje. Četrta arhivalija je tretji precej podobna, saj gre za Kroniko negovske graščine in župnije, ki jo je sestavil Ivan Lasbacher. Besedilo je rokopis, pisan deloma s črnilom, deloma s svinčnikom, zapisan na nepopisani »Musilovi risanki«, ki so jo uporabljali v šolah, in v nepopisanih delih knjige o grajskih ribnikih. Posamezni listi manjkajo, saj po besedah avtorice Mojce Horvat delo nikoli ni bilo zvezano v knjižno celoto. Besedilo je razdeljeno po točkah, ki so precej nesistematične, saj so raztresene po celotnem besedilu. Zadnjo arhivalijo predstavlja herbarij trav, mahov, lišajev in žit. Imena so zapisana v glavnem v latinščini, nekaj pa je tudi nemških.

Knjigo bogati veliko zanimivega in kakovostnega fotografskega gradiva, zapise pa dopolnjujejo diagrami in razpredelnice s podatki, ki nudijo številne primerjave. Objavljeni stari (jožefinska vojaška merjenja in franciscejski kataster, skica meja lovskega revirja) in novi zemljevidi omogočajo prostorsko predstavo in orientacijo, na koncu pa je kot priloga dodan še obširen seznam podložnikov negovskega gospostva. Glede tega je avtorica opozorila, da je zaradi slovenjenja imen in priimkov narejen subjektivno, saj zanj velja isto kot za številne druge sezname, da se zapisovalci niso ozirali na jezikovno ali etično istovetnost njihovih nosilcev. Vendar so slovenjeni priimki, ki so v originalih pogosto zapisani različno, za sodobnega bralca razumljivejši.

Kot je bilo že omenjeno, je pričujoča monografija, ki z razlagami in dopolnitvami zapisov podaja vsebino ureditve gradiva, veliko več kot arhivski pripomoček za uporabo. S preprostimi, vendar verodostojnimi razlagami jo lahko uporabljamo kot arhivsko pomagalo, a tudi kot neke vrste priročnik ali učbenik, ki bo prišel prav marsikateremu raziskovalcu gospostev, najsi bo to negovsko

ali katero drugo. Morda se bo izkazalo tudi, da naklada 78 izvodov knjige ne bo dovolj. Saj, kot je najti v zapisu enega od recenzentov, ta knjiga je priročnik in v več pogledih tudi znanstveno delo.

dr. Alenka Kačičnik Gabrič

Georg Tanzler: Ein Rechnungsbuch Ernsts des Eisernen

Dunaj: 2015 (magistrsko delo)

Prav gotovo ni ravno pogosto, kaj šele običajno, da bi v znanstvenih periodičnih publikacijah predstavljali znanstvena dela podiplomskih študentov, a je z vidika pomembnosti v nadaljevanju predstavljenega magistrskega dela to še kako koristno. Avtor znanstvenega dela Georg Tanzler je svoje magistrsko delo pripravil pod mentorstvom dr. Christiana Lacknerja na dunajski univerzi. Vsem, ki se ukvarjajo s srednjeveško zgodovino, bo mentorjevo ime gotovo priklicalo v spomin kakšno njegovo znanstveno kritično izdajo računskih knjig avstrijskih nadvojvod iz obdobja srednjega veka. Prav tovrstna dela omogočajo lažje proučevanje za slovensko upravno zgodovino izredno pomembnega, a težko dostopnega arhivskega gradiva, kar računske knjige avstrijskih nadvojvod gotovo so. Pohvalno je tudi, da po tej poti hodijo tudi njegovi študentje. Eden izmed teh je Georg Tanzler, ki se je v svojem magistrskem delu posvetil temeljiti proučitvi in znanstveno-kritični izdaji računske knjige avstrijskega nadvojvode Ernesta Železnega, ki zajema časovno obdobje od božica leta 1419 do 22. avgusta 1424. Da gre v tem primeru za arhivski in zgodovinski vir, ki je velikega pomena za celoten avstrijsko-slovenski prostor, verjetno ni treba posebej poudarjati. Magistrsko delo obsega 156 trdo vezanih strani in je razdeljeno v osnovi na tri poglavja ter ima na koncu priložene seznam virov in literature, krajevno in osebno kazalo ter povzetka v angleškem in nemškem jeziku. V prvem oziroma uvodnem poglavju nas avtor seznami z dejstvom, da je obravnavana računska knjiga dostopna v arhivu dunajske dvorne komore (Hofkammerarchiv) pod signaturo št. 107 in zajema 47 računov avstrijskih deželnoknežjih uradov. Hkrati opomni na smernice, ki veljajo za znanstveno-kritično izdajo virov, pri čemer opomni, da je računska knjiga pisana v dveh pisavah: minuskuli in majuskuli. Opomni tudi na okrajšave in druge slovnične posebnosti, zaradi katerih gre pri tej znanstveno-kritični objavi za transkripcijo in ne transliteracijo vira. Uvodoma avtor doda tudi kazalo oziroma razporeditev računov, kakor so ti zabeleženi v originalnem viru. Geografsko se ti računi nanašajo na deželnoknežje urade v Spodnji Avstriji, Koroški, Štajerski, Kranjski ter Goriški in v Trstu. V drugem poglavju avtor podrobneje spregovori o značilnostih vira kot takšnega. Ponovno zabeleži signaturo, pod katero je shranjen v dunajskem komornem arhivu in nadaljuje s podrobnimi podatki o računski knjigi: da je njena velikost 300 x 215 mm, da je napisana na papir, od katerih jih je večina označena z vodnimi žigi, da obsega 80 listov in en majhen listič, ki je dodan k foliu 67. V tem delu opozori tudi na dejstvo, da je glede na različno pisavo omenjeno računsko knjigo pisalo vsaj šest različnih pisarjev. Tretji del knjige je posvečen transkripciji računske knjige kot takšne, pri čemer je avtor ohranil primarno razporeditev računov in njihovo foliiranost. V sprotnih opombah pod črto je dodal, kar se za takšno delo tudi spodobi, krajše opise pomembnejših osebnosti, ki jih zasledimo v teh letnih računih. Na tem mestu lahko poudarimo, tiste letne račune, ki so za slovensko zgodovinopisje tudi najzanimivejši. Ti zajemajo obdobje med letoma 1421 in 1424 in so iz naslednjih uradov:

- iz prejemniških uradov Pliberk/Bleiburg, Guštanj in Črna na Koroškem (25. 12. 1421–25. 12. 1423),

- od mestnega sodnika v Pliberku/Bleiburgu (25. 7. 1422–25. 7. 1424) in trških sodnikov v Guštanju (25. 12. 1421–25. 12. 1423) in Železni Kapli/Eisenkappel (13. 7. 1422–13. 7. 1424),
- iz deželnoknežjega urada Pliberk (Schäfferamt Bleiburg, 25. 12. 1421–25. 12. 1423),
- iz vicedomskih uradov za Kranjsko (29. 9. 1421–29. 9. 1423), Koroško (25. 12. 1421–25. 12. 1423),
- iz mitnic v Muhovem gradu/Mocco, Trstu, Klancu, Proseku in Ricmanjah (25. 11. 1421–25. 12. 1422, 1423),
- iz mesta Kranj (16. 2. 1423–7. 3. 1424).

Pri vsakem posameznem računu sta najprej navedena njegov izstavitelj in urad, za katerega je izstavljen. Nadalje sledijo podatki o času izstavitve oziroma časovnem obdobju, ki ga zajema posamezni račun. Naposled so v vsakem računu navedeni prihodki in odhodki, ki jim je na koncu dodana bilanca prihodkov in odhodkov vsakega posameznega urada.

dr. Vinko Skitek

International Archives Week Challenge: CYCLING, #IAW2021 – International Archives Week 2021: 7th – 11 June 2021

Celje/Ieper, 2021, 16 strani

Tema letošnjega Mednarodnega arhivskega tedna, ki je potekal med 7. in 11. junijem 2021 in ki ga obeležujejo arhivi po vsem svetu, je bila kolesarjenje.

Kot že nekajkrat do sedaj sta moči ponovno združila Zgodovinski arhiv Celje in Arhiv mesta Ieper iz Belgije ter ob Mednarodnem arhivskem tednu izvedla projekt, s katerim sta povezala več arhivov iz Evropske unije. Število držav, ki pristopajo k temu projektu, je iz leta v leto višje, letos se jih je povabilu odzvalo 16.

Seveda se najprej poraja vprašanje, zakaj kolesarjenje. Ob odgovoru na to vprašanje bo treba malce pogledati v zgodovino. Prva kolesa so se v Evropi pojavila okoli leta 1880 ter so bila znak prestiža in modna muha meščanov, kaj kmalu so postala praktično in lahko prevozno sredstvo. Kolo je tako pomenilo simbol mobilnosti, povezovanja, premagovanja razdalj, utrdilo se je tudi kot simbol svobode. Povezujemo ga s tehnološkim napredkom, športnim rekvizitom, družabnim sredstvom in predmetom socialnega statusa.

K projektu so pristopili arhivi, ki delujejo na različnih stopnjah sistemov posameznih držav, od osrednjih centralnih državnih arhivov do regionalnih, mestnih arhivov ali arhivskih oddelkov različnih dediščinskih institucij. Izbor gradiva je bil prepuščen posameznikom, medtem ko predstavljeni kosi gradiva kažejo zelo zanimiva sporočila. Mejni razpon arhivskega gradiva predstavljajo dokumenti, nastali med letoma 1893 in 1986.

Štajerski deželni arhiv v Gradcu je izbral reklamni letak za kolesa proizvajalca Albl iz leta 1893; Mestni arhiv iz Iepra predstavi razmere po prvi vojni, ko so množično urejali zadeve v zvezi z vojno škodo in so številni posamezniki želeli uveljavljati nadomestila za izgubo koles; Bolgarski državni arhiv iz Sofije predstavi promocijsko razglednico kolesarja, ki je leta 1907 prekolesaril dolgo pot iz domačega Gabrovega v London in nazaj; Državni arhiv v Varaždinu je za publikacijo izbral program odprtja velodroma s prvo mednarodno kolesarsko dirko v Varaždinu leta 1895; Državni arhiv s Cipra se predstavlja s fotografijo vožnje dveh policistov na tandem kolesu leta 1936; Estonski državni arhiv iz

Tartuja je posredoval ustanovne dokumente kolesarskega kluba Taara iz leta 1898, katerega ime ni bilo po godu ruskim oblastem; Finski muzej športa iz Helsinkov je iz svojih arhivov izbral identifikacijske kartice predstavnikov več olimpijskih kolesarskih reprezentanc leta 1952; Mestni arhiv iz Heilbrona objavlja dovoljenje za vožnjo s kolesom iz leta 1911; Madžarski državni arhiv iz Kecskemeta predstavi fotografijo dečka na triciklu iz leta 1894; Mestni arhiv iz Corka predstavi dokument, ki kaže na pomen kolesa v času irskih prizadevanj za neodvisnost leta 1921; Državni arhiv iz Trsta se predstavlja z osnutkom za grb tržaškega italijanskega kolesarskega društva iz leta 1906; Mestni arhiv iz Luksemburga je posredoval dokument, ki priča o obvezni oddaji koles nemškim okupacijskim oblastem leta 1940; Državni arhiv z Malte je v objavo posredoval portretno fotografijo dečka, ki olji verigo kolesa; Nizozemski arhiv iz Middelburga je izbral fotografijo skupine osnovnošolcev, ki kolesarijo po zgrajenih zaporah, ki varujejo obale pred poplavljanjem morja leta 1986; Slovaški državni arhiv iz Bratislave je izbral naslovno stran biltena kolesarske dirke po Slovaškem leta 1954; Zgodovinski arhiv Celje publikacijo zaokroža s predstavitvijo pravil za polževo kolesarsko dirko v Gotovljah pri Celju leta 1905.

Publikacija je v angleškem jeziku in obsega 16 strani, arhivi so predstavljeni po abecednem vrstnem redu držav, iz katerih prihajajo. Dostopna je tudi v elektronski obliki na spletni strani Zgodovinskega arhiva Celje. Knjižica je zanimiva, všečna in le en klik oddaljena od vas!

Sonja Jazbec

Razstave || Exhibitions

Cergol Ines: KUBEJSKI

Koper: Pokrajinski arhiv, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 2020, 119 str.

V letu 2020 je v sozaložbi Pokrajinskega arhiva Koper in Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper izšla knjiga »*Kubejski*«, ki je posvečena bardu istrskega pesništva Alojzu Kocjančiču in nosi naslov po njegovem psevdonimu. Knjiga je zaključno dejanje izjemno odmevnega projekta prenove Kocjančičeve hiše v Kubedu v umetniško rezidenco, ureditev spominske sobe in knjižnice ter ureditev pisne zapuščine pesnika, ki jo je prevzel Pokrajinski arhiv Koper, postavitev razstave o življenju in delu Kocjančiča ter spominski sobi. V projektu sta poleg arhiva in knjižnice sodelovala še Pokrajinski muzej Koper in Mestna občina Koper, ki je v letu 2020 ponovno obudila podeljevanje Kocjančičeve nagrade za posebne dosežke pri oblikovanju kulturne podobe slovenske Istre, katere začetek sega v leto 1993.

Mladost Alojza Kocjančiča, rojenega v Kubedu leta 1913, so zaznamovali razburkani časi tako *Vélike vojne* in povojnega obdobja kot tudi razmah fašizma in druga svetovna vojna. Kot duhovnik, pesnik, izjemno rahločutna duša je svojo ljubezen in hrepenenje do domovine, do Kubeda, Istre, jezika, ljudi prelil v besede proze in poezije, pridige, vedno zapisane v lepi knjižni slovenščini.

Knjiga ni prva, ki predstavi in osvetli delo in življenje Kocjančiča, vendar je zagotovo posebna, ker združi tako njegovo delo kot poezijo (nekatere pesmi

so objavljene prvič), spominsko sobo, še posebej prvič predstavi reprodukcije nekaterih dokumentov, rokopisov, pisem, fotografij iz zapuščine.

Knjiga se dotakne Kocjančičevih otroških let, zaznamovanih s smrtjo očeta, hudim pomanjkanjem in brezdomstvom. Enajst let je štel, ko je odšel v goriško semenišče in se povezal s krogom narodno-zavestnih intelektualcev, ki so imeli velik vpliv nanj. Njegovo »goriško obdobje« je trajalo polnih trinajst let. Takrat se je v njem prebudil tudi pesniški duh. Pomanjkanje v otroštvu je zamenjalo težko obdobje med dvema svetovnima vojnama, zlasti vzpon fašizma. Stiske, ki jih je doživljal, je mogoče razbrati iz verzov: »*Potem odšel sem, Istra kamenita, pozabil sem na brinove bodice, spoznal sem pa nasilstva prej zakrita: posmeh, porog, in lažni plašč krivice, ki z njim te tuja zloba je odela. In ne več dlan, ne več, kot včasih, lice, od teh bodic je duša krvavela.*«

Prvo mašo je kot novomašnik pel v svojem rojstnem kraju Kubedu, opravljal je dela kaplana v Buzetu, nato bil sprva župnijski upravitelj in kasneje župnik v Koštaboni, upravljal je župnijo Pomjan, župnijo Šmarje pri Kopru, od leta 1963 do upokojitve je bil župnik v Klancu pri Kozini, umrl je leta 1991. Duhovniški poklic je jemal kot življenjsko poslanstvo in ga tako tudi opravljal.

Bil je pesnik Istre in kot je Tone Pavček zapisal: »*Istra je z njim za zmeraj tudi v poeziji zares postala slovenska, on pa njen pesnik.*«

V duhu Alojza Kocjančiča se ohranja njegova bogata zapuščina tudi v spominski sobi v njegovi hiši v Kubedu s stalno postavitvijo razstave »*Alojz Kocjančič – življenje in delo*«, medtem ko o širini njegovega duha priča izredno bogata ohranjena osebna knjižnica, katere izbor je razstavljen v spominski sobi. Projekt in knjiga sta bila predstavljena tako v koprski Loggii kot tudi v avli Pokrajinskega arhiva Koper.

Celoten projekt in izdajo knjige je kot predstavnica Pokrajinskega arhiva Koper koordinirala arhivska svetnica Mirjana Kontestabile Rovis.

Nada Čibej

Prehrana v Kopru in na njegovem podeželju od Antike do konca 19. stoletja/L'alimentazione a Capodistria e nel suo contado dall'antichità alla fine dell'ottocento; razstava Pokrajinskega arhiva Koper in Pokrajinskega muzeja Koper

Koper, 24. 9. 2021–31. 12. 2021

Z razstavo »Prehrana v Kopru in na njegovem podeželju od Antike do konca 19. stoletja/L'alimentazione a Capodistria e nel suo contado dall'antichità alla fine dell'ottocento«, ki je nastala v sodelovanju Pokrajinskega arhiva Koper in Pokrajinskega muzeja Koper ter je na ogled do konca leta 2021 v Pokrajinskem arhivu Koper, smo se pridružili projektu Slovenija – Evropska regija gastronomije 2021 in povezali s temo letošnjih Dnevov evropske kulturne dediščine s temo »Dober tek« in Tednom vseživljenjskega učenja. Tema razstave se navezuje tudi na stalno etnološko razstavo Srečanje lakote in izobilja v Pokrajinskem muzeju Koper, ki predstavlja kulturo prehranjevanja na prelomu 19. v 20. stoletje.

Razstava »Prehrana v Kopru in na njegovem podeželju od Antike do konca 19. stoletja/L'alimentazione a Capodistria e nel suo contado dall'antichità alla fine dell'ottocento« predstavlja prehransko dediščino skozi različna obdobja in različne družbene skupine na območju Istre: rimsko kuhinjo, prehrano v mestu, prehrano na podeželju, prehrano solinarjev, mediteransko trojko idr. Avtorji so se posvetili široki paleti prehrambnih navad tega področja, in sicer:

Zdenka Bonin (Pokrajinski arhiv Koper): Na panojih Ustanovitev kopr-

skega samostana sv. Klare; Življenje v samostanu in izdatki za nakup živil za prehrano redovnic in drugih prebivalk samostana ob koncu 18. stoletja; Delovanje koprskih dobrodelnih ustanov obdela navade in načine prehranjevanja redovnic klarisinj ter bolnišnično prehrano otrok v dobrodelnih ustanovah.

Deborah Rogoznica (Pokrajinski arhiv Koper): Na panojih Kuhinjska kultura od srednjega do novega veka in pojav prvih kuharskih knjig; Družbene, bivalne in rastlinske značilnosti Kopra v beneškem obdobju; Kuhinja kot element bivalne kulture v beneškem Kopru; Delovni pripomočki in pohištvo v koprskih kuhinjah; Vpliv Benetk na razvoj koprske kuhinje; Prehrambne navade in sladke razvade koprskega plemstva in meščanstva obdela značilnosti meščanske kuhinje v Kopru ter mešanje vplivov iz Benetk in domače kuhinje.

Marko Bonin (Pokrajinski muzej Koper): Na panojih Solinarsko življenje; Kruh in voda; Prehrana solinarjev nam približa način prehranjevanja solinarjev kot značilnost našega območja.

Tina Novak Pucer (Pokrajinski muzej Koper): Na panojih Istrska kuhinja; Prehrana podeželske Istre; Kmečka kuhinja in miza odkriva jedi istrske kmečke kuhinje in razkriva, katere današnje jedi ne sodijo v tradicijo, četudi se oglašujejo kot take.

Flavio Bonin (Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran): Na panojih Pridelava in nakup žita; Gojenje oljk in pridelovanje olja; Modernizacija kmetijstva osvetli najznačilnejše pridelovalne panoge slovenske Istre.

Verena Vidrih Perko (Gorenjski muzej): Na panojih Med pečenko s flamingovimi jeziki in nezabeljeno proseno kašo; Ti, Rimljan, vedi, da boš vladal ljudstvom; Kar je dovoljeno Jupitru, ni dovoljeno volu nas popelje v daljno antiko in opiše prehrambne navade takratnih prebivalcev na našem področju.

S tem pregledom smo želeli predstaviti in ozaveščati javnost o prehranski dediščini in spodbujanju priprave starih jedi v sodobni kuhinji ali prehranskih inovacij, ki temeljijo na lokalni kuhinji.

Z razstavo napovedujemo izid knjige z enakim naslovom na začetku decembra 2021, v kateri bodo predstavljeni obsežnejše raziskovalno delo in

zbrano gradivo sodelujočih avtorjev razstave, značilne sestavine za kuhanje na obravnavanem območju in recepti za pripravo jedi.

Nada Čibej

Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik in Dunja Mušič: Ljubezen gre skozi želodec: kulinarika v arhivskih virih

Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2021, 48 strani

Gre ljubezen skozi želodec? Seveda! To lahko potrdi raziskovalka Zala, ki s pomočjo mladega arhivista v **prvem slovenskem stripu na področju arhivistike** z naslovom *Ljubezen gre skozi želodec: kulinarika v arhivskih virih* skozi zanimive dokumente v arhivu odkriva jedi vse od Idrije, Škofje Loke, Kranja do Ljubljane in Novega mesta.

Strip so pripravile arhivistke Zgodovinskega arhiva Ljubljana – **Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik in Dunja Mušič**, v sodelovanju z ilustratorko **Moniko Klobčar.** V arhivistiki je tovrsten način predstavljanja arhivskih virov širši publiki novost, saj predstavlja arhivske vire na povsem drugačen način. Strip je tudi nadgradnja projekta **Arhiv**ski **kuha**rski rokovnik, ki je bil prvič objavljen leta 2019.

Zgodba na hudomušen način predstavlja raziskovalko Zalo, ki po naključju v Idriji odkrije zanimivo kuharsko knjigo. Ker je sama ne zna prebrati, ji pri raziskovanju pomaga mladi arhivist. Ob prebiranju gradiva iz Idrije seveda ne moreta mimo idrijskih žlikrofov in rudnika živega srebra. Raziskovanje nadaljujeta na enoti v Škofji Loki, kjer med drugim odkrijeta tovarno kisa, podjetje, ki je izdelovalo hladilne naprave … Pot ju nato odnese na enoto v Kranj, kjer

Odprtje razstave 27. septembra 2021 v Kulturnem centru Semič. Na fotografiji so z leve avtorici Mira Hodnik in Dunja Mušič, županja Občine Semič mag. Polona Kambič, ki je razstavo tudi odprla, direktorica ZAL dr. Zdenka Semlič Rajh, ilustratorka Monika Klobčar in avtorica Elizabeta Eržen Podlipnik. (Foto: Jože Glavič, ZAL)

ob raziskovanju arhivskih virov o družini Mayr in tovarni olja Zabret v Britofu že začenjajo preskakovati prve iskrice med njima. Iz Gorenjske se odpravita na enoto arhiva v Ljubljani, kjer spoznata urbarje, odkrijeta zelo star recept za mandljevo torto in še marsikaj zanimivega. Nazadnje ju pot zanese na enoto v Novo mesto, kjer prek arhivskih virov spoznata belokranjske dobrote, cviček, kulinarične zapiske Tite Kovač Artemis in druge dobrote.

Bralec tako s pomočjo Zale in mladega arhivista spoznava kulinariko, zgodovinske dogodke, različne pisave, kulturo prehranjevanja in še veliko zanimivega. Poleg stripovskih podob in slikovnega gradiva je strip opremljen še s QR-kodami, ki nas pripeljejo na filmoteko Zgodovinskega arhiva Ljubljana, delovne liste na temo kulinarike …

Arhivistke so gradivo na temo kulinarike odkrile v vseh enotah Zgodovinskega arhiva Ljubljana, pri čemer je bila iztočnica za strip knjiga z recepti s konca 19. stoletja, ki je bila pred kratkim najdena v gradivu Občine Idrija. Namen stripa je nagovoriti čim širši krog ljudi z uporabo žanra, ki postaja vedno bolj priljubljen na celotnem kulturnem področju in ni omejen samo na eno starostno skupino. Avtorice so s stripom želele ne samo predstaviti naše pestro gradivo, ampak tudi razbiti nekatere stereotipe o arhivih – o starcih z debelimi naočniki, ki brišejo prah iz starih listin. Dogajanje v stripu je dinamično, raziskovalko spremlja mladi arhivist, medtem ko je gradivo, ki je bilo uporabljeno, še tako aktualno.

Strip je nastajal na temelju arhivskih virov in iztočnic, ki so jih ilustratorki dajale arhivistke. V stripu lahko med drugim prepoznate pogled skozi okno v čitalnici enote v Idriji, Robbov vodnjak na Mestnem trgu v Ljubljani, skozi ilustratorkin proces risanja stripa je začela vzporedno nastajati tudi ljubezenska zgodba med raziskovalko Zalo in mladim arhivistom.

Strip spremlja tudi razstava, ki je svojo pot po Sloveniji začela v Kulturnem centru Semič. Zgodovinski arhiv Ljubljana se je namreč pridružil Dnevom evropske kulturne dediščine in Tednu kulturne dediščine v letu 2021 pod geslom »Dober tek!«. S stripom in razstavo se Zgodovinski arhiv Ljubljana pridružuje tudi dejavnostim, ki potekajo na področju imenovanja Slovenije za nosilko naziva Evropska gastronomska regija 2021. Odprtja razstave so se udeležili tudi učenci Osnovne šole Belokranjskega odreda Semič, ki so sodelovali na kulinarični delavnici pod vodstvom avtoric stripa in ilustratorke.

Stripovski oblački so tokrat predstavljali kulinariko v arhivskih virih. Glede na bogastvo vsebin, ki ga hranimo v arhivih, verjamem, da bo po arhivskem nebu priplaval še kakšen zanimiv in poučen stripovski oblaček.

Martina Fekonja

Sonja Jazbec:
Dobrna v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje
Dobrna skozi čas

Zdraviliški park Dobrna, 17. 6.–17. 8. 2021

Zgodovinski arhiv Celje je leta 2018 predstavil prvo od treh dosedanjih razstav v okviru projekta Arhiv v regiji. Tega leta je bila razstava v Bistrici ob Sotli, leto dni kasneje v Lučah. Avtorica vseh treh je arhivska svetovalka Sonja Jazbec. Namen projekta je predstavitev arhivskega gradiva, hranjenega v Zgodovinskem arhivu Celje, vsebinsko ali po nastanku povezanega z občino, ki je posamezno leto v fokusu avtorice. Razstavo so si poleg domačega občinstva lahko ogledovali in tudi raztolmačili še tuji obiskovalci, saj so – zaradi turističnega značaja kraja – bila spremna besedila ob predstavljenem gradivu prevedena v

angleški in nemški jezik. Medijsko odmevno razstavo je arhiv postavil na ogled skupaj z Javnim zavodom za turizem, šport in kulturo Dobrna ter Občino Dobrna.

Avtorica je na dvanajstih panojih predstavila 50 reprodukcij raznolikega, vsebinsko zanimivega in vizualno privlačnega arhivskega gradiva, ki je nastalo v obdobju treh stoletij (1681–1986). Ob omembi imena Dobrna nas večina najprej pomisli na zdravilišče in zdraviliški turizem, saj v kraju deluje eno izmed najstarejših zdravilišč v današnjem slovenskem prostoru in ravno tovrstni turizem ima velike zasluge za razvoj kraja in okolice. Na razstavi je poleg gradiva iz fonda zdravilišča predstavljeno še arhivsko gradivo iz drugih fondov in zbirk, ki odseva značilnosti in zanimivosti zgodovine tega kraja. Razstava je zasnovana kronološko, najstarejši dokument predstavlja listina gospoščine Dobrnica iz leta 1789, s katero baronica Kajetana odstopa lastniku posestva Dobrna lovišče, medtem ko kot najstarejšo slikovno upodobitev Dobrne spoznamo grafiko Kačjega gradu z Dobrno iz leta 1681.

Med prikazanimi arhivskimi dokumenti, ki govorijo »splošno« zgodbo kraja (precej jih je razumljivo povezanih z zdraviliščem), navedimo kot primere načrt obnove kopališča iz leta 1907, dopisovanje med upravama zdravilišč v Dobrni in Rogaški Slatini iz časa pred drugo svetovno vojno, organizacijo loterije, turistične podatke o kraju Dobrna za leto 1954, skico šolskega okoliša, gradnjo novega hotela ter dokumente društev in šole. Če si za primer ogledamo omenjeno dopisovanje uprav zdravilišč, jasno zaznamo rivalstvo, ki je vladalo med dvema sicer oddaljenima zdraviliščema. Uprava zdravilišča v Rogaški Slatini je leta 1936 izvedela za načrt izgradnje hidroterapije na Dobrni. Proti temu je v dopisu banski upravi Dravske banovine nastopila z argumenti, da si bosta tako konkurirali dve zdravilišči, ki sta v upravi banovine. V Rogaški Slatina so, kot edini v Jugoslaviji, namreč hidroterapijo že imeli in je po njihovem mnenju kompenzirala dejstvo, da niso imeli termalne vode. Ta je bila, po mnenju iz Rogaške Slatine, »*glavni efekt zdravljenja v Dobrni*«, medtem ko bi z uvedbo hidroterapije tamkajšnje zdravilišče »*zgubilo na prestižu*.«

Kostanjev drevored s kioskom.
(SI_ZAC/1274/001/017/00006_00001 Zbirka razglednic in dopisnic)

Dokumenti, ki govorijo »individualne« zgodbe, so načrti individualnih gradenj, prikazi in poimenske navedbe zasebnih trgovin, zapisnik odbora z naštetimi nastopajočimi na koncertu v zdraviliški dvorani v tednu Rdečega križa, poimenski seznam vseh lastnikov radioaparatov na Dobrni in v okolici v letu 1947, fotografija Draga Predana, najuspešnejšega motokrosista v nekdanji Jugoslaviji z devetimi naslovi državnega prvaka, na rehabilitaciji na Dobrni leta 1985.

Nekam vmes, saj nevtralno, objektivno rišejo v tisočerih kopijah v konkretnem času zabeleženo podobo, a hkrati s tisočerimi osebnimi zapisi na njih pišejo različne osebne zgodbe, lahko uvrstimo razglednice. Pri vsaki pregledni razstavi nekega kraja so te zelo pomemben del, zlasti, če gre za večjega ali zaradi kakšnega posebnega razloga – pri Dobrni turističnega pomena – mnogokrat upodobljenega. Tudi pri opisani jih je avtorica spretno vpletla v zgodbo. Razglednice so bile dobra reklama za kraj in tudi fotograf Pelikan, ki je tam imel svojo podružnico, je izdal vrsto razglednic Dobrne. Prikazi lepih stavb z urejeno okolico in poti za sproščanja so vabili goste na Dobrno. Med najpogosteje predstavljenimi podobami kraja na razglednicah je pogled na zdraviliški dom, na zdraviliški park, iz cvetic oblikovan državni grb, fontano in kiosk, pri katerem se je po sprehodu v senci dvojnega kostanjevega drevoreda prilegla čokolada, ki dopolnjujejo kar idilično podobo. Iz te izstopa resna podoba v drugi polovici 19. stoletja pozidanega termalnega vrelca v osrednjem delu Zdraviliškega doma. Skozi prosojne ploščice opazimo rahlo penečo vodo brez (kot so navajali) barve, vonja in okusa. Voda ima temperaturo 36 °C in prihaja iz globine 1200 m.

Razglednice prinašajo osebne zgodbe: gost zdravilišča se je julija 1901 takoj po prihodu z razglednico javil svojemu direktorju v Budimpešto in mu nanjo narisal, kje v prikazani stavbi biva. Z drugo je gostja letovišča Jovanka na razglednici s t. i. Hudičevim mlinom, odposlani v Rumo, v cirilici opisala svoje bivanje v zdravilišču.

Poleg predstavitve »generalij« posameznega območja imajo ta razstava in njene predhodnice še eno dodano vrednost. Obiskovalcem, povečini domačinom, omogočijo, da na razstavi vidijo svojo hišo, preberejo zapis o svojem predniku, razberejo davno odstranjeni napis trgovine, ki je že zdavnaj ni več, skratka, poistovetijo se lahko z domačim krajem in njegovo preteklostjo.

dr. Bojan Himmelreich

Aleksander Žižek: »To je krasna obitelj, ti Ipavci!«: Franc, Benjamin, Gustav in Josip Ipavec v arhivskem gradivu.

Celje: Zgodovinski arhiv, 2021, 48 str.

Leto 2021 je bilo v Sloveniji proglašeno za leto Josipa Ipavca, saj je 8. februarja minilo natanko 100 let, odkar je slovenski Mozart, kot ga v svoji najnovejši knjigi imenuje Igor Grdina, umrl. Njegova smrt je simbolično sklenila dobo Ipavcev, ki so zaznamovali štajerski glasbeni in politični prostor druge polovice 19. in prve petine 20. stoletja.

Zgodovinski arhiv Celje je to jubilejno leto obeležil s postavitvijo zunanje razstave in izidom publikacije avtorja dr. Aleksandra Žižka z naslovom »To je krasna obitelj, ti Ipavci!« ter podnaslovom Franc, Benjamin, Gustav in Josip Ipavec v arhivskem gradivu. Publikacija je razdeljena na pet poglavij in šteje 48 strani. Opremljena je s številnimi fotografijami, notnimi zapisi, vpisi v krstne, poročne, posestne in mrliške knjige, gradbenimi načrti, najdemo celo vpise šolskih ocen in še bi lahko naštevali. Izjemno všečno gradivo, ki s svojo pojavnostjo in pričevalnostjo učinkovito dopolnjuje tipično arhivsko gradivo upravnih, pra-

vosodnih in cerkvenih fondov, je predvsem plod dolgoletnega zbiranja in študija virov ddr. Igorja Grdine, ki je Zgodovinskemu arhivu Celje zaupal svojo bogato zbirko dokumentov.

Publikacija poleg privlačne dokumentacije posameznika pritegne tudi z opisom življenja in dela štirih predstavnikov te znamenite rodbine šentjurskih zdravnikov in skladateljev. Prek posameznih poglavij namreč izvemo, da se za začetnika rodbine šteje Franc Ipavec, rojen daljnega leta 1776 v Beli krajini. Možakarju je, kljub temu da je v zgodnjem otroštvu izgubil oba starša, uspelo postati priznani zdravnik, kirurg, zdravilec, ranocelnik in še bi lahko naštevali. Ljudje so ga oboževali in mu pravili kar šentjurski čudodelec, saj se je zdravljenja loteval tako konvencionalno (npr. operacija sive mrene) kot nekonvencionalno (uporaba glasbe pri lajšanju bolečin, elektriziranje namišljenih bolnikov, nameščanje izpadlega črevesja nazaj v trebušno votlino s pomočjo curka tople vode). S propagiranjem zdravega načina življenja in s poudarjanjem pomembnosti higiene v vsakdanjem življenju je pomembno vplival tako na zdravje kot na higienske razmere v bližnji in daljni okolici. Publikacija ponuja vpogled v poročno, zemljiško in mrliško knjigo, povezano s Francem Ipavcem. Dodani so tudi odlomki iz zbornika Drobtinice, katerih ustanovitelj in redni sodelavec je bil lavantinski knezoškof Anton Martin Slomšek.

Naslednji portretiranec Žižkove publikacije je Francetov sin Benjamin, ki se je rodil leta 1829. Tako kot oče se je tudi on znašel v medicinskih vodah in postal priznani kirurg, primarij. Poleg medicine je Benjamin čutil posebno strast do glasbe in domovine. Deloval in bival je v Gradcu, kjer je postal pomemben član političnega društva Slovenija, v okviru katerega je kot dirigent društvenega zbora skladal tudi pesmi na slovenska besedila. V njegovem opusu najdemo uglasbitev Prešernove Zdravljice, Vodnikove Ilirije in Razlagove pesmi Domovini. Pesmi, ki jih je uglasbil, so požele veliko uspehov na političnih taborih, medtem ko so njegove kantate postale železni repertoar rodoljubnih prireditev. Benjamin je leta 1890 uglasbil prvo slovensko romantično opereto z zgodovinsko tematiko. Gre za spevoigro v treh dajanjih z naslovom Teharski plemiči. V publikaciji zasledimo posvetilno stran in naslovnico omenjenega dela.

Tretja osebnost, ki jo v svojem delu predstavi dr. Aleksander Žižek, je Benjaminov brat in Josipov oče, Gustav Ipavec. Bil je priznani zdravnik, skladatelj in dolgoletni šentjurski župan. Skomponiral je ogromno zborovskih in solističnih pesmi, med katerimi se znajdejo tudi tiste, ki

Benjamin Ipavec, 1894.
(Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Celje)

so dandanes ponarodele: Slovenec sem, Kje so moje rožice in Kje so tiste stezice. Kot dolgoletni šentjurski župan je ustanovil številna društva in veliko pozornosti posvečal napredku šolstva, vinogradništvu, poljedelstvu in čebelarstvu. Cesar Franc Jožef I. ga je v zahvalo za prisrčen sprejem v Šentjurju odlikoval z zlatim križcem in kasneje imenoval še za cesarskega svetnika. Gustav je bil uspešen tudi v družinskem življenju, saj se mu je v zakonu rodilo kar deset otrok. V publikaciji lahko vidimo vpis v poročno knjigo in tudi gradbene načrte njegove hiše, ki si jo je postavil nasproti očetove.

Zadnje poglavje publikacije je posvečeno zadnjemu slavnemu članu rodbine Ipavec, in sicer Josipu Ipavcu. Rodil se je leta 1873 kot sedmi otrok Gustava in Karoline Ipavec. Tako kot drugi slavni člani družine je tudi on postal znameniti zdravnik in skladatelj. Igor Grdina ga v svojem najnovejšem delu z naslovom Knjiga o Josipu Ipavcu imenuje kar slovenski Mozart. Izredno nadarjeni mladenič je namreč začel skladati pesmi v zelo mladih letih. Njegova prva večja skladba je bila baletna pantomima Možiček, končana leta 1901. V publikaciji je objavljen prizor omenjene baletne prestave iz leta 1905. Zasledimo tudi del notnega zapisa in naslovne strani njegovega najobsežnejšega dela – operete z naslovom Princesa Vrtoglavka. Josip je kot zdravnik najprej opravljal svoj poklic v vojaških bolnišnicah, kasneje je prevzel očetovo prakso v Šentjurju. Ob prvi svetovni vojni so ga kot vojaškega zdravnika mobilizirali, a je bil zaradi lastne bolezni demobiliziran še pred koncem vojne. Umrl je 8. februarja 1921 v Šentjurju.

Avtor, dr. Aleksander Žižek, arhivski svetnik v Zgodovinskem arhivu Celje, je želel Ipavce predstaviti skozi izbor arhivskega gradiva, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Celje, vendar na škodo pestrosti in ilustrativnosti razstave ni trmasto zavračal vsega ostalega gradiva s pomočjo katerega je dodatno osvetlil in popestril kak segment tematike. Sama razstava je pričela svoje popotovanje spomladi v metropoli Ipavcev v Šentjurju, poleti se je prestavila v botanični vrt Univerze v Mariboru, trenutno pa gostuje v Semiču v Beli krajini od koder izvira začetnik te slavne rodbine, Franc Ipavec. Turnejo po Sloveniji bo razstava nadaljevala na Muljavi in mogoče še kje, kajti leta Josipa Ipavca še ni konec …

Vesna Kočevar

Fotograf – trenutek – zgodovina

Serija razstav Zgodovinskega arhiva Celje na prostem,
zadnja iz te serije z naslovom **Celje: črno-belo v osemdeseta (Edi Masnec),**
1. junij–30. junij 2021 na prostem in do nadaljnjega virtualno na https://virtualni.zac.si/

Četrta razstava iz serije razstav **Fotograf – trenutek – zgodovina** je gostovala na Krekovem trgu v Celju med 1. in 30. junijem 2021. Prve tri razstave iz omenjene serije razstav so bile pripravljene in na ogled med leti 2017 in 2019 v mesecih junij in julij. Zadnjo razstavo iz te serije z naslovom Celje: črno-belo v osemdeseta (Edi Masnec) si je mogoče ogledati še danes, v virtualnem svetu, na spletni strani https://virtualni.zac.si/.

Prvo razstavo iz serije razstav Fotograf – trenutek – zgodovina je Zgodovinski arhiv Celje pripravil junija 2017 v sklopu Mednarodnega arhivskega dneva z naslovom **Edi Einspieler: V iskanju zdravega duha in telesa**. Predstavljen je bil delček fotografij Edija Einspielerja, ki je znan celjski obraz in s katerim Zgodovinski arhiv Celje redno sodeluje. Slednji hrani njegove fotografije v zbirki SI_ZAC/1395 Zbirka fotografij Sherpa. Omenjeni fotograf je začel ustvarjati konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Njegov fotografski opus obsega neprešteto količino fotografij od njegovih začetkov ukvarjanja s fotografijo vse do danes. Iz ogromnega nabora njegovih fotografij je bilo na razstavi

na velikih panojih predstavljenih 16 fotografij. Iz časovnega obdobja med leti 1991 in 2007 so bile bolj kot ne naključno izbrane in predstavljene fotografije s prepoznavnimi motivi s športnih dogodkov, koncertov in plesnih dogodkov ter drugih dogodkov in v fotografski objektiv zajetih trenutkov, ki so vsesplošno (po)znani Celjanom.

Naslednjo razstavo z naslovom **Milan Božič: Celje skozi objektiv novinarja** je Zgodovinski arhiv Celje pripravil leta 2018. Omenjena razstava je nastala na temelju digitaliziranih negativov celjskega fotografa Milana Božiča. Zgodovinski arhiv Celje je zbirko SI_ZAC/1028 Fototeka Božič Milan – negative digitaliziral v letih 2017 in 2018. Za omenjeno razstavo je bilo težko izbrati reprezentativni izbor posnetkov, saj zbirka obsega 14.945 najrazličnejših zajetih posnetkov iz petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Fotograf je na posnetke ujel podobe krajev, pokrajin, kulturnih, šolskih in zdravstvenih ustanov, političnih, športnih in kulturnih prireditev, tovarn, obrtnikov in veliko drugega. Na posnetkih najdemo množico podob posameznikov različnih poklicev, obeh spolov in različnih starosti, oseb množice stanov, narodnih herojev, socialnega statusa in družbenega ugleda.

Tretjo razstavo je Zgodovinski arhiv Celje pripravil leta 2019 z naslovom **Andraž Purg: Teren**. Fotograf Andraž Purg se s fotografijo ukvarja od leta 1998, poklicno od leta 2004. Njegovo fotografsko delo je odraz vrednotenja in dopolnilo uredniške politike medijev, po drugi strani osebna zgodba njegovih načrtnih ali naključnih srečevanj. Podobno kot pri ostalih treh razstavah je tudi pri tej izbor fotografij le drobec fotografovega ustvarjalnega opusa, ki z izborom vseeno zrcali njegovo delo kot kronista časa in prostora. Na razstavi je bil predstavljen izbor 20 fotografij z raznolikimi motivi iz časovnega obdobja med letoma 2002 in 2011.

Nazadnje, letos junija, je Zgodovinski arhiv Celje pripravil četrto razstavo iz serije razstav Fotograf – trenutek – zgodovina, ki je nosila naslov **Celje: črno-belo v osemdeseta (Edi Masnec)**. Na razstavi je bil predstavljen izbor črno-belih fotografskih izdelkov fotografa Edija Masneca. Njegovo fotografsko dokumentiranje ljudi in predvsem prostora geografsko sovpada s teritorialnim dosegom Zgodovinskega arhiva Celje. Zgodovinski arhiv Celje je fotografa prepoznal kot eno izmed ključnih figur dokumentiranja tega prostora, ki je kot po-

klicni fotoreporter med leti 1978–1983 deloval pri časopisni hiši Dnevnik ter med leti 1983–1996 kot fotoreporter in urednik pri Novem Tedniku. Za razstavo izbrani fotografski posnetki so naključni, kot plod pregledovanja obsežne zbirke fotografij in prostorsko vezani na Celje. Predstavljene fotografije so bile zajete v črno-beli tehniki, in sicer kot odraz potreb takratnega časopisja. Po drugi strani so predstavljene fotografije lahko črno-bele tudi glede na dojemanje časa in prostora v času, ki je predstavljen. Spomini na pretekli čas in prostor postanejo sčasoma vedno bolj bledi, lahko bi tudi rekli vedno bolj črno-beli, barvitost v našem spominu na pretekli čas in prostor počasi izginja.

Fotografije imajo lahko poleg svoje obveščevalne in informacijske vrednosti tudi veliko arhivsko vrednost in so kot primer arhivskega gradiva ena izmed najbolj prepričljivih in predvsem za človeške oči zanimivih kategorij arhivskega gradiva. Fotografije znajo s svojo vsebino pritegniti opazovalce, ki se v njih na takšen ali drugačen način prepoznajo, se mogoče spomnijo kraja, časa, dogodka ali oseb na njej. Po drugi strani znajo fotografije s svojo predstavnostjo vsebine pritegniti tudi številne opazovalce, ki niso posredno ali neposredno povezani z vsebino na njih, ampak je njihova vsebina zanje iz različnih razlogov vseeno zanimiva in jih pritegne. Zgodovinski arhiv Celje je našel način, kako take fotografije približati širši množici, to je s serijo razstav Fotograf – trenutek – zgodovina na prostem, v mestnem jedru, predvsem tam, kjer je frekvenca ljudi in mimoidočih velika. To je tudi način, ki je bil v »covidnih časih« še bolj dobrodošel, saj lahko s takim pristopom, z razstavo na prostem, le-to približaš širši množici. In kako lahko to zgodbo v teh časih še nadgradiš? Tako, kot smo že v teh »covidnih časih« tudi navajeni, ko se je veliko stvari selilo na splet oziroma na daljavo, ko smo temu morali prilagoditi ustaljene delovne prakse, ko smo s sodelavci, z znanci, s prijatelji in navsezadnje s sorodniki in družinskimi člani komunicirali na daljavo – prek svetovnega spleta oziroma spletnih aplikacij, ki omogočajo medsebojno komunikacijo. Tako je tudi Zgodovinski arhiv Celje razstavo, ki je bila na prostem in časovno omejena na en mesec, približal kar najširši množici z dostopom do nje na daljavo tako, da jo je preselil še na svetovni splet, kjer si jo je še vedno mogoče ogledati v zelo privlačni virtualni obliki.

Jože Kranjec

Metka Nusdorfer Vuksanović: Med puškami in tanki. Tudi v Rožni Dolini se je zgodila vojna za Slovenijo

Razstava ob 30-letnici osamosvojitve Slovenije
Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 28. 6. 2021

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici je 30. obletnico samostojne Slovenije počastil z razstavo o osamosvojitvenih dogodkih na mejnem prehodu Rožna Dolina. Avtorica Metka Nusdorfer Vuksanović jo je zasnovala na pričevanjih udeležencev in očividcev, od katerih so bila nekatera že objavljena in druga zapisana prav za to priložnost. Pripovedovanja dopolnjujejo barvne in črno-bele fotografije domačina Mateja Beltrama, ki je kot najstniški fotoreporter v svoj objektiv ujel zgodovinske trenutke osamosvajanja Slovenije v Rožni Dolini. Fotografije hrani novogoriški arhiv. Razstava obsega devet panojev, ki jih je oblikoval Erik Pregelj. Na ogled je bila postavljena 28. junija 2021, prav na obletnico spopada v Rožni Dolini.

Čeprav za začetek vojne za Slovenijo velja 27. junij, so se na Primorskem premiki enot JLA začeli že 26. junija, še preden je bila na Trgu republike v Ljubljani slovesno razglašena samostojna Slovenija. Cilja sta bila mejna prehoda v

Vrtojbi in Rožni Dolini. Zaradi barikad in odpora civilistov je enota 117 vojakov, petih tankov, 14 tovornjakov in drugih vozil prispela v Rožno Dolino šele 27. junija nekaj čez pol sedmo popoldne in nekaj ur zatem je bil mejni prehod v rokah zveznih miličnikov.

Na prizorišče so takoj začeli prihajati domačini in ljudje iz bližnjih krajev. Nekateri so se na vojake jezili in jih zmerjali, saj so v njih videli agresorje. Toda iz zbranih pričevanj vejeta tudi sočutje in solidarnost do mladih in prestrašenih vojakov, med katerimi so bili tudi Slovenci: že ves mesec odrezani od informacij o dogodkih v državi niso razumeli odzivov domačinov, nadrejeni so jim namreč govorili, da gredo branit meje Jugoslavije pred napadi iz Italije. Ljudje so vojakom prinašali hrano in vodo, jih nagovarjali, naj dezertirajo in nekaterim tudi pomagali pri begu. Manjkalo ni tudi radovednežev na italijanski strani, ki so poskušali zvedeti, kaj se dogaja pri nas.

V domoljubnem zanosu so domačini zavzeto in gostoljubno poskrbeli tudi za vod pripadnikov slovenske teritorialne obrambe, ki so iz hiš v ulici nad mejnim prehodom imeli odličen pregled nad dogajanjem. Na mejni prehod so bili poslani tudi miličniki in kriminalisti, ki so poskušali prepričati ljudi, naj se umaknejo s prizorišča. Ko je 28. junija popoldne začela krožiti informacija, da se teritorialci pripravljajo na zavzetje mejnega prehoda, je domačin Slavko Šuligoj na balkon namestil svojo kamero, medtem ko si je v njegovi dnevni sobi improviziran studio uredil radijski novinar Marjan Drobež. Okrog 19.20 ure so vojaki teritorialne obrambe začeli napad in le nekaj sekund zatem je Slavko Šuligoj začel snemati. Dogajanje se je zgostilo: začetnemu streljanju sledi improvizirana akcija civilista Draga Kosmača, ki mu – neoboroženemu – uspe razorožiti skupino starešin JLA, zveznih miličnikov in tankovskih posadk. Na prizorišču se pojavijo prvi pripadniki TO, le nekaj minut zatem prvo reševalno vozilo. Eden od reševalcev se spominja, kako so še med streljanjem nemoteno začeli z oskrbo ranjencev. V pičlih 25 minutah je vsega konec. Po izpovedi fotografa Mateja Beltrama je po spopadu zavladala nekakšna evforija in med ljudmi so se širili vzkliki »Zmagali smo!«

Po uspešno izpeljanem slovenskem napadu je na meji ponovno zaplapolala slovenska zastava, vendar so ugasnila življenja treh mladih vojakov. Šestnajst jih je bilo ranjenih, nekateri med njimi huje. Lažje je bilo poškodovanih tudi šest civilistov, ki niso upoštevali ali slišali opozoril, naj se umaknejo z nevarnega območja.

Tudi po spopadu je bilo na mejnem prehodu še nekaj časa živahno. Ljudje so prihajali od vsepovsod gledat zasežene tanke, dokler jih niso odstranili. Govorice, da je iz Šempetra pričakovati nov tankovski napad, se na srečo niso uresničile.

Razstava je do konca leta 2021 na ogled v preddverju arhiva in na spletni strani PANG.

Milena Černe

mag. Marjana Kos, Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik, Luka Cerar: »V slogi k uspehu!«

Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2021, 167 strani

Potujoča razstava *V slogi k uspehu!* predstavlja izbor fotografij, vabil, plakatov, letakov, žigov, brošur, članskih izkaznic, priznanj in razglednic o društvih, ki jih hranijo enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Poleg devetih samostoječih panojev, ki so opremljeni z dvojezičnimi podnapisi, je razstava širši javnosti na voljo tako v obliki spletne razstave kot tudi brošure v zvezku. Udarni slogani, najdeni med arhivskimi dokumenti, nazorno prikazujejo pestro dejavnost različnih društev: *Vsi za enega, eden za vse, Zmagi gremo naproti* (športna društva), *S pesmijo v svobodo* (kulturno-umetniška društva) *..., V miru in vojni neguj dobrosrčnost in delaj za zdravje* (humanitarna društva)*, Pošteno delo naj živi!* (stanovska društva), *V besedi je moč* (izobraževalna društva), »*Brez vodnika ves teden, s kažipotom 2 dni*« (turistična in planinska društva).

Obsežen zbornik *V slogi k uspehu!* v uvodu bralcu oriše glavne mejnike društvenega življenja od prvih zapisov o društvih na Slovenskem do današnjih dni. Za lažji pregled nad obsegom gradiva je del uvoda namenjen tudi raziskovalcem. Podrobnejši opisi posameznih društev so razdeljeni po območjih enot Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ki imajo sedeže v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Škofji Loki in Idriji. V zadnjem delu je na voljo pregleden seznam vseh prevzetih fondov in zbirk društev Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana so najstarejši zapisi o združenjih knjige cerkvenih bratovščin iz 17. stoletja, ki so pomembno vplivale na nastanek cehovskih organizacij. Do revolucionarnega leta 1848 so na Slovenskem obstajala posamezna društva brez zakonskih okvirov. Pomlad narodov je prinesla spremembo v njihovem delovanju, ki je z uvedbo zakonskih pravil krojila slovensko politično, gospodarsko in kulturno življenje.

V prvi polovici 19. stoletja se je slovenska narodna zavest krepila v bralnih društvih in narodnih čitalnicah, velik pomen so imela tudi dramatična, pevska in telovadna društva. V arhivskem gradivu je paleta dokumentov stanovskih, izobraževalnih, turističnih, planinskih društev ter društev ljubiteljev tehnike in narave. Med humanitarnimi društvi so izjemno pomembna gasilska – prvo na Kranjskem je bilo leta 1869 ustanovljeno v Metliki.

Prva svetovna vojna je močno spremenila družbeno življenje in večina društev je prekinila delovanje, z izjemo tistih, ki so opravljala karitativno dejavnost. Slovensko ozemlje je bilo takoj po razpadu Avstro-Ogrske leta 1918 razdeljeno med štiri države. Društveno življenje primorskih Slovencev se je pod oku-

pacijo Italije leta 1918 ohranilo do junija 1927, ko so na tem območju dokončno ukinili vsa slovenska društva. Na Koroškem so Slovencem vse bolj omejevali narodne pravice.

Glavni pravni okvir društvenemu življenju v Kraljevini Jugoslaviji je dajala vidovdanska ustava iz leta 1921, ko so društva doživela nov razcvet. Med drugo svetovno vojno je prišlo do zatišja, izjema so bila slovenska društva v Beli krajini leta 1944, ko so v Črnomlju ustanovili Slovensko časnikarsko društvo in v Gradacu Rdeči križ Slovenije. Po letu 1945 so se društva prilagajala novi politični stvarnosti. Namesto Sokola, ki je skrbel za telesno kulturo v stari Jugoslaviji, so ustanavljali nova »fizkulturna« društva, ki so s svojim delovanjem propagirala ideje nove države. V socialistični Jugoslaviji so poleg društev obstajale tudi družbenopolitične organizacije (DPO). Za najmnožičnejšo je veljala Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL). Po letu 1974 je začela veljati nova ustava in sprejet je bil nov zakon o društvih. V samostojni Sloveniji se je zakon o društvih nazadnje spremenil leta 2018. Danes je v Republiki Sloveniji registriranih okrog 24.000 različnih društev, koliko jih skrbno varuje svoje gradivo, ki ga ustvarjajo člani posameznih

Zbornik in brošura v zvezku V slogi k uspehu! (Foto: Dunja Mušič)

Avtorji razstave in zbornika V slogi k uspehu! na predstavitvi v Kulturnem domu Semič, na mednarodni dan arhivov, 9. junija 2021 (z leve proti desni): mag. Marjana Kos, Mira Hodnik, Luka Cerar, Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik. (Foto: Tanja Prešeren Banovec, Kulturni center Semič)

društev, bo povedal čas. Koliko jih bo svoje gradivo predalo v varno hrambo v arhivska skladišča, je odvisno od prepoznavnosti arhivov v pristojnih regijah. Naloga arhivistov je, da še naprej ozaveščamo družbo, kako pomembno je ohranjati kulturno dediščino, zato poziv: *varujte dokumente, ki pričajo o korakih vašega življenja. Postojte in še malo pomislite, preden jih dokončno zavržete. Morda bi se jih zgodovinarji – arhivisti nadvse razveselili.*

Dunja Mušič

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE
1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 86
e-pošta: tajnik@arhivsko-drustvo.si
predsednik@arhivsko-drustvo.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE
1102 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 523
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE
1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA
1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Slomškov trg 20
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija-maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER
6000 Koper, Kapodistriasov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
e-pošta: tajnistvo@arhiv-koper.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran
6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško
2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vinko.skitek@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje
9000 Murska Sobota, Cvetkova ulica 1
telefon: (02) 228 50 31
e-pošta: gordana.soeveges@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI
5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER
Trg Brolo 11, p. p. 114, 6001 Koper
telefon: (05) 611 72 04
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: http://kp.rkc.si/skofijski-arhiv

ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ UNIVERZE V LJUBLJANI
1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE
3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
e-pošta: info@zac.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA
1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 06
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko
4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
e-pošta: zal.kra@guest.arnes.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino
8000 Novo mesto, Skalickega ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
e-pošta: zal.nme@guest.arnes.si

Enota v Škofji Loki
4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
e-pošta: zal.skl@guest.arnes.si

Enota v Idriji
5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
e-pošta: zal.idr@guest.arnes.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU
2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
e-pošta: tajnistvo@arhiv-ptuj.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE